

Ortoepia

západoslovanských jazykov

(češtiny, slovenčiny a polštiny)

Pavlína Kuldánová

Patrik Petráš

Milena Hebal-Jezierska

•
• Visegrad Fund

• •

Ostrava 2022

Book is one of the outputs of the project *Orthoepy of West Slavonic Languages*. This project was made possible through Standard Grant No. 21910068 from the International Visegrad Fund.

The project is co-financed by the Governments of Czechia, Hungary, Poland and Slovakia through Visegrad Grants from International Visegrad Fund. The mission of the fund is to advance ideas for sustainable regional cooperation in Central Europe.

www.visegradfund.org

Recenzenti:

PhDr. Jitka Veroňková, Ph.D. (Univerzita Karlova, Praha)

prof. PaedDr. Ľubomír Kralčák, PhD. (Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre)

prof. dr hab. Jolanta Tambor (Uniwersytet Śląski w Katowicach)

Preklad českých a poľských kapitol do slovenčiny:

ASAP-translation.com

© Pavlína Kuldanová, Patrik Petráš, Milena Hebal-Jezierska

© Ostravská univerzita

© Obálka a sadzba: Dominika Remiášová

ISBN 978-80-7599-329-8 (online ; pdf)

ISBN 978-80-7599-328-1 (online ; pdf ; čes. vyd.)

ISBN 978-80-7599-330-4 (online ; pdf ; poľ. vyd.)

ISBN 978-80-7599-331-1 (online ; pdf ; angl. vyd.)

DOI 10.15452/Ortoepiesk.2022

Toto dielo podlieha licencii Creative Commons „Uved'te pôvod – Nepoužívajte komerčne 4.0 Medzinárodná Licencia“. Licenčné podmienky nájdete na adrese <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode.cs>.

Obsah

Úvod.....	9
Tabuľka znakov fonetickej transkripcie používaných pri prepise českej výslovnosti (<i>Pavĺina Kuldanová</i>).....	12
Tabuľka znakov fonetickej transkripcie používaných pri prepise slovenskej výslovnosti (<i>Patrik Petráš</i>)	13
Tabuľka znakov fonetickej transkripcie používaných pri prepise poľskej výslovnosti (<i>Milena Hebal-Jeziarska</i>).....	15
1 Vymedzenie pojmoslovía	21
1.1 Základné pojmoslovie v českom lingvistickom prostredí (<i>Pavĺina Kuldanová</i>)	21
1.1.1 Spisovná čeština. Úzus – norma – kodifikácia	22
1.1.2 Vývoj vedeckej teórie spisovného jazyka a jeho kultúry.....	23
1.1.3 Zvuková kultúra. Ortoepia	27
1.1.4 Jazyková politika	29
1.2 Základné pojmoslovie v slovenskom lingvistickom prostredí (<i>Patrik Petráš</i>)	30
1.2.1 Spisovný jazyk. Úzus – norma – kodifikácia.....	30
1.2.2 Jazyková kultúra a kultivovanie spisovného jazyka	36
1.2.3 Zvuková kultúra a slovenská ortoepia	38
1.2.4 Jazyková politika na Slovensku	39
1.3 Základné pojmy používané v poľskej odbornej literatúre (<i>Milena Hebal-Jeziarska</i>)....	42
1.3.1 Spisovný poľský jazyk. Jazykové rozvrstvenie poľského jazyka.....	42
1.3.2 Jazyková kultúra	45
1.3.3 Kodifikácia.....	50
1.3.4 Ortofónia alebo ortoepia?	52
1.3.5 Jazyková politika	53
2 Dejiny českej, slovenskej a poľskej ortoepie	55
2.1 Dejiny českej ortoepie (<i>Pavĺina Kuldanová</i>).....	56
2.2 Dejiny slovenskej ortoepie (<i>Patrik Petráš</i>)	58
2.2.1 Kodifikácia spisovnej slovenčiny Antonom Bernolákom	59
2.2.2 Kodifikácia spisovnej slovenčiny Ľudovítom Štúrom.....	61
2.2.3 Hodžovsko-hattalovská reforma spisovnej slovenčiny	64
2.2.4 Spisovná slovenčina v matičnom období.....	65

2.2.5	Spisovná slovenčina v martinskom období.....	66
2.2.6	Spisovná slovenčina v medzivojnovom období.....	67
2.2.7	Spisovná slovenčina v súčasnom období.....	69
2.2.8	Rozvoj slovenskej ortoepie od 20. storočia	69
2.3	História kodifikácie poľskej výslovnosti (<i>Milena Hebal-Jeziarska</i>).....	71
2.3.1	Počiatky kodifikácie poľskej výslovnosti	71
2.3.2	Publikácie o poľskej výslovnosti	74
2.3.3	Fonetické javy v pravidlách poľskej výslovnosti a v slovníkoch správnej výslovnosti (vybrané témy).....	79
3	Ortoepia segmentálnych a suprasegmentálnych javov v češtine (<i>Pavína Kuldánová</i>)....	86
3.1	Ortofónia českých vokálov	87
3.2	Výslovnosť samohláskových skupín v češtine	90
3.3	Systém českých spoluhlások	92
3.3.1	Delenie českých spoluhlások podľa miesta artikulácie	92
3.3.2	Delenie českých spoluhlások podľa spôsobu artikulácie.....	93
3.3.3	Delenie českých spoluhlások podľa znelosti	93
3.3.4	Ortofónia českých konsonantov.....	94
3.4	Výslovnosť spoluhláskových skupín v češtine.....	98
3.4.1	Asimilácia	98
3.4.2	Zjednodušenie spoluhláskovej skupiny	102
3.4.3	Vloženie hlásky.....	104
3.5	Pravidlá výslovnosti prevzatých slov v češtine	105
3.6	Ortoepická norma suprasegmentálnych javov v češtine.....	110
3.6.1	Slovný prízvuk.....	111
3.6.2	Vetná melódia – intonácia	113
4	Ortoepia segmentálnych a suprasegmentálnych javov v slovenčine (<i>Patrik Petráš</i>).....	118
4.1	Slovenské samohlásky	118
4.1.1	Ortofonická charakteristika slovenských samohlások	119
4.1.2	Výslovnosť samohlások.....	121
4.2	Slovenské spoluhlásky.....	125
4.2.1	Klasifikácia slovenských spoluhlások	125
4.2.2	Ortofónia slovenských konsonantov	127
4.2.3	Výslovnosť spoluhlások a spoluhláskových skupín	132
4.3	Suprasegmentálne javy v slovenčine	146

4.3.1 Prízvuk	147
4.3.2 Vetný prízvuk, dôraz a emfáza	149
4.3.3 Melódia vety	149
4.3.4 Prestávka	152
5 Charakteristika a výslovnosť poľských hlások (Milena Hebal-Jeziarska)	154
5.1 Delenie hlások	154
5.2 Samohlásky.....	155
5.2.1 Základné samohlásky	156
5.2.2 Závislé varianty samohlások.....	158
5.2.3 Nosové samohlásky	160
5.3 Polosamohlásky	167
5.4 Spoluhlásky	167
5.4.1 Delenie spoluhlások	168
5.4.2 Charakteristika spoluhlások	172
5.5 Výslovnosť spoluhláskových, samohláskových a zmiešaných skupín.....	182
5.5.1 Výslovnosť spoluhláskových skupín obsahujúcich spoluhlásky odlišné z hľadiska znelosti	183
5.5.2 Výslovnosť dvoch rovnakých samohlások vedľa seba	184
5.5.3 Výslovnosť dvoch rovnakých spoluhlások vedľa seba (spoluhláskových geminát)	184
5.5.4 Fonické ekvivalenty dvojice písmen <i>au</i> v domácich a cudzích slovách.....	184
5.5.5 Fonická realizácia dvojice písmen <i>eu</i> v domácich a cudzích slovách	185
5.5.6 Fonická realizácia dvojíc písmen <i>ai, ei, oi, ui, ii, yi</i>	185
5.5.7 Dvojice písmen <i>ao, eo, uo, ae, oa, ua</i> – výslovnosť v súlade s pravopisom	186
5.5.8 Výslovnosť cudzích slov so sekvenciou písmen zloženou zo samohlásky, písmena <i>m</i> alebo <i>n</i> a úžinovej spoluhlásky	187
5.5.9 Fonická realizácia <i>ń</i> pred <i>s, z, sz</i>	187
5.5.10 Spojenia <i>bi</i> + samohláska v cudzích slovách.....	187
5.5.11 Fonická realizácia sekvencií písmen <i>ke, ge</i> ako <i>ke, kie, ge, gie</i>	188
5.5.12 Výslovnosť podstatných mien zakončených na <i>-izm/-yzm</i> – tvary <i>L sg.</i>	188
5.5.13 Fonická realizácia skupiny <i>sp-</i> na začiatku slova v lexéme <i>spieszyc się</i>	188
5.5.14 Sonorizácia spoluhlások v prevzatých slovách.....	188
5.5.15 Prípustné zjednodušenia niektorých hlások a spoluhláskových skupín.....	189
5.6 Prízvuk.....	189

5.7 Intonácia	190
6 Uplatňovanie ortoepických zásad v rečovej praxi.....	191
6.1 Odchýlky od českej ortoepickej normy u vybraných skupín hovoriacich (<i>Pavĺina Kuldanová</i>).....	191
6.1.1 Odchýlky zistené u učiteľov a študentov učiteľských odborov	192
6.1.2 Odchýlky zistené u redaktorov a moderátorov	194
6.1.3 Odchýlky zistené u činohercov	195
6.2 Aktuálne otázky slovenskej ortoepie (<i>Patrik Petráš</i>).....	197
6.2.1 Segmentálna rovina súčasnej slovenčiny	199
6.2.2 Suprasegmentálna rovina súčasnej slovenčiny	202
6.3 Problémy s výslovnosťou u rodených používateľov poľského jazyka – vybrané témy (<i>Milena Hebal-Jezierska</i>)	209
6.3.1 Výslovnosť samohlások.....	209
6.3.2 Výslovnosť hlások na konci slova	210
6.3.3 Zvuková realizácia písmen <i>q</i> a <i>ę</i>	211
6.3.4 Fonetická realizácia <i>dź, drz</i>	214
6.3.5 Výslovnosť vybraných lexém s kombináciou písmen <i>au, eu, ou, ai, oi, ei, oi</i>	214
6.3.6 Výslovnosť čísloviek	214
6.3.7 Výslovnosť vybraných lexém	214
7 Zoznam citovanej a odporúčanej literatúry.....	216

Úvod

Predkladaná publikácia sa zaoberá spisovnou výslovnosťou troch západoslovanských jazykov, ktoré sa napriek svojej genetickej a geografickej blízkosti odlišujú nielen zvukovou realizáciou niektorých hlások alebo hláskových skupín, ale aj tým, ako sa v českom, slovenskom a poľskom lingvistickom prostredí pristupuje k vnímaniu spisovnosti alebo čo presne v nich pojem *ortoepia*¹ z názvu knihy znamená.

Na tieto témy zamerali svoju pozornosť autori knihy, ktorá je jedným z výstupov projektu s názvom *Ortoepia západoslovanských jazykov*, podporeného Medzinárodným vyšehradským fondom. Spolupracovali na nej akademici z Pedagogickej fakulty Ostravskej univerzity, Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre a z Inštitútu slavistiky Varšavskej univerzity, ktorí majú skúsenosti nielen s výučbou zvukovej stránky svojich materinských jazykov pre „domácich“ aj zahraničných študentov, ale venujú sa tiež zlepšovaniu rečovej kultúry v zvukových médiách, v školách, v divadle alebo u záujemcov zo štátnych inštitúcií či z podnikateľskej sféry. Svoje odborné znalosti a praktické zručnosti zúročili pri rôznych aktivitách realizovaných v rámci projektu – počas workshopov pre študentov všetkých troch zapojených univerzít zameraných na praktické cvičenia výslovnosti (ktoré mali medzi študentmi veľmi priaznivý ohlas), pri spracovaní cvičebnice, ktorá bola využitá na týchto workshopoch a uplatňuje sa aj v ďalšej výučbe na jednotlivých pracoviskách, a tiež sa inšpirovali názormi kolegov z partnerských univerzít počas odborných kolokvií, na ktorých sa diskutovalo o skúmanej problematike a ktoré priniesli užitočné odporúčania tak pre koncepciu knihy, ako aj pre praktickú výučbu.

Publikované výstupy projektu (táto monografia aj predtým vydaná cvičebnica²) dotýkajúce sa súčasnej ortoepickej normy češtiny, slovenčiny a poľštiny môžu priniesť úžitok všetkým, ktorí si chcú zlepšiť správnu výslovnosť, či sú to cudzinci študujúci tieto jazyky alebo rodení hovoriaci. Vydanie pravidiel výslovnosti uvedených jazykov v jednom zväzku (v širšom kontexte a s porovnávacím aspektom) môže poslúžiť tak odborníkom venujúcim sa tejto problematike či vysokoškolským študentom, ako aj rečovým profesionálom v najrôznejších povolaniach (napr. učiteľom, tlmočníkom, televíznym a rozhlasovým redaktorom a pod.) alebo pracovníkom z oblasti obchodu a podnikania.

¹ Rozdielne chápanie pojmu **ortoepia** (z gr. *orthos*, t. j. správny, a *epein*, t. j. hovoriť) v poľskom prostredí v porovnaní s českým a slovenským je priblížené v kap. 1 *Vymedzenie pojmoslovía*.

² Kuldanová, Pavlína, Olšiak, Marcel, Hebal-Jeziarska, Milena. Orthoepy of West Slavonic Languages – Practical Exercises. Workbook for practising standard Czech, Slovak and Polish pronunciation [online]. Ostrava: Ostravská univerzita, 2020. Dostupné na: <https://dokumenty.osu.cz/pdf/kcd/orthoepy/workbook-orthoepy-practical-exercises.pdf>.

Monografia prináša okrem ortoepických pravidiel uplatňujúcich sa v súčasných sledovaných jazykoch, ktoré sú spracované v samostatných kapitolách (3., 4. a 5.), tiež pohľad do histórie kodifikačných úsilí v Česku, na Slovensku a v Poľsku (kap. 2), upozornenia na problémové javy súčasnej výslovnosti českej, slovenskej i poľskej (kap. 6) a v samotnom úvode (kap. 1) vysvetlenie základnej terminológie používanej v tejto disciplíne a jej ponímanie v jednotlivých krajinách.

Čitateľov môžu obohatiť mnohé zistenia, ktoré vyplývajú z porovnania čiastkových tém spracovaných v rámci jednotlivých kapitol; niektoré zaznamenané odlišnosti medzi jazykmi sú viac, iné menej prekvapivé a známe, všetky sú však z porovnávacieho hľadiska zaujímavé: rozdiely môžeme identifikovať v obsahu ústredných pojmov ako *ortoepia*, *norma*, *kodifikácia* alebo *spisovný jazyk*, ktoré sú predstavované v kontexte národných teórií jazykovej kultúry, iná je tiež jazyková politika štátov (v Českej republike na rozdiel od Slovenska a Poľska nie je používanie jazyka regulované jazykovým zákonom); v odlišných politických, spoločenských a kultúrnych podmienkach prebiehalo kodifikovanie pravidiel spisovnej výslovnosti, rôzny je vek súčasnej kodifikácie výslovnosti i jej obsah; z porovnania repertoáru segmentálnych javov (hlások), pravidiel ich artikulácie v prúde reči a tiež súboru suprasegmentálnych (prozodických) prostriedkov vyplynú kvantitatívne aj kvalitatívne odchýlky: čeština a slovenčina majú bohatší vokálny systém ako poľština, ktorá má, naopak, zasa početnejšiu sústavu konsonantov; rozdielne prebiehajú niektoré zmeny pri spájaní hlások do slabík, slov a slovných spojení, napr. asimilácia alebo realizácia tzv. rázu; iné sú prízvukové pomery; isté rozdiely vidíme už v základných opisoch fonetických systémov (v klasifikácii niektorých hlások) a tiež v nutnosti použitia väčšieho množstva transkripčných značiek na prepis poľskej výslovnosti. Pri predstavovaní všetkých troch jazykových prostredí sa viditeľná snaha o zachytenie súčasnej výslovnostnej normy opiera o relevantnú odbornú literatúru a výsledky najnovších fonetických výskumov. Posledná kapitola odráža prístup jednotlivých autorov k skúmaniu zvukovej stránky a špeciálne ortoepie ich materinských jazykov a tiež predstavuje individuálne vzdelávacie aktivity v tejto oblasti; výsledkom je prezentácia najčastejších odchýlok od ortoepickej normy v jednotlivých jazykoch.

Je potrebné spomenúť ešte jednu odlišnosť – kapitoly o českej a slovenskej výslovnosti sú zamerané viac na vlastnú ortoepiu, zatiaľ čo časť o výslovnosti poľskej je viac „fonetická“, teoretická. Je to dané skutočnosťou, že v Poľsku existuje mnoho príručiek týkajúcich sa praktickej realizácie hlások, ktorých autormi sú predovšetkým logopédi a herci, avšak chýba publikácia venujúca sa rozdielom v opisoch artikulácie poľských hlások a približujúca výsledky nových výskumov, ktoré sú rozptýlené v mnohých časopisoch. V Poľsku tiež nie je

bežné, že by program vysokoškolských filologických štúdií – na rozdiel od situácie v Česku a na Slovensku – zahŕňal i nácvik výslovnosti podľa ortoepických pravidiel; ten možno zahrnúť iba do hodín fonetiky alebo jazykovej kultúry, čo vyžaduje kvalitnú teoretickú oporu. České a slovenské pomery sú iné nielen z uvedeného hľadiska, ale tiež väčším výskytom odborných fonetických prác než praktických ortoepických príručiek. Pri výkladoch v rámci jednotlivých jazykov boli preto zohľadnené rozdielne „národné“ potreby.

Na záver si dovoľujeme pripojiť krátky (úsmevný) dodatok: „*Ortoepia nie je ortopédia!*“ S touto zámenou pojmov sa totiž autori počas svojich aktivít v rámci projektu často stretávali a museli vysvetľovať, čím sa to vlastne zaoberajú. Čitateľom tejto publikácie to bude úplne jasné.

Tabuľka znakov fonetickej transkripcie používaných pri prepise českej výslovnosti

Pavĺina Kuldanová

Pre zvukový prepis češtiny bola vybraná zjednodušená, tzv. česká fonetická transkripcia, ktorá je založená na využití bežných písmen českej abecedy (písmen s diakritickými znamienkami); pre hlásky, ktoré nemajú svoju grafému, boli zvolené tieto tradičné značky:

Tabuľka 1: Znaký fonetickej transkripcie používané pri prepise českej výslovnosti

Znak	Príklad v transkripcii	Ortografický zápis	Hláska
ou, au, eu	[ženou, auo, euro]	<i>ženou, auto, euro</i>	dvojhĺaska
r, l, m	[vrt, vlk, osm]	<i>vrt, vlk, osm</i>	slabikotvorná spoluhlĺaska
ř	[tři]	<i>tři</i>	neznelé ř
ť, ď, ň	[d'ít'e, ňit]	<i>dítě, nit</i>	mäkké <i>ť, ď, ň</i>
3	[pozim]	<i>podzim</i>	znelý variant <i>c</i>
ž	[léžba, žem]	<i>léčba, džem</i>	znelý variant <i>č</i>
x	[xata]	<i>chata</i>	neznelé <i>ch</i>
ɣ	[abiɣ dal]	<i>abych dal</i>	znelé <i>ch</i> pred znelou párovou spoluhlĺaskou
ŋ	[baŋka, taŋgo]	<i>banka, tango</i>	<i>n</i> pred <i>k</i> alebo <i>g</i>
ɱ	[traɱvaj, koɱfort]	<i>tramvaj, komfort</i>	<i>m</i> pred <i>v</i> alebo <i>f</i>
ʔ	[kʔoknu]	<i>k oknu</i>	ráz
Ďalšie použité symboly			
'	['slovo]	<i>slovo</i>	hlavný slovný prízvuk
˙	['česko ˙slovenská]	<i>československá</i>	vedľajší slovný prízvuk

Tabuľka znakov fonetickej transkripcie používaných pri prepise slovenskej výslovnosti

Patrik Petráš

Pri prepise slovenskej výslovnosti používame fonetickú transkripciu založenú na využití bežných znakov slovenskej abecedy (s diakritickými znamienkami). Pre hlásky, ktoré nemajú svoju grafému, používame tieto značky:

Tabuľka 2: Znak fonetickej transkripcie používané pri prepise slovenskej výslovnosti

Znak	Príklad v transkripcii	Ortografický zápis	Reprezentovaná/-é hláska/-y
ja, ie, iu, uo	[vjač, vjem, čju, kuoň]	<i>viac, viem, čiu, kôň</i>	dvojhlasiky <i>ia, ie, iu, ô</i>
u	[praɹda, ženou]	<i>pravda, ženou</i>	v alebo u na konci slabiky
w	[wzduch, šéwdirigent]	<i>vzduch, šéfdirigent</i>	v a f pred znelou spoluhláskou
ɱ	[amɱfora, tamvon]	<i>amfora, tam von</i>	m pred v alebo f
i	[kraji, medaila]	<i>kraj, medaila</i>	j alebo i na konci slabiky
ʒ	[meʒa, prinʒvošiel]	<i>medza, princ vošiel</i>	dz
ʒ	[ʒem, punʒvoňia]	<i>džem, punč vonia</i>	dž
r, l, ř, ľ	[vřt, vřk, vřtat', vřča]	<i>vrt, vlk, vřtat', vřča</i>	slabikotvorné spoluhlásky <i>r, l, ř, ľ</i>
t', d', ñ, l'	[t'ahá, t'iež, d'asno, d'eň, ñuchať, ñit', veľa, les]	<i>t'ahá, tiež, d'asno, deň, ñuchať, nit', veľa, les</i>	mäkké spoluhlásky <i>t', d', ñ, l'</i>
x	[xata, druxpapiera]	<i>chata, druh papiera</i>	neznelé <i>ch</i>
ɣ	[druɣvína, váɣhučí]	<i>druh vína, Váh hučí</i>	znely variant pre <i>ch</i> , variant hlásky <i>h</i> pred ďalším <i>h</i>
ɳ	[baɳski]	<i>banský</i>	<i>n</i> pred <i>s, z, š, ž</i>
ɳ	[baɳka]	<i>banka</i>	<i>n</i> pred <i>k, g</i>
ɲ	[bronɲchitída]	<i>bronchitída</i>	<i>n</i> pred <i>ch</i> (neznelým i znely variantom)
>n, >c	[d'e>ní, su>cu]	<i>denný, sudcu</i>	zdvojené spoluhlásky
ʔ	[ʔa teraz]	<i>a teraz</i>	ráz

Ďalej používame aj tieto symboly:

- slabika s hlavným prízvukom slova: 'slovo
- slabika s vedľajším prízvukom slova: 'polo, vodič
- slovo s vetným prízvukom: *Zostal* 'doma.
- slovo s dôrazom: *Zostal* ''doma.
- klesavá melódia, konkluzívna kadencia, klesavá semikadencia: ↘
- stúpavá melódia, antikadencia, stúpavá semikadencia: ↗
- rovná (nezdvihnutá) semikadencia: →
- rovná zdvihnutá semikadencia: ↗
- krátka pauza (vnútri viet): |
- dlhšia pauza (medzi vetami): ||
- znak pre splývavú výslovnosť: ˘
- znak pre vyšší štýl výslovnosti: *

Tabuľka znakov fonetickej transkripcie používaných pri prepise poľskej výslovnosti

Milena Hebal-Jezierska

V tejto kapitole sú na označenie zvukov použité pomerne zložité symboly. Nižšie je vysvetlené, aký druh zvuku každý symbol označuje. Súbor znakov nie je súpisom poľským zvukov, ale súborom symbolov v časti venovanej poľskej výslovnosti. V tabuľke sú predojazyčno-zubné hlásky opísané ako zubné a predojazyčno-d'asnové ako d'asnové (podľa Ostaszewskej, Tamborovej, 2012). Pri zvukoch [ʒ] a [l] uvádzame i miesto artikulácie na základe výskumu A. Lorencovej (2018). Príklady slov, v ktorých sú implementované zmäkčené neznelé hlásky, boli prevzaté z publikácie A. Rosińskiej-Mamejovej (2014). Za tipy a pripomienky k textu autorka ďakuje profesorkе Jolante Tamborovej.

a) Znaký samohlások

vlnovka nad samohláskou – nazalizácia samohlásky, napr. *ã, ê, õ, ï, ÿ, ü*;

jedna bodka nad samohláskou – zvýšenie artikulácie, napr. *è, ò*;

dve bodky nad samohláskou – centralizácia artikulácie, napr. *ä, ö, ü*.

b) Znaký polosamohlások i spoluhlások

čiarka pod hláskou – desonorizácia;

čiarka vedľa hlásky – zmäkčenie;

čiarka nad hláskou – mäkkosť;

bodka pod hláskou – d'asnovosť;

vlnovka nad spoluhláskou/polosamohláskou – nosovosť;

oblúčik pod hláskou – polosamohláska;

bodka nad hláskou – hrdlovosť.

Tabuľka 3: Znaký označujúce polosamohlásky

Znak	Príklad v transkripcii	Ortografický zápis	Vlastnosti hlásky
ɤ	[ɤafka]	ławka	polosamohláska ústna, zadná, znelá
ũ	[avãũs]	awans	polosamohláska nosová, zadná, znelá

u	[pomysu]	pomysł	polosamohláska, ústna, zadná, neznělá
u'	[u'ikent]	weekend	polosamohláska ústna, zadná, znělá, zmäkčená
ɪ	[ɪutro]	jutro	polosamohláska ústna, predná, znělá
ĩ	[koĩsk'i]	koński	polosamohláska nosová, predná, znělá

Tabuľka 4: Symboly označujúce spoluhlásky. Tabuľka je súborom symbolov zhromaždených z diel citovaných v tejto publikácii. V niektorých prípadoch obsahuje rôzne znaky označujúce zvuk, ktorý sa objavuje v rovnakom fonetickom kontexte, čo je spôsobené rôznymi klasifikáciami zvukov navrhnutých rôznymi výskumníkmi.

Znak	Príklad v transkripcii	Ortografický zápis	Vlastnosti hlásky
b	[butka]	budka	znělá, obojperná, záverová, tvrdá
b'	[b'iskup]	biskup	znělá, obojperná, záverová, zmäkčená
c	[car]	car	neznělá, zubná, záverovoúžinová, tvrdá
c'	[c'is]	cis	neznělá, zubná, záverovoúžinová, zmäkčená
č	[čapka]	czapka	neznělá, d'asnová, záverovoúžinová, tvrdá
č'	[č'ip]	czip	neznělá, d'asnová, záverovoúžinová, zmäkčená
ć	[ćästko]	ciastko	neznělá, prepalatálna, záverovoúžinová, mäkká
d	[dar]	dar	znělá, zubná, záverová, tvrdá
d'	[d'inozaʊr]	dinozaur	znělá, zubná, záverová, zmäkčená
ɖ	[ɖževo]	drzewo	znělá, d'asnová, záverová, tvrdá
ʒ	[ʒban]	dzban	znělá, zubná, záverovoúžinová, tvrdá
ʒ'	[noz' i ʒén]	noc i dzień	znělá, zubná, záverovoúžinová, zmäkčená

ǰ	[ǰiś]	dziś	znelá, prepalatálna, záverovoužinová, mäkká
ǰ	[ǰuma]	dżuma	znelá, dʼasnová/ zadodʼasnová, záverovoužinová, tvrdá
ǰʼ	[ǰʼip]	dżip	znelá, dʼasnová, záverovoužinová, zmäkčená
f	[fama]	fama	neznelá, pernozubná, úžinová, tvrdá
fʼ	[fʼilm]	film	neznelá, pernozubná, úžinová, zmäkčená
g	[gus]	guz	znelá, mäkkopodnebná, záverová, tvrdá
ǰ	[ǰigant]	gigant	znelá, postpalatálna, záverová, mäkká
gʼ	[gʼigant]	gigant	znelá, mäkkopodnebná, záverová, zmäkčená
x	[xata]	chata	neznelá, mäkkopodnebná, úžinová, tvrdá
ǰ	[ǰiny]	Chiny	neznelá, postpalatálna, úžinová, mäkká
xʼ	[xʼiny]	Chiny	neznelá, mäkkopodnebná, úžinová, zmäkčená
ɣ	[boɣdan]	Bohdan	znelá, mäkkopodnebná, úžinová, tvrdá
ǰ	[daǰ ɣana]	dach jana	znelá, postpalatálna, úžinová, mäkká
ǰʼ	[daǰʼ ɣana]	dach jana	znelá, mäkkopodnebná, úžinová, zmäkčená
k	[kot]	kot	neznelá, mäkkopodnebná, záverová, tvrdá
ǰ	[ǰiść]	kiść	neznelá, postpalatálna, záverová, mäkká
kʼ	[kʼiść]	kiść	neznelá, mäkkopodnebná, záverová, zmäkčená

l	[las]	las	znelá, polootvorená, boková, ďasnová/zadod'asnová, tvrdá
l'	[l'is]	lis	znelá, polootvorená, boková, ďasnová, zmäkčená
l̥	[myšl̥]	myśl	desonorizovaná, polootvorená, boková, ďasnová, tvrdá
l̥'	[wymyšl̥'ce]	wymyślcie	desonorizovaná, polootvorená, boková, ďasnová, zmäkčená
m	[mama]	mama	znelá, polootvorená, nosová, obojperná, tvrdá
m'	[m'ila]	mila	znelá, polootvorená, nosová, obojperná, zmäkčená
m̥	[pasm̥]	pasm	desonorizovaná, polootvorená, nosová, obojperná, tvrdá
m̥'	[m̥'sćic̥el]	mściciel	desonorizovaná, polootvorená, nosová, obojperná, zmäkčená
n	[noga]	noga	znelá, polootvorená, nosová, zubná, tvrdá
ɳ	[poɳček]	pączek	znelá, polootvorená, nosová, ďasnová, tvrdá
ɳ	[p'ösɳka]	piosnka	desonorizovaná, polootvorená, nosová, zubná, tvrdá
ń	[ńitka]	nitka	znelá, polootvorená, nosová, prepalatálna, mäkká
ɲ	[pleśɲ]	pleśń	desonorizovaná, polootvorená, nosová, prepalatálna, mäkká
ŋ	[baŋk]	bank	znelá, polootvorená, nosová, mäkkopodnebná, tvrdá
ɲ	[p'ösɳka]	piosnka	desonorizovaná, polootvorená, nosová, mäkkopodnebná, tvrdá

ń	[bańki]	bańki	znelá, polootvorená nosová, postpalatálna, mäkká
ń'	[baŋ'ki]	bańki	znelá, polootvorená nosová, mäkkopodnebná, zmäkčená
ŋ	[čosŋkém]	czosnkiem	desonorizovaná, polootvorená nosová, postpalatálna, mäkká
ŋ'	[p'ösŋki]	piosnki	desonorizovaná, polootvorená nosová, mäkkopodnebná, zmäkčená
p	[pole]	pole	neznelá, obojperná, záverová, tvrdá
p'	[p'ik]	pik	neznelá, obojperná, záverová, zmäkčená
r	[rak]	rak	znelá, polootvorená, kmitavá, d'asnová, tvrdá
r'	[r'ikša]	riksza	znelá polootvorená, kmitavá, d'asnová, zmäkčená
ɹ	[v'ɹäɹ]	wiatr	desonorizovaná polootvorená, kmitavá, d'asnová, tvrdá
ɹ'	[p'ɹötɹ'kém]	piotrkiem	desonorizovaná, polootvorená, kmitavá, d'asnová, zmäkčená
ř			znelá, polootvorená, kmitavá, hrdelná, tvrdá
ř			desonorizovaná, polootvorená, kmitavá, hrdelná, tvrdá
ř'			desonorizovaná, polootvorená, kmitavá, hrdelná, zmäkčená
s	[sul]	sól	neznelá, zubná, úžinová, tvrdá
s'	[s'inus]	sinus	neznelá, zubná, úžinová, zmäkčená
ś	[śal]	szal	neznelá, d'asnová, úžinová, tvrdá

š'	[š'iša]	szisza	neznělá, ďasnová, úžínová, zmäkčená
ś	[śl'imak, śostra]	ślimak, siostra	neznělá, prepalatálna, úžínová, mäkká
t	[tom]	tom	neznělá, zubná, záverová, tvrdá
t'	[t'ik]	tik	neznělá, zubná, záverová, zmäkčená
ṭ	[ṭšeba]	trzeba	neznělá, ďasnová, záverová, tvrdá
v	[vata]	wata	znělá, pernozubná, úžínová, tvrdá
v'	[v'ixer]	wicher	znělá, pernozubná, úžínová, zmäkčená
z	[zux]	zuch	znělá, zubná, úžínová, tvrdá
z'	[z'imbabve]	Zimbabwe	znělá, zubná, úžínová, zmäkčená
ź	[źarno]	ziarno	znělá, prepalatálna, úžínová, mäkká
ż	[żuk]	żuk	znělá, ďasnová, úžínová, tvrdá
ż'	[ż'igolo]	żigolo	znělá, ďasnová, úžínová, zmäkčená

Niektoré termíny hlások, ktoré sa artikulujú na približne rovnakom mieste v ústnej dutine, napr. *k*, *g*, sa označujú v poľštine a slovenčine inak, napr. názvu zadojazyčné hlásky zodpovedá v slovenčine označenie mäkkopodnebné hlásky. Preto pre hlásky existujúce v oboch jazykoch používame označenia zaužívané v slovenskej fonetickej terminológii.

Hláska prepalatálna označuje hlásku artikulovanú s účasťou predného podnebia. Hláska postpalatálna označuje hlásku artikulovanú s účasťou zadného podnebia.

1 Vymedzenie pojmoslovia

Pre spoľahlivú orientáciu v spracováanej problematike vysvetlíme chápanie východiskových pojmov, ktoré sa môže v sledovaných jazykových prostrediach líšiť: **spisovný jazyk** a pojmy súvisiace s jeho vymedzením (**úzus** – **norma** – **kodifikácia**), ktoré sú preberané v rámci **teórie jazykovej kultúry** a ktoré odrážajú súčasnú **jazykovú politiku** v našich krajinách.

1.1 Základné pojmoslovie v českom lingvistickom prostredí

Pavĺina Kuldanová

Definovať niektoré základné a pre náš kontext dôležité pojmy používané v českom lingvistickom prostredí nie je jednoduché – súvisí to jednak s útvarovým rozvrstvením českého národného jazyka (s funkčným a regionálnym rozrôznením, s jeho variantnosťou), jednak s terminologickou nejednoznačnosťou. K jej komplikovanosti a situácii v českej sociolingvistike a teórii jazykovej kultúry, v ktorých sa odráža zložitost' českej jazykovej situácie, sa vyslovili napr. O. Müllerová a J. Hoffmannová na stránkach časopisu *Slovo a slovesnost* (1997, s. 47): „*V prostoru mezi spisovnou češtinou a teritoriálními dialekty (...) se vágně pohybují koncepty hovorová čeština (ev. i hovorový styl), obecná čeština, běžně mluvený jazyk, ev. i „střední vrstva“.* Různě se zachází s koncepty *standardu* a *nestandardu* (...)“; štandard niektorí lingvisti stotožňujú so spisovnosťou, iní s hovorovosťou, ďalší doň zahŕňajú aj javy nespisovné, splýva s úzom bežnej komunikácie (pozri tiež Nekula, Šichová, 2017; Svobodová a kol., 2011; a mnohí iní).

O postupnom rozostrovaní útvarového poňatia jazyka píše aj I. Nebeská (2017a): „*Hranice spisovné češtiny jsou neostře, mezi prostředky pocítovanými jako spisovné a prostředky pocítovanými jako nespisovné je široké přechodné pásmo. Kritéria spisovnosti nebyla v klasické teorii spisovného jazyka [t. j. v teorii Pražského lingvistického krúžku; doplnené P. K.] ani později zřetelně vymezena; tento nedostatek dlouhodobě působí teoretické (a někdy i uživatelské) problémy. V různých dobách se překlenoval zejména pomocí termínů hovorová čeština, demokratizace spisovné češtiny, rozpětí spisovné normy a standard.*“

Ďalej sa pokúsime ozrejmiť chápanie niektorých z uvedených konceptov cez prizmu vedeckej teórie spisovného jazyka.

1.1.1 Spisovná čeština. Úzus – norma – kodifikácia

Už samotné vymedzenie toho, čo je spisovné, teda čo je **spisovná čeština**, nie je úplne bezproblémové. Zvyčajne je spisovná čeština definovaná ako systém jazykových prostriedkov (boгато rozvrstvených štýlovo, funkčne i regionálne) používaných celonárodne predovšetkým v prejavoch písaných a oficiálnych prejavoch hovorených ako hlavný, a to regulovaný útvar národného jazyka, kultúrna varieta s vyššou sociálnou prestížou, ktorá „plní i funkciu integračnú, národne reprezentatívnu a kulturotvornú. Je kodifikovaná v mluvniciach, slovníkoch, pravidlech pravopisu a výslovnosti“ (Nebeská, 2017a). Najväčšie kontroverzie pri charakterizovaní tohto variantu národného jazyka stojaceho nad všetkými ostatnými útvarmi sú spojené s jeho regulovanosťou, t. j. intervenciami, teoretickými zásahmi do jazyka odbornou autoritou, inštitucionálnou kodifikáciou (Nebeská, 2017c).

Kodifikácia teda predstavuje poznanie existujúcej podoby spisovného jazyka, t. j. jeho **normy**, a jej zachytenie v kodifikačných príručkách.

Norma spisovného jazyka (spisovná norma) je dlhodobou ústredným pojmom teórie i praxe jazykovej kultúry (stojacim medzi **úzom**, t. j. súborom jazykových prostriedkov, ktoré sú jazykovým spoločenstvom používané bez ohľadu na to, či sú vhodné alebo nevhodné, správne alebo nesprávne, a **kodifikáciou**). Spisovná norma zahŕňa súbor prostriedkov spisovného jazyka, ktoré sú väčšinou používateľov považované ako záväzné pre vybrané komunikačné situácie; považuje sa za kritérium **jazykovej správnosti**, niektoré javy sú kodifikované (zaznamenané) v autoritatívnych príručkách – kodifikácia tak utvrdzuje spisovnú normu. „Norma je predmetom odbornej péče lingvistů, kteří do ní mohou pomoci kodifikace zasahovat, podporovat její ustálenost, systematickosti a rozhodovat o tom, které varianty do ní patří a které nikoli“ (Nebeská, 2017d). Autormi kodifikačných príručiek sú kolektívy akademických pracovníkov (najmä spojené s Ústavom pre jazyk český Akademie věd České republiky), ktorí v nich normu buď iba zachytávajú, alebo ju prostredníctvom nich regulujú – k tomu sa podrobnejšie vyjadril J. Kraus (2017): „Kodifikační příručky se liší podle toho, zdali si jejich autoři kladou za cíl spisovný jazyk popisovat (tak je tomu u vyšších jazykových rovin, ve slovníkách a gramatikách), nebo způsob jeho užití pomocí pravidel přesně regulovat (zejména v pravopisu a výslovnosti). Největším stupněm kodifikační závaznosti se v českém prostředí tradičně vyznačují *Pravidla českého pravopisu*, jejichž závaznost pro oblast školství a obecněji i veřejného písemného projevu je vyjádřena doložkou Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy. Jejich dodržování se obecně chápe jako záväzné i v oficiálních textech administrativně právních, v masových médiích, nakladatelstvích apod. Naproti tomu čeští lingvisté, kteří jsou stoupenci tzv. minimální

intervence, vyžadují oslabení a uvolnění jazykové regulace a zdůvodňují svůj postoj pronikáním jevů považovaných za nespisovné do oblasti veřejné komunikace, které sílí i v jazyce psaném, zejména pod vlivem moderních komunikačních technologií.“

Súčasný koncept spisovnej češtiny tak vychádza z teórie spisovného jazyka (teória spisovnosti), „programu odborné péče o kulturu spisovného jazyka a kulturu vyjadřování“, vytvoreného Pražským lingvistickým krúžkom (Nebeská, 2017b). O ňom hovorí nasledujúca časť.

1.1.2 Vývoj vedeckej teórie spisovného jazyka a jeho kultúry

Teória jazykovej kultúry bola sformulovaná členmi Pražského lingvistického krúžku (PLK) na prelome 20. a 30. rokov 20. storočia a v lingvistike sa zakorenila tak pevne a hlboko, že sa na ňu odvolávame dodnes – a to nielen v českom a najbližšom slovanskom prostredí (vrátane slovenského a poľského, pozri podkap. 1.2 a 1.3), ale aj vo vzdialenejšom svete.

Jazyková kultúra ako významná oblasť záujmu lingvistov bola Krúžkom prvýkrát ucelene predstavená v rámci kolektívne spracovaného textu *Teze předložené 1. sjezdu slovanských filologů v Praze r. 1929*, ktoré boli – povedané slovami Josefa Vachka – „prvou soubornou kodifikací zásad pražské školy“ (Vachek, 1970, s. 67), prezentáciou ich funkčno-štruktúrneho poňatia jazyka. Téma jazykovej kultúry je obsahom 9. tézy nazvanej *Význam funkční lingvistiky pro kulturu a kritiku jazyků slovanských*; začína sa definíciou: „Kultura jazyková je péče o to, aby byly v jazyce spisovném, a to jak v knižním, tak i hovorovém, posilovány ty vlastnosti, kterých vyžaduje speciální funkce spisovného jazyka“ (Vachek, 1970, s. 57 – 58). Ďalej sú podrobnejšie komentované tieto špeciálne funkcie, ako ustálenosť, výstižnosť a osobitosť, a vyslovené požiadavky na ich uplatnenie vo výslovnosti, pravopise, v slovnej zásobe, syntaxi a morfológii; dotýka sa tiež hovorového jazyka a starostlivosti o jazykovú čistotu.

Tieto prvotné formulácie boli podrobnejšie rozpracované v zborníku *Spisovná čeština a jazyková kultura*, ktorý bol vydaný v roku 1932 krátko po usporiadaní významného cyklu prednášok s debatami o spisovnej češtine a kultúre jazyka, ktorým členovia Krúžku reagovali na prax kultivovania jazyka v časopise *Naše řeč*, konkrétne jeho zodpovedného redaktora Jiřího Hallera. Zborník obsahuje okrem Mathesiovej state *O požadavku stability ve spisovném jazyce*, Havráňkovho textu *Úkoly spisovného jazyka a jeho kultury*, Jakobsonovej state *O dnešním brusičství českém*, Weingartovho príspevku *Zvuková kultura českého jazyka* a state o spisovnom a básnickom jazyku Jana Mukařovského taktiež *Obecné zásady pro kulturu jazyka*, ktoré sú vlastným základom predstavovanej teórie.

V úvode textu *Obecné zásady...* čítame: „Kulturou spisovného jazyka rozumíme vědomé pěstění spisovného jazyka; to se může díti: 1. teoretickou prací jazykovědnou, 2. školskou výchovou jazykovou a 3. spisovatelskou praxí“ (Havránek, Weingart, 1932, s. 245). Ďalej je uvedené, že predložené zásady sa týkajú bodu 1., teda teoretickej jazykovednej práce, ktorá účinne zasahuje do spisovného jazyka a môže mu buď prospievať, alebo škodiť. Prospievať môže svojím príspevom k tomu, aby spisovný jazyk čo najlepšie vyhovoval svojim úlohám, čo možno uskutočniť „1. podporou ustálenosti (stability) spisovného jazyka a 2. podporou jeho funkčného rozlíšenia (diferenciácie) a jeho stylistickej bohatosti; nezbytnou podmíankou pro obojí je co nejdokonalejší teoretické poznání současného spisovného jazyka, totiž existující jeho normy“ (Havránek, Weingart, 1932, s. 245). Na zhruba 12 stránkach formátu A5 sú potom jednotlivé aspekty tohto základného vymedzenia rozpracované; ako základ pre poznanie normy súčasného spisovného jazyka je určená najmä „průměrná literární praxe jazyková za posledních padesát let“, doplnená o „jazykové povědomí“ intelektuálnych vrstiev o spisovnom jazyku a o ich „jazykovou praxi ústní“ (Havránek, Weingart, 1932, s. 246 – 247). Sú tu stanovené princípy pre normatívne teoretické zásahy v oblasti pravopisnej, výslovnostnej, morfolologickej, syntaktickej a slovníkovej, ktoré majú viesť k ustáleniu jazyka, a tiež princípy podporujúce funkčnú a stylistickú bohatosť spisovného jazyka. V stati *Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura* od Bohuslava Havránka, ktorý je spolu s Vilémom Mathesiom považovaný za hlavného tvorca teórie jazykovej kultúry, nachádzame podrobné prepracovanie všeobecných zásad týkajúcich sa spisovného jazyka a jeho kultúry; Havránekov príspevok začína definíciou kultúry spisovného jazyka (v podobnom znení ako v texte *Obecné zásady...*) zakončenou zmienkou o celi „tohoto vědomého pěstění spisovného jazyka“, ktorým je „kultivovaný jazyk a jazyková kultura u těch, kteří jazyka spisovného v praxi užívají“ (Havránek, Weingart, 1932, s. 32); upozornením na dôležitosť používateľov jazyka Havránek celú stať tiež uzatvára: „Kulturu jazykovou (...) může teoretik jazyka jen podporovat; realizovat kulturu jazykovou a kultivovaný jazyk mohou jenom ti, kdož spisovným jazykem píší a mluví“ (Havránek, Weingart, 1932, s. 84).

Z uvedených východiskových zdrojov vyplýva, že **klasická (pôvodná) koncepcia jazykovej kultúry** sa vzťahovala iba na spisovný jazyk, pretože ten bol vyhradený na plnenie úloh spätých s kultúrnym a organizačným životom spoločnosti; boli vymedzené pojmy úzus – norma – kodifikácia; základom pre sledovanie normy sa stala literárna prax za posledných päťdesiat rokov, jazykové povedomie intelektuálnych vrstiev o spisovnej norme a ich rečová

prax; za dôležitý nástroj bola považovaná činnosť kodifikačná, popularizačná, školská a mimoškolská jazyková výchova.

V nasledujúcich rokoch (najmä po druhej svetovej vojne) sa teória jazykovej kultúry prestala obmedzovať iba na spisovný jazyk, na jazykový systém a výsledný jazykový stav – do centra jej pozornosti sa dostal proces, priebeh komunikácie; popri kultúre jazyka (ako systéme jazykových prostriedkov) sa vyčlenila rečová kultúra (kultúra rečových prejavov, jazykového vyjadrovania). Rozdiel medzi nimi je daný nielen protikladom medzi „langue“ a „parole“, ale aj tým, že kultúra jazyka má prevažne inštitucionálnu povahu (jazykové slovníky a kodifikačné príručky sú schvaľované a vydávané prestížnymi inštitúciami), zatiaľ čo na kultúre vyjadrovania sa podieľajú viac-menej všetci používatelia jazyka, najmä tí, ktorí svojimi verejnými, oficiálnymi prejavmi najviac ovplyvňujú súčasný jazykový úzus a postoje ľudí k jazyku, ako napr. učitelia, pracovníci médií, redakcií, vydavateľstiev, spisovatelia, prekladatelia, politici atď. (Kraus, 2004, s. 128 – 129).

Úlohy súčasnej teórie jazykovej kultúry výstižne sformuloval Jiří Kraus, ktorý vymedzil štyri okruhy jej záujmu (In Karlík, Nekula, Pleskalová, 2002, s. 238; pozri tiež Kraus, 2004, s. 139):

1. Stav prostriedkov národného jazyka, najmä jeho funkčne a štýlovo najviac rozvinutého spisovného útvaru.

2. Rozvíjanie a kultivovanie vyjadrovacích možností spisovného jazyka prostredníctvom slovníkov, učebníc, pravopisných a výslovnostných pravidiel či odporúčaní a pod.

(Úspech tejto činnosti je podmienený dobrou znalosťou a rešpektovaním súčasného jazykového úzu i postojov, ktoré zaujímajú používatelia k jazyku, a jeho reálnym vývojovým premenám. V týchto postojoch sa často veľmi konfliktným spôsobom stretávajú konzervatívne a progresívne hľadiská, otvorenosť alebo uzavretosť voči cudzojazyčným vplyvom, rôzne stupne tolerancie a i.).

1. Stav a úroveň jazykových prejavov v rôznych sférach verejného i súkromného dorozumievania v písomnej i hovorenej podobe.

2. Kultivovanie a rozvíjanie vyjadrovacích schopností a návykov, ktoré používatelia jazyka uplatňujú v najrôznejších sférach verejného i súkromného vyjadrovania.

Z uvedeného zoznamu je zrejmé, že svoju váhu nemá iba kultivovanie jazyka ako systému (v duchu názoru, že úroveň jazyka je odrazom kultúrnej úrovne spoločnosti, ktoré ho používa), ale aj kultivácia jeho rečovej realizácie, praktických prejavov hovorených alebo písomných.

Posun v poňatí teórie môžeme ešte názornejšie doložiť vymenovaním základných črt vypovedajúcich o tom, na čo bol v klasickom období a v súčasnosti kladený najväčší dôraz.

Klasická teória akcentovala (sprac. na základe Havránek, Weingart, 1932):

- spisovný jazyk; langue; vymedzila pojmy úzus – norma – kodifikácia (v centre pozornosti stála norma spisovného jazyka); za základ normy bola považovaná literárna prax za posledných päťdesiat rokov, jazykové povedomie intelektuálnych (vzdelaných) vrstiev o spisovnej norme a ich rečová prax; spisovný jazyk používaný pri hovorení – funkčný jazyk hovorový; dôležitým nástrojom je činnosť kodifikačná, popularizačná, školská a mimoškolská jazyková výchova; bol uplatňovaný racionálny, ekonomicky inštrumentalistický prístup k jazyku; snaha o posilnenie prestíže spisovného jazyka (v rámci národného kultivačného programu), vytvorenie konverzačného štýlu (štýlu spoločenskej konverzácie).

Naproti tomu súčasná koncepcia zahŕňa:

- nielen spisovný jazyk, ale aj iné útvary národného jazyka (vzťah štandardu a subštandardov); parole; kultúru jazyka a kultúru vyjadrovania; prejavuje sa dobové („postmodernistické“) odmietanie noriem, problémové nahliadanie na kodifikáciu (preskripciu); zmenu v chápaní ústnej praxe (komunikačná subštandardizácia); pohľad na obecnú češtinu (propagovanie obecnej češtiny na úkor spisovnej); významnú úlohu má „prežívanie jazyka“ – postoje ľudí k jazyku, nie sú k nemu ľahostajní, v jeho používaní sa odrážajú ich schopnosti, zvyklosti i emocionálne stavy; medziodborové nahliadanie na jazykovú kultúru, rozvoj nových disciplín (sociolingvistika, psycholingvistika), vznik lingvistiky textu – záujem o vyššie roviny výstavby textu.

Dôležitú úlohu zohral aj **dobový kontext** – v oboch prípadoch sa teória rozvíja v podmienkach novovzniknutých štátov, s rozdielnym spoločenským a myšlienkovým pozadím.

Pôvodná teória PLK:

- rodí sa po rozpade Rakúsko-Uhorska a po vytvorení nového československého štátu (1918), v dobe „překonávání pocitu národní malosti“ (Daneš, 2009, s. 10); ako odraz „nechuti k citově nadnesenému vlasteneckému horování“ (Daneš, 1996, s. 21) sa medzi členmi Krúžku pestuje čisto racionálny prístup k jazyku; bola reakciou na purizmus

a jeho hodnotenie správnosti jazykových prostriedkov podľa princípu historickej čistoty a ľudovosti – proti tomu bol uplatnený nový prístup k jazyku: princíp synchronny a funkčný; nadviazala na dobové domáce i svetové myšlienkové vplyvy, najmä na Josefa Zubatého, Václava Ertla a jeho teóriu dobrého autora, na Grigorija Vinokura, na Masarykov realizmus.

Súčasná teória:

- rozvíja sa po zmene politicko-ekonomických a spoločenských podmienok po novembri 1989 a po rozpade Československa a vzniku samostatnej Českej republiky (1993); od 90. rokov 20. storočia je zrejmé dobové nerešpektovanie noriem, nechť k normám a autoritám; v opozícii stoja snahy o preskripciu – deskripciu³; nenaplnilo sa očakávanie o uvedomelom používaní spisovnej češtiny a o rozšírení jej funkčného využitia na celom jazykovom území (v zmenenej spoločenskej klíme sa uprednostňuje spontánnosť pred uvedomelým používaním spisovnej češtiny); medzera medzi kodifikovanými prostriedkami a jazykovou praxou sa znižuje pomaly (Karlík, Nekula, Pleskalová, 2002, s. 486).

1.1.3 Zvuková kultúra. Ortoepia

Spomínaný spoločenský, kultúrny a jazykový vývoj sa prirodzene odrazil aj v jednej zo zložiek jazykovej kultúry – vo **zvukovej kultúre**. Jej problematika bola od povojnovej doby podrobnejšie vedecky skúmaná a presnejšie rozpracovávaná a opisovaná (a pravidlá spisovnej výslovnosti boli neskôr, v 2. pol. 20. stor., kodifikované). V dôsledku technického a vedeckého rozvoja došlo jednak k rozmachu zvukových médií, jednak sa zdokonalili možnosti jeho výskumu, avšak základné nároky na kultivovaný zvuk reči vo verejnom priestore zostali zachované. Dobré to dokladá porovnanie s poňatím zvukovej kultúry spisovnej češtiny Pražským lingvistickým krúžkom.

³ Odmietavé postoje k teórii jazykovej kultúry a preskriptívnemu charakteru kodifikácie sa intenzívnejšie prejavili v 60. a 80. – 90. rokoch 20. storočia a sú živé aj dnes (vrátane pokusov o presadenie všeobecnej češtiny od 60. rokov, čo sa však plne podarilo až po zmene v 90. rokoch, v čase odklonu od noriem). Tieto tendencie reprezentujú mená ako P. Sgall, F. Čermák, J. Hronek, V. Cvrček alebo P. Vyberal a vyústili až do „konceptu minimálnej intervencie“ V. Cvrčka, v ktorého duchu autor vytvoril aj knihu *Mluvnice současné češtiny* (Cvrček, V. a kol. *Mluvnice současné češtiny 1. Jak se píše a jak se mluví*. Praha: Karolinum, 2010), opisujúcu jazyk nie „jak by měl vypadat, ale jak skutečně vypadá“, teda súčasný úzus; odborné diskusie, ktoré sa rozprúdili po vydaní Cvrčkových diel v r. 2008 a 2010, jasne preukázali slabé miesta tohto konceptu (predovšetkým pre neuplatnenie premysleného vedeckého prístupu pri opise češtiny v diele *Mluvnice...* a z dôvodu nereprezentatívnej korpusek materiálov, najmä využité korpuse hovorených komunikátov nezastupujú celé jazykové územie Čiech a Moravy).

Pohľad Krúžku na zvukovú kultúru ako neoddeliteľnú súčasť jazykovej kultúry bol stručne sformulovaný v príspevku *Obecné zásady pro kulturu jazyka*⁴ a podrobne rozpracovaný v stati Miloša Weingarta *Zvuková kultura českého jazyka* v zborníku *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Ide o najrozsiahlejší text celého zborníka, v ktorom autor podrobne analyzuje rôzne aspekty zvukovej stránky jazyka; jeho prístup k nárokom na túto zložku jazykovej kultúry podľa našej mienky nestratil nič zo svojej aktuálnosti.

V úvode state Weingart vymenováva použitie spisovného jazyka vnímaného nie zrakom, ale sluchom, teda využitie hovoreného spisovného jazyka v špeciálnych funkciách, ku ktorým zaraďuje nasledujúce: hlasné čítanie akéhokoľvek spisovného textu, reč učiteľov a žiakov vo všetkých školách, verejné prednášky, súdne a úradné konania, verejné prejavy v politickom i hospodárskom živote, úradná reč vo vojsku, duchovná reč, prednášanie literárnych diel, divadlo, zvukový film, spisovná reč reprodukovaná v rozhlase a na gramofóne.

Potom v krátkosti formuluje všeobecné črty súčasnej „novej kultúrnej periódy“ a porovnáva ich s kultúrnou periódou 19. storočia, na ktorú jeho súčasnosť nadväzuje. V samostatných kapitolách potom vysvetľuje svoje chápanie pojmu zvukovej kultúry⁵, približuje dejiny odborného záujmu o túto oblasť jazyka (od J. Husa po svoju dobu), najmä však predkladá podrobné ortoepické pravidlá a zásady správnej hlasovej techniky a prednesu.

Snaží sa tiež odpovedať na otázku, „jaký je dnešní stav zvukové kultury českého jazyka“, pričom konštatuje, že „zvuková kultura spisovné češtiny je nedokonalá, ba že o ní můžeme mluvit vlastně jen ve výjimečných případech“ (Weingart, 1932, s. 160), a svoje tvrdenie dokladá hodnotením reči vybraných typov rečníkov v rozličných prostrediach: rečníctvo v parlamente a vo verejnom živote všeobecne, školské prostredie (študenti a učitelia), rozhlas (hovorcovia najrôznejších profesií, spisovatelia a iní predstavitelia inteligencie), herci (činoherci v divadle, herci vo zvukovom filme a rozhlase).

Dnešné vnímanie **ortoepie** ako neoddeliteľnej súčasti komplexnej jazykovej kultúry môžeme spolu s M. Krčmovou (2017) predstaviť nasledovne: do ortoepie (čiže spisovnej výslovnosti) patrí aj ortofónia, t. j. náuka o náležitom tvorení a znení hlások; ortofonické

⁴ „Za základ spisovné výslovnosti je třeba bráti výslovnost intelektuálních vrstev mluvících spisovným jazykem, nikoliv lidovou výslovnost kteréhokoliv nářečního celku, nevýjímaje ani lidovou výslovnost význačných center jako pražského; (...) Spisovná výslovnost potřebuje propracovaného funkčního rozlišení podle různých účelů jazykových projevů (...). Vedle normalisované správné výslovnosti spisovného jazyka je však potřeba také soustavné péče o jeho zvukovou vytríbenost (eufonie, kallilogie)“ (Havránek, Weingart, 1932, s. 251).

⁵ Zahŕňa do nej tri zložky: 1. správnu výslovnosť (vtedy ešte bez rozlíšenia ortoepie a ortofónie), 2. cibrenie zvukovej stránky (s využitím pojmov „eufónia“ i staršej Durdíkovej „kalilógie“, ktorej dáva iný obsah), 3. techniku hlasu a umenia prednesu (pozri Weingart, 1932, s. 168 – 170).

zásady vymedzujú postoj k oblastným, nárečovým a vrstvovým obmenám hlások a tiež k individuálnym realizáciám.

Vlastná ortoepia v sebe zahŕňa jednak pravidlá správneho využitia ortofonicky tvorených hlások v prúde reči (v hláskových spojeniach, slovách), jednak zásady správneho prízvukovania (slovného i vetného), logického členenia a modulácie súvislej reči. Pravidlá spisovnej výslovnosti majú v češtine status kodifikácie, t. j. všeobecne prijatých a záväzných noriem. Pri stanovovaní ortoepických pravidiel je potrebné najskôr „co najúplnejšie poznať reálnu normu, tj. existujúci stav výslovnosti vo verejných prejavoch včetně povedomí o něm. Za základ se bere norma nositelů spisovného jazyka v kulturním centru, k normě dalších center se přihlíží ve formě výslovnostních dublet“. Táto norma sa v českom prostredí vykryštalizovala až v 20. storočí; „teprve vznik celospolečenské sféry kultivovaných mluvených projevů, který nastává s rozvojem sdělovací techniky, vytvořil totiž postupně i situaci, v níž tuto normu bylo nutno popsat a kodifikovat, aby byla orientací pro další uživatele této podoby národního jazyka. Ve starších dobách (od 19. stol.) se podobná potřeba jevila u jevištní řeči, ale výsledek celonárodní postavení neměl“ (Krčmová, 2017).

Pre češtinu je tiež dôležité riešenie vzťahu medzi výslovnostnou a pravopisnou normou, pretože sa navzájom ovplyvňujú. Pri domácich slovách je možné bez zásadnejších problémov „k psané podobě přiřadit správnou výslovnost (naopak to ovšem neplatí), u slov přejatých to však je možné jen někdy a nalezení pravidel a jejich formulace jsou obtížné. Proto se výklady o obou skupinách slov oddělují do samostatných prací, nebo alespoň do samostatných oddílů práce jediné“ (ibid.; spomenuté riešenie sme zvolili aj v tejto publikácii v podkapitole 3.5). Súčasne je potrebné si uvedomiť, v akých typoch komunikátov sa má kodifikovaná výslovnosť dodržiavať – české ortoepické pravidlá platia pre „spisovné projevy předem připravené a citově neutrální, ve spontánním, byť veřejném projevu se dodržují méně striktně. Navíc je spisovná výslovnost stylově diferencována, rozlišuje se styl výslovnosti základní (neutrální), vybraný (pečlivý, slavnostní, explicitní) a zběžný (běžný, implicitní). Za hranicemi spisovného jazyka je výslovnost nedbalá, náznaková nebo výslovnost nářeční; ve všech takových případech jde již o výslovnost substandardní“ (ibid.).

1.1.4 Jazyková politika

Na záver tejto podkapitoly je vhodné ešte uviesť, že pri komparácii dobovo podmienených prístupov k teórii jazykovej kultúry sa ponúka aj porovnanie **dobovej jazykovej politiky**. ČSR po svojom vzniku v roku 1918 musela riešiť otázky koexistencie minimálne dvoch jazykov – českého a slovenského, čo sa prejavilo aj v legislatíve. V Ústave z februára 1920

(platnej do r. 1948) a v jazykovom zákone sa používali označenia československý národ, československý jazyk a tzv. českoslovenčina bola definovaná ako štátny, väčšinový jazyk, ktorý sa skladá z dvoch jazykov – českého a slovenského. Pozícia češtiny bola silnejšia ako pozícia slovenčiny, ešte slabšie bolo postavenie ďalších jazykov početnej nemeckej alebo maďarskej menšiny, o iných menšinových jazykoch ani nehovoriac. Aj týmito otázkam (popri stratifikácii národného jazyka alebo teórii funkčných štýlov) sa venovali jazykovedci medzivojnového obdobia. Po druhej svetovej vojne sa zmenilo národnostné zloženie obyvateľstva, výrazne ubudlo používateľov nemčiny, významného konkurenta češtiny a slovenčiny, a tieto zmeny sa odrazili aj v ústavách z rokov 1948, 1960, 1968, 1991 a 1992. Súčasná česká jazyková politika funguje bez jazykového zákona aj bez pojmu štátny jazyk (je výsledkom jazykového práva v duchu Ústavy z decembra 1992), je uplatňovaná monolingválnym, jednonárodným štátom, nepotrebuje sa vymedzovať voči cudziemu jazyku (nemčine), nemusí bojovať o pozíciu väčšinového jazyka; z tohto pohľadu sa čeština nachádza v stabilnej jazykovej situácii (Bogoczová, In Svobodová a kol., 2011, s. 59 – 62; pozri tiež Bogoczová, 2021). Iným spôsobom je jazyková politika uplatňovaná na Slovensku a v Poľsku, ako ukážu nasledujúce podkapitoly.

1.2 Základné pojmoslovie v slovenskom lingvistickom prostredí

Patrik Petráš

V podkapitole 1.2 opíšeme, ako sa v slovenskom lingvistickom prostredí chápu pojmy spisovnosť, resp. spisovný jazyk. Poukážeme na miesto spisovného jazyka v jednotlivých koncepciách stratifikácie národného jazyka. S problematikou spisovnosti súvisia pojmy úzus – norma – kodifikácia, preto na tomto mieste podávame ich výklad. V slovenskej odbornej literatúre môžeme pozorovať istú diverzitu, najmä pokiaľ ide o chápanie normy, preto približujeme viaceré autorské prístupy. Pozornosť takisto venujeme aj jazykovej kultúre, ktorá vymedzené pojmy zahŕňa. Následne sa venujeme zvukovej kultúre a vymedzeniu ortoepie ako náuky o spisovnej výslovnosti. Podkapitolu ukončujeme charakteristikou jazykovej situácie, resp. jazykovej politiky na Slovensku, ktorá podstatnou mierou vplýva na to, aký status má (bude mať) spisovný jazyk v slovenskej spoločnosti.

1.2.1 Spisovný jazyk. Úzus – norma – kodifikácia

Ako upozorňuje J. Dolník (2010, s. 10), teória spisovného jazyka (a jazykovej kultúry vôbec) v slovenskom a českom jazykovom prostredí má svoj pôvod v Pražskom lingvistickom

krúžku (ďalej ako PLK), ktorého členovia boli v odbornom spore so zasahovateľmi do spisovnej češtiny orientovanými puristicky. V PLK sa spisovný jazyk dával do protikladu s ľudovým jazykom (ibid., s. 23).

Š. Ondruš (1987, s. 55) hovorí o troch základných útvaroch národného jazyka, v našom prípade slovenčiny, pričom za najvyššiu kultivovanú a funkčne diferencovanú celonárodnú formu jazyka považuje práve **spisovný jazyk**. Ďalšie dve formy predstavujú **zemepisné** a **sociálne nárečia**.

Súčasná kodifikačná príručka pre oblasť slovenskej výslovnosti *Pravidlá slovenskej výslovnosti* (Kráľ, 2009) definujú spisovnú slovenčinu ako „úradný, celospoločenský a v oficiálnom styku záväzný nástroj dorozumievania na celom území Slovenskej republiky a pre všetkých jej obyvateľov (...)“ (ibid., s. 17).

Zároveň však treba uviesť, že spisovný jazyk sa lexikálne a syntakticky diferencuje vo funkčných štýloch. Ako Š. Ondruš (1987, s. 56) konštatuje, kým v minulosti bol na vrchole funkčných štýlov umelecký literárny štýl, s rozvojom ekonomiky a vedecko-technickým pokrokom „sa dostáva na popredné miesto odborný štýl so štýlom publicistickým a administratívnym“ (ibid.). Hoci toto konštatovanie uviedol autor ešte v 80. rokoch 20. storočia, nazdávame sa, že situácia, pokiaľ ide o hierarchiu funkčného vyťaženia štýlov, je do veľkej miery rovnaká, akurát väčšiu dominanciu v dnešnej dobe preberá aj hovorový štýl.

Podľa E. Kralčáka (2015, s. 79) „v základnej sociálno-komunikačnej opozícii stojí spisovná forma oproti hovorovej forme, ktorú tvoria útvary, majúce spisovný i nárečový základ“.

Z uvedených faktov vyplynula potreba precíznejšej diferenciácie foriem národného jazyka. Základy takejto novej koncepcie položil J. Horecký (1981, s. 118 – 119), ktorý okrem **spisovnej formy** národného jazyka vyčleňuje **štandardnú, subštandardnú a nárečovú (dialektickú) formu**. Mimo tejto stratifikácie vyčleňuje autor jazyk umeleckej literatúry, ktorý považuje za veľmi špecifickú, no ťažko vymedziteľnú formu jestvovania národného jazyka. Táto forma je však pre jeho existenciu a rozvíjanie veľmi dôležitá.

Ku koncepcii J. Horeckého sa približuje aj teória Š. Ondruša, ktorý si takisto uvedomuje, že „sociálna diferenciácia a prevrstvovanie v hierarchii funkčných štýlov spisovného jazyka má za následok aj diferenciáciu celkovej normy spisovného jazyka“ (Ondruš, 1987, s. 56). Autor tak vymedzuje tzv. **subštandardnú normu spisovného jazyka** (stotožňuje ju s hovorovým štýlom spisovného jazyka, ktorý však pripúšťa aj niektoré prvky zemepisných a sociálnych nárečí), **štandardnú normu spisovného jazyka** (záväznú v školách, médiách atď.) a tzv. **superštandardnú normu spisovného jazyka** (vyžadovanú

v umeleckom štýle divadelných predstavení a pod.). Aj v tejto koncepcii je mimo všeobecnej normy spisovného jazyka umelecká básnická reč.

V súvislosti s predmetnou stratifikáciou národného jazyka možno uviesť, že J. Kačala (2021, s. 23) hovorí o dvoch protichodných existenčných formách národného jazyka, a to o spisovnom jazyku a o súbore miestnych nárečí. Uvedené existenčné formy sa podľa autora vyznačujú „jestvovaním vlastnej jazykovej normy, prípadne jazykových noriem a vzájomným spolujestvovaním aj ovplyvňovaním sa v podmienkach daného celonárodného jazykového útvaru, ale najmä rozdielnym spoločenským postavením v danej pospolitosti, rozdielnymi funkciami a rozdielnym rozsahom či spôsobom používania“ (ibid.). Popri týchto existenčných formách autor ďalej rozlišuje neúplné útvary národného jazyka, medzi ktorého zaraďuje najmä rozličné sociolekty (predovšetkým slangy), interdialekty, mestskú reč a subštandardnú formu národného jazyka (ibid., s. 24).

Je potrebné bližšie charakterizovať rozdiely najmä medzi spisovným jazykom ako jednou z foriem národného jazyka a štandardnou formou národného jazyka. J. Horecký (1981, s. 119) uvádza, že „spisovná forma slovenského jazyka (...) je charakterizovaná celkovým dodržiavaním kodifikovaných pravidiel a poučiek. Je, resp. mala by byť formou výlučne používanou v škole, v masových komunikačných prostriedkoch i v jazyku odbornej literatúry“. Z uvedeného vyplýva, že za podstatné **kritérium spisovnosti** autor považuje **dodržiavanie kodifikovanej podoby jazyka**. Autor sa na inom mieste vyjadruje aj k vzťahu medzi spisovnou a štandardnou formou jazyka: „Veľmi živý vzájomný vzťah je medzi spisovnou a štandardnou formou. Štandardná forma berie základné vyjadrovacie prostriedky zo spisovnej formy, lebo spisovná forma sa prednostne využíva vo vyučovanom a vzdelávacom procese a v masových komunikačných prostriedkoch (v hovorenom slove menej než v písanom)“ (Horecký, 1979, s. 224). Ďalej dodáva: „Na druhej strane však mnohé prvky zo štandardnej formy prechádzajú do spisovnej formy a osviežujú ju. V súčasnej jazykovej situácii možno (...) práve túto štandardnú formu pokladať za základný a najrozšírenejší prejav realizácie národného jazyka“ (ibid.). Ak fakt o štandardnej forme národného jazyka ako o jeho najrozšírenejšej forme konštatoval J. Horecký už v roku 1979, nazdávame sa, že pre dnešnú jazykovo-spoločenskú situáciu je tento stav ešte príznačnejší. Podľa J. Dolníka táto rozšírenosť štandardnej formy súvisí „aj s dominanciou jej hovorenej podoby, ktorá sa vyznačuje uvoľnenejšou normou“ (Dolník, 2010, s. 22).

Ako sme naznačili, rozdiel medzi spisovnou a štandardnou formou národného jazyka je teda aj v spôsobe ich realizácie. Obe formy národného jazyka síce majú písanú i hovorenú podobu, no v každej forme dominuje iná podoba: v spisovnej forme je to predovšetkým

písaná podoba, v štandardnej forme prevláda hovorená podoba. Naproti tomu subštandardná forma má podľa J. Horeckého (1981, s. 120) prevažne iba hovorenú podobu.

V porovnaní s doteraz charakterizovanými prístupmi D. Slančová a M. Sokolová (1994, s. 225 – 227) uprednostňujú termín **varieta**, pričom hovoria o **spisovnej variete**, ktorú charakterizujú ako celonárodnú, kodifikovanú a prestížnu. Naproti tomu **bežná (štandardná) varieta** je nekodifikovaná a výraznejšie regionálne diferencovaná na západoslovenský, stredoslovenský a východoslovenský variant. **Subštandardné variety** sú natoľko regionálne výrazne diferencované, že možno hovoriť o západoslovenskej, stredoslovenskej a východoslovenskej subštandardnej variete. K **nárečovým varietam** autorky zaraďujú nesystémové sociálne viazané semivariety (slangy, žargón, argot, profesijná reč). Autorky upozorňujú aj na normovanosť uvedených variet: „Normy spisovnej variety sú menej dynamické, menej pružné a variabilné ako normy bežnej a subštandardnej variety, pretože sú viazané silnejším pôsobením sociálnych a komunikačných noriem v situáciách, v ktorých sa spisovná varieta prevažne využíva. Zároveň sú viazané kodifikáciou, ktorá všeobecne zaostáva za normou. (...) Normy bežnej variety a subštandardných variet sú voľnejšie aj v porovnaní s nárečovými normami (...)“ (ibid. s. 227).

L. Kralčák (2015, s. 81) v tejto súvislosti hovorí o funkčnej medzivarietovej expanzii, ktorá sa azda najvýraznejšie prejavuje rozširovaním sféry komunikácie spisovného jazyka, a to najmä nahrádzaním „tradičnej funkcie dialektu ako dorozumievacieho nástroja v bežnej každodennej komunikácii spisovným jazykom, presnejšie štandardnou varietou“ (ibid.).

V súvislosti s problematikou spisovnosti, resp. spisovného jazyka je potrebné charakterizovať pojmy **úzus** – **norma** – **kodifikácia**. S cieľom pochopiť vzťah medzi nimi je najvhodnejšie začať od výkladu **normy**, ktorú možno vo všeobecnosti charakterizovať ako súbor istých pravidiel a zákonitostí regulujúcich naše správanie (Findra, 2013, s. 17). J. Findra hovorí o jazykových (gramatických), štýlových a komunikačných normách. V **jazykovej norme** „sú ukotvené zákonitosti jazyka platné v istom konkrétnom období vývinu jazyka a spoločnosti. Ak sú kodifikované, stávajú sa spoločensky záväznými. Používateľ jazyka sa potom rozhoduje na osi správne – nesprávne“ (ibid.). Princíp **štýlovej normy** podľa J. Findru spočíva v tom, že sa v priebehu vývinu jazyka a komunikačnej praxe jeho používateľov relatívne ušľachťujú princípy výberu a využívania jazykových prostriedkov považovaných za spoločensky primerané a záväzné v príslušných sférach komunikácie. Hoci aj štýlové normy majú vlastnosť spoločenskej záväznosti a funkčnej ustálenosti, no na rozdiel od jazykovej normy sú relatívne voľnejšie, autor sa tu rozhoduje v priestore vhodné – nevhodné (ibid., s. 17 – 18). **Komunikačná norma** ráta s uplatňovaním predchádzajúcich dvoch

noríem, no zároveň súvisí aj s normou spoločenského správania. J. Findra definuje komunikačnú normu ako „súbor štandardizovaných pravidiel, ktoré sa ustálili opakovaným uplatňovaním istých textotvorných postupov v diferencovaných sférach spoločenského života a práce a v relatívne podobných komunikačných situáciách“ (ibid., s. 18). V ďalšom výklade budeme pracovať s pojmom norma vo význame jazykovej normy.

J. Kačala definuje jazykovú normu ako „súbor prostriedkov a pravidiel platných v jazykovom systéme, ktoré sa v danom spoločenstve a v danej etape jazykového vývinu pokladajú za všeobecne prijaté, a teda za všeobecne platné a záväzné“ (Kačala, 2021, s. 25).

V *Pravidlách slovenskej výslovnosti* (Král, 2009, s. 21) sa jazykové normy definujú „ako požiadavka alebo tlak, ktorý vychádza zo spoločenskej praxe – zo spoločenského prostredia. Je to tlak (podvedome pociťovaná potreba i užitočnosť) používať ustálené jazykové prostriedky ustáleným spôsobom (rešpektovať jazykové normy, resp. kodifikáciu) a dorozumievať sa v celej spoločnosti jednotne“. V citovanej práci sa ďalej uvádza, že jazyková norma sa vyznačuje stálosťou i pohyblivosťou. Hoci jazyková norma nie je nemenná, musí byť dostatočne ustálená. V tejto súvislosti sa tu odkazuje na princíp tzv. **pružnej stability (ustálenosti) jazyka**⁶. „Ustálenosť je predpokladom istoty používateľov, pružnosť umožňuje postupné zmeny podľa meniacich sa jazykových potrieb a v súhlase s vnútorným poriadkom (systémom) jazyka bez toho, aby sa istá (každá) variácia pokladala za chybu“ (ibid., s. 22). V kodifikačnej príručke slovenskej výslovnosti sa ďalej uvádza, že „jazykovedná teória sa bráni častým zmenám noriem, lebo tie by mohli byť príčinou neistoty používateľov jazyka a príčinou rozkolísania jazykových noriem. Jazykové normy (...) sa dodatočne a v dlhších etapách prispôsobujú pozorovaným jazykovým zmenám, ktoré vznikli a ktoré sa už všeobecne ustálili a prijali v kultivovanej jazykovej praxi. Z toho vyplýva, že v spisovnom jazyku je v jednotlivinách prirodzene a trvalo isté napätie medzi kodifikáciou a ustaľujúcou sa zmenou v jazykovej praxi (jazykový úzom), resp. medzi kodifikáciou a normou, ktorá však prihliada aj na úzus“ (ibid.).

Komplexná publikácia o teórii spisovného jazyka (so zreteľom na spisovnú slovenčinu) uvádza takúto definíciu jazykových noriem: „Jazykové normy sú aktuálne alebo potenciálne kodifikované štandardizácie foriem, ich významov a ich kombinácií a suprasémantických príznakov jazykových jednotiek, v ktorých sú akumulované kolektívne potreby a záujmy

⁶ Požiadavku pružnej stability jazykovej normy sformuloval V. Mathesius v rámci českej teórie spisovného jazyka, rozpracovanej na prelome 20. a 30. rokov 20. st. Pražským lingvistickým krúžkom (Mathesius, 1932, s. 14 – 31).

korelujúce s funkciami noriem a teda je v nich zafixovaná motivácia ich rešpektovania, ktorá v danej societe nadobudla regulatívnu silu“ (Dolník, 2010, s. 101).

J. Dolník zároveň rozlišuje medzi tzv. **ideálnou normou** a **reálnou normou**. Ideálnu normu definuje ako funkčne determinovanú sústavu štandardizácií s regulatívnou silou, pričom táto sústava „zodpovedá idealizovanej predstave o realizácii jazykového systému a používaní jazyka“ (ibid., s. 105). Autor zároveň poznamenáva, že práve táto norma tradične funguje ako základné hodnotiace kritérium verejných prejavov v slovenskom jazykovom prostredí. Upozorňuje však, že prirodzená spisovná slovenčina je spätá s reálnou normou, ktorú si vypestovalo diferencované jazykové spoločenstvo. V tejto súvislosti J. Dolník takisto upozorňuje na pojem pružnej stability, zachytávajúci prispôsobivosť normy zmenám v jazykovej praxi. Na rozdiel od ideálnej normy o hraniciach diferencovanosti a pružnosti reálnej normy nerozhoduje iba tá časť jazykového spoločenstva, ktorá zahŕňa tzv. kultivovaných používateľov jazyka, ale všetci nositelia daného jazyka. Do reálnej normy patria všetky prvky patriace do ideálnej normy a prvky, ktoré sa rozšírili a ustálili v jazykovej praxi ako alternatívy k istým prvkom z ideálnej normy (ibid., s. 105 – 106).

Úzus predstavuje jazykové zvyklosti, ktoré sú tiež výsledkom štandardizácií, a preto J. Dolník tento pojem charakterizuje ako „funkčne determinovanú sústavu štandardizácií“ (ibid., s. 107). Ako uvádza autor ďalej, reálna spisovná norma aj úzus sú príznačné prirodzenou akceptáciou štandardizovaných jazykových štruktúr, no odlišujú sa tým, že sociolingvisticky signifikantná časť používateľov spisovného jazyka rozhoduje o tom, čo patrí do reálnej spisovnej normy, a to, čo sa štandardizovalo mimo okruhu týchto používateľov, je súčasťou úzu. Úzus a reálna spisovná norma sú podľa J. Dolníka vo vzťahu privatívnej opozície: úzus zahŕňa prvky reálnej spisovnej normy, ale aj štandardizované prvky za jej rámcom (ibid., s. 108). Autor však upozorňuje aj na iné používanie úzu (napr. spisovný úzus, vydavateľský úzus...). Toto rozmanité používanie úzu charakterizuje všeobecným významom „jazykové zvyklosti viazané na istých používateľov a na isté komunikačné situácie“ (ibid., s. 109). J. Kačala (2021, s. 32) osobitne hovorí o spisovnom úze, ktorý je zásadne súvzťažný s jazykovou normou, no nie je taký striktný pri jej dodržiavaní. Pod úzom vo všeobecnosti autor chápe takú jazykovú prax, v ktorej hovoriaci „neašpiruje na potrebu vyjadrovať sa spisovne a dodržiavať spisovnú normu, je to teda taká bežná rečová prax, ktorá nepodlieha meraniu kritériami spisovnosti“ (ibid.).

Po ozrejmnení vzťahu medzi normou (ideálnou a reálnou) a úzom sa môžeme venovať definícii **kodifikácie** ako najvyššieho stupňa inštitucionalizácie jazyka v rámci triády úzus – norma – kodifikácia. V *Pravidlách slovenskej výslovnosti* (2009, s. 22) je definovaná

ako „oficiálne (inštitucionálne) schválený a všeobecne záväzný opis jazykových noriem“. J. Kačala definuje kodifikáciu spisovného jazyka ako „vedecký opis prostriedkov a pravidiel spisovného jazyka pripravený zodpovednou odbornou inštitúciou, prijatý príslušnou štátnou ustanovitznou a sprístupnený v oficiálne platných kodifikačných príručkách“ (Kačala, 2021, s. 29).

Podľa J. Dolníka (2010, s. 162) je norma vlastnosťou každého jazykového útvaru, ale do **normy spisovného jazyka** sa zasahuje **inštitucionálne**, a to na základe jeho vedeckého poznávania. Autor definuje kodifikáciu ako oficializáciu „explicitne zobrazených noriem spisovného jazyka ako sociálnej inštitúcie. Oficializáciou nadobúdajú normy spisovného jazyka status úradných smerníc, čím sa úradne potvrdzuje ich spoločenská vážnosť a súčasne prestížnosť spisovného jazyka, a teda aj jeho kolektívna hodnota“ (ibid., s. 162 – 163).

Na Slovensku má kodifikácia inštitucionalizovanú podobu, čo znamená, že jej záväznosť určuje úradná inštitúcia. Na stránke Ministerstva kultúry Slovenskej republiky⁷ sa uvádza: „Záväznosť kodifikácie vyhlasuje orgán ústrednej štátnej správy, u nás je to Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky, ktoré je ústredným orgánom štátnej správy na úseku starostlivosti o štátny jazyk.“ Ministerstvo kultúry schválilo kodifikovanú podobu štátneho jazyka, ktorá je obsiahnutá v týchto kodifikačných príručkách: *Pravidlá slovenského pravopisu* (2013), *Krátky slovník slovenského jazyka* (2020), *Pravidlá slovenskej výslovnosti* (2009) a *Morfológia slovenského jazyka* (1966).⁸

1.2.2 Jazyková kultúra a kultivovanie spisovného jazyka

S pojmami úzus – norma – kodifikácia pracuje aj **jazyková kultúra**. Podľa J. Kačalu (2021, s. 39) je jazykovokultúrna dimenzia jednou zo základných dimenzií konceptu súčasného spisovného jazyka. Autor tiež upozorňuje na mnohoznačnosť spojenia jazyková kultúra v jazykovednej literatúre. J. Kačala hovorí aj o pokusoch pojmovo a terminologicky oddeliť kultúru jazyka a jazykovú kultúru. Takéto poňatie nachádzame u Á. Kráľa (1990, s. 26), ktorý **kultúru jazyka** definuje ako „proces, stupeň a stav zdokonaľovania jazyka, v širšom zmysle je to aj výsledok prejavujúci sa v rozpracovanosti (diferencovanosti) a pružnej ustálenosti jeho prostriedkov“. Autor zároveň pripomína, že ako proces je kultúra jazyka pozorovateľná len vo veľkých časových úsekoch (ibid.). **Jazykovú kultúru** potom

⁷ Kodifikovaná podoba štátneho jazyka [online]. Dostupné na: <https://www.culture.gov.sk/posobnost-ministerstva/statny-jazyk-narodnostne-mensiny-a-zahranicni-slovaci/statny-jazyk/kodifikovana-podoba-statneho-jazyka/> [cit. 10. 8. 2021].

⁸ Dokument č. MK-3620/2021-110/6659 [online]. Dostupné na: https://www.culture.gov.sk/wp-content/uploads/2019/12/kodifikovana-podoba-vyhlasenie-2021_.pdf [cit. 10. 8. 2021].

definuje ako „úroveň jazykovej praxe spoločnosti a súčasne dobový obraz jazyka získaný hodnotiacim zovšeobecnením stavu (úrovne) používania jazykových prostriedkov v praxi, t. j. v reči“ (ibid., s. 27 – 28). Jazykovú kultúru možno chápať aj ako náuku, a to ako „učenie o zdokonaľovaní reči“ (ibid., s. 28). Podľa autora ovplyvňujú jazykovú kultúru nasledovné činitele: kultúra jazyka (dôležitá je najmä rozpracovanosť a prístupnosť jazykových noriem), jazykové vzdelávanie, jazykové vedomie a kultúrna úroveň spoločnosti (ibid.).

J. Kačala (2021, s. 39) pripomína, že z hľadiska súčasného spisovného jazyka je dôležité to poňatie jazykovej kultúry, ktorým sa rozumie cieľavedomá starostlivosť o vedecký výskum, o kultivovanie i o vysokú úroveň poznania a používania spisovného jazyka, ako aj školského a mimoškolského jazykového vzdelávania. Teda spisovný jazyk sa podľa autora kultivuje vedeckým výskumom celého národného jazyka, kodifikačnou činnosťou v oblasti spisovného jazyka, širokým a zámerným kultivovaným používaním i jazykovokultúrnou a jazykovovýchovnou činnosťou.

J. Dolník (2010, s. 18) sa prikláňa k chápaniu jazykovej kultúry podľa A. Jedličku (1979, s. 13), ktorý do nej zaradil jazykové javy (jazyková kultúra vo vlastnom zmysle) a rečové javy, resp. javy jazykových prejavov (kultúra reči). Oba okruhy možno ešte diferencovať na kultúru ako stav (úroveň jazyka a reči) a kultúru ako činnosť (kultivovanie jazyka a reči). J. Dolník (2010, s. 18) ďalej upozorňuje, že kým predmetom kultúry jazyka je spisovný jazyk, tak kultúra reči sa neobmedzuje na spisovné prejavy. Osobitne kultúru spisovného jazyka definuje J. Dolník (2010, s. 113) ako „stav asimilačnej normálnosti v akomodačno-asimilačnom procese, v ktorom sa tento jazykový útvar permanentne nachádza“. Kultivovanie spisovného jazyka potom predstavujú aktivity podporujúce stav asimilačnej normálnosti, ktorý koreluje so stupňom rozvinutosti a demokratizácie spisovného jazyka (ibid.).

Podľa Ľ. Kralčáka (2015, s. 53) sa kultivovanie spisovného jazyka v 2. polovici 20. storočia začalo vnímať ako základné východisko teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry. Ako autor upozorňuje ďalej, prerastanie sa oboch teoretických konceptov (teórie spisovného jazyka s teóriou jazykovej kultúry) sa programovo deklarovalo na konferencii o kultúre spisovnej slovenčiny, ktorá sa konala v roku 1966 v Smoleniciach. V príspevku J. Ružičku *Problémy jazykovej kultúry* (1967) sa objavuje chápanie prepojenia jazykovej kultúry s teóriou spisovného jazyka poskytujúce ucelenú bázu pre kultivačný prístup k jazyku, k jeho používateľom a k jazykovej praxi. Kultivovanie jazyka predpokladalo dva prístupy: tzv. cibrenie jazyka (najmä kodifikácia) a jazyková výchova (jazykové poradenstvo, jazyková kritika, propagácia). Ľ. Kralčák (2015, s. 53) zároveň konštatuje, že na tomto východisku sa

ustálili úlohy slovenskej preskriptívnej lingvistiky na nasledujúce desiatky rokov. Zároveň sa však od 90. rokov 20. storočia popri tradičnom chápaní teórie jazyka a jazykovej kultúry začína u nás formovať sociolingvistický základ výskumu a teórie jazyka, ktorý pristupuje k jazykovým javom nielen z jazykovoštruktúrneho hľadiska, ale aj zo sociálno-komunikačného pohľadu.

Ako upozorňuje J. Horecký (2001, s. 28), kritériá na posudzovanie jazykových prostriedkov sa hľadajú najmä v systéme a norme, z čoho vyplýva, že hlavným kritériom je ich zhoda s normou a systémom, pričom sa podľa autora často uspokojujeme so zhodou s platnou kodifikáciou. J. Horecký však uvádza, že „základným kritériom pri posudzovaní (...) je primeranosť, vhodnosť používaných prostriedkov, miera, v akej umožňujú správne pochopenie diskurzu. Preto za najvyššie kritérium pri rozhodovaní o kvalite jazykových prostriedkov treba brať ich komunikačnú adekvátnosť“ (ibid., s. 29).

1.2.3 Zvuková kultúra a slovenská ortoepia

Okrem jazykovej kultúry možno osobitne hovoriť aj o **zvukovej kultúre** spisovnej slovenčiny, ktorá zahŕňa „cieľavedomé zdokonaľovanie ústnych rečových prejavov zlepšovaním artikulácie a starostlivosťou o znenie ústnych prejavov, zvyšovanie komunikačného účinku zvukovej reči na počúvajúceho využívaním dychových, hlasových a artikulálnych možností hovoriaceho pri zachovaní všetkých ortoepických (a iných jazykových) noriem“ (Král, 1984, s. 31). Á. Král za nevyhnutnú podmienku zvukovej kultúry reči pokladá ortoepickú správnosť. Okrem ortoepických noriem, ktoré považuje za základné kritérium zvukovej kultúry reči, ako ďalšie kritériá uvádza: artikulčná zreteľnosť; intonačná výraznosť, logickosť a jednoznačnosť; intonačné bohatstvo, prednesová primeranosť a presvedčivosť, eufónia reči, logicky správne a nerušivé dýchanie, funkčné využívanie vlastností hlasu a neutralizácia vplyvu čítania na prednes. V oblasti ortoepie a zvukovej kultúry reči najmä v minulosti plnili nezastupiteľnú rolu divadlá. Podľa Á. Krála sa ešte v 40. rokoch 20. storočia pokladala tzv. javisková výslovnosť za vzor spisovnej výslovnosti (ibid., s. 31 – 33). V súčasnosti túto úlohu prebrali najmä elektronické médiá, t. j. rozhlas, televízia, no čoraz dominantnejšie zastúpenie má aj streamované vysielanie na rôznych internetových kanáloch.

Ortoepia sa zaraďuje do normatívnej fonetiky, ktorá študuje javy spisovného jazyka s cieľom opísať jeho fonetické normy (Král, 1989a, s. 80). Prvé *Pravidlá slovenskej výslovnosti* (Král, 1984, s. 16) definujú ortoepiu ako náuku „o zvukových normách spisovného jazyka. Je to súhrn pravidiel správneho tvorenia (generovania) a správneho znenia

zvukových prejavov v spisovnom jazyku z hľadiska ich zvukových vlastností“. Z citovanej definície možno vyzdvihnúť dva hlavné body záujmu tejto disciplíny:

- a) správne tvorenie zvukových prejavov (správne hovorenie);
- b) správne znenie zvukových prejavov.

Okrem ortoepie sa však môže ešte osobitne rozlišovať aj **ortofónia**. V takom prípade sa ortoepia chápe užšie, pretože sa vzťahuje len na správne používanie zvukových prostriedkov, kým ortofónia sa zaoberá ich správnym tvorením a znením (ibid.).

Ďalej si môžeme všimnúť, že sa v definícii uvádza spisovný jazyk, čiže ortoepiu môžeme charakterizovať ako náuku o spisovnom hovorení a znení zvukových prejavov. Potrebné je však upozorniť, že výslovnosť slovenských spisovných prejavov sa diferencuje. V rámci spisovných prejavov možno rozlíšiť **neutrálny štýl**, ktorý považujeme za základnú a najfrekvencovanejšiu podobu spisovnej výslovnosti. Väčšina hovorených prejavov sa realizuje práve týmto štýlom. **Vyšší (vysoký) štýl** je príznačný pre hovorené prejavy umeleckého štýlu a niektoré slávnostné prejavy. Typickou pôdou realizácie tohto štýlu je najmä javisková reč. Uplatňuje sa tu precízna výslovnosť, nižšie tempo reči, menšia dynamika a melodické rozpätie, vo výslovnosti cudzích slov sa preferuje ich pôvodná podoba. Okrem uvedených spisovných štýlov však môžeme hovoriť aj o **nižšom štýle výslovnosti**, ktorý stojí na hranici medzi spisovným jazykom a nespisovnými útvarmi (Olšiak, 2015, s. 18).

1.2.4 Jazyková politika na Slovensku

J. Dolník označuje jazykovú politiku za nástroj cieľavedomého ovplyvňovania jazykovej situácie a definuje ju ako „súhrn aktivít, ktorými sa regulujú podmienky na fungovanie jazykov a jazykových variet koexistujúcich v danom politickom útvaru“ (Dolník, 2010, s. 248). Zároveň pripomína, že tento termín sa používa najmä v stredoeurópskej a východoeurópskej lingvistike, kým západoeurópska a americká jazykoveda používajú termín jazykové plánovanie – *language planning* (ibid., s. 247).

Jazyková politika podľa autora zahŕňa súbor opatrení zameraných na zachovanie alebo zmenu postavenia jazyka či jeho funkčného útvaru, na zachovanie alebo zmenu oblasti ich používania. Tieto opatrenia vydávajú štátne alebo iné spoločenské inštitúcie (ibid., s. 248). J. Dolník upozorňuje, že jazyková politika sa najvýraznejšie „prejavuje v období etablovania istého národa alebo formovania istého štátneho útvaru, keď sa stáva aktuálnou štandardizácia istého jazyka, resp. jazykovej variety, t. j. keď jazyk alebo varieta nadobúda status štandardu, resp. spisovného jazyka (...)“ (ibid.). Spôsob presadzovania jazykovopolitických záujmov

priamo súvisí so spôsobom regulácie politických vzťahov v danom spoločenstve, preto sa základná kvalita jazykovej politiky určuje podľa toho, či sú v nej prítomné autoritatívne alebo demokratické tendencie. Za najvýraznejší jazykovopolitický nástroj tu J. Dolník považuje jazykový zákon (ibid., s. 249). Každá krajina sa s touto situáciou vyrovnáva inak, nie každé jazykové spoločenstvo má jazykový zákon upravujúci status jazyka a jednotlivých jeho foriem v danom štátnom útvere.⁹

Podľa Ľ. Kralčáka (2015, s. 52) sú pre súčasnú situáciu a fungovanie slovenčiny a ostatných jazykov používaných v Slovenskej republike dôležité najmä tri zákony: Ústava Slovenskej republiky, zákon Národnej rady Slovenskej republiky č. 270/1995 Z. z. o štátnom jazyku Slovenskej republiky¹⁰ a zákon č. 184/1999 Z. z. o používaní jazykov národnostných menšín¹¹. Ústava Slovenskej republiky z 1. septembra 1992 definuje slovenský jazyk ako štátny jazyk, keď v čl. 6 ods. 1 uvádza: „Na území Slovenskej republiky je štátnym jazykom slovenský jazyk.“¹² Ďalej sa budeme venovať iba zákonu o štátnom jazyku.

Zákon definuje status slovenského jazyka ako štátneho jazyka na území Slovenskej republiky a určuje oblasti jeho použitia. Osobitne sa zákon venuje používaniu štátneho jazyka v niektorých oblastiach verejného styku v § 5 (napr. rozhlasové a televízne programy, reklamy a pod.).

Zákon má zároveň i ochranársky aspekt, ako to dokazuje § 2 ods. 1:

„(1) Štát

- a) utvára v školskom, vedeckom a informačnom systéme také podmienky, aby si každý občan Slovenskej republiky mohol osvojiť a používať štátny jazyk slovom aj písmom,
- b) utvára podmienky na vedecký výskum štátneho jazyka a jeho historického vývinu, na výskum miestnych a sociálnych nárečí, stará sa o kodifikáciu štátneho jazyka a o zvyšovanie jazykovej kultúry.“

⁹ K histórii jazykového zákonodarstva na Slovensku a v spoločnom česko-slovenskom štáte pozri Kačala (1993, s. 97 – 104).

¹⁰ Zákon Národnej rady Slovenskej republiky č. 270/1995 Z. z. o štátnom jazyku Slovenskej republiky. Dostupné na: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/1995-270> [cit. 12. 8. 2021]. Posledná novelizácia zákona má účinnosť od 1. 7. 2016.

¹¹ Zákon č. 184/1999 Z. z. o používaní jazykov národnostných menšín. Dostupné na: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/1999-184> [cit. 15. 2. 2022]. Posledná novelizácia zákona má účinnosť od 1. 1. 2022.

¹² Ústava Slovenskej republiky z 1. septembra 1992. Dostupné na: https://www.slov-lex.sk/static/pdf/1992/460/ZZ_1992_460_20210101.pdf [cit. 13. 8. 2021].

Odseky 2 a 3 rovnakého paragrafu zároveň definujú status kodifikácie v slovenskom jazyku:

„(2) Kodifikovanú podobu štátneho jazyka na podnet odborných slovakistických výskumných pracovísk a odborníkov v oblasti štátneho jazyka schvaľuje a zverejňuje Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky (...) na svojej internetovej stránke.“

„(3) Akýkoľvek zásah do kodifikovanej podoby štátneho jazyka v rozpore s jeho zákonitosťami je neprípustný.“

Úlohu dohľadu nad dodržiavaním povinností definovaných zákonom vo vybraných paragrafoch a odsekoch určuje zákon ministerstvu kultúry (až na niektoré výnimky, napr. oblasť reklamy, nad ktorou vykonávajú dohľad inštitúcie podľa osobitného predpisu). V § 9, ktorý tento dohľad stanovuje, sa v ods. 1 zároveň uvádza: „Pri výkone dohľadu ministerstvo kultúry prihliadne aj na kodifikovanú podobu štátneho jazyka podľa § 2 ods. 2.“

V § 9a sa stanovujú aj sankčné následky v prípade zistenia porušení povinností, ktoré zákon ukladá. Túto kompetenciu má ministerstvo kultúry. K uloženiu pokuty môže dôjsť, ak sa zistí porušenie povinností v rozsahu tohto zákona a ak ide o informácie verejnej správy určené pre verejnosť alebo o informácie zásadného významu (napr. týkajúce sa ohrozenia života, zdravia, bezpečnosti občanov a pod.), pokiaľ ani po písomnom upozornení nedôjde k náprave v určenej lehote. Praktické skúsenosti však ukazujú, že toto ustanovenie zákona sa bežne neuplatňuje.

Niektorí autori sa však zamýšľajú sa nad reálnou potrebou takéhoto zákona, resp. nad jeho statusom v kultúrno-politickej situácii. Napríklad J. Dolník (2010, s. 249) tvrdí, „že slovenský jazyk fungoval pred prijatím jazykového zákona tak dobre ako po ňom a niet žiadnych prekážok, aby naďalej fungoval bez obmedzení, ide skôr o politické gesto, ktorým sa manifestuje podstata politickej praxe spočívajúcej v presviedčaní, že politický subjekt koná v prospech národa“. Môžeme tiež zaznamenať aj výhrady k istým ustanoveniam tohto zákona. Pomerne intenzívna diskusia sa napríklad rozprúdila v súvislosti s jeho novelizáciou v roku 2009, ktorá zavádzala i represie v podobe pokút. Časť verejnosti vyjadrila voči niektorým ustanoveniam zákona vrátane sankčných riešení svoj nesúhlas. V tejto súvislosti je vhodné spomenúť, že podľa S. Ondrejoviča (2013, s. 29) sa pozitívny vzťah k jazyku nedá vybudovať pomocou pokút.¹³

¹³ Vývoj zákona o štátnom jazyku v súvislosti s jeho sankčným dosahom bol komplikovanejší. Pôvodne prijatý zákon v roku 1995 sankcie obsahoval, neskôr bola táto časť po zmene vládnej moci zrušená, potom opäť zavedená. Podrobnejšie k týmto zmenám pozri Ondrejovič (2013, s. 26; poznámka 1).

Ako otázne sa však javia aj niektoré ďalšie ustanovenia zákona o štátnom jazyku. Napr. J. Dolník si v súvislosti so spomínaným § 2 ods. 3 („Akýkoľvek zásah do kodifikovanej podoby štátneho jazyka v rozpore s jeho zákonitosťami je neprípustný.“) kladie otázku: „Kto rozhoduje o tom, čo je v rozpore so zákonitosťami kodifikovanej podoby jazyka?“ (Dolník, 2010, s. 167 – 168). Podľa autora je to kodifikátor, pretože on pripravuje kodifikačné diela. Teda čo kodifikačné dielo nepripúšťa, nie je podľa tohto ustanovenia v súlade so zákonitosťami jazyka (ibid.). V tejto súvislosti opätovne pripomíname tvrdenie autoriek Slančovej a Sokolovej (1994, s. 227), podľa ktorých kodifikácia „všeobecne zaostáva za normou“.

Z uvedených informácií teda vyplýva, že Slovensko sa zaraďuje medzi tie krajiny európskeho priestoru, ktoré svojmu štátnemu jazyku priznávajú výsadné postavenie aj prostredníctvom zákona.

1.3 Základné pojmy používané v poľskej odbornej literatúre

Milena Hebal-Jeziarska

V tejto časti knihy sú predstavené definície pojmov súvisiacich s jazykovou kultúrou, ako sú chápané v poľskej odbornej literatúre, v kontexte českých a slovenských prístupov k daným pojmom. České a slovenské pojmy sú podrobnejšie vysvetlené v kapitolách venovaných týmto témam.

Budeme analyzovať pojmy *język ogólny/język literacki*¹⁴, *kultura języka*, *kodyfikacja*, *ortoepia/ortofonia* (*spisowny język*, *jazyková kultura*, *kodifikácia*, *ortoepia/ortofónia*) a koncepciu jazykovej politiky, zohľadňujúc príslušné legislatívne riešenia. Keďže vo väčšine opisov a definícií uvedených pojmov sa používa výraz *norma*, venujeme sa v tejto kapitole taktiež tomuto pojmu z rôznych uhlov pohľadu. Diskusia o uvedenom pojmosloví v poľskej lingvistike je veľmi rozsiahla. Nie je možné obsiahnuť ju tu celú. Pri výbere obsahu sme sa priklonili k slavistickému a nie polonistickému hľadisku.

1.3.1 Spisovný poľský jazyk. Jazykové rozvrstvenie poľského jazyka

V poľskej odbornej literatúre sa na označenie rozvrstvenia jazyka používajú pojmy *dialekt kulturalny*, *język literacki*, *język ogólny*, *język ogólnonarodowy* (*kultúrny dialekt*, *spisowny język*). Možno ich nájsť v *Encyklopédii ogólnej lingwistyki* (ďalej len: EVL) pod heslom *dialekt kulturalny* (*kultúrny dialekt*) (Saloni, 1999, s. 118).

¹⁴ Język ogólny/język ogólnopolski a język literacki sa prekladá do slovenčiny ako spisovný jazyk. Tieto termíny však nie sú v súčasnej poľskej odbornej literatúre rovnocenné, preto nechávame tieto termíny v poľštine.

Definícia spisovného jazyka, ktorú sformuloval Z. Saloni ako „kultúrny dialekt daného národného jazyka, spravidla len v písanej podobe, ktorý tvorí základ pre rozvoj literatúry a formuje sa spolu s ňou“¹⁵, najlepšie zodpovedá situácii v českom a sčasti aj slovenskom jazyku, v ktorých sa používajú pojmy *spisovná čeština* a *spisovná slovenčina*. Pôvodný význam prídavného mena *spisovný* sa vzťahoval na písanie a literatúru¹⁶. V súčasnosti ide o názov ústnej a písomnej celonárodnej formy českého a slovenského jazyka, ktorú používajú všetci rodení hovoriaci jazyka a ktorá je kodifikovaná.

V kontexte poľského jazyka však ide o odlišnú situáciu. V situácii súčasného poľského jazyka sa na označenie formy jazyka, používanú všetkými rodenými hovoriacimi tohto jazyka, v súčasnosti používajú výrazy *język ogólny*/*język ogólnopolski*¹⁷) a nie pojem *język literacki*, ktorý by sa vzhľadom na odkaz na literatúru vo svojom názve zdal byť najviac analogický s pojmom v českom a slovenskom jazyku.

V odbornej literatúre sa používa aj pojem *język literacki*, ktorého význam sa však v súvislosti so zmenou jazykovej situácie poľského jazyka obmedzil na elitnú formu poľského spisovného jazyka (Gajda, 2001, s. 212). Dlhé roky ale pojem *język literacki* označoval *język ogólnopolski*. Ešte v roku 1994 B. Walczak (1994, s. 35) napísal, že pojem *język literacki* sa používa v dvoch významoch – širšom ako spisovný jazyk a v užšom ako písomná forma spisovného jazyka. V tomto širšom význame podľa nášho názoru funguje aj v bežnej hovorovej forme u bežných používateľov jazyka. Nasvedčujú tomu výsledky prevzaté z korpusov poľského jazyka.

V Národnom korpuse poľského jazyka (ďalej len: NKPJ), ktorý zahŕňa texty vydané do roku 2010, dominuje slovné spojenie *język literacki*. Slovné spojenie *język ogólnopolski* sa v textoch objavuje sporadicky, pričom výraz *język ogólny*, ktorý sa taktiež nevyskytuje príliš

¹⁵ V orig.: „dialekt kulturalny danego języka narodowego, najczęściej tylko w wersji pisanej, stanowiący podstawę wykształcenia się literatury i rozwijający się wraz z nią.“

¹⁶ Definícia prídavného mena *spisovný* v publikácii *Průruční slovník jazyka českého* (1935 – 1957) je sformulovaná nasledovne: *spisovný* – týkajúci sa písania, literatúry.

¹⁷ V EVL Zygmunt Saloni formuluje nasledujúcu definíciu: „Język vzdelaných warstw, który służy jako základ pre kodifikację spisownego języka (język literacki) danego narodu albo który zotrzuwa w jasnej wzajemnej interakcji so spisownym językiem (język literacki). W ramach jednego języka danego etnika można w zależności od różnych historycznych i społecznych czynników rozlišować różne kulturowe dialekty. Jedyń kulturowy dialekt języka danego etnika (rozlišowany w przypadku diferenciacji reči vzdelaných warstw, napr. w przypadku poľského języka) można nazwać aj spisownym (język ogólny) albo narodnym językiem (języ ogólnonarodowy). Przykładem języków etnicznych s niekoľkými kultúrnymi dialektami môže byť anglický alebo nemecký jazyk“. – V orig.: „język warstw wykształconych służyący za podstawę kodyfikacji języka literackiego danego narodu albo pozostający w wyraźnym współoddziaływaniu z językiem literackim. W obrębie jednego języka etnicznego wyróżniać można w zależności od czynników historycznych i społecznych, różną liczbę dialektów kulturalnych. Jedyń dialekt kulturalny języka etnicznego (wyróżniamy w wypadku zróżnicowania mowy warstw wykształconych np. dla j. pol.) może też być nazywany językiem ogólnym lub ogólnonarodowym. Przykładami języków etnicznych o kilku dialektach kulturalnych może być j. ang., niemiecki“.

často, sa nie vždy vzťahuje na diferenciáciu súčasného poľského jazyka. Naopak, v korpuse Monco (internetové texty) je možné pozorovať postupný nárast frekvencie používania slovného spojenia *język ogólnopolski*, hoci stále dominuje slovné spojenie *język literacki*.

Napriek tomu sa v súčasných vedeckých publikáciách o diferenciácii poľského jazyka na označenie variety jazyka, ktorú používajú Poliaci bez ohľadu na sociálny a teritoriálny pôvod, profesiu, vek či pohlavie, preberajú pojmy *język ogólny*/*język ogólnopolski*¹⁸ (Zdunkiewicz-Jedynak, 2008, s. 22). Tento názov nahradil predtým používaný pojem *język literacki*. Príčiny tohto stavu opisujú napríklad S. Gajda (2001, s. 207 – 219) a D. Zdunkiewicz-Jedynak (2008). V predvojnovom období bol spisovný jazyk jazykom vzdelaných vrstiev, jazykom elity, ktorú v tom čase tvorili zemanovia a šľachta. Len malý počet Poliakov v tom čase ovládal spisovný jazyk. Jan Miodek (1988, In Skudrzyk, Urban, 2010, s. 37) odhaduje, že približne 70 % Poliakov hovorilo pred vojnou nejakým nárečím. Po vojne sa situácia diametrálne zmenila. Inteligencia v predvojnovom období totiž v dôsledku vojnového konfliktu, vyhladzovania a emigrácie prakticky neexistovala a inteligenciu v povojnovom období, ako tvrdí J. Miodek, tvorila zväčša takzvaná inteligencia prvej generácie. Zmenu jazykovej situácie ovplyvnilo mnoho faktorov, ako napr. povinná školská dochádzka, technologický rozvoj či socializmus. Nárečia vymierali a žiadne z nich nezaujalo v rámci jazyka dominantné postavenie (Miodek, 1988, In Urbanek, 1988; Skudrzyk, Urban, 2010, s. 37 – 38). Dochádza k unifikácii jazyka (Miodek, 1988) a jeho deelitizácii a demokratizácii (Gajda, 2001, s. 209). Ako píše S. Gajda (2001, s. 209), je potrebné vytvoriť nový spisovný jazyk (*język literacki*), ktorý budú používať všetci Poliaci, a nielen malá časť obyvateľstva, ako to bolo pred vojnou. Napriek prestíži, ktorá sa pripisuje spisovnému jazyku, nie je jeho kvalita vysoká. A tak je dokonca *język literacki* postupne vytláčaný jazykom *ogólnopolskim*. V súčasných opisoch diferenciácie poľského jazyka zaujíma centrálné postavenie medzi jednotlivými jazykovými varietami práve *język ogólny*. Ako tvrdí S. Gajda (2001, s. 212), *język ogólnopolski*, ľudové nárečia, žargóny a rôzne variety spisovného jazyka sa navzájom ovplyvňujú. *Język literacki* zaujíma v tejto štruktúre elitné postavenie a je určený na „uspokojovanie vyšších spoločenských potrieb“ (Gajda, 2001, s. 212).

Charakteristickým znakom spisovného jazyka je to, že sa môže používať v rôznych sférach komunikácie. D. Zdunkiewicz-Jedynak (2008, s. 23) rozlišuje jeho nasledujúce formy: umeleckú, vedeckú, administratívno-právnu (úradnú), publicistickú, náboženskú a bežnú hovorovú. Okrem toho rozlišujeme oficiálnu a neoficiálnu podobu poľského jazyka.

¹⁸ Pojem *język ogólnopolski* zaviedol Z. Klemensiewicz (1961, s. 108).

Čitateľ tejto publikácie, najmä taký, ktorý nie je dostatočne oboznámený s poľskou odbornou literatúrou, si musí byť vedomý, že diferenciácia poľského jazyka, a tým aj pomenovanie jednotlivých jeho jazykových variet je už roky diskutovanou témou. Tejto téme sa venovali mnohí významní poľskí jazykovedci, ako napr. D. Butler, A. Furdal, S. Gajda, Z. Klemensiewicz, A. Markowski, W. Pisarek, J. Puzynina, T. Skubalanka, S. Urbańczyk, J. Warchała, A. Wilkoń. V závislosti od perspektívy, ktorú si vedec zvolí, a dátumu vydania práce sa prijímajú rôzne modely stratifikácie súčasného poľského jazyka, rozlišujú sa v nej rôzne štýly a rôzne sa definujú základné pojmy, ako napr. spisovný jazyk, národný jazyk, bežný hovorový jazyk¹⁹.

1.3.2 Jazyková kultúra

Jazyková kultúra je pojem používaný najmä v slovanských krajinách (Saloni, 1999, s. 321). Rozšírili ho jazykovedci z Pražského lingvistického krúžku. J. Kraus (2017) uvádza, že jednou z inšpirácií pre nich boli práce ruského bádateľa Grigorija Vinokura. Prednášky členov PLK boli publikované v roku 1932 v edícii B. Havránka a M. Weingarta v knihe *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Je dôležité poznamenať, že teória kultúry českého jazyka vznikla ako reakcia namierená proti purizmu. Uvedená publikácia teda obsahovala teoretické články, ktoré vysvetľovali, čo by malo byť základom kvalifikácie správnych a nesprávnych foriem. Vo vtedajších poľských publikáciách sa kládol dôraz predovšetkým na praktickú znalosť správnej poľštiny. V Poľsku sa definíciu pojmu jazyková kultúra venovala Halina Kurkowska v učebnici s názvom *Kultura języka polskiego* vydanej v roku 1971 (Markowski, 2005, s. 15). Neskôr sa definíciou tohto pojmu zaoberali aj iní jazykovedci, ako napr. A. Markowski, J. Bartmiński, M. Bugajski, W. Pisarek, J. Puzynina, Z. Saloni. Podrobnejšie o tom píše A. Markowski (ibid.). Zdá sa, že zhrnutie týchto prístupov je obsiahnuté v definícii Z. Saloniho (1999, s. 321), ktorý vymenúva dva základné významy pojmu *jazyková kultúra*, t.j. schopnosť používať jazykové prostriedky a zároveň činnosť zameraná na rozvíjanie tejto schopnosti.

Najširšiu a zároveň najpresnejšiu definíciu pojmu jazyková kultúra uvádza A. Markowski (2005, s. 15 – 16) v publikácii *Kultura języka polskiego*. Zohľadňuje dovtedajšie definície sformulované poľskými jazykovedcami a uvádza príklady textov, v ktorých sa toto jazykové spojenie vyskytuje, a preto rozlišuje štyri rôzne významy. Okrem

¹⁹ Presné rozdiely a spoločné znaky klasifikácie poľského jazyka uvádza A. Wilkoń (2003, s. 51).

troch základných významov podobných tým, ktoré boli sformulované v odbornej literatúre, uvádza ďalší význam súvisiaci s vyjadrením postoja k jazyku.

Na prvom mieste spomedzi definícií pojmu *jazyková kultúra* je „schopnosť správne a zručne hovoriť a písať, t. j. v súlade s jazykovými pravidlami (normami) a štylistickými vzormi prijatými v danom spoločenstve“²⁰ (Markowski, 2005, s. 15). Dôležité je odlíšiť tieto dve schopnosti. Zatiaľ čo správnosť súvisí s vedomosťami, ktoré možno získať v škole, z publikácií či jazykových poradní, schopnosť zručne používať jazyk je oveľa zložitejšia a zároveň sa v určitom zmysle približuje českému chápaniu jazykovej kultúry (navrhnutému PLK), ktoré je založené na prispôbovaní jazykových prostriedkov funkcii jazyka a typu výpovede. Takto chápeme ďalšiu časť výroku A. Markowského, v ktorej vysvetľuje pojem **jazyková zručnosť** (*sprawność językowa*): „Tá spočíva vo výbere takých jazykových prostriedkov, ktoré umožnia čo najvhodnejšie osloviť adresáta, vyvolať zodpovedajúcu reakciu (t. j. takú, akú zamýšľal autor textu) a vyvolať uňho pozitívne hodnotenie hovoriaceho (pisateľa). Jazykovo zručný text je taký, v ktorom autor vyjadruje to, čo chce sprostredkovať (informácie, zážitky, emócie atď.) spôsobom, ktorý najlepšie zodpovedá danej komunikačnej situácii. Jazyková zručnosť je schopnosť vybrať si z množstva rôznych štylistických prostriedkov, čo, samozrejme, predpokladá znalosť mnohých jazykových variet a štýlov“²¹ (Markowski, 2005, s. 19).

Ako druhý význam pojmu jazyková kultúra A. Markowski navrhuje **kultúrno-jazykovú činnosť**, t. j. šírenie jazykových znalostí. Na treťom mieste A. Markowski uvádza **postoj k jazyku zo strany ľudí**, ktorí tento jazyk používajú. Má na mysli osoby, ktoré oplývajú vysokou schopnosťou správne a zručne písať a hovoriť. Na štvrtom mieste je jazyková kultúra v zmysle názvu **vedeckej disciplíny** vrátane vyučovacieho predmetu.

Korpusy poľského jazyka Monco a NKPJ obsahujú vyjadrenia potvrdzujúce všetky vyššie uvedené významy.

Jazyková kultúra je v textoch synonymom kultivovaného prejavu, súčasťou osobnej kultúry a vlastenectva.

²⁰ V orig.: „umiejętność mówienia i pisania poprawnego i sprawnego, czyli zgodnego z przyjętymi z danej społeczności regułami (normami) językowymi i wzorcami stylistycznymi“.

²¹ V orig.: „Polega ona na doborze takich środków językowych, które pozwolą najlepiej dotrzeć do odbiorcy, spowodować jego właściwą (to znaczy taką, o jaką chodziło autorowi tekstu) reakcję i wywołać u niego pozytywną ocenę mówiącego (piszącego). Tekst sprawny językowo to taki, w którym autor przekazuje to, co chce przekazać (informacje, przeżycia, emocje itp.), w sposób najodpowiedniejszy w danej sytuacji komunikatywnej. Sprawność językowa to umiejętność wyboru spośród różnorodnych stylistycznie środków, co zakłada, rzecz prosta, znajomość wielu odmian i stylów języka.“

„Na prvej strane knižky Iłakowiczówna vlastnoručne napísala: 'Veľmi sľubný debut. Vysoká úroveň jazykovej kultúry. Príjemné kombinácie slov‘“²² (NKPJ: Ryszard Matuszewski, *Alfabet: wybór z pamięci 90-latka*, 2004).

„Mladí ľudia by sa mali učiť slušnému správaniu a jazykovej kultúre doma“ (NKPJ: Kamila Mróz, *Tygodnik Tucholski* č. 609).

„Vlastenectvo znamená aj starostlivosť o kultúru poľského jazyka“ (NKPJ: Barbara Niziołek, mesačník *Wychowawca* č. 182, 2008).

Uvedené definície jazykovej kultúry nevzbudzujú žiadne pochybnosti. Iné prístupy nanajvýš presnejšie definujú rovnaký obsah. Problém však spočíva v pojme jazykovej správnosti chápanej ako „schopnosť používať všetky jazykové prvky v súlade s prijatými jazykovými normami“²³ (Markowski, 2005, s. 18). Spornou otázkou sú jazykové normy, za ktorými sa skrýva ďalší pojem, ktorý zohráva v poľskej lingvistike dôležitú úlohu. Práve od definície normy totiž často závisí postoj rodených používateľov poľského jazyka k jazykovej kultúre a, presnejšie povedané, k jazykovej správnosti.

1.3.2.1 Pojem normy v kultúre poľského jazyka

Jednu z prvých definícií normy obsahuje dielo *Prawidła poprawnej wymowy polskiej* od Z. Klemensiewicza. Norma je skutočná výslovnosť, ktorú možno pozorovať u inteligencie. Z. Klemensiewicz (1930, s. 6) konštatuje, že norma nie je teóriou ani rozmarom jednotlivcov. Tvrdí, že nariadenie používať výslovnosť, ktorá nie je autentická, nebude rešpektované. Je však potrebné pripomenúť, že toto vnímanie normy malo v tom čase svoje opodstatnenie. Pred vydaním prvej publikácie *Prawidła...* jazykovedci uskutočnili pozorovania, konzultácie a dotazníky týkajúce sa výslovnosti.²⁴ Uvedomovali si tiež rozdiel medzi scénickou a hovorovou výslovnosťou, a preto bola v tomto diele zavedená dvojúrovňová norma: scénická výslovnosť definovaná ako vznešená, uvedomelá, ktorá je vyjadrením najvyššej dokonalosti, a hovorová výslovnosť označujúca správnu výslovnosť, ktorá sa vyučuje v školách. V mnohých prípadoch boli niektoré fonetické javy vo výslovnosti v školách ešte prijateľné, zatiaľ čo v scénickej výslovnosti už nie.²⁵ Dvojúrovňový alebo dokonca viacúrovňový charakter normy, hoci tak nie je pomenovaná, sa používa aj v iných publikáciách o správnej výslovnosti. Odlišujú sa iba označením stupňa správnosti. B. Dunaj

²² V orig.: „Zupełnie obiecujący debiut. Znaczna kultura języka. Przyjemne zestawy słów.“

²³ V orig.: „umiejętność polegająca na używaniu każdego elementu językowego zgodnie z przyjętymi normami językowymi“.

²⁴ Pozri podkap. 2.3 *História kodifikácie poľskej výslovnosti*.

²⁵ Pozri podkap. 2.3 *História kodifikácie poľskej výslovnosti*.

(2001, s. 65; 2016, s. 26) ich nazýva výslovnostné štýly. Uvádza aj ich názvoslovie, ktoré je nasledovné:

Tabuľka 5: Výslovnostné štýly v publikáciách venujúcich sa téme výslovnosti (podľa: B. Dunaj, 2001, s. 65 a 2016, s. 26)

Publikácia	Typy výslovnosti
Z. Klemensiewicz, <i>Pravidla poprawnej wymowy polskiej</i> (1930)	scénická výslovnosť, školská výslovnosť
W. Doroszewski, B. Wieczorkiewicz, <i>Zasady poprawnej wymowy polskiej</i> (1947)	výslovnosť v slávnostných prejavoch, hovorová výslovnosť
L. Biedrzycki, <i>Fonologia angielskich i polskich rezonantów</i> (1978)	tri základné štýly: formálny, dôkladný konverzačný, rýchly familiárny (v podrobnejšom opise autor rozlišuje ešte ďalšie dva štýly: vyšší a rýchly konverzačný štýl)
W. Lubaś, S. Urbańczyk, <i>Podręczny słownik poprawnej wymowy polskiej</i> (1990)	veľmi dôkladný, dôkladný, hovorový, nedbanlivý štýl

Zdá sa, že dvojúrovňový alebo dokonca viacúrovňový charakter výslovnostnej normy zatienil dvojúrovňový charakter normy všeobecne vnímanej ako jeden z ústredných pojmov jazykovej kultúry. Súvisí to pravdepodobne s variabilitnosťou, ktorá sa v rámci fonetiky vyskytuje vo vyššej miere ako v iných subsystémoch jazyka (Markowski 2016, s. 17).

Vzhľadom na to, že neexistuje aktuálny slovník alebo pravidiel správnej poľskej výslovnosti a niektoré normatívne riešenia je potrebné hľadať v slovníkoch, stručne načrtujeme aj definíciu normy, ktorá sa v súčasnosti používa v jazykovej kultúre. Táto otázka je však diskutabilná. Za zhrnutie diskusie, ktorá už roky prebieha v poľskej jazykovede, možno považovať článok E. Kołodziejek (2018), na ktorý odkazujeme všetkých s väčším záujmom o túto problematiku.

Najpopulárnejšia definícia normy, ktorá sa v odbornej literatúre objavuje už mnoho rokov, je formulovaná ako súbor jazykových prvkov, jednotiek či prostriedkov, ktoré sú akceptované spoločnosťou²⁶.

²⁶ Norma je súbor jazykových jednotiek schválených danou spoločnosťou a pravidiel vymedzujúcich rozsah, v akom sa vzťahy medzi týmito jednotkami realizujú v textoch. Vyjadrením tohto súhlasu je spoločenský zvyk používať určité jazykové prostriedky – jazykový úzus (Butler, Kurkowska, Satkiewicz, 1971, s. 18, In Rutkowski, Włoskiewicz, 2019, s. 142). Jazyková norma je súbor všetkých prostriedkov daného jazyka (t. j. hlások, morfém, slov, spôsobov ich vyslovovania a spájania do väčších celkov atď.), ktoré musia byť na základe

Táto definícia bola a stále je veľmi kontroverzná. Hoci je podobná Klemensiewiczovej definícii, zdá sa, že nemá rovnaké opodstatnenie ako pravidlá výslovnostnej normy na začiatku 20. storočia. Kontroverzie preto vyvoláva merateľnosť súhlasu spoločnosti, elita, ktorá by mala byť nositeľom normy, ako aj nestabilita normatívnych uznesení. Pochybnosti v súvislosti s touto témou vyjadrili okrem iných aj J. Puzynina (1998), J. Liberek, D. Zdunkiewicz-Jedynak (2019, s. 75), M. Bańko (2008, 2019, s. 27).

V publikáciách, ktoré sa zaoberajú problematikou normy, sa v súčasnosti najčastejšie používa **dvojúrovňová norma: vzorová spisovná norma** (*norma wzorowa*) a **hovorová spisovná norma** (*norma potoczna*).

Podľa A. Markowského (2006, s. 1626 – 1629) je vzorová spisovná norma záväzná v rámci formálnych kontaktov. Akceptuje ju väčšina vzdelaných Poliakov. Na jej pochopenie je potrebné poznať históriu a súčasné vývojové trendy poľského jazyka. Hovorová spisovná norma je zase vyhradená pre neformálne kontakty. Je založená najmä na kritériu rozšírenia určitej jazykovej formy.

V poľskej literatúre sa objavilo ešte jedno dôležité ortoepické riešenie založené na princípe viacúrovňového charakteru normy. Ide o pojem viacbodovej normy, ktorý zaviedol Mirosław Bańko vo svojej publikácii *Inny słownik języka polskiego*. Tá spočíva v posudzovaní výrazu z viacerých hľadísk: jeho súladu s kodifikovanou normou, jeho rozšírenia a jeho spoločenskej akceptácie (Bańko, 2019, s. 27).

Štúdie naznačujú, že používatelia poľského jazyka pravdepodobne nepoužívajú pojem norma, najmä kodifikovaná norma, v zmysle, v akom ju chápe jazyková kultúra (Kłosińska, Hącia, Mandes, Adamczyk, Kiełpińska, 2017). Znalosť vzorovej normy taktiež nie je vysoká a používanie niektorých jej prvkov medzi bežnými Poliakmi môže znieť prekvapivo. Rosińska-Mamej (2018) uvádza prvky vzorovej normy, ktoré sa študenti polonistiky hanbia používať pri rozhovoroch s nepolonistami. Môžu totiž pôsobiť smiešne. Považujú sa za nezvyčajné a nesprávne. Vymykajú sa predstave o norme, akú má vžitú bežný používateľ poľského jazyka. Takúto „normu“ založenú na zvyku a vnútornom estetickom cítení nazýva Kłosińska a jej kolektív *jazyková pohoda (dobrostan językowy)* (Kłosińska, Hącia, Mandes, Adamczyk, Kiełpińska, 2017). Práve narušenie tejto jazykovej pohody, a nie kodifikovanej normy, vyvoláva u partnera pri rozhovore pocit nepohodlia. Jazyková pohoda je „stav

schválenia daným spoločenstvom záväzne používané všetkými používateľmi tohto jazyka, pretože inak má príjemca pocit, že sa nehovorí tak, „ako by sa malo“ (Urbańczyk (red.), 1978, s. 218 – 219, In Kania, 1995, s. 32). Jazyková norma sa zvyčajne chápe ako súhrn všetkých jazykových prostriedkov schválených daným spoločenstvom, ktoré sa používajú v danom čase a v danom spoločenstve (Klebanowska, Kochański, Markowski, 1985, s. 11, In Ruszkowski, 1995, s. 37).

psychickej pohody navodený pôsobením komunikácie prijateľnej po jazykovej stránke alebo z hľadiska presvedčenia (nie nevyhnutne explicitne vyjadreného) o samozrejmosti daného spôsobu použitia jazyka“²⁷ (Kłosińska, Hącia, Mandes, Adamczyk, Kiełpińska, 2017).

1.3.3 Kodifikácia

Pojem **kodifikácia** sa v poľskej lingvistike objavil pomerne neskoro. W. Lubaś (1995, s. 30) píše, že v slovníkoch sa nevyskytuje pojem kodifikácia, čo má byť dôkazom toho, že tento pojem nie je, na rozdiel od iných krajín, v Poľsku populárny. Dlhodobá absencia tohto pojmu v poľskej lingvistike súvisí podľa autora s poľskou averziou voči formuláciám prevzatým z právnych a politických vied.

Samotný pojem jazyková kodifikácia má v *Encyklopédii všeobecnej lingvistiky* nasledujúcu definíciu: „Uzákonenie jazykovej normy sformulovaním, zaznamenaním a schválením konkrétnych odporúčaní oficiálnym orgánom alebo orgánom s právomocou v príslušnom jazykovom spoločenstve. Klasickým príkladom kodifikácie je formulácia záväzných pravidiel pravopisu a interpunkcie na základe existujúcej praxe, ako aj kategorizácia niektorých tvarov a konštrukcií ako správnych a iných ako nesprávnych“²⁸ (Saloni, 1999, s. 302).

Táto definícia dokonale zodpovedá situácii v Česku a na Slovensku, kde je proces kodifikácie centralizovaný. Tak v Českej republike, ako aj na Slovensku je kodifikácia jazyka v kompetencii jazykovedcov zamestnaných v konkrétnych vedeckých ústavoch. Každá kodifikácia je preto výsledkom tímovej práce. V Českej republike je to Ústav pre jazyk český Akadémie vied Českej republiky a na Slovensku Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Vypracované odporúčania musí navyše schváliť určená inštitúcia, v Česku je to ministerstvo školstva, na Slovensku ministerstvo kultúry. Jazykovo uvedomelý používateľ ovláda dátum poslednej platnej kodifikácie a dokáže vymenovať publikácie, v ktorých sú uvedené formy stanovené pri poslednej kodifikácii.

Situácia v oblasti kodifikácie poľského jazyka je diametrálne odlišná. Neexistuje jedna inštitúcia alebo konkrétny tím pracovníkov, ktorí by zodpovedali za tento proces.

²⁷ V orig.: „stan dobrego samopoczucia psychicznego wywołanego obcowaniem z wypowiedziami akceptowanymi pod względem językowym bądź przeświadczenia (niekoniecznie wyrażanego wprost) o oczywistości danego sposobu użycia języka” (Kłosińska, Hącia, Mandes, Adamczyk, Kiełpińska, 2017).

²⁸ V orig.: „Nadanie normie językowej mocy obowiązującej przez sformułowanie, zapisanie i zatwierdzenie konkretnych zaleceń przez ciało oficjalne lub posiadające autorytet w danej społeczności językowej. Klasycznym przykładem kodyfikacji jest formułowanie, na podstawie istniejącej praktyki, obowiązujących reguł ortograficznych i interpunkcyjnych, a także katagoryczne kwalifikowanie jednych form i konstrukcji jako poprawnych, innych – jako niepoprawnych.”

Konzultačnú a poradnú funkciu plní Rada pre poľský jazyk (Rada Języka Polskiego), založená v roku 1996, ktorej úlohou je okrem iného riešiť nejednoznačné témy v jazyku, stanovovať pravidlá pravopisu a interpunkcie, ale nemožno povedať, že je to jediný orgán s kodifikačnou právomocou. Rada publikuje záväzné ustanovenia a odporúčania týkajúce sa pravopisu. Bežný Poliak, žiaľ, netuší o existencii nejakej Rady a už vôbec nie o ustanoveniach zverejňovaných na webovej stránke www.rjp.pan.pl.

Preto sa na otázku, v ktorej publikácii možno nájsť kodifikáciu poľského jazyka, len ťažko hľadá odpoveď, ktorá by uvádzala len jednu jazykovednú inštitúciu. Za autoritu sa považuje gramatika, slovník, príručka napísaná jazykovedcom²⁹. Problémom je pomerne veľké množstvo jazykovedných publikácií považovaných za zdroje kodifikovanej normy. Ďalším problémom sú rozdiely v normatívnych riešeniach vyplývajúce z rôznych kritérií, ktorými sa autori týchto publikácií riadia.

Možno teda konštatovať, že kodifikácia poľského jazyka súvisí s konkrétnym vydaním slovníka, gramatiky alebo príručky obsahujúcej nové normatívne informácie, zatiaľ čo kodifikácia českého a slovenského jazyka je spojená s jazykovou reformou, ktorá je následne publikovaná v pravidlách pravopisu a/alebo v slovníku. Kodifikácia poľského jazyka v danom období sa navyše môže v niektorých aspektoch rôzniť v závislosti od danej štúdie. Ako príklad možno uviesť citát z učebnice o jazykovej kultúre od A. Markowského (2005, s. 65): „Kodifikácia v oblasti výslovnosti a skloňovania priezvisk cudzieho pôvodu, ktorá je rozsiahlejšia a sčasti odlišná od tej, ktorú uvádza *Słownik poprawnej polszczyzny*, je zahrnutá v publikácii *Słownik wymowy i odmiany nazwisk obcych* od autorov Izabely a Jerzyho Bartmińskich.“³⁰

Nižšie uvádzame výber aktuálnych slovníkov obsahujúcich najnovšiu kodifikáciu poľského jazyka opierajúcu sa o publikáciu Markowského (2018):

- *Wielki słownik poprawnej polszczyzny*, editor Andrzej Markowski (2004);
- *Nowy słownik ortograficzny PWN*, editor Edward Polański (1996);

²⁹ Vychádzame z definície kodifikácie, ktorú sformuloval S. Gajda (1979, In Kołodziejek, 2019, s. 250): „Registrácia normy vykonaná jazykovedcami, legitimizovaná autoritou gramatiky, slovníka, príručky, t. j. kodifikovaná norma sa vzťahuje len na literárny jazyk. Kodifikovaná norma nesúvisí so zaužívanou normou. Kodifikácia je zámerný zásah do vývinu jazyka, má axiologický a subjektívny aspekt, vytvára vzor“. (V orig.: „Rejestracja normy dokonana przez językoznawców, uprawniona autorytetem gramatyki, słownika, poradnika, czyli norma skodyfikowana, przysługuje wyłącznie językowi literackiemu. Norma skodyfikowana nie przylega do normy zwyczajowej. Kodyfikacja jest celową ingerencją w rozwój języka, ma aspekt aksjologiczny, subiektywny, kształtuje wzorzec”.)

³⁰ V orig.: „Kodyfikację w zakresie wymowy i odmiany nazwisk obcych, obszerniejszą i częściowo różniącą się od tej, która jest zawarta w Słowniku poprawnej polszczyzny, zawiera Słownik wymowy i odmiany nazwisk obcych Izabeli i Jerzego Bartmińskich.“

- *Słownik interpunkcyjny języka polskiego* Jerzyho Podrackého (rozšírené vydanie *Nowy słownik interpunkcyjny* z roku 2005);
- Ten istý vedec vydal v roku 2010 v spoluautorstve interpunkčný slovník s názvom *Gdzie postawić przecinek?*;
- *Słownik wymowy i odmiany nazwisk obcych* Izabely a Jerzyho Bartmińskich (1992).

Okrem toho, ako tvrdí A. Markowski (2018), kodifikácia poľského jazyka je obsiahnutá aj vo všeobecných slovníkoch poľského jazyka, ktoré majú spravidla normatívny charakter. Uvádzame tu nasledujúce tituly:

- *Inny słownik języka polskiego*, editor Mirosław Bańko (2000);
- *Uniwersalny słownik języka polskiego*, editor Stanisław Dubisz (2003);
- *Wielki słownik języka polskiego*, editor Piotr Źmigrodzki (2007, online).

Problém však nastáva pri identifikácii publikácií, ktoré by mohli obsahovať aktuálnu kodifikovanú výslovnostnú normu. I. Więcek-Poborczyk (2014, s. 48) tvrdí, že väčšina vedcov uznáva ako zdroj kodifikovanej výslovnostnej normy dva slovníky výslovnosti: *Słownik wymowy polskiej* z roku 1977 a *Podręczny słownik poprawnej wymowy polskiej* (1990). Tieto slovníky, ako sme už opísali v kapitole o histórii kodifikácie poľskej výslovnosti, boli kritizované za to, že nezodpovedajú najnovším výskumom. Więcek-Poborczyk využíva pri opise súčasnej ortofonickej normy množstvo zdrojov vrátane už spomínaných slovníkov, dostupných gramatík, učebníc fonetiky a vedeckých článkov venovaných jednotlivým fonetickým témam. V prípade normatívnych nezrovnalostí však vychádza z článkov B. Dunaja vydaných v periodiku *Język Polski* z rokov 2003, 2004 a 2006. Odporúčania obsiahnuté v týchto prácach schválili členovia Komisie pre jazykovú kultúru Jazykovedného výboru Poľskej akadémie vied (Więcek-Poborczyk, 2014, s. 51). Za zmienku stojí aj mimoriadne dôležitá práca A. Lorencovej (2016) venovaná kodifikácii hlásky [l] a takzvaných nosových samohlások. A. Lorenc uskutočnila svoj výskum s použitím metód experimentálnej fonetiky. Výsledky jej výskumu sú prezentované v časti, ktorá sa zaoberá výslovnosťou poľských hlások.

1.3.4 Ortofónia alebo ortoepia?

Hoci poľské, české a slovenské lexémy *ortoepia* (poľ., slov.), *ortoepie* (čes.) pochádzajú z rovnakého gréckeho výrazu *orthoépeia*, ich významy sa líšia. V gréčtine *orthoépeia* znamená správnu výslovnosť, správne používanie jazykových foriem (Saloni, 1999, s. 409).

V češtine a slovenčine *ortoepie/ortoepia* znamenajú výlučne správnu výslovnosť, zatiaľ čo v poľštine má lexéma *ortoepia* oveľa širší význam. Podľa EVL je *ortoepia* „odvetvie aplikovanej lingvistiky, ktoré sa zaoberá hodnotením jazykových textov z hľadiska ich správnosti a formulovaním návodov na správne používanie prvkov jazykového systému. Súčasťou ortoepie sú ortografia a ortofónia. Do rozsahu ortoepie chápanej v najširšom zmysle slova patrí aj normatívna gramatika“³¹ (Saloni, 1999, s. 409). Poľským ekvivalentom českej lexémy *ortoepie* a slovenského pojmu *ortoepia* je preto *ortofónia*, ktorá je definovaná ako „oblasť ortoepie, ktorá sa zaoberá správnou výslovnosťou slov a slovných spojení v danom jazyku“³² (Saloni, 1999, s. 409).

Slová *ortoepia* a *ortofónia* sa v poľskom jazyku nepoužívajú príliš často. Častejšie sa používajú výrazy *poprawna wymowa*, *poprawna polszczyzna* (*správna výslovnosť*, *správna poľština*), napr. *Podręczny słownik poprawnej wymowy polskiej*, *Słownik poprawnej polszczyzny*. Výskyt lexém *ortoepia* a *ortofónia* v názvoch publikácií určených širokej verejnosti je sporadický a zdá sa byť minulosťou. Príkladmi diel obsahujúcich v názve uvedené výrazy sú práce z prvej polovice 20. storočia, ako napr. *Słownik ortoepiczny* od S. Szobera (1937) alebo *Ortofonja polska*³³ od T. Benniho (1924).

1.3.5 Jazyková politika

Z troch jazykov, ktoré sú opísané v tejto publikácii, sú poľský a slovenský jazyk chránené uzneseniami zákona o poľskom, resp. slovenskom jazyku. V prípade českého jazyka takéto právne riešenie neexistuje.

V Poľsku bol v roku 1999 prijatý zákon o poľskom jazyku, ktorý upravuje:

- „1) ochranu poľského jazyka;
- 2) používanie poľského jazyka pri plnení verejných úloh;
- 3) používanie poľského jazyka v obchodnom styku a pri vykonávaní ustanovení v oblasti pracovného práva na území Poľskej republiky.“³⁴

³¹ V orig.: „dział językoznawstwa stosowanego, zajmujący się oceną tekstów językowych pod względem poprawności i formułowaniem wskazówek poprawnego stosowania elementów systemu językowego. Działami ortoepii są ortografia i ortofonia. W zakresie szeroko rozumianej ortoepii mieści się także gramatyka normatywna“ (Saloni, 1999, s. 409).

³² V orig.: „dział ortoepii zajmujący się poprawną wymową wyrazów danego języka i ich połączeń“ (Saloni, 1999, s. 409)

³³ Názov písaný v súlade s vtedajším pravopisom.

³⁴ Čl. 1 zákona o poľskom jazyku zo 7. októbra 1999, v znení neskorších zmien a doplnení: z 11. apríla 2003 a 2. apríla 2004. Dostupné na: <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19990900999/U/D19990999Lj.pdf> [cit. 30. 1. 2022].

V preambule zákona sa dočítame, že poľský jazyk je základným prvkom národnej identity a súčasťou kultúrneho bohatstva národa. Zákonodarca odôvodňuje nutnosť prijatia zákona predovšetkým potrebou chrániť poľský jazyk. Odvoláva sa na historické udalosti (delenia a okupácie), počas ktorých sa uskutočnili pokusy o likvidáciu poľského jazyka a následné odnárodenie Poliakov. Okrem toho vníma potrebu chrániť jazyk aj vzhľadom na účasť Poľska na budovaní spoločnej Európy.

Jedným z najdôležitejších ustanovení zákona je ochrana poľského jazyka, ktorá zahŕňa starostlivosť o kultúru poľského jazyka a propagáciu poľského jazyka vo svete. Súvisí s tým aj zákonom stanovený spôsob úradného overovania znalosti poľského jazyka a úprava kompetencií Rady pre poľský jazyk. Rada je uznávaná ako mienkotvorný a poradný orgán a je povinná podávať poľskému parlamentu aspoň raz za dva roky správu o stave ochrany poľského jazyka. Zákon taktiež presne upravuje podmienky vykonávania štátnych skúšok z poľského jazyka, výber skúšajúcich atď. Medzi ďalšie dôležité ustanovenia patrí povinnosť používať poľský jazyk pri obchodovaní so spotrebiteľmi. Názvy tovarov a služieb, ponuky, upozornenia, informácie pre spotrebiteľov, návody na obsluhu, opis vlastností tovaru, záručné podmienky, faktúry, účty atď. musia byť vyhotovené v poľskom jazyku (výnimky z týchto pravidiel sú opísané v čl. 7a). Porušenie týchto ustanovení sa trestá pokutou. V poľštine musia byť vyhotovené aj niektoré zmluvy. Poľština je ustanovená ako úradný jazyk.

Zdá sa, že najmenej sa dodržiavajú ustanovenia na zabránenie vulgarizácii poľského jazyka. Úroveň „brutalizácie“ poľského jazyka vo verejnom priestore, vo filmoch a piesňach je čoraz vyššia. Nebadať však žiadnu zjavnú snahu o zabránenie tomuto javu.

2 Dejiny českej, slovenskej a poľskej ortoepie

História odborných záujmov o „správnu“ výslovnosť, stanovenie a uzákonenie pravidiel spisovnej, štandardizovanej výslovnosti je v tu zastúpených troch susedných krajinách úplne iná. Súvisí s historickým vývojom našich národných jazykov, ktorý prebiehal v rozdielnych politických, spoločenských a kultúrnych podmienkach a ktorý sa odrazil v rôznej dobe ich trvania ako jazykov s „národne reprezentatívnou“ a prestížnou kultúrnou funkciou. Súvisí však tiež s rozvojom odborného bádania jazyka v jednotlivých krajinách, so snahami o poznanie všetkých jeho rovín (vrátane fonetického skúmania), s úsilím o zachytenie a stanovenie noriem, ktoré sa mohli stať základom kodifikácií. Táto odlišnosť sa odráža tiež v oblasti ortoepie, čo ukazujú aj nasledujúce podkapitoly.

Oddiel venovaný českému jazykovému prostrediu je najmenej rozsiahly, a to najmä vzhľadom na fakt, že daná téma už bola spracovaná v niekoľkých prameňoch. Túto tému najnovšie a podrobne spracovala Štěpánová (2019), zo starších prác možno spomenúť Weingarta (1932, s. 171 – 189), menej obsiahle sa tejto téme venovali napr. práce Hůrkovej (1995, s. 8 – 15) či Zemana (2008, s. 160 – 172) a publikácia *Výslovnost spisovné češtiny I.* (1967, s. 77 – 81). Na zdôvodnenie výraznej rozsahovej odlišnosti tejto časti je možné ešte uviesť, že od obšírnejšieho spracovania tejto čiastkovej problematiky bolo upustené tiež s ohľadom na skutočnosť, že na rozdiel od slovenskej a poľskej reality nie sú dejiny českej ortoepie „dejinami niekoľkých kodifikácií“, ktoré by bolo možné porovnávať, ale vyústili do jedinej kodifikácie, dnes už v mnohom zastaranej.

Časť venovaná slovenskému prostrediu je spracovaná podrobnejšie, pretože podáva prehľad jednotlivých kodifikačných zmien spisovnej slovenčiny od jej prvej oficiálnej kodifikácie, a to so zameraním na hláskoslovnú oblasť. V niektorých bodoch bolo potrebné upozorniť aj na spoločensko-politický kontext. Komparácia hláskoslovnej sústavy jednotlivých kodifikácií spisovnej slovenčiny pomôže pri vytvorení komplexnejšieho obrazu o hláskosloví súčasnej slovenčiny na pozadí jeho vývoja. Dôležité bolo venovať sa aj otázke vzťahu češtiny a slovenčiny v sledovanom období, pretože niektoré úpravy spisovného jazyka boli motivované práve väčším úsilím o delimitáciu spisovnej slovenčiny a češtiny. Je potrebné si uvedomiť, že kodifikačný vývoj slovenčiny prebiehal v iných spoločensko-kultúrnych podmienkach ako vývoj češtiny alebo poľštiny. Najvýraznejším rozdielom bolo, že sa tento proces odohrával v štátnom útvare s multietnickým zložením, najskôr v Uhorsku, neskôr (až do roku 1918) v Rakúsko-Uhorsku. Následné kodifikačné zmeny sa uskutočňovali v spoločnom československom štáte až do roku 1992. Výnimkou bola len krátka perióda prvej

samostatnej Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1945. Tieto zmeny sa odrazili aj v jazykovej politike uvedených štátnych útvarov. Počas jednotlivých historických etáp bolo uplatnenie slovenčiny obmedzované rôznymi faktormi, predovšetkým používaním iných jazykov na slovenskom jazykovom území, napr. latinčiny a nemčiny, na začiatku 19. storočia môžeme hovoriť o nástupe maďarizácie (Pauliny, 1983, s. 139). Počas obdobia spoločného československého štátu bola slovenčina najmä pod vplyvom češtiny v dôsledku intenzívneho vzájomného kontaktu.

O kodifikácii poľskej výslovnosti toho bolo už napísané veľa, je však ťažké nájsť jednu publikáciu, ktorá by obsahovala dejiny ortoepie, najdôležitejšie práce o výslovnosti a fonetické zmeny, ku ktorým došlo v priebehu rokov. Táto podkapitola zhromažďuje všetky tieto informácie. Prehľbuje tiež dejiny kodifikácie výslovnosti, približuje prístup lingvistov k norme a jazyku, najmä tých lingvistov, ktorí sa zaoberali kodifikáciou výslovnosti na začiatku 20. storočia.

2.1 Dejiny českej ortoepie

Pavína Kuldanová

Najskoršie pokusy o normovanie alebo kultivovanie českej výslovnosti sa zachovali v dielach vzniknutých medzi 15. a 19. storočím, ktoré sa však nezaoberali českou výslovnosťou ucelene. Ako prvý autor zaoberajúci sa zvukovou stránkou jazyka a snažiaci sa o zjednotenie českej výslovnosti sa uvádza Jan Hus, nesystémovo alebo okrajovo sa tejto tematiky dotkli aj Jan Blahoslav, Jan Amos Komenský, Josef Dobrovský alebo autori gramatík češtiny či jazykových príručiek nazývaných „brusy“.

Prvotným sústavnejším spracovaním zásad normatívnej výslovnosti je dielo filozofa Josefa Durdíka *Kallilogie čili o výslovnosti* z roku 1873, zvýšenému záujmu sa však táto problematika teší až od 20. storočia – zaoberali sa ňou napr. fonetik Antonín Frinta alebo lingvisti Miloš Weingart a František Trávníček. S cieľom zamedziť subjektívnemu posudzovaniu výslovnosti boli v 30. rokoch 20. storočia začaté práce na kolektívnom spracovaní pravidiel spisovnej výslovnosti, na ktorom sa zúčastnili vybraní jazykovedci Pražského lingvistického krúžku a pracovníci Československého rozhlasu – výsledkom ich spolupráce bolo niekoľko článkov, okrem iného, o výslovnosti prevzatých slov (publikovaných najmä v časopise *Slovo a slovesnost*)³⁵.

³⁵ O činnosti PLK a ich teórii jazykovej kultúry pozri v podkap. 1.1 *Základné pojmoslovie v českom lingvistickom prostredí*.

Systematické spracovanie a kodifikácia ortoepickej normy je výsledkom práce ortoepickej komisie, ktorá bola zriadená v roku 1942 pri Českej akadémii vied a umení a na ktorej činnosť nadviazala nová komisia Ústavu pre jazyk český Československej akadémie vied, založenej v roku 1952. Vydanie kodifikačnej príručky bolo završením dlhodobých snáh o vedecké spracovanie českej výslovnostnej normy: v roku 1955 vyšla pod redakciou prof. Bohuslava Hálu publikácia zaoberajúca sa pravidlami výslovnosti domácich slov s názvom *Výslovnost spisovné češtiny I. Zásady a pravidla. Výslovnost slov českých*, jej druhé, prepracované vydanie (ktoré už malo – na rozdiel od 1. vydania – kodifikačnú platnosť) vyšlo v roku 1967 v pražskom vydavateľstve Academia; druhá časť pravidiel českej spisovnej výslovnosti obsahujúca zásady výslovnosti prevzatých slov i rozsiahlejší výslovnostný slovník bola spracovaná členmi ortoepickej komisie pod vedením prof. Milana Romportla a vydaná v tom istom nakladateľstve v roku 1978 (*Výslovnost spisovné češtiny. Výslovnost slov přejatých. Výslovnostní slovník*)³⁶.

Česká výslovnostná kodifikačná príručka je už, žiaľ, v niektorých aspektoch nevyhovujúca – od jej vydania došlo k určitému posunu vo výslovnostnej norme nielen v prevzatých, ale aj v domácich slovách; tento vývoj sa snažia reflektovať niektoré novšie práce zaoberajúce sa výslovnosťou, pri posudzovaní vybraných javov sa však niekedy mierne líšia (napr. pri výslovnosti slabiky *mě*, pri istých typoch spoluhláskových skupín na rozhraní slov alebo pri používaní rázu). Aj vzhľadom na skutočnosť, že príručka nie je bežne dostupná, možno záujemcom o české ortoepické pravidlá odporučiť namiesto nej – pri neexistencii modernejšieho titulu s kodifikačnou platnosťou – napr. učebnicu Z. Palkovej *Fonetika a fonologie češtiny* (1994; zvlášť kapitolu *Ortoepia*, s. 320 – 345), publikáciu od J. Hůrkovej *Česká výslovnostní norma* (1995), niektoré učebnice češtiny alebo vysokoškolské skriptá – najmä práce M. Krčmovej (1992, 2008, 2009) alebo skriptá J. Zemana *Základy české ortoepie* (2008), tiež portál *Internetová jazyková příručka*, v ktorej nájdeme stručnejšie, ale výstižné ortoepické výklady pre domácu i cudziu slovnú zásobu a v ktorej je postupne dopĺňaný fonetický prepis pri výslovnostne ťažších výrazoch; priblíženie výslovnosti prevzatých slov možno nájsť v špecializovaných prácach V. Strahla, J. Zemana a ďalších autorov, príp. v slovníkoch cudzích slov.³⁷

Záujemcov o problematiku odborných otázok o českej výslovnosti, o ich vývoj od obdobia stredoveku po 20. storočie, o ich vývoj od obdobia stredoveku po 20. storočie, ktorý bol završený kodifikáciou ortoepických pravidiel, odkazujeme na monografiu V. Štěpánovej

³⁶ Pozri tiež podkap. 3.5 *Pravidlá výslovnosti prevzatých slov v češtine*.

³⁷ Pozri zoznam odporúčanej literatúry v kap. 7.

Vývoj kodifikace české výslovnosti (2019). Autorka v nej túto tému veľmi podrobne rozpracováva, dopĺňa o analýzu zásadných príručiek a načrtáva možnosti výskumu aktuálnej výslovnostnej normy, ktorý by mohol viesť k spresneniu niektorých ortoepických zásad.

2.2 Dejiny slovenskej ortoepie

Patrik Petráš

Pri opise dejín slovenskej ortoepie budeme vychádzať z rámcového rozčlenenia vývinu spisovnej slovenčiny podľa J. Kačalu a R. Krajčoviča (2006, s. 12 – 13). Autori vymedzujú **predspisovné obdobie** (začiatok 9. – koniec 18. stor.), ktoré ďalej členia na rané predspisovné obdobie (9. – 10. stor.), na obdobie staršie (11. – 15. stor.) a mladšie (16. – 18. stor.), a **spisovné obdobie** (od konca 18. stor. dodnes), ktoré ďalej delia na bernolákovské obdobie (1787 – 1844), štúrovské obdobie (1844 – 1852), obdobie reformné (1852 – 1863), matičné (1863 – 1875), martinské (1875 – 1918), medzivojnové (1919 – 1940) a súčasné obdobie (od r. 1940 až po súčasnosť).

S ohľadom na zameranie tejto publikácie sa budeme venovať len spisovnému obdobiu. Pravda, ak hovoríme najmä o prvých, resp. autorských kodifikáciách spisovnej slovenčiny, tieto mali komplexný charakter, tzn., že jednotliví kodifikátori sa venovali spisovnej slovenčine ako celku, v rámci ktorého spracovali aj hláskoslovný systém. Preto je potrebné, aby sme sa týmto kodifikáciám venovali v danom kontexte, samozrejme, s osobitným zameraním na hláskoslovie, resp. na zvukovú rovinu spisovnej slovenčiny. Práce priamo zamerané na ortoepiu slovenčiny začíname registrovať až v 20. storočí. Vývin kodifikácií spisovnej slovenčiny spracovali vo svojich publikáciách (či už komplexne alebo so zameraním na konkrétne dejinné obdobie) viacerí slovenskí lingvisti, predovšetkým E. Pauliny (1971, 1983), V. Blanár, E. Jóna, J. Ružička (1974), J. Kačala a R. Krajčovič (2006), R. Krajčovič a P. Žigo (2006), A. Chomová (2016). Bernolákovskej spisovnej slovenčine sa venoval Ľ. Kralčák (2009), podrobne spracovanú koncepciu Štúrovej kodifikácie nájdeme v kolektívne vydannej publikácii jazykovedných prác Ľudovíta Štúra obsahujúcej i štúdiu systematicky analyzujúcu Štúrovo jazykovedné dielo (Kralčák a kol., 2015). Komplexný prehľad vývinu fónickej a grafickej sústavy spisovnej slovenčiny od jej prvej oficiálnej kodifikácie až po súčasný stav spracoval I. Očenáš (2007).

Keďže je problematika dejín spisovnej slovenčiny spracovaná na pomerne solídnej úrovni, pre prehľad opíšeme v tejto kapitole len základné znaky jednotlivých kodifikačných zmien vo vývine spisovnej slovenčiny, pričom sa zameriame najmä na hláskoslovný systém.

V rámci uvedeného zamerania budeme analyzovať predovšetkým rozdiely v hláskoslovnom systéme jednotlivých kodifikačných koncepcií, následne v 20. storočí sa sústreďujeme najmä na ortoepicky zamerané práce.

2.2.1 Kodifikácia spisovnej slovenčiny Antonom Bernolákom

Hoci pokusy kodifikovať (či aspoň normovať) spisovnú slovenčinu môžeme registrovať ešte pred Antonom Bernolákom³⁸, až Bernoláková kodifikácia je považovaná za prvú spisovnú kodifikáciu slovenčiny (Kačala, Krajčovič, 2006, s. 62; Kralčák, 2009, s. 28). Ako uvádza I. Očenáš (2007, s. 16), dovtedajší pravopis Slovákov považoval Bernolák za ťažký a chybný z trojakej príčiny: 1. používajú sa niektoré zbytočné znaky; 2. gramatici nerozdeľujú písmená celkom presne; 3. vyskytujú sa niektoré nepotrebné prízvuky (v Bernolákovom chápaní dnešné diakritické znamienka) a tie potrebné sa nezriedka používajú zle. Bernolák pokladal za prvoradú výslovnosť a z nej sa mal odvodzovať pravopis (Pauliny, 1983, s. 163). Systematický opis spisovnej slovenčiny kodifikovanej Antonom Bernolákom podal v monografii *Bernolákovská spisovná slovenčina* (2009) Ľubomír Kralčák.

Hláskoslovie v úzkej previazanosti s grafickou sústavou bolo kodifikované v kolektívnom diele *Dissertatio philologico-critica de literis Slavorum, de divisione illarum, nec non accentibus* (Filologicko-kritická rozprava o slovenských písmenách, o ich rozdelení, ako aj o prízvukoch, 1787; ďalej ako *Filologicko-kritická rozprava*) s pripojenou pravopisnou príručkou *Linguae Slavonice per regnum Hungariae usitate compendiosa simul, et facilis Orthographia* (Stručná a zároveň ľahká ortografia slovenského jazyka používaného v uhorskom kráľovstve, 1787; ďalej ako *Ortografia*). Normatívny opis gramatických pravidiel uviedol A. Bernolák v diele *Grammatica Slavica (Slovenská gramatika, 1790)*. V rámci tohto opisu sa venoval ortoepii, morfológii, syntaxi a prozódii, ale k spisu pripojil aj pravopisné pravidlá z *Ortografie*, i keď s malou vsuvkou. Slovenskú slovotvorbu opísal v diele *Etymologia vocum Slavicarum, sistens modum multiplicandi vocabula per derivationem et compositionem* (Etymológia slovenských slov ustaľujúca spôsob rozmnožovania slov odvodzovaním a skladaním, 1791). Zavŕšením Bernolákovho kodifikačného úsilia bola

³⁸ Ľ. Kralčák (2009, s. 24 – 28) v tejto súvislosti uvádza aj skoršie pokusy kodifikácie jazyka, resp. aspoň jeho normovania: Treba tu spomenúť rukopisné dielo *Walaska sskola mravuv stodola* (1755) od Hugolína Gavloviča, ktorý sa síce programovo nepokúšal o reformu jazyka, ale jeho pravopisná forma už má určité prvky, ktoré neskôr kodifikoval A. Bernolák (napr. mäkčenie *ň, ĺ* podľa výslovnosti, nepoužívanie grafémy *j* označujúcej *ĭ*). K týmto snahám možno takisto priradiť i činnosť kamaldulských mníchov, ktorí preložili do slovenčiny Sväté písmo, Blossiove náboženské spevy a takisto vydali latinsko-slovenský slovník. Zásadnejší pokus o kodifikovanie slovenčiny realizoval Jozef Ignác Bajza, ktorý vo svojom jazyku vydal román *René mlád'enca Prihodi, a Skúsenosti* (1783).

príprava päťzväzkového slovníka *Slowár Slowenski Česko-Latínsko-Ňemecko-Uherski* (1825 – 1827), ktorý však vyšiel až posmrtné (Kralčák, 2009, s. 29).

Pokiaľ ide o pôvod, resp. zdroj bernolákovskej kodifikácie, Ľ. Kralčák (ibid., s. 32) upozorňuje na nesprávnu mienku, podľa ktorej bolo zdrojom tejto kodifikácie západoslovenské nárečie okolia Trnavy. Bernolákova kodifikácia slovenčiny sa primárne zakladala na hovorenej podobe západoslovenského úzu, no išlo o úzus pozitívne poznačený úzom kultúrnej stredoslovenčiny (ibid., s. 34). Autor ďalej upozorňuje, že na princípe prirodzenosti sa u Bernoláka zakladá predovšetkým rozhodovanie o spôsobe používania grafém, ktoré sa nemajú používať v rozpore s prirodzenosťou hlások. Na uvedenom princípe je založené i uprednostňovanie zvukovej stránky jazyka pred písanou, z čoho vyplýva základná pravopisná zásada odvodzovať písmo od výslovnosti (ibid., s. 36). J. Kačala a R. Krajčovič (2006, s. 63) však upozorňujú, že popri dominujúcom foneticko-fonologickom pravopisnom princípe sa v bernolákovčine uplatňuje aj morfológický princíp (píše sa *Dub* s ohľadom na tvary *Dub-a*, *Dub-u* atď.). Parciálne sa uplatňuje aj princíp funkčný (s veľkým začiatočným písmenom sa píše nielen vlastné substantíva, ale aj všeobecné: *Sin*, *Dom*, *Wíra* a pod.) a princíp historický (hlásky *v* a *j* sa zapisujú tradičnými grafémami *w* a *g*: *hlawa*, *geho* atď.).

Filologicko-kritická rozprava sa delí na rozpravu o slovanských písmenách, o rozdelení písmen podľa rodu a druhu a o prízvukoch slovanských písmen. *Ortografia* sa zaoberá náležitým používaním písmen, rozdeľovaním slov a používaním rozlišovacích znamienok (diakritických a interpunkčných). V prvej časti *Slovenskej gramatiky*, nazvanej *Ortoepia* (*dobročítanliwosť*), podáva pravidlá správneho písania, vyslovovania i čítania (Kralčák, 2009, s. 38 – 39).

Grafemickú sústavu vymedzoval A. Bernolák súvzťažne so sústavou zvukov, ktoré reprezentovali. Vyčleňoval tak tri typy grafických znakov: samohlásky, spoluhlásky a akcenty, teda rozlišovacie znamienka. Bernolákov pravopis obsahoval 21 písmen. Za jednu z najradikálnejších zmien považuje Ľ. Kralčák zrušenie ypsilonu (ibid., s. 40 – 41).

A. Bernolák používa tradičné delenie hlások známe aj zo súčasnej slovenčiny, teda klasifikáciu na samohlásky a spoluhlásky, avšak v rámci samohlások nerozlišuje monoftogny a diftongy, čím sa odlišuje aj od starších autorov. Bernolákova slovenčina obsahuje päť krátkych a päť dlhých vokálov (*a*, *e*, *i*, *o*, *u* – *á*, *é*, *í*, *ó*, *ú*) rovnako ako súčasná slovenčina, ale na rozdiel od nej neobsahuje diftongy (ibid., s. 43). Bernolákovčina obsahuje podľa Ľ. Kralčáka (ibid., s. 45) typickú západoslovenskú distribúciu kvantity, nerešpektujúcu

rytmické krátenie, ktoré autor považuje za jedinečný, pôvodom stredoslovenský jav. V bernolákovčine teda identifikujeme tvary, ako *krásní, trháňi, hádám, déšďík* a pod.

Pokiaľ ide o konsonantický systém, bernolákovčina obsahovala skupinu párových mäkkých spoluhlások figurujúcu v takej modelovej štruktúre, ktorá zodpovedá súdobej i dnešnej strednej slovenčine, išlo teda o dvojice *d' – d, t' – t, ň – n, l' – l*. Vo *Filogicko-kritickej rozprave* ďalej považuje za mäkké spoluhlásky (okrem *g* zastupujúceho hlásku *j*) pôvodne tvrdé spoluhlásky *c, d, l, n, s, t, z*, ktoré sú však schopné prijať zmäkčenie iba ako vedľajšiu vlastnosť. V *Slovenskej gramatike* v časti *Ortoepia* však už za mäkkú považuje iba hlásku *j*, hlásky *d', l', ň, t', č, ž, š* pomenúva ako plynúce (ibid., s. 45). Dôležité je pripomenúť, keďže rozhodujúca bola v bernolákovčine výslovnosť, že mäkkosť spoluhlások *d', l', ň, t'* sa označovala vždy, teda aj pred samohláskami *e, é, i* a *í*. Z ďalších pravopisno-hláskových osobitostí možno uviesť zapisovanie predložiek *s* a *z* podľa výslovnosti (z *Adamom, s Kaplnki*) a zavedenie skupiny *šč*, napr. *ešče* (Pauliny, 1983, s. 167).

Za prekvapujúcu v bernolákovskom konsonantickom systéme považuje Ľ. Kralčák (2009, s. 46) prítomnosť mäkkého *l'*, pretože v južných západoslovenských nárečiach sa táto hláska nevyskytuje. Stredoslovenským znakom je podľa citovaného autora u A. Bernoláka aj prítomnosť hlások *dz, dž* a *g* (zapisovaného ako *ğ*) i slabičných spoluhlások *r* a *l*. Ľ. Kralčák však upozorňuje, že A. Bernolák nepokladal *dz* za samostatný zvuk, ale chápal ho ako dve po sebe nasledujúce hlásky, preto – na rozdiel od *ch* – nenazýva *dz* a *dž* dvojitémi grafémami. Cudzie *q* sa v bernolákovčine zapisovalo ako *kw* a *x* ako *ks* či *gz* (Pauliny, 1983, s. 167).

2.2.2 Kodifikácia spisovnej slovenčiny Ľudovítom Štúrom

Ďalšiu fázu vo formovaní spisovnej slovenčiny predstavuje kodifikácia Ľudovíta Štúra. Ako upozorňujú Ľ. Kralčák a kol. v diele *Ludovít Štúr. Jazykovedné dielo* (2015, s. 29), nová koncepcia spisovnej slovenčiny sa objavuje v pomerne zložitej jazykovej situácii 40. rokov 19. storočia. Popri bernolákovčine a češtine na našom území totiž koexistovali aj ďalšie jazyky, a to tradičná latinčina, nemčina a stále viac presadzovaná maďarčina. Podľa E. Paulinyho (1983, s. 175) „štúrovské obdobie znamená isté vyvrcholenie celého predchádzajúceho národnouvedomovacieho procesu“. Autor považuje túto etapu v dejinách spisovnej slovenčiny za konštituujúcu fázu slovenského národa. V uvedenej súvislosti toto obdobie bezprostredne nadväzuje na bernolákovské obdobie a je istým zavŕšením národnouvedomovacieho procesu (ibid.). Štúrovská spisovná slovenčina bola verejne kodifikovaná na zasadnutí spolku Tatrín 26. – 28. augusta 1844 v Liptovskom Mikuláši (ibid., s. 177).

Odôvodnenie kodifikácie spisovnej slovenčiny podal Ľ. Štúr v diele *Nárečja slovenskuo alebo potreba písania v tomto nárečí* (1846; ďalej ako *Nárečja slovenskuo*). Ľ. Štúr tu vychádzal z vtedy rozšíreného názoru, že Slovania tvoria jeden národ so slovanským jazykom a sú rozdelení na kmene (slovanské národy v dnešnom zmysle), pričom každý kmeň má svoje nárečie (dnešné slovanské jazyky) (ibid., s. 177). Podľa Ľ. Kralčáka a kol. (2015, s. 35) výraznú časť spisu *Nárečja slovenskuo* venoval Ľ. Štúr uvádzaniu sociálnych, kultúrnych a predovšetkým jazykových dôvodov zanechania češtiny ako spisovného jazyka slovenských evanjelikov.

Ľ. Štúr si vybral pre svoj spisovný jazyk ako predlohu kultúrnu stredoslovenčinu, k čomu dospel na základe analýzy, z ktorej mu vyplynulo: (1.) stredoslovenské nárečia sú najrozšírenejšie a najpoužívanéjšie zo všetkých slovenských nárečí; (2.) prejavujú najväčšiu životaschopnosť; (3.) šíria sa aj medzi príslušníkov iných nárečí (Pauliny, 1983, s. 178 – 179). Spisovnú slovenčinu Ľ. Štúr kodifikoval v gramatickom diele *Nauka reči slovenskej* (1846; ďalej ako *Nauka*). Podľa Ľ. Kralčáka a kol. (2015, s. 39) sa toto gramatické dielo tradične označuje za dobovo modernú slovenskú gramatiku, zostavenú ako vedecký opis štruktúrnych daností slovenčiny. Ľ. Štúr rozdelil gramatický opis slovenčiny do troch kapitol. V prvej sa venuje hláskosloviu, slovotvorbe, ortoepii, ortografii a slovnodruhovým kategóriám, v druhej charakterizuje flexiu ohybných slovných druhov a napokon tretia kapitola je zameraná na skladbu slovenčiny (ibid., s. 40).

Podľa J. Kačalu a R. Krajčoviča (2006, s. 80 – 81) sa v Štúrovom pravopise uplatňuje foneticko-fonologický a morfológický princíp, čiastočne sa však uplatňuje aj funkčný princíp pri používaní interpunkcie a pri písaní veľkých písmen na znak vážnosti či úcty (napr. okrem pomenovania *Slovensko* sa píše s veľkým začiatočným písmenom aj adjektívum *Slovenskí* či apelatívum *Vlast*), ostatné všeobecné substantíva sa na rozdiel od bernolákovčiny zapisujú už s malým začiatočným písmenom.

Inventár samohlások vyčleňuje Ľ. Štúr (1846, s. 203) nasledovne:

a, i, u,
e, o,
l, r.

Podľa Ľ. Štúra sa hlásky *l* a *r* môžu považovať za samohlásky vtedy, ak stoja v slove namiesto samohlások (teda v dnešnom chápaní ide o slabikotvorné hlásky *r* a *l*), napr. *hlbokí*, *prskota*. Na porovnanie dokonca dodáva, že tam, kde slovenčina používa *l* a *r* ako

samohlásky, čeština kladie po týchto hláskach ešte druhú samohlásku, napr. *slunce* alebo *dlauhí* namiesto vtedajších slovenských tvarov *slnce* a *dlhí* (ibid., s. 204).

Na rozdiel od bernolákovčiny štúrovčina obsahuje dvojhlásky. Podľa L. Štúra sú to *uo*, *ja*, *je*, ktoré charakterizuje tak, že sa nachádzajú v jednej slabike s predchádzajúcou spoluhláskou alebo aj viacerými spoluhláskami. Okrem týchto dvojhlások vyčleňuje aj také, ktoré sa vyskytujú len na konci slova: *ai* (aj), *au*, *ei* (ej), *eu*, *iu*, *oi* (oj), *ou*, *ui* (uj), *uu*. Z uvedeného teda vyplýva, že hoci L. Štúr medzi dvojhláskami uvádza *iu*, nejde o tradičnú dvojhlásku *iu*, ktorá sa nachádza v súčasnej slovenčine (v takom prípade by ju zapisoval analogicky s dvojhláskami *ja* a *je* ako *ju*). Okrem uvedených „opravdivých“ dvojhlások hovorí L. Štúr aj o „neopravdivých“ dvojhláskach, t. j. takých, kde sa dve samohlásky do jednej „stekajú“ a počujú sa len ako jedna hláska. Takéto dvojhlásky však podľa L. Štúra slovenčina nemá, s výnimkou *ä*, ktoré sa v niektorých regiónoch Slovenska používa. Táto hláska ale podľa neho do spisovnej reči nepatrí (ibid.).

Štúrovčina teda neprijala hlásku *ä*, hoci je pre strednú slovenčinu, z ktorej Štúrova koncepcia spisovnej slovenčiny vychádza, typická, a nahrádzala ju hláskami *a* alebo *e* (*zavazuje*, *najme* a pod.). Ďalej namiesto dvojhlásky *iu* sa používa len *ú*, napr. *znameňú*. Rozdiel medzi zvukmi *d*, *t*, *n* – *d'*, *t'*, *ň* sa graficky zaznačuje vždy. V porovnaní s bernolákovčinou v tejto sústave absentuje hláska *l'* (v štúrovčine sa zapisovalo napr. *laví*, *ňed'ela*), čo je prekvapujúce vzhľadom na fakt, že v strednej slovenčine sa táto hláska nachádza. Podobne ako A. Bernolák ani L. Štúr vo svojom pravopise nemá grafému *y/y'*, teda všade sa jednotne píše *i/i'* (Pauliny, 1983, s. 181). Pri vylúčení ypsilonu vychádzal predovšetkým z výslovnosti, keď tvrdil, že vyslovenie „y“ u Slovákov (s výnimkou tých, ktorí hraničia s Poliakmi) nepočuť (Štúr, 1846, s. 203).

Z ďalších osobitostí možno spomenúť, že v tvare G pl. mask., I sg. fem. a osobných zámen sa zvuk *v* zapisoval ako *u* (*krárou*, *víchricou*, *svojou formou* a pod.). V iných prípadoch sa zapisovalo *v*, a to aj vtedy, ak sa vyslovovalo ako *u* (*spev*, *cirkev*, *pravda* a pod.). V štúrovčine sa nepoužívala hláska *é*, namiesto nej je iba *je* (napr. *dobrjeho*). Ďalší rozdiel oproti bernolákovčine predstavuje dôsledné dodržiavanie rytmického krátenia, teda krátenie druhej dĺžky (napr. *hlása*, *vába* a pod.). V základnom tvare préterita sa namiesto koncového *-l* používalo *-u* (*mau*, *volau* namiesto dnešných tvarov *mal*, *volal*). V štúrovčine sa často vyznačovala znelostná neutralizácia (*úskosť*, *vstáh* a pod.), vyskytovali sa tvary s českou hláskoslovnou podobou (*důležití*, *důvera* a pod.), početné sú tiež rozdiely v kvantite (Pauliny, 1983, s. 181 – 182).

Na záver možno Štúrov pravopis charakterizovať ako diakritický a s využitím tradičných zložiek *dz*, *dž* a *ch*. Za tradičné bernolákovské *w*, *g* a *ğ* sa používa *v*, *j* a *g* (*vjera*, *jeho*, *gazda*) (Kačala, Krajčovič, 2006, s. 80).

Voči štúrovskej kodifikácii sa však ozývali aj kritické hlasy a medzi nimi aj Michal Miloslav Hodža, ktorého autorita pôsobila, že sa v rokoch 1846 – 1848 začalo neústavne používať *ä*, mäkké *l'* a v minulom čase sa začala uplatňovať prípona *-l* (napr. *bol*). Proti štúrovskej spisovnej slovenčine sa však postavil aj Ján Kollár. Z jeho iniciatívy vyšiel spis *Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky* (1846), v ktorom boli uverejnené odmietavé stanoviská slovenských a českých predstaviteľov kultúrneho života. Podľa týchto názorov boli Slováci slabí na to, aby udržali svoj spisovný jazyk a literatúru v tomto jazyku. Predstavitelia Ľ. Štúrovi vyčítali, že odtrháva Slovákov od Čechov a vedie ich tak do národnej záhuby. Slovenčina vraj nebola pripravená na úlohy spisovného jazyka a nie je vypracovaná. V roku 1849 sa stal Ján Kollár profesorom slovanských starožitností na viedenskej univerzite. Následne za éry ministra A. Bacha sa s podporným stanoviskom J. Kollára zaviedla ako vyučovací jazyk na slovenských ľudových školách čeština a sčasti sa používala aj ako úradný jazyk. Možno tu hovoriť o novom spisovnom jazyku, tzv. staroslovenčine, čo bola vlastne čeština s niektorými slovenskými osobitosťami. Andrej Radlinský pripravil príručku tohto spisovného jazyka pod názvom *Pravopis slowenský s krátkou mluwnici* (1850). Váženejší katolícki kultúrni a politickí pracovníci, medzi ktorými treba spomenúť Štefana Moyzesa, Andreja Radlinského či Jozefa Viktorina, sa však odvrátili od češtiny a priklonili sa k slovenčine. Zásadný vplyv na túto skutočnosť mal aj fakt, že významný slovenský jazykovedec Martin Hattala schválil úpravy M. M. Hodžu a priklonil sa k tzv. opravenej slovenčine (Pauliny, 1983, s. 191 – 195).

2.2.3 Hodžovsko-hattalovská reforma spisovnej slovenčiny

Situáciu v otázke spisovného jazyka na Slovensku možno v tomto období charakterizovať ako veľmi chaotickú, keďže tu existovalo niekoľko jazykov: u evanjelikov sa používala čeština v tradičnej podobe, ďalej sa tu používal nový český spisovný jazyk, staroslovenčina v niekoľkých variantoch, bernolákovčina (tiež v niekoľkých variantoch) a napokon štúrovska slovenčina, a to podľa Štúrovej kodifikácie, ale aj s odchýlkami prijatými J. M. Hurbanom a aj jej hodžovská podoba. Táto situácia vyústila v roku 1851 do stretnutia popredných zástupcov štúrovcov (Štúr, Hurban, Hodža) a bernolákovcov (Palárik, Radlinský, Závodník, Hattala), ktorí urobili dohodu o zavedení jednotnej spisovnej slovenčiny založenej na štúrovskej kodifikácii s pravopisnými, hláskovými a tvaroslovnými úpravami navrhnutými

M. M. Hodžom, ktorým dal filologickú podobu a odôvodnenie Martin Hattala v prácach *Grammatica linguae slovenicae* (1850) a *Krátká mluvnica slovenská* (1852). Práve *Krátká mluvnica slovenská* sa stala základnou príručkou kodifikovanej a všeobecne prijatej spisovnej slovenčiny (ibid., s. 196 – 197). Túto spisovnú kodifikáciu po reforme možno charakterizovať nasledovne: v pravopise sa dôsledne uplatnil etymologický princíp so zohľadnením stavu v slovanských jazykoch, predovšetkým v češtine a ruštine; zaviedlo sa písanie *y/ý* v historických pozíciách (*byť*, *bývať*, *dym*, *ženy* atď.); zaviedla sa samohláska *ä*; k dvojhláskam, ktoré sa po novom písali ako *ia*, *ie*, *ô* (s možnosťou čítať ho ako *uo* aj *ó*), pribudla nová dvojhláska *iu*; k mäkkým spoluhláskam *d'*, *t'*, *ň* pribudlo mäkké *l'*, tieto mäkké spoluhlásky sa zároveň prestali označovať mäkčenom pred samohláskami *i*, *í*, *e*, *ie*, *ia* a *iu* (napr. *vd'aka* – *deti*); rytmické krátenie zostalo zachované; tvary typu *chlapou*, *dobruo*, *dobrjeho*, *znameňja*, *robiu*, *padnuv* boli nahradené tvarmi *chlapov*, *dobré*, *dobrého*, *znamenie*, *robil*, *padol* a pod. V niektorých vzoroch sa však dávala prednosť archaickým alebo tradičným tvarom, príp. sa takéto tvary odporúčali ako varianty, napr. išlo o tvary *od sluhy*, *s chlapy*, *mesta* v N pl. a pripúšťali sa tvary *ruce*, *noze*, *muše* v D a L sg. a iné s ohľadom na stav v češtine (Kačala, Krajčovič, 2006, s. 92 – 93). V zhode s E. Paulinym (1983, s. 197) možno skonštatovať, že hodžovsko-hattalovská úprava slovenčiny znamenala úpravu spisovného jazyka z pravopisného, hláskoslovného a tvaroslovného hľadiska do dnešnej podoby, samozrejme, s istými úpravami, ktorým sa budeme venovať ďalej.

2.2.4 Spisovná slovenčina v matičnom období

Matičné obdobie je vymedzené prvou etapou existencie Matice slovenskej, teda začína sa jej založením v roku 1863 a končí sa jej násilným zatvorením v roku 1875 na základe príkazu maďarských vládnych úradov. V tomto období sa za reprezentačnú spisovnú podobu slovenčiny uznávala Hattalova reforma štúrovskej kodifikácie, avšak so zámerom nahradiť jej archaizujúce prvky zaužívanými, konkrétne išlo o snahu nahradiť tvary *ruce*, *noze*, *od sluhy*, *s chlapy*, N pl. *mesta* tvarmi *ruke*, *nohe*, *od sluhu*, *s chlapmi*, *mestá* a pod. (Kačala, Krajčovič, 2006, s. 96).

Dôležitým inštitucionálnym krokom na podporu rozvoja spisovného jazyka bolo zriadenie jazykovedného oddelenia Matice slovenskej pod vedením M. Hattalu. Jeho cieľom bolo starať sa o spisovnú normu, o jej upravenú kodifikáciu, regulovať ju a zdokonaľovať. Oddelenie malo tiež vydávať príručky spisovnej slovenčiny a utvárať základňu na výskum slovenského jazyka, predovšetkým jej slovníka (ibid.).

V matičnom období bola vydaná Hattalova *Mluvnice jazyka slovenského* (1864) a jeho *Skladba jazyka slovenského* (1865). Pre verejnosť opäť vyšla slovenská gramatika v nemčine od J. K. Viktorina *Grammatik der slowakischen Sprache* (1865), ktorá obsahovala úpravu podľa zaužívaného úzu, teda za *w, já, který, když, byl, Wy ste bol* sa už v jej prvom vydaní nachádza *v, ja, ktorý, keď, bol, Vy ste boli*. F. Mráz vydal učebnicu *Slovenská mluvnica pre gymnáziá, reálky, praeparandie a vyššie oddelenie hlavných škôl* (1864). Táto učebnica obsahovala už živé prostriedky vtedajšej spisovnej slovenčiny, napríklad išlo o presnejšie vymedzenie pozície samohlásky *ä*, v *D* a *L* sa pripúšťali iba tvary typu *ruke, nohe* a pod. (ibid., s. 96 – 97).

E. Pauliny (1983, s. 208 – 209) však upozorňuje, že v tomto období norma spisovného jazyka nebola ustálená, napr. *ä* sa používalo v širšom rozsahu, ako to predpisovala hodžovsko-hattalovská kodifikácia (napr. *kämeň*), takisto bolo rozkolísané písanie *y* (napr. *bliskat' sa*, ale *koryst'*), pri používaní spoluhlások *d, t, n, l* – *d', t', ñ, l'* sa vyskytovali početné nedôslednosti (napr. *ustanovizna*, ale *bubeň*), možno pozorovať rozdielnosti v asimilácii spoluhlások (napr. predložka *ces*), časté boli dvojtvary typu *sňah – sneh* a pod., výrazná bola nejednotnosť v kvantite vokálov (napr. *vojak*, ale aj *voják; lodiam*, ale aj *lod'am*), často sa porušoval rytmický zákon (napr. *chvália, pišúci, listie*) a dochádzalo tiež k zdvojovaniu spoluhlásky *n* (napr. *drevenný*). V rámci nedodržiavania rytmického krátenia však treba povedať, že viaceré výnimky, ktoré sa v tomto období začali uplatňovať, sú v dnešnej spisovnej slovenčine prijaté (napr. *chvália, listie*).³⁹

2.2.5 Spisovná slovenčina v martinskom období

Martinské obdobie možno vymedziť etapou od zániku Matice slovenskej roku 1875 po vznik Československej republiky v roku 1918. Pomenované je podľa mesta Turčiansky Sv. Martin, v ktorom sa po zániku Matice slovenskej kumulovala činnosť inštitúcií, spolkov, redakcií a osobností v prospech zachovania a zveľaďovania spisovnej slovenčiny a rozvoja národného života. Ako konštatujú J. Kačala a R. Krajčovič (2006, s. 99), vďaka týmto aktivitám spisovná slovenčina v martinskom období postupne nadobúdala podobu perspektívne sa tvoriaceho útvaru v pravopise, v štruktúre všetkých rovín i zdokonaľovania štýlov, ktorá sa v poslednej tretine 19. storočia kvalifikuje ako osobitný úzus označovaný prívlastkom martinský. Po zrušení Matice slovenskej sa teda začalo formovať tzv. martinské centrum. Starostlivosť o spisovnú slovenčinu sa však spočiatku mohla sústrediť len v redakciách časopisov ako *Orol*,

³⁹ K tomu pozri podkap. 4.1.2.1 *Kvantita samohlások*.

Národní hlásnik, Živena, Slovenské pohľady, pričom práve jazyk *Slovenských pohľadov* sa stal modelom spisovnosti. Podobnú úlohu mali aj *Slovenské národné noviny*. Martinské centrum ale obohatilo spisovnú slovenčinu aj kultivovaním jej hovorenej podoby, a to najskôr v slovenskom spevokole (od roku 1870), následne v divadle v Národnom dome (ibid., s. 100). V tomto období mala zásadný význam kodifikácia Samuela Cambela. Išlo vlastne o úpravu Hattalovej kodifikácie v prospech zaužívanějších spisovných prostriedkov slovenčiny, resp. niektorých javov slovenských nárečí. Túto kodifikáciu S. Cambel opísal v normatívnom diele *Rukoväť spisovnej reči slovenskej* (1. vydanie 1902). Treba uviesť, že autor sa viac zameriaval na písaný prejav ako hovorený. V hláskosloví však spresňuje pravidlá písania ä, ktoré má byť len po perniciach, mäkkého l', y/y', dvojhlások, kvantita a mäkkých spoluhlások (ibid., s. 101 – 102). V porovnaní so súčasnou spisovnou slovenčinou možno napríklad uviesť, že okrem dvojhlások *ia, ie, iu* a *ô* vymedzuje aj dvojhlásku *ou*, ktorú však identifikuje len v I sg. ženského skloňovania (*s tou ženou*), a zároveň upozorňuje, že ju treba rozoznávať od prípony *-ov* v G pl. mužského skloňovania (*tých chlapov*), autor teda dôrazne vychádzal iba z písanej podoby (Czambel⁴⁰, 1902, s. 13 – 14). V tomto zmysle je situácia sčasti analogická s tým, ako chápal dvojhlásky Ľ. Štúr, ktorý hovoril aj o dvojhláskach na konci slov. S. Cambel takisto nahradil Hattalove archaizmy, a tak namiesto tvarov *od gazdy, v potoce, ruce, noze*, v N pl. *mesta, bereš* zavádza tvary *od gazdu, v potoku, ruke, nohe*, v N pl. *mestá, berieš* a pod. (Kačala, Krajčovič, 2006, s. 102). Postupne prešla Cambelova kodifikácia viacerými úpravami, ktoré realizoval najmä J. Škultéty pri redigovaní druhého (r. 1915) a tretieho (r. 1919) vydania *Rukvati spisovnej reči slovenskej* (ibid., s. 104).

2.2.6 Spisovná slovenčina v medzivojnovom období

V rámci medzivojnového obdobia tu možno vymedziť niekoľko etáp, v ktorých sa spisovná slovenčina vrátane jej hovorenej podoby vyvíjala. Prvou etapou bola existencia prvej Československej republiky (1918 – 1939). Dôležitým momentom pre širšie uplatnenie spisovnej slovenčiny bolo, že slovenský jazyk sa od roku 1918 stal úradným a vyučovacím jazykom v podstate na všetkých úradoch a školách (s výnimkou niektorých úradov či univerzity, kde sa naďalej používala čeština) (Pauliny, 1983, s. 224). Slovenčina však bola v tomto období pod silným vplyvom češtiny, čo súviselo s faktom, že češtinu u nás používali početní štátni zamestnanci, podnikatelia alebo živnostníci, ktorí sa po roku 1918 prisťahovali na Slovensko, takisto sa šírila aj prostredníctvom českej literatúry (ibid., s. 228). V prvom

⁴⁰ Rešpektujeme podobu mena uvedenú v citovanej publikácii. V texte uvádzame adaptovanú podobu mena ako *Cambel*.

desaťročí spoločného štátu sa kodifikácia a úzus spisovnej slovenčiny opierali o kodifikáciu S. Cambela a úzus udržiavaný v martinskom centre. Po obnovení Matice slovenskej sa znova začína hovoriť o matičnom úze. Cambelovo kodifikačné dielo nahrádzajú gramatiky Jána Damborského, ktoré vyšli ako školské učebnice v piatich vydaniach v rozmedzí rokov 1919 – 1930 (ibid., s. 233).

Pre kultivovanie hovorenej podoby spisovného jazyka má veľký význam rozvoj rozhlasového vysielania na Slovensku, ktoré sa začalo v roku 1926. V roku 1931 vychádza prvá oficiálna a kolektívna kodifikačná príručka spisovnej slovenčiny *Pravidlá slovenského pravopisu*. Nešlo však len o kodifikáciu slovenského pravopisu, ale spisovnej slovenčiny. Tieto pravidlá v oblasti hláskoslovia ustálili slabičnú dĺžku vo viacerých slovách (napr. *voz, ráno, služka*), zjednotili písanie predpôň s-, z- a vz- podľa etymologického princípu v súlade s významom predponového slova či zaviedli pravidlá písania prevzatých slov. Treba však tiež uviesť, že pravidlá boli vytvorené v duchu predstavy o jednotnom československom jazyku, čo sa prejavovalo v kodifikácii viacerých českých slov či v hláskoslovných úpravách. Preto vyjdenie tejto príručky vyvolalo silné reakcie. Jednou z nich bol aj vznik časopisu *Slovenská reč* v roku 1932, ktorého význam spočíval vo vedeckovýskumnej činnosti v oblasti slovenského jazyka, ako aj v stabilizovaní normy spisovnej slovenčiny a jej presadzovaní v jazykovej praxi (Kačala, Krajčovič, 2006, s. 129 – 131).

Slovenská reč – na rozdiel od *Pravidiel slovenského pravopisu* z r. 1931 – presadzovala tézu o samostatnosti slovenčiny ako jedného zo slovanských jazykov. V oblasti tvaroslovie, hláskoslovie a pravopisu požadovala dodržiavať tzv. matičný úzus, resp. kodifikáciu S. Cambela upravenú J. Škultéty (Kačala, Krajčovič, 2006, s. 131 – 132). Keďže však v školách a v úradoch platila kodifikácia uzákonená *Pravidlami slovenského pravopisu* z r. 1931, v používaní a v kodifikácii spisovnej slovenčiny sa vyvinula istá rozdvojenosť. Hovorená podoba spisovnej slovenčiny sa mohla rozvíjať i na profesionálnych javiskách, hoci v Slovenskom národnom divadle, ktoré sa konštituovalo už r. 1919, sa zo začiatku hralo len po česky (ibid., s. 134 – 135).

Ako ďalšiu etapu možno vymedziť obdobie existencie prvej samostatnej Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1945. Kolektívny vedecký výskum slovenčiny sa v tomto období začína uskutočňovať v Jazykovednom ústave Slovenskej akadémie vied a umení, ktorý sa konštituoval v r. 1943, pričom mohol nadväzovať na výskum, ktorý už dlhší čas prebiehal v Matici slovenskej (ibid., s. 157).

Najmä po roku 1939 sa objavujú snahy o odstránenie nedomácich prvkov zo slovenčiny a o čistotu jazyka označované ako purizmus. Impulzom pre tento postup bol nesúhlas väčšej

časti inteligencie s presadzovaním idey jednotného československého národa a jazyka najmä po vydaní spomínaných *Pravidiel slovenského pravopisu* z roku 1931. Cieľom tohto prúdu bolo dôsledné rešpektovanie matičného úzu v oblasti pravopisu, hláskoslovía a tvaroslovía, rozvíjanie slovnej zásoby domácimi slovotvornými postupmi a odstránenie nefunkčných výpožičiek z češtiny a nemčiny (Krajčovič, Žigo, 2006, s. 222 – 223).

2.2.7 Spisovná slovenčina v súčasnom období

V roku 1940 boli vydané nové *Pravidlá slovenského pravopisu*, ktoré v pravopise dodržiavajú kontinuitu s *Pravidlami slovenského pravopisu* z roku 1931, avšak nové vydanie spresnilo ustanovenia týkajúce sa najmä písania viacerých slov v zhode s výslovnosťou a písania dĺžky v prevzatých slovách. Úpravy týchto pravidiel smerovali k posilneniu matičného úzu (Kačala, Krajčovič, 2006, s. 159).

V období obnoveného československého štátu po r. 1945 sa vydávajú tretie *Pravidlá slovenského pravopisu* (1953), ktoré znamenali upevnenie dominantného fonematického pravopisného princípu spisovnej slovenčiny. Z najzásadnejších zmien, ktoré tieto pravidlá priniesli, možno uviesť: (1.) zjednotenie plurálovej podoby minulého času na jedinú podobu *robili* (oproti dovtedajšiemu písaniu *chlapí robili* – *ženy robily*); (2.) zjednodušenie písania predpôň *s-*, *z-* a ich vokalizovaných podôb podľa výslovnosti; (3.) zavedenie písania predložiek *s*, *z* a ich vokalizovaných podôb podľa väzby s pádom (predložka *z* sa konštituovala ako genitívna predložka a *s* ako inštrumentálna); (4.) zjednodušilo a zjednotilo sa písanie dĺžky samohlások v prevzatých a cudzích slovách podľa výslovnosti. Niektoré nepravidelnosti, ktoré v tomto vydaní pravidiel zostali, sa odstránili v roku 1968 (ibid., s. 168 – 169).

V období pred vznikom novodobej samostatnej Slovenskej republiky r. 1993 vychádza nové vydanie *Pravidiel slovenského pravopisu* (1991), ktoré posilňujú niektoré typické črty spisovnej slovenčiny, ako je uplatňovanie rytmického zákona v tvarosloví a tvorení slov. V uvedenej línii pokračuje aj 2., doplnené a prepracované vydanie *Pravidiel slovenského pravopisu* z r. 1998 a 3., upravené a doplnené vydanie z r. 2000 (ibid., s. 212). Štvrté, nezmenené vydanie je z roku 2013.

2.2.8 Rozvoj slovenskej ortoepie od 20. storočia

Jedna z prvých ortoepických prác o slovenčine pochádza paradoxne od českého lingvistu Bohuslava Hálu. Jeho práca *Základy spisovné výslovnosti slovenské a srovnání s výslovností českou* bola publikovaná v roku 1929. V roku 1934 uverejnil v *Slovenskej reči* Ľudovít

Novák základné pravidlá slovenskej ortoepie pod názvom *K základom slovenskej ortoepie* (s. 42 – 65).

Prvá kodifikačná príručka v oblasti výslovnosti bola vydaná v roku 1944 pod názvom *Správna výslovnosť slovenská* od Henricha Barteka. Jej súčasťou bol aj výslovnostný slovník. Bartekova kodifikácia bola založená na požiadavke systémovosti a funkčnosti pravidiel výslovnosti a na ich nezávislosti od pravopisu. H. Bartek sa pritom opieral o živú výslovnosť, pričom svojej príručke dal praktické zacielenie (Kačala, Krajčovič, 2006, s. 159).

V roku 1953 vychádza aj ďalšia z ortoepických prác pod názvom *Slovenská výslovnosť* od J. Stanislava (Král', 2009, s. 13). Táto príručka vznikla najmä na pozadí divadelnej reči. Aj sám autor uvádza, že ju adresuje predovšetkým divadlám, ale aj filmu, rozhlasu atď., resp. všetkým inštitúciám, ktoré majú vplývať na reč ľudí (Stanislav, 1953, s. 13). V *Slovenskej výslovnosti* od Stanislava sa už uvádza taký inventár slovenských dvojhlások, aký poznáme aj v dnešnej slovenčine, t. j. *ia, ie, iu a ô*.

V roku 1965 vychádzajú vysokoškolské učebné texty *Výslovnosť a prednes* od Viliama Záborského a v roku 1969 *Atlas slovenských hlások* od J. Dvončovej, G. Jenču, Á. Kráľa, ktorý má byť okrem iného „spoľahlivou oporou pre každého, kto potrebuje základné údaje o spisovnej výslovnosti“ (s. 8). Jadrom práce je najmä artikulačný opis slovenských hlások.

Kodifikácia spisovnej výslovnosti po množstve čiastkových príspevkov začala nadobúdať syntetizujúci charakter vydaním *Príručného slovníka slovenskej výslovnosti* v rokoch 1979 a 1982 od Ábela Kráľa (Krajčovič, Žigo, 2006, s. 234). Ale ešte v roku 1952 sa začalo pracovať na kodifikácii spisovnej výslovnosti aj v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra, kde osobitná ortoepická komisia otvorila diskusie o základných poučkách výslovnosti spisovnej slovenčiny. Niektoré z týchto poučiek sa uplatnili aj v treťom vydaní *Pravidiel slovenského pravopisu* (1953). Dôležitým krokom pre vydanie prvej oficiálnej kodifikačnej príručky spisovnej výslovnosti bolo konštituovanie novej ortoepickej komisie v roku 1972, ktorá vzala za základ svojej práce elaborát Á. Kráľa založený na rozsiahlom štúdiu zvukovej stavby slovenčiny. Tento materiál bol podrobený diskusii za aktívnej účasti jazykovedcov zo všetkých slovenských jazykovedných pracovísk i umeleckých vysokých škôl, ako i verejnosti. Napokon v roku 1984 vychádzajú v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve *Pravidlá slovenskej výslovnosti* pod autorstvom Á. Kráľa. Ortoepická komisia Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, ktorá je za tieto pravidlá zodpovedná a schválila ich znenie, pracovala v nasledovnom zložení: Ján Horecký, Gejza Horák, Ábel Král', Eugen Pauliny, Štefan Peciar, Jozef Ružička, Ján Sabol a Viliam Záborský (Král', 1984, s. 9 – 10). V nezmenenej podobe tieto *Pravidlá slovenskej výslovnosti* vyšli ešte v rokoch 1988 a 1996 (Král', 2009, s. 13).

V roku 2005 vyšlo v Matici slovenskej prepracované a aktualizované vydanie *Pravidiel slovenskej výslovnosti* od rovnakého autora. Toto vydanie však neobsahovalo doložku Ministerstva kultúry SR osvedčujúcu kodifikačnú platnosť danej príručky, a to ani napriek formulácii z Úvodných poznámok autora, v ktorej sa uvádza, že tieto pravidlá „vstupujú do kodifikačného priestoru“ (Král', 2005, s. 15). Kodifikačná platnosť tohto vydania *Pravidiel slovenskej výslovnosti* je preto problematická. Doložku osvedčujúcu kodifikačnú platnosť obsahujú až *Pravidlá slovenskej výslovnosti* z roku 2009, ktoré rovnako vyšli v Matici slovenskej. V oboch uvedených vydaniach sa upozorňuje na individuálne autorstvo Á. Kráľa a konštatuje sa, že „autor si to uvedomoval. Preto veľmi opatrne a zodpovedne posudzoval každú zmenu oproti pôvodnej a stále platnej kodifikácii“ (Král', 2005, s. 15 i Král', 2009, s. 15). *Pravidlá slovenskej výslovnosti* vo vydaní z roku 2009 sú stále aktuálne platnou kodifikačnou príručkou v oblasti slovenskej výslovnosti.

2.3 História kodifikácie poľskej výslovnosti

Milena Hebal-Jeziarska

2.3.1 Počiatky kodifikácie poľskej výslovnosti

Normatívne myslenie začalo zohrávať dôležitú úlohu v opisoch poľského jazyka až v 19. storočí (Siuciak, 2020, s. 11 In Bajerowa, 1977), pričom snahy o usporiadanie a systematizáciu poľského jazyka sa zintenzívnili po získaní nezávislosti. Ako tvrdí Siuciak (2020, s. 13), vyplynulo to z potreby znížiť regionálne rozdiely medzi územiami, ktoré boli dlhé obdobia súčasťou iných štátnych celkov, a týkalo sa to najmä pravopisu. Treba však poznamenať, že v tomto období sa zrodila aj potreba sprehľadniť pravidlá výslovnosti. Skôr ako sa tak stalo, je potrebné spomenúť prvé práce o poľskej fonetike. B. Wierchowska (1980, s. 20 In Jastrzębska-Golonka, 2004, s. 252) považuje za prvých priekopníkov poľskej náuky o hláskach Jana Siestrzyńskiego, autora publikácie *Teoria i mechanizm mowy* (1820), a Józefa Mrozińskiego, autora gramatiky *Pierwsze zasady gramatyki polskiej* (1822), v ktorej nájdeme informácie o poľskej výslovnosti a vzťahu medzi pravopisom a výslovnosťou. O otázkach fonetiky zahrnutých v štúdiách z medzivojnového obdobia sa dočítate u Jastrzębskej-Golonkovej (2004). Pre základy fonetiky zohrávajú mimoriadne dôležitú úlohu aj všeobecné práce J. N. Baudouina de Courtenay a *Szkic wymowy* (1910) od Jana Rozwadowského (Bryzek, 1975). Publikácia J. Rozwadowského je považovaná za prvý vedecký opis spôsobu výslovnosti hlások (Szober, 1935). Treba tiež spomenúť dve diela Juliusza Tennera: *Estetyka żywego słowa* (1904), *Technika żywego słowa* (1906), ako aj

preklad knihy Otta Jespersena *Najlepsza wymowa* (Kamińska, 2020, s. 100). Za hlavného tvorca a kodifikátora poľskej fonetiky je však považovaný Tytus Benni (1877 – 1935), ktorý sa na rozdiel od svojich predchodcov zameral práve na fonetiku a už vďaka prvým prácam sa zaradil medzi významných fonetikov (Bryzek, 1975; Słowski, 1936). Najväčším úspechom T. Benniho v oblasti fonetiky je publikácia s názvom *Opis fonetyczny języka polskiego*, ktorá vyšla v rokoch 1915 a 1923 v 2. zväzku encyklopedického diela *Encyklopedia polska* a v gramatike *Gramatyka języka polskiego* Poľskej akadémie vied (1923). Vydalo ju tiež nakladateľstvo Ossolineum v rokoch 1959 a 1962 pod upraveným názvom *Fonetyka opisowa języka polskiego: z obrazami głosek polskich podług M. Abińskiego*. Toto dielo sa považuje za prvú publikáciu, ktorá vo forme učebnice predstavuje komplexnú charakteristiku fonetického opisu poľského jazyka (Bryzek, 1975).

Počiatky kodifikácie poľskej výslovnosti sa vo svetle súčasnej normatívnej tradície javia ako výnimočné. Kodifikácia poľskej výslovnosti bola iniciatívou zdola, ktorá vyplynula z potrieb hereckej komunity vnímajúcej absentujúce alebo nedostatočné pravidlá v oblasti výslovnosti. V roku 1922 Zväz umelcov poľských scén (*Związek Artystów Scen Polskich – ZUPS*) požiadal jazykovedcov o pomoc pri stanovení pravidiel poľskej výslovnosti⁴¹. Táto situácia vyplývala jednak z prístupu jazykovedcov k jazykovej správnosti, ako aj z nasledovania nemeckých riešení. Ako píše T. Benni (1924, s. 4), ortoepia vrátane ortofónie sa vtedy nepovažovala za vedeckú tému: „Úlohou vedy nie je dávať návod, ako sa správa.“⁴² Veda mala vtedy za úlohu pozorovať realitu a opisovať ju. Tento postoj jazykovedcov sa odzrkadlil v absencii noriem, podľa ktorých by sa herci mohli riadiť. Potvrdzuje to aj správa T. Benniho (1924, s. 5) zo stretnutia so Zväzom umelcov poľských scén: „Stretol som sa s umelcami z rôznych regiónov Poľska a videl som, že je potrebné zaviesť jednotné normy výslovnosti na všetkých poľských javiskách. Nebolo o tom pochyb, vyžadovali sa prísne normy a pravidlá.“⁴³ Ako som už spomínala, značnú úlohu pritom zohrali aj stanovené normy výslovnosti v Nemecku, ktoré boli vo veľkej miere inšpiráciou pre hercov a vedcov. Výslovnostná norma v Nemecku vznikla ako výsledok spolupráce medzi jazykovedcami a zástupcami divadiel⁴⁴. V roku 1897 jeden z univerzitných profesorov spolu so zástupcom berlínskych divadiel požiadali herecký zväz a zväz filológov o stanovenie jednotných noriem výslovnosti. Bola vytvorená komisia zložená z filológov a riaditeľov divadiel, pričom

⁴¹ O kodifikácii poľskej výslovnosti písal B. Dunaj (2016, s. 21 – 31).

⁴² V orig.: „Nie jest zadaniem nauki dawanie wskazówek postępowania.“

⁴³ V orig.: „Poznałem artystów z różnych dzielnic polskich i widziałem silne odczucie potrzeby wprowadzenia jakichś jednolitych norm wymowy na wszystkich scenach polskich. Co do tego nie było żadnych wątpliwości, żądano ścisłych norm i przepisów.“

⁴⁴ O situácii v Nemecku píše T. Benni (1924, s. 11).

samotné normy výslovnosti stanovili jazykovedci na základe pozorovania javiskovej reči. Stanovená výslovnosť sa neskôr stala záväznou pre divadlá, ako aj v iných kruhoch, napríklad v školách.

V prípade výslovnosti poľského jazyka bola situácia veľmi podobná. Udalosti, ktoré sa vtedy odohrali, opísali vo svojich publikáciách T. Benni (1924, 1926), Z. Klemensiewicz (1930), B. Dunaj (2016). Tytus Benni mal v roku 1923 na žiadosť ZUPS prednášku o poľskej ortofónii a v roku 1924 následne vydal knihu s názvom *Ortofonja polska. Uwagi o wzorcowej wymowie dla artystów, nauczycieli i wykształconego ogółu polskiego*. Táto publikácia sa následne stala podkladom pre práce na stanovení pravidiel poľskej výslovnosti (Dunaj, 2016, s. 22). V roku 1924 ZUPS navrhol spoluprácu Spolku milovníkov poľského jazyka (*Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego*). Na základe publikácií vydávaných počas prípravy projektu pravidiel výslovnosti prebiehala veľmi úzka spolupráca medzi komunitou hercov a jazykovedcov. Podobne ako v Nemecku bola vytvorená šesťčlenná komisia zložená z troch jazykovedcov a troch hercov. Jej zistenia boli následne konzultované so širším okruhom hercov a jazykovedcov. Komisia sformulovala päť všeobecných téz a stanovila trinásť pravidiel. Všeobecné tézy boli do istej miery podobné tým, ktoré sformulovali nemeckí vedci (pozri Benni, 1924).

Následne boli na druhom zjazde divadelných pedagógov a valnom zhromaždení delegátov ZUPS schválené pravidlá poľskej výslovnosti (Dunaj, 2016, s. 22). Stalo sa to v roku 1926. O tom, aký dôležitý bol hlas hereckej komunity, svedčí fakt, že niektoré pravidlá, hoci ich bolo len pár, vyvolali takú nevôľu, že neboli prijaté. Patrila k nim rovnaká fonická realizácia písmen *ch* a *h* (v nezávislej pozícii), variabilnosť v deklinácii prídavných mien, absencia nosovosti vo fonickej realizácii skupín písaných ako *-ęł*, *-qł* a dvojúrovňový charakter scénickej normy (hovorová a vyššia). Preto bolo v týchto prípadoch rozhodnuté, že je nevyhnutné rozlišovať v reči fonické ekvivalenty písmen *ch* a *h*, zohľadňovať miernu nosovosť pri vyslovovaní hláskových skupín, ktoré sú fonickými realizáciami pravopisného zápisu *-ęł*, *-qł*, pri deklinácii prídavných mien zohľadňovať len výslovnosť koncoviek ako *[-ym]*, *[-emi]* a uznať jednoúrovňovú, „vždy starostlivú“ normu scénickej výslovnosti (Benni, 1926, s. 166 – 167).

História normovania poľskej scénickej výslovnosti a jej pravidlá boli uverejnené v článku T. Benniho *Polska wymowa sceniczna*, ktorý vyšiel v časopise *Język Polski* č. 5/1926. Autor predkladá tézy dôležité z hľadiska výslovnosti. Zdôrazňuje, že zdrojom pravidiel výslovnosti nemôže byť pravopis, ale tradičná výslovnosť poľskej inteligencie. Tú možno nájsť u dobrých divadelných a iných umelcov. Poukazuje na to, že v tejto veci nie je

sudcom jazykovedec, ale národ. K úlohám jazykovedca, naopak, patrí exaktnými metódami stanovovať pravidlá poľskej výslovnosti, upozorňovať národ na dôležitosť výslovnosti a poskytovať materiál na diskusiu (Benni, 1926, s. 162). Scénická norma má svoje hranice. Ak si to vyžaduje umelecká interpretácia, možno zájsť aj za ne. T. Benni požaduje zaviesť kurzy výslovnosti pre študentov herectva. Je presvedčený, že norma pre školy by sa nemala rovnať scénickej norme.

Jazykovedci, ktorí si uvedomovali rozdiely medzi scénickou a školskou výslovnosťou, sa rozhodli vypracovať pravidlá výslovnosti pre širší okruh záujemcov. Na túto úlohu sa podujali Z. Klemensiewicz, J. Łoś a K. Nitsch (Dunaj, 2016, s. 22). Zvolili si však podobný postup spočívajúci v diskutovaní o navrhovaných pravidlách. V roku 1928 bol v časopise *Język Polski* (1928, č. 1) uverejnený článok s názvom *Projekt prawideł poprawnej wymowy polskiej*. Autori žiadali verejnosť o pripomienky k svojmu návrhu, a preto aj v tomto prípade boli prvé pravidlá poľskej výslovnosti určené pre širšiu verejnosť zverejnené až po príslušných konzultáciách. Ako píše B. Dunaj (2016, s. 22), T. Benni, Z. Klemensiewicz, K. Nitsch a J. Rozwadowski sformulovali konečné ustanovenia až po zohľadnení zaslaných pripomienok, pričom samotné pravidlá vypracoval Z. Klemensiewicz (1930).

2.3.2 Publikácie o poľskej výslovnosti

Publikácie o poľskej výslovnosti možno rozdeliť na: pravidlá poľskej výslovnosti, slovníky poľskej výslovnosti, slovníky spisovnej poľštiny, slovníky poľského jazyka, učebnice fonetiky a fonológie poľského jazyka, cvičebnice výslovnosti, učebnice pre cudzincov, ktorí sa učia poľštinu ako cudzí jazyk, učebnice a príručky o kultúre poľského jazyka, ďalšie publikácie obsahujúce pravidlá poľskej výslovnosti zhrnuté komplexne alebo prezentujúce jednotlivé témy z oblasti fonetiky.

2.3.2.1 Pravidlá poľskej výslovnosti

Pre poľský jazyk boli vydané *Prawidła poprawnej wymowy polskiej* od Z. Klemensiewicza a *Zasady poprawnej wymowy polskiej* (Doroszewski, Wiczorkiewicz, 1947).

Prvou publikáciou venovanou výlučne téme výslovnosti sú už spomínané *Prawidła poprawnej wymowa polskiej* od Z. Klemensiewicza, ktoré vyšli v roku 1930. Dočkali sa mnohých vydání, ktoré do značnej miery kopírujú obsah prvého vydania. Určité úpravy vychádzajúce z pozorovania reálneho stavu vykonal Z. Klemensiewicz v štvrtom vydaní (Dunaj, 2016; Klemensiewicz, 1964). Uskutočnené pozorovania však neboli tak široko

konzultované ako otázky zohľadnené v prvom vydaní. Za zmienku stojí aj vydanie *Pravidiel...* z roku 1995, teda po smrti Z. Klemensiewiczza. S. Urbańczyk v nich doplnil dva dodatky týkajúce sa pravidiel výslovnosti a pridal úvod o poľských hláskach. Všetky vydania Klemensiewiczových pravidiel poľskej výslovnosti sú publikácie s rozsahom od 30 do 62 strán v závislosti od vydania. Obsahujú stručnú históriu výslovnostnej normy, vysvetlenia pravidiel správnej výslovnosti a malý slovník s výrazmi, ktoré podľa autora či editora môžu používateľom poľského jazyka spôsobovať ťažkosti po fonetickej stránke. Nevýhodou *Pravidiel...* je kopírovanie obsahu dostupného v starších vydaniach (vrátane jazykových javov považovaných za zastarané už v prvom vydaní), rozoberanie tých istých jazykových javov, nedostatočné vysvetlenie problematiky súvisiacej s novou, často cudzojazyčnou lexikou. Niet v nich ani zmienky o konzultáciách, prieskumoch atď. Až v štvrtom vydaní sa spomínajú úpravy súvisiace so zmenou jazykovej reality. Stručne povedané, publikácia *Prawidła poprawnej wymowy polskiej* už nie je aktuálna.

V roku 1947 W. Doroszewski a B. Wieczorkiewicz vydali *Zasady poprawnej wymowy polskiej* (so slovníkom). V tejto práci vychádzali z poznatkov predvojnovnej komisie (Dunaj, 2016, s. 23).

2.3.2.2 Slovníky

Ďalšími dôležitými publikáciami z hľadiska normativizácie ortofónie sú slovníky. Všeobecné slovníky poľského jazyka a slovníky spisovnej poľštiny obsahujú na niektorých miestach informácie o výslovnosti jednotlivých slov, ale nevenujú sa tejto téme komplexne. Boli vydané len dva slovníky venované poľskému jazyku, ktoré sa zaoberajú výlučne problematikou výslovnosti. Je to *Słownik wymowy polskiej*, vydaný v roku 1977 v edícii M. Karasia a M. Madejowej, a *Podręczny słownik poprawnej wymowy polskiej*, vydaný v rokoch 1990 a 1993 v edícii W. Lubasia a S. Urbańczyka. Uvedené slovníky výslovnosti nie sú aktuálne a skritizovalo ich mnoho jazykovedcov. Na nedostatky poukázali okrem iných: Z. Kurzowa (1979), Z. Saloni (1982), M. Madejowa (1992), M. Osowicka (2000) (Wiatrowski, 2015, s. 499).

Spomínaným slovníkom je vyčítané najmä to, že sa pri rozhodovaní o správnosti neopierajú o relevantný výskum, autori sa spoliehajú na svoj jazykový cit a niektoré riešenia nezodpovedajú výsledkom vtedajších dostupných výskumov (Dunaj, 2016, s. 23; Wiatrowski, 2015, s. 499). Publikácia *Słownik wymowy polskiej* je tiež kritizovaný za medzinárodnú transkripciu, ktorá sa v Poľsku nepoužíva a sťažuje zrozumiteľnosť pre používateľa. Kritizované je tu aj uznanie správnosti synchronickej výslovnosti ekvivalentov *q* a *ę*

vyskytujúcich sa pred úžinovými hláskami vnútri slova a na konci slova (Wiatrowski, 2015, s. 498; Dukiewicz, 1995, s. 32; Lorenc, 2016, s. 58)⁴⁵. P. Wiatrowski (2015, s. 498) poukazuje ďalej na šírenie nesprávne odporúčanej výslovnosti nosových samohlások pred zmäkčeným *l* [l̥] a neslabičným *u* [u̥]. V publikácii *Podręczny słownik poprawnej wymowy polskiej* autori podľa P. Wiatrowského opakovane uvádzajú nesprávne informácie o dvojakej výslovnosti kombinácie neznej spoluhlásky a písmena s ortografickým zápisom *w*. Ide o možnú výslovnosť [kv] aj [kf]. P. Wiatrowski sa tu odvoláva na výskum Małgorzaty Witaszek-Samborskej (1985, s. 94), ktorý preukázal, že tento jav je na ústupe. Kritizuje aj informácie týkajúce sa písmena s ortografickým zápisom *ń*, ktoré, ak nasleduje po samohláske a pred tvrdými afrikátmi a záverovo-výbuchovými spoluhláskami, by malo kódovať artikulačné rozpätie.

P. Wiatrowski (2015, s. 498) upozorňuje, že odporúčania týkajúce sa správnej výslovnosti sa v oboch slovníkoch líšia. Ako príklad uvádza rôzne odporúčania v súvislosti s výslovnosťou tvarov podstatných mien typu *kwestia*, *partia*, *kopia* v genitive jednotného čísla.

Normatívne riešenia z hľadiska ortofónie možno taktiež nájsť v slovníkoch spisovnej poľštiny pri konkrétnych slovách, ktorých správna výslovnosť môže podľa autorov spôsobovať ťažkosti. Najaktuálnejším slovníkom je *Wielki słownik poprawnej polszczyzny* v redakcii A. Markowského, vydaný v roku 2001 (opakovane vydávaný v nasledujúcich rokoch).

2.3.2.3 Učebnice fonetiky a fonológie

Učebnice fonetiky a fonológie pravdepodobne neobsahujú všetky pravidlá poľskej výslovnosti. Napriek tomu z nich možno čerpať informácie o artikulácii jednotlivých hlások a významnejších procesoch prebiehajúcich v skupinách hlások (napr. o asimiláciách). Učebnice plnia veľmi dôležitú úlohu pri prezentovaní najnovšieho výskumu.

K starším, ale pre dejiny poľskej fonetiky dôležitým dielam patria publikácie T. Benniho *Fonetyka polska z obrazkami polskich głosek Albińskiego* (1964), M. Dłuskej *Fonetyka polska: artykulacja głosek polskich* (1981), B. Wierzchowskej *Wymowa polska* (1971), *Fonetyka i fonologia języka polskiego* (1980) a *Fonetyka i fonologia (Gramatyka współczesnego języka polskiego, editor Henryk Wróbel)* od L. Dukiewiczovej a I. Sawickej (1995). K prácam obsahujúcim výsledky fonetického výskumu, ktoré sa často využívajú aj

⁴⁵ H. Koneczna (1934), L. Dukiewicz (1967), B. Wierzchowska (1966), M. Steffen-Batogowa (1975) tu potvrdzujú asynchronickú výslovnosť (Wiatrowski, 2015, s. 496).

v rámci vysokoškolskej výučby, patria publikácie: *Automatyzacja transkrypcji fonematycznej tekstów polskich* od M. Steffen-Batogowej (1975) a *Przekroje rentgenograficzne głosek polskich* od H. Konecznej a W. Zawadowského (1951).

Z novších publikácií, ktoré tvoria kánon súčasnej lingvistickej literatúry, treba spomenúť najmä učebnicu D. Ostaszewskiej a J. Tamborovej *Fonetyka i fonologia współczesnego języka polskiego* (1988) a *Zarys fonetyki i fonologii współczesnego języka polskiego* M. Wiśniewského (2000).

Mimoriadne dôležitým dielom je publikácia B. Dunaja *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Część I. Fonetyka i fonologia* (2015). Táto práca je, žiaľ, ťažko dostupná, chýba dokonca aj v knižniciach pre polonistov.

Okrem toho je potrebné spomenúť aj skriptá pre študentov: *Fonetyka i fonologia języka polskiego* od A. Rosińskiej-Mamejovej (2014) a *Fonetyczny i fonologiczny opis współczesnej polszczyzny* od A. Dyszaka, E. Laskowskiej, M. Żak-Święcickiej (1997).

Aj v učebniciach fonetiky a fonológie sa však nájdu neaktuálne informácie. Píše o tom A. Lorencová (2016, s. 20). Autorka kritizuje najmä kopírovanie informácií zo starších publikácií, ktoré je najčastejšie dôsledkom nedostatku nových výskumov, a tiež to, že v niektorých štúdiách sa dokonca používajú röntgenogramy z predvojnového obdobia.

2.3.2.4 Učebnice výslovnosti

Autormi učebníc výslovnosti sú zvyčajne logopédi alebo učitelia techniky výslovnosti, ktorí učia budúcich hercov, spevákov či kňazov. Publikácie tohto typu obsahujú najmä opis artikulácie konkrétnych hlások a hláskových skupín, ako aj rôzne cvičenia. Pre nízke povedomie Poliakov o potrebe precvičovania výslovnosti si tieto knihy nachádzajú len obmedzený okruh čitateľov. Siahajú po nich logopédi, učitelia scénickej výslovnosti, učitelia poľštiny ako cudzieho jazyka. V Poľsku, na rozdiel od Českej republiky a Slovenska, nie sú hodiny praktickej ortofónie súčasťou študijného programu poľskej filológie alebo pedagogiky. Praktická ortofónia sa vyučuje v rámci študijných odborov pre hercov, logopédov a kňazov. Kurzy ortofónie sa organizujú aj pre televíznych a rozhlasových žurnalistov. V poslednom čase sa viac pozornosti venuje výslovnosti ako prvku sebaaprezentácie. Tieto typy kurzov organizujú logopédi alebo herci a sú určené pre osoby vystupujúce na verejnosti.

K významnejším dielam patria najmä publikácie Bogumiły Toczyskiej, logopedičky a učiteľky techniky a estetiky výslovnosti, napr. *Elementarne ćwiczenia dykcji* (2000), *Kama makaka ma! Wprawki dykcyjne* (1992), *Sarabanda w chaszczach* (1997), *Łamańce*

z dedykacją (1998), *Głos w ruchu. Ćwiczenia nie tylko dla dziennikarzy* (2021) a kniha *Szura, szumi i szeleści. Ćwiczenia fonetyczne nie tylko dla cudzoziemców* (2010), ktorej autorkou je A. Majewska-Tworek. Najnovšou publikáciou v oblasti umeleckej logopédie je kniha *Logopedia artystyczna* (2020) v edícii B. Kamińskiej a S. Milewského. Variabilnosť poľskej javiskovej reči opísal P. Nowakowski (1997) v knihe s rovnakým názvom.

K dielam, ktoré už nie sú aktuálne, ale sú dôležité z historického hľadiska, patrí kniha určená učiteľom *Poradnik fonetyczny dla nauczycieli* od B. Ročławského, vydaná v roku 1986, a príručka *Podstawy polskiej wymowy scenicznej* od D. Michałowskej, vydaná v roku 1975.

Medzi súčasné publikácie pre cudzincov a učiteľov poľštiny ako cudzieho jazyka patria: *Głoski polskie, Przewodnik fonetyczny dla cudzoziemców i nauczycieli uczących języka polskiego* (Maciołek, Tambor, 2014), *Znajdź z polskim wspólny język. Fonetyka w nauczaniu języka polskiego jako obcego. Poradnik metodyczny* (Biernacka, 2016), *Wymowa polska z ćwiczeniami* (Karczmarchuk, 2012) a *Fonetyka – polski w praktyce* (Stanek, 2020).

Publikácie logopédov a učiteľov poľštiny ako cudzieho jazyka, ktorí nie sú jazykovedcami, sú ideálne ako praktický materiál, ktorý možno použiť v rámci výučby na precvičovanie artikulácie jednotlivých hlások, hláskových skupín atď. Pokiaľ ide o teoretické opisy, treba byť pozorný, pretože sa v nich objavujú závažné chyby, napr. v knihe J. Stanek (2020) je uvedená nesprávna fonická realizácia písmen *q* a *ę* vnútri slova. Podobne aj v knihe od B. Karczmarchuk (2012) možno nájsť informáciu o synchronickej fonetickej realizácii týchto hlások, hoci autorka v poznámke pod čiarou uvádza, že najnovšie výskumy preukazujú asynchronickú realizáciu písmen *q* a *ę* stojacich pred úžinovou hláskou.

V niektorých prípadoch (napr. v knihe *Głoski polskie*) sú vybrané fonetické témy vysvetlené zjednodušeným spôsobom (fonická realizácia písmen *q* a *ę*). Pre záujemcov je tu uvedená aj nezjednodušená verzia.

2.3.2.5 Ďalšie publikácie o poľskej výslovnosti

Z ďalších publikácií o poľskej výslovnosti treba spomenúť publikácie o kultúre poľského jazyka. Tu je dôležité zdôrazniť, že problematike výslovnosti sa venujú len čiastočne. Ako príklad možno uviesť knihu T. Karpowicza *Kultura języka polskiego. Wymowa, ortografia, interpunkcja* (2018) a jazykové príručky, ako napr. *Poradnik profesora Markowskiego*. K najnovším publikáciám s kodifikovanými pravidlami poľskej výslovnosti patria Dunajove články (2003, 2004, 2006) uverejnené v časopise *Język Polski*. Pravidlá uvedené v týchto článkoch prijali členovia Komisie pre kultúru poľského jazyka Jazykovedného výboru

Poľskej akadémie vied (Więcek-Poborczyk, 2014, s. 51). Okrem toho vychádzajú odborné články venované špecifickým fonetickým témam. Osobitnú pozornosť si zaslúži článok A. Lorencovej (2016) s názvom *Wymowa normatywna polskich samogłosek nosowych i spółgłoski bocznej*. Autorka na základe experimentálneho fonetického výskumu stanovuje artikuláciu jednotlivých hlások, čím vyvracia zastarané informácie uvádzané v mnohých publikáciách. Výsledky jej práce uvádzame v kapitole venovanej pravidlám výslovnosti. Z ostatných prác je dôležité spomenúť prácu I. Więcek-Poborczykovej *Normy wymawianiowe polszczyzny a wariantywność wymowy* z roku 2014.

Žiaľ, neexistuje jediný komplexný zdroj, ktorý by mohol slúžiť ako pomôcka pre používateľov jazyka a obsahoval by najnovší stav poznatkov. Potrebu vytvorenia nového slovníka výslovnosti alebo komplexnej štúdie spomínajú mnohí jazykovedci (napr. Dunaj, 2001, s. 24; Wiatrowski, 2015, s. 503). P. Wiatrowski hovorí, že nový slovník musí vychádzať z experimentálneho výskumu a kvalifikátory označujúce frekvenciu jednotlivých javov.

Variabilnosť foriem výslovnosti musí byť opísaná s prihliadnutím na geografické, chronologické, situačné, štylistické, ako aj takzvané hyperkorektné varianty. Pozornosť musí byť venovaná aj jazykovým javom, ktorými sa zaoberali prvé a nasledujúce fonetické štúdie. Pozoruhodný je aj ich vývoj.

2.3.3 Fonetické javy v pravidlách poľskej výslovnosti a v slovníkoch správnej výslovnosti (vybrané témy)

2.3.3.1 Zánik zúžených samohlások

Zúžené samohlásky (pol. *samogłoski pochylone*) sú témou, ktorá už nie je v súčasnej poľštine aktuálna. Ide o samohlásky známe z histórie poľského jazyka, ktoré sa vyslovovali so zúžením ústnej dutiny. Vo vydaní z roku 1930 Z. Klemensiewicz tvrdí, že výslovnosť zúžených samohlások, ktoré patria do histórie poľského jazyka, sú „pozostatkom starej dobrej tradície“. Ako autor ďalej vysvetľuje, výslovnosť samohlásky [e] sa približuje výslovnosti samohlásky [i] alebo [y]. Kým v tom čase Z. Klemensiewicz ešte považoval túto artikuláciu za prípustnú v školskej výslovnosti, v scénickej výslovnosti už nie. Rovnaký obsah sa objavuje aj v ďalších vydaniach vrátane vydania z roku 1995, hoci iná práca o poľskej výslovnosti, a to *Podręczny słownik poprawnej wymowy polskiej* (1993), sa už touto problematikou nezaobera. Na druhej strane, v publikácii *Słownik wymowy polskiej* v edícii

M. Karasia a M. Madejowej (1977) možno nájsť informáciu, že zúžené *e* z poľského jazyka celkom zmizlo. Súčasné publikácie nevenujú tejto téme žiadny priestor.

2.3.3.2 Zánik kolísania vo výslovnosti koncoviek inštrumentálu a lokálu -ym, -em, -ymi, -emi pri prídavných menách, zámenách, radových číslovkách a prídavných menách

Uvedená problematika je v knihe *Prawidła poprawnej wymowy polskiej* od Z. Klemensiewiczza opísaná prakticky bez zmien, hoci sa zdá, že situácia sa od roku 1930 zmenila. Drobný rozdiel badať vo vydaní z roku 1995, podľa ktorého tu existujú rozdiely vo výslovnosti; niektorí ľudia tu stále alebo občas vyslovujú [-em], [-emi]. Od prvej normativizácie je pri oboch typoch výslovnosti možný výber používania koncoviek [-ym/-im], [-em]. V scénickej a školskej výslovnosti je dovolené rozlišovať v inštrumentáli a lokáli jednotného čísla -ym, -im, -em alebo používať len tvar -ym. Za chybu sa však považuje spojenie koncovky -em s podstatným menom mužského rodu, napr. *dobrem człowiekiem*. V množnom čísle je možná výslovnosť [-ymi, -imi, -emi], hoci sa píše len -ymi, -imi.

2.3.3.3 Zánik rozdielu vo výslovnosti fonických ekvivalentov písmen *ch* a *h*

Pred vojnou panoval najmä medzi hercami názor, že výslovnosť fonického ekvivalentu písmena *h* je znelá a písmena *ch* neznelá. T. Benni (1924, s. 44) tvrdí, že táto teória je založená na pravopise. Z jeho pozorovaní vyplýva, že nie je rozdiel vo výslovnosti slov obsahujúcich *h* a *ch* a obidve písmená majú neznelú fonickú realizáciu [x]. B. Dunaj (2001, s. 69) dokonca tvrdí, že *h* v nezávislých pozíciách nebolo v hovorovej reči nikdy znelé. Vždy išlo o regionálnu výslovnosť. Napriek tomu bolo presvedčenie hereckej komunity z predvojnového obdobia o tom, že tieto dve písmená sú v reči realizované odlišne, také silné, že herci sa postavili proti ustanoveniu navrhovanému komisiou šiestich členov (Benni, 1926, s. 167), ktoré zrovnovážnilo výslovnosť fonických ekvivalentov písmen *h* a *ch*. Bolo to jedno z mála ustanovení, ktoré na druhom zjazde divadelných pedagógov nebolo prijaté. Z. Klemensiewicz v knihe *Prawidła poprawnej wymowy polskiej* z roku 1930 tvrdí, že tieto hlásky sa taktiež vyslovujú rovnako neznelo, ak nedôjde k znelostnej asimilácii. V ďalších vydaniach *Pravidiel...* a v publikácii *Słownik wymowy polskiej* z roku 1977 nájdeme rovnaké informácie. *Podręczny słownik poprawnej wymowy polskiej* z roku 1993 však uvádza, že fónický ekvivalent písmena *h* sa vyslovuje znelo, hoci táto výslovnosť nie je povinná v televízii ani v divadle. Svedčí to aj o nevhodnosti niektorých jazykových riešení navrhovaných v tomto slovníku.

2.3.3.4 Zmeny vo fonickej realizácii písmen *q* a *ę*

Téma fonickej realizácie písmen *q* a *ę*, ktoré sa kedysi nazývali nosové samohlásky, dnes rôzne, vzhľadom na komplikované pravidlá upravujúce ich výslovnosť zaberala a dodnes zaberá veľkú časť každého normatívneho diela. Výslovnosť fonických ekvivalentov písmen *q* a *ę* totiž závisí od hlásky, ktorá za nimi nasleduje.⁴⁶ V ortoepických publikáciách v diachrónnom kontexte sú badateľné dva trendy. Prvým je postupné vytrácanie nosovosti vo fonickej realizácii písmen *q* a *ę* v niektorých pozíciách. Druhým trendom je dlhoročná diskusia o spôsobe výslovnosti *q* a *ę* pred úžinovými hláskami, postupne sa prikláňajúca k teórii polysegmentálnosti hlások, ktoré sú fonickou realizáciou písmen *q* a *ę* stojacich vnútri slova pred úžinovými hláskami.

2.3.3.4a Postupný zánik nosovosti. Písmená *q* a *ę* vnútri slova pred záverovou alebo záverovouúžinovou hláskou

Pri pohľade na fonetické štúdie od ich počiatkov až po súčasnosť možno pozorovať dôraz kladený na to, aby za vzor výslovnosti nebol považovaný pravopis, čo sa v prípade fonetickej realizácie písmen *q* i *ę* deje dodnes. Všetky tu spomínané štúdie sa zhodujú v tom, že *q* a *ę*, ktoré stoja pred záverovou a záverovouúžinovou hláskou, sa realizujú v reči dvojsegmentovo, napr. *mądry* ako [mondry]. Prvé štúdie (Benni, 1924) ešte uvádzajú výskyt miernej nosovosti v uvedenom prípade, ale zdôrazňujú, že výslovnosť v súlade s pravopisom by bola nesprávna. V dielach Z. Klemensiewicz sa nespomína nosová fonická realizácia písmen *q* a *ę* vnútri slova pred neúžinovými hláskami.

2.3.3.4b Písmená *q* a *ę* v sekvenciách písmen *-ęł*, *-qł*

V priebehu rokov sa zmenila aj fonická realizácia písmen *q* a *ę* v spojeniach písaných ako *-ęł*, *-qł*. V prvých fonetických štúdiách (Benni, 1924, 1926) sa v ich výslovnosti odporúča zachovať miernu nosovosť. Z. Klemensiewicz (1930 a vo vydaniach, v ktorých sa tento obsah duplikuje: 1964, 1995) pripúšťa dve možnosti: výslovnosť bez nosovosti (t. j. realizáciu v podobe ústnych samohlások: [e], [o]) alebo v scénickej výslovnosti a pre tých, ktorí sú zvyknutí na takúto výslovnosť, artikuláciu s miernou nosovosťou. Neskoršie publikácie, napr. *Słownik wymowy polskiej* z roku 1977, odporúčajú výslovnosť bez nosovosti. Nasledujúce kapitoly obsahujú informácie od autorov aktuálnych publikácií.

⁴⁶ Viac o tejto téme v nasledujúcich kapitolách.

2.3.3.4c Fonická realizácia písmena ϵ na konci slova

T. Benni (1924) odporúča polovičnú nosovosť, zatiaľ čo Z. Klemensiewicz pripúšťa dve možnosti: výslovnosť bez nosovosti, ako aj s miernou nosovosťou. Druhý spôsob artikulácie odporúča v scénickej výslovnosti. V publikácii *Słownik wymowy polskiej* z roku 1977 je plná nosová fonická realizácia písmena ϵ na konci slova klasifikovaná ako neprirodzená, umelá, artikulácia s miernou nosovosťou ako dôkladná a výslovnosť bez nosovosti ako menej dôkladná. V súčasných publikáciách je uprednostňovaná výslovnosť bez nosovosti pred nosovou výslovnosťou.

2.3.3.4d Problematika fonických ekvivalentov písmen q a ϵ vnútri slova pred úžinovou hláskou

Od začiatku kodifikácie poľskej výslovnosti niet pochýb o tom, že fonická realizácia písmen q a ϵ vnútri slova sa líši v závislosti od typu hlásky, ktorá nasleduje po q a ϵ . V prípade záverových a záverovoúžinových hlások dochádza ku konsonantickej výslovnosti, zatiaľ čo v prípade úžinových hlások máme do činenia s výslovnosťou v závislosti od prijatej metodiky – ide o nosovú samohlásku, dvojhlásku (diftong) alebo polysegmentálnu hlásku.

V Poľsku panoval dlhé roky názor, že q a ϵ sa pred úžinovou hláskou realizuje monoftongicky a synchronicky. Takéto informácie možno nájsť okrem iného v publikácii *Słownik wymowy polskiej*, ktorý považuje za správnu len takúto výslovnosť; asynchronická artikulácia sa tu klasifikuje ako nesprávna. V súčasnosti hovoríme o diftongickej a polysegmentálnej štruktúre hlások, ktoré sú fonickými ekvivalentmi písmen q a ϵ (vnútri slova, pred úžinovou hláskou). V tomto prípade sa tiež odmieta synchronická výslovnosť pre nemožnosť artikulácie (viac o tejto téme v kapitole o poľských samohláskach).

2.3.3.5 Zmena v opise výslovnosti zmäkčených/perných palatálnych spoluhlások [p'], [b'], [m'], [v'], [f']

Ide o ďalšiu tému, ktorá je dodnes rozoberaná v normatívnych štúdiách. Možno tu pozorovať rozdielne hodnotenie artikulácie uvedených hlások. Mnohí jazykovedci boli presvedčení o správnosti synchronickej výslovnosti perných palatálnych hlások. T. Benni (1924) tvrdil, že výslovnosť týchto hlások je synchronická, pričom synchronickou artikuláciu klasifikoval ako nárečovú. Z. Klemensiewicz si na druhej strane všimol, že tieto hlásky sa vyslovujú dvojako: synchronicky a asynchronicky. Vo vydaní z roku 1930 autor odporúča v scénickej a školskej

výslovnosti synchronickú artikuláciu, pričom tvrdí, že je potrebné akceptovať aj asynchronickú výslovnosť (t. j. po pernej hláske sa vyslovuje [ɭ]). Všetky nasledujúce vydania kopírujú obsah z vydania z roku 1930, hoci neskorší výskum poukazuje na asynchronickú výslovnosť spomínaných hlások. V slovníkoch výslovnosti z roku 1977 a 1993 sa tiež uvádzajú dva typy výslovnosti. A. Zajda (1977) na základe svojich pozorovaní tvrdí, že asynchronická výslovnosť je rozšírená pred zadnými samohláskami a synchronická výslovnosť pred prednými samohláskami. V súlade s tým preto autori prvého slovníka uprednostňujú asynchronickú výslovnosť pred zadnými samohláskami, popri nej synchronickú výslovnosť a opačnú situáciu opisujú v prípade predných samohlások. Netýka sa to výslovnosti pernej spoluhlásky, po ktorej nasleduje *i* pred spoluhláskou, napr. *piwo*. V takýchto prípadoch ide výlučne o synchronickú artikuláciu. *Podręczny słownik poprawnej wymowy polskiej* z roku 1993 však považuje jednohláskovú výslovnosť za príliš dôkladnú a dvojhláskovú za dôkladnú. V súčasných príručkách sa uvádza už len asynchronická výslovnosť.

2.3.3.6 Zmena vo výslovnosti hlások písaných ako *kie*, *ke*, *gie*, *ge*

Vo vydaní publikácie *Prawidła poprawnej wymowy polskiej* z roku 1930 odporúčal Z. Klemensiewicz mäkkú výslovnosť bez ohľadu na pravopis. Preto sa tak v slove *general*, ako aj *gielda*, skupina hlások písaná ako *ge/gie* vyslovovala ako *gie* [g'e]. V neskorších vydaniach sa odporúča výslovnosť *k*, *g* pred *e* v súlade s pravopisom, zatiaľ čo mäkká výslovnosť v sekvencii písmen *ge* v cudzích slovách je klasifikovaná ako výslovnosť staršej generácie (*Prawidła poprawnej wymowy polskiej* z roku 1964 a 1995, *Słownik wymowy polskiej* a *Podręczny słownik poprawnej wymowy polskiej* z roku 1993 – artikulácia klasifikovaná ako zastaraná výslovnosť, popri tvrdej výslovnosti).

2.3.3.7 Zmena vo výslovnosti hlásky písanej ako *ł*

Výslovnosť hlásky zapisovanej písmenom *ł* prešla vývojom. Myslíme tým zánik artikulácie predjazyčnej hlásky zapisovanej ako *ł* v prospech labiálnej výslovnosti, t. j. neslabičného *u* [ɯ]. O tom, že predjazyčná výslovnosť bola ťažko artikulovateľná už v predvojnovom období, píše vo svojich prácach rôzni jazykovedci. T. Benni (1924, s. 28) tvrdí, že polovica Poliakov nedokáže túto hlásku správne vysloviť. Z. Klemensiewicz (1930) odhaduje, že polovica Poliakov vyslovuje uvedenú hlásku predjazyčne a druhá polovica labiálne, zatiaľ čo B. Dunaj (2001, s. 68) je presvedčený, že v predvojnovom období nebola predjazyčno-zubná

výslovnosť dominantná. Bola však vyhradená pre scénickú výslovnosť. Z. Klemensiewicz preto v *Pravidlách...* vydaných v roku 1930 roku píše o dvoch typoch artikulácie hlásky zapisovanej ako *ł*. Staršia, odporúčaná pre scénickú výslovnosť, je predojazyčno-zubná artikulácia, kým mladšia, voliteľne prípustná v školskej výslovnosti, je obojperná výslovnosť, typická pre súčasnú artikuláciu. Už pred vojnou Z. Klemensiewicz uvádzal na základe vykonaného výskumu, že pomer spôsobu výslovnosti tejto hlásky je z hľadiska frekvencie používania 50 % na 50 %. Zatiaľ čo vo vydaní *Pravidiel...* z roku 1964 ten istý autor pripúšťa, že dominantná je labiálna fonická realizácia písmena *ł*. V publikácii *Prawidła poprawnej wymowy polskiej* vydanej v roku 1995 nájdeme poznámku, že najmladšia generácia hercov požaduje zrušenie predojazyčno-zubnej výslovnosti *ł* v scénickej výslovnosti. V slovníku výslovnosti z roku 1977 sa uvádza už oveľa skôr, že predojazyčné *ł* [ɫ] sa už nevyslovuje. Preto považuje za správne iba perné *ł* [ɸ]. Autori slovníka z roku 1993 považujú za bežnú aj obojpernú realizáciu písmena *ł*. Predojazyčno-zubné *ł* sa hodnotí ako hláska artikulovaná osobami pochádzajúcimi z východných oblastí, zo špecifických nárečových oblastí a tiež vyštudovanými hercami (Lubaś, Urbańczyk, 1993, s. 29).

2.3.3.8 Zmena vo fonickej realizácii písmena *n* pred písmenami *k, g, h*

Táto téma taktiež prešla vývojom. Prvé zmienky o výslovnosti uvedených kombinácií hlások nájdeme u Z. Klemensiewicza v prvom vydaní *Pravidiel...* (1930). V cudzích slovách, napr. *kangur* a *Anglia*, sa odporúča vyslovovať zadojazyčno-mäkkopodnebné *n*. V domácich a prevzatých cudzích slovách však Z. Klemensiewicz odporúča výslovnosť [nk], napr. v slovách *koronka* a *maszynka*. Vo vydaniach *Pravidiel...* z roku 1964 a 1995 sú doplnené informácie o regionálnej výslovnosti. Spomína sa tu stredné Veľkopoľsko a Malopoľsko, kde sa výslovnosť mäkkopodnebného *n* vyskytuje aj v domácich a značne zdomácnených slovách, čo by nemalo byť považované za chybu. Podobné informácie možno nájsť v slovníkoch výslovnosti vydaných v rokoch 1977 a 1993, ktoré taktiež považujú mäkkopodnebné *n* vyslovované v domácich a značne zdomácnených slovách za regionalizmus, ktorý je natoľko rozšírený, že by mal byť uznaný za správny popri varšavskej výslovnosti.

2.3.3.9 Ďalšie témy týkajúce sa výslovnosti cudzích slov

Staršie publikácie (Benni, Klemensiewicz, bez ohľadu na rok vydania) sa nezaoberajú mnohými témami súvisiacimi s výslovnosťou cudzích slov. Patria sem nasledujúce témy:

- výslovnosť slov zakončených na *-izm, -yzm* v lokáli singuláru,
- výslovnosť samohlások v spojení s *j* a inými samohláskami,

- výslovnosť samohláskových skupín typu *-ae-*, *-oa-*, *-au-*, *eu* v cudzích slovách,
- výslovnosť cudzích slov obsahujúcich hláskové skupiny: *bio*, *rio*, *lio*,
- výslovnosť slov ako *kolonia*, *dominium*, *anarchia*, *-grafia*, *-logia*,
- výslovnosť slov ako *plastik*, *rezim*,
- výslovnosť cudzích a domácich slov, ktoré majú na hranici morféme hláskové spojenia: -
au-, *-eu-*, *-ua-*, *-uo-*.

Analýza publikácií obsahujúcich pravidlá výslovnosti ukazuje dynamiku fonetických prvkov, ktorá zahŕňa: zánik niektorých fonetických javov, zmeny vo výslovnosti, zmeny v interpretácii artikulácie jednotlivých hlások, vznik nových fonetických problémov vyplývajúcich z jazykových a spoločenských zmien.

Uvedený opis vybraných fonetických javov predstavuje smerovanie zmien v spomínanej problematike. Niektoré z nich zanikli: zúžené samohlásky, rozdiel vo výslovnosti hlások realizovaných písmenami *h* a *ch*, variabilnosť *-ym*, *-em* v inštrumentáli a lokáli a dublety vo výslovnosti hlások, čo sú fonické ekvivalenty sekvencie písmen *ge* v cudzích slovách. Úplne sa zmenila výslovnosť hlásky zapisovanej ako *ł*. Viac informácií o foneticko-fonologických rozdieloch v poľskom jazyku možno nájsť v článku B. Dunaja (2001). Analýza pravidiel a slovníkov poľskej výslovnosti navyše ukázala, ako často sa normatívne riešenia tých istých jazykových javov navzájom líšia, na čo často upozorňujú jazykovedci a používatelia jazyka.

3 Ortoepia segmentálnych a suprasegmentálnych javov v češtine

Pavčina Kuldanová

Ortoepia (spisovná výslovnosť) je súbor noriem, ktoré vymedzujú spisovný štandard zvukovej podoby jazyka (Palková, 1994, s. 320). Pre češtinu boli základné pravidlá spisovnej výslovnosti domácich i prevzatých slov kodifikované („uzákonené“) v príručkách *Výslovnost spisovné češtiny I. Zásady a pravidla. Výslovnost slov českých* (Praha: Academia, 1967) a *Výslovnost spisovné češtiny. Výslovnost slov přejatých. Výslovnostný slovník* (Praha: Academia, 1978).⁴⁷ Podľa kodifikačnej príručky je ortoepická výslovnosť „skutečně existující, přirozená a na konvenci založená výslovnost, která jako nedílná součást spisovného jazyka plní jeho celonárodní sdělovací funkci; je to výslovnost uživatelů spisovného jazyka po celém jazykovém území, snažících se o spisovný projev kultivovaný po všech stránkách, z hlediska výslovnosti tedy prostý zvláštností nářečních, místních a individuálních“ (*Výslovnost spisovné češtiny I*, s. 10).

V rámci spisovnej reči môžeme vzhľadom na konkrétnu komunikačnú situáciu využiť rôzny stupeň uplatnenia (obmeny) výslovnostnej normy – tzv. **výslovnostný štýl**⁴⁸; štylistická rozrôznenosť spisovného jazyka sa teda prejavuje nielen pri výbere jazykových prostriedkov tvaroslovných, lexikálnych alebo syntaktických, ale aj vo zvukovej rovine. Obvykle sa v odbornej literatúre rozlišuje výslovnostný štýl (štýlová vrstva výslovnosti):

1. **základný** (neutrálny), t. j. spôsob výslovnosti vo verejných prejavoch neutrálneho charakteru (napr. v školách, v médiách, na úradoch, pri oficiálnych rokovaníach a pod.); táto základná výslovnosť môže byť obmieňaná dvoma smermi – buď k zvlášť starostlivej, alebo k zbežnej výslovnosti;

2. **vyšší** (vybraný), t. j. zvlášť starostlivá výslovnosť uplatňovaná napr. v slávnostných prejavoch, umeleckom prednese alebo pri nepriaznivých akustických podmienkach;

3. **nižší** (zbežný), t. j. bežná výslovnosť v každodennom rečovom styku (pokiaľ sa pri ňom používa spisovná čeština), ktorý kladie na hovoriaceho menšie nároky, pripúšťa isté odchýlky od ortoepickej normy (napr. pri výslovnosti hláskových skupín, ako zjednodušená výslovnosť spoluhláskových skupín alebo absencia rázu⁴⁹).

Kapitola prináša poučenie o ortofónii, teda správnom tvorení jednotlivých hlások, a o ich ortoepickej výslovnosti v prúde reči. Upozorní tiež na najčastejšie odchýlky od náležitého

⁴⁷ O kodifikácii výslovnosti a jej histórii pozri v podkap. 1.1 *Základné pojmoslovie v českém lingvistickom prostredí* a 2.1 *Dejiny českéj ortoepie*.

⁴⁸ Pozri aj kap. 1.1.3 *Zvuková kultura. Ortoepia*.

⁴⁹ O týchto javoch pozri ďalej.

znenia hlások a ich príčiny. Pri výkladoch o artikulácii samohlások a spoluhlások vychádzame z ich fonetických opisov v rešpektovanej odbornej literatúre (je uvedená pri jednotlivých podkapitolách), pridržiavame sa tiež obvyklej klasifikácie hlások (s poukázaním na niektoré „sporné“ javy, ktoré súvisia s fonetickou charakteristikou zvukov). Okrem tohto hlavného zamerania na ortoepiu segmentálnych prvkov uvedieme aj základnú charakteristiku suprasegmentálnych javov, ktorých sa česká výslovnostná kodifikácia dotýka len zbežne.

3.1 Ortofónia českých vokálov

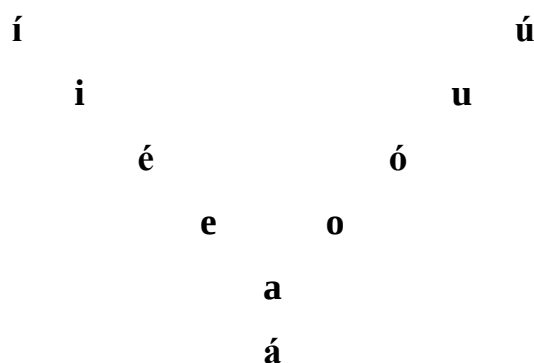
Spisovná čeština má 5 krátkych samohlások – [i], [e], [a], [o], [u], 5 dlhých samohlások – [í], [é], [á], [ó], [ú]⁵⁰, tri dvojhlásky – [ou] v českých slovách, [au] a [eu] v prevzatých slovách a niektorých citoslovciach. Na ich artikulácii sa najviac podieľa jazyk, preto je pohyb jazyka v ústnej dutine aj základom pre klasifikáciu samohlások (jazyk sa pohybuje jednak zvislým smerom od ústnej spodiny k tvrdému podnebiu, jednak vodorovným smerom dopredu a dozadu); to názorne ukazuje tradičné zobrazenie českých vokálov v podobe samohláskového (vokalického) trojuholníka.

Tabuľka 6: Český vokalický trojuholník

Delenie podľa zvislého pohybu jazyka	vysoké	i		u
	prostredné	e		o
	nízke		a	
		predné	stredné	zadné
Delenie podľa vodorovného pohybu jazyka				

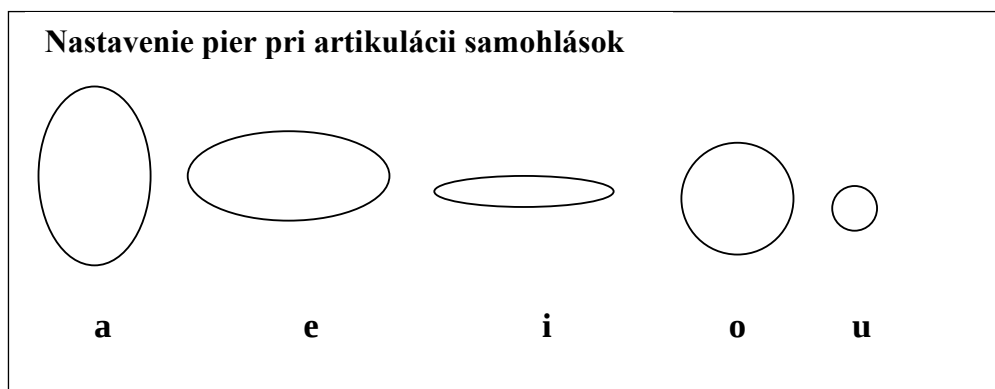
Pri spoločnom grafickom znázornení krátkych a dlhých samohlások (podľa Hubáček a kol., 2010, s. 48) vyzerá samohláskový trojuholník takto (dlhé samohlásky s výnimkou [á] sú akusticky vyššie, preto sú zaznačené nad svojimi krátkymi variantmi, [á] pod ňou):

⁵⁰ Samohláska [ú] (dlhé u) sa zapisuje dvoma písmenami – ú alebo ů.

Dôležitú úlohu pri výslovnosti samohlások má okrem pohybu jazyka aj správne nastavenie úst, tvar pernej štrbiny – bez náležitého postavenia pier nemôže byť samohláska správne artikulovaná (pozri nasledujúce nákresy a charakteristiku českých samohlások):⁵¹

Obrázok 1: Tvar pernej štrbiny pri artikulácii samohlások (podľa Cmíralová, 1992, s. 31)

- **Stredná nízka samohláska [a], [á]** – pery sú od seba najviac vzdialené, perná štrbina je otvorená, nesmie byť zaostrená ani zaokrúhlená; čeľuste sú veľmi roztvorené (čeľustný uhol je najväčší zo všetkých samohlások) – spodná čeľusť je spustená dole (pri dlhom [á] viac ako pri krátkom); jazyk je v neutrálnej polohe pri spodine ústnej dutiny.
- **Predná prostredná samohláska [e], [é]** – pery majú podobu pozdĺžnej elipsy, perná štrbina sa mierne preťahuje do strán (kútiky pier sa preťahujú do strán); čeľuste sú mierne roztvorené, spodná čeľusť sa viac približuje k hornej čeľusti; jazyk sa posúva smerom dopredu a nahor.
- **Predná vysoká samohláska [i], [í]** – pery sa výrazne preťahujú do strán, vzniká úzka perná štrbina; čeľuste sú takmer zovreté (viac pri dlhom [í]); jazyk sa posúva najviac dopredu a nahor (výraznejšie pri dlhom [í]).

⁵¹ Zjednodušený opis ortofonie samohlások vychádza z: Palková, 1994, s. 181 – 185; Krčmová, 2008, s. 134 – 137; Pokorná, Vránová, 2007.

- **Zadná prostredná samohláska [o], [ó]** – pery sú zaokrúhlené a mierne vyšpúlené; čeľuste sú mierne roztvorené; jazyk sa pohybuje smerom dozadu a nahor.
- **Zadná vysoká samohláska [u], [ú]** – pery sú najviac zaokrúhlené a výrazne vyšpúlené, perný otvor je zmenšený (menší je pri dlhom [ú]); čeľustný uhol je malý; jazyk je posunutý najviac dozadu a nahor.

Ako bolo uvedené, dlhé samohlásky s výnimkou [á] sú akusticky vyššie, iba [á] je hlbšie, sú tiež artikulačne o niečo privretejšie; majú približne dvojnásobné trvanie ako krátke varianty⁵².

- **Dvojhlásky (diftongy) [ou], [au], [eu]** sú v češtine klesavé; ich prvú zložku (jadro) tvorí „plnohodnotný“ krátky vokál, druhú (neslabičné u) označujeme ako polosamohlásku. Vždy sú súčasťou jednej slabiky.

Podľa pravidiel spisovnej výslovnosti českých samohlások musíme dodržiavať ich náležitú **kvalitu** (správne artikulovať, mať príslušne nastavené ústa) a **kvantitu** (neskracovať dĺžku pri dlhých samohláskach, krátke samohlásky vyslovovať krátko, nie predĺžene).

Pozor na tieto časté odchýlky od štandardnej podoby (ide o výslovnostné varianty stojace mimo spisovnosti):

- nesprávna kvalita samohlások v dôsledku nedokonalkej artikulácie (práca úst), príp. nárečí; výsledkom je reč málo zrozumiteľná, príp. môže dôjsť až k zmene významu slov pri zámene vokálov; prejavuje sa výraznejšie pri samohláskach predného radu, ktoré sú v niektorých oblastiach Čiech vyslovované široko (napr. [i] sa blíži k [e]), v oblasti stredomoravských nárečí užšie (napr. [e] sa blíži k [i]);
- nedodržanie dĺžky samohlások (skrakovanie dlhých a predlžovanie krátkych vokálov); to môže niekedy viesť k zmene významu slov (dĺžka je v češtine významotvorná!);
- dvojité realizácie *i*-ového vokálu (t. j. rozdielna výslovnosť „mäkkého [i]“ a „tvrdého [y]“); písmená *i/y* sa však vyslovujú rovnako – ako [i], písmená *í/ý* ako [í]; neortoepická výslovnosť dvojitého *i* je častá v oblasti sliezskych nárečí a časti Valaška.⁵³

⁵² V novej fonetickej literatúre sa uvádza pomer dĺžky trvania krátkej a dlhej samohlásky nie 1 : 2, ale 1 : 1,4 – 1,6; podrobne o problematike píše napríklad Skarnitzl (2012).

⁵³ Nárečová výslovnosť „mäkkého i“ a „tvrdého y“ nadväzuje na skorší historický stav, keď existovali obe hlásky. K ich splynutiu do jedinej hlásky došlo zrejme počas 15. storočia – najskôr v centrálnych Čechách, v okrajových územiach o niečo neskôr (Lamprech, Šlosar, Bauer, 1986, s. 120). Dnešná náležitá výslovnosť tzv. „stredného i“ (t. zn. nevyslovujeme [i] ani výrazne mäkké, ani tvrdé) sa v prúde reči nerealizuje vždy úplne totožne, artikulácia sa prispôbuje hláskovému okoliu, ale tieto rozdiely sú minimálne, zanedbateľné.

3.2 Výslovnosť samohláskových skupín v češtine

Ak sa stretnú samohlásky vedľa seba (v rámci jedného slova, ale patriace rôznym slabikám alebo na rozhraní slov), vyslovia sa buď **plynulo**, nesplývavo, alebo pomocou **vloženého [j]** či **rázu**. Ak sú dve susedné samohlásky súčasťou jednej slabiky, tvoria dvojhlásku, ktorej obe zložky artikulujeme plynulo (výklad v tejto podkapitole podľa Krčmová, 2008; Palková, 1994; Zeman, 2008).

Vložené (hiátové) [j] vyslovujeme v skupine **[i] + ľubovoľná samohláska**, a to v koreni aj v koncovkách slov, napr. v slovách *fialka*, *dialekt*, *Marie*, *studium*, *biologie*, ktoré vyslovíme [fijalka], [dijalekt], [marije], [studijum], [bijologije].

Ráz, obdoba tvrdého hlasového začiatku, je zvuk, ktorý vzniká činnosťou hlasiviek (ich pevným zovretím a následným prudkým rozovretím prúdom vzduchu, čo vedie k fonácii); vo fonetickej literatúre býva charakterizovaný ako hlasivková záverová neznělá spoluhláska (Krčmová, 2008, s. 180; Zeman, 2008, s. 73), príp. ako hlasivková explozíva (Palková, 1994, s. 55). Vyslovuje sa automaticky pred samohláskou na začiatku slova, po pauze. V češtine platia určité pravidlá jeho používania (na rozdiel od slovenčiny a poľštiny), ale nie sú úplne ustálené a navyše záleží na každom hovoriacom, ako starostlivo bude vyslovovať a ako často bude ráz používať. Ráz prispieva k zrozumiteľnosti reči, zabraňuje splývaniu hlások alebo slov, má delimitačnú funkciu (zreteľne oddelí slovo začínajúce samohláskou od predchádzajúceho slova). Častejšie sa vyskytuje pri nižšom tempe reči, vo vyššom výslovnostnom štýle – čím prestížnejší, slávnostnejší bude náš prejav, tým častejšie budeme ráz vyslovovať.

Kodifikácia **požaduje** výslovnosť s rázom (značíme ?) po neslabičných predložkách **k, v, s, z**:

k oknu [kʔoknu], nie [koknu], [goknu];

v únoru [fʔúnoru], nie [fúnoru], [vúnoru];

s otcem [sʔotcem], nie [sotcem], [zotcem];

z oka [sʔoka], nie [soka], [zoka].

V niektorých ďalších prípadoch je použitie rázu **fakultatívne**, jeho výslovnosť sa však odporúča vo verejných oficiálnejších prejavoch (najmä preto, aby nedošlo k splynutiu samohlások, zvlášť rovnakých). Ráz sa **odporúča** vysloviť, ak:

a) slovu začínajúcemu samohláskou predchádza neprízvučné jednoslabičné slovo, napr.:

byl unaven [bilʔunaven];

- b) sa stretnú dve samohlásky (rovnaké alebo rôzne) na hranici predložky a slova alebo predpony a slovotvorného základu:

do Ostravy [doʔostravi];

u ucha [ʔuʔuxa];

pootevříť [poʔotevřít], ale aj [pootevřít];

nauka [naʔuka], ale aj [nauka];

- c) sa stretnú samohlásky na hranici slov:

celá Evropa [celáʔevropa], ale aj [celáevropa], nie však [celávropa];

matka i otec [matkaʔiʔotec], ale aj [matkaʔiotec], nie napr. [matkajotec], [matkajíotec];

- d) sa stretnú samohlásky na švíku zložených slov:

modrooká [modroʔoká], ale aj [modrooká], nie [modroká];

severoamerické [severoʔamerické], ale aj [severoamerické];

- e) slovu začínajúcemu samohláskou predchádza iné slovo alebo jednoslabičná prízvučná predložka či predpona končiaca spoluhláskou (ak sa nepoužije ráz, závisí znelosť alebo neznelosť koncovej spoluhlásky od druhu predchádzajúceho slova – koncová spoluhláska na hranici slov sa vysloví neznelo, na hranici predpony alebo predložky znelo, ako ukazujú uvedené príklady prípustnej výslovnosti bez rázu):

lev odešel [lefʔodešel], ale aj [lefodešel], nie [levodešel];

pod oknem [potʔoknem], ale aj [podoknem], nie [potoknem];

bezútešný [besʔúťešní], ale aj [bezúťešní], nie [besúťešní].

Ráz **nevyslovujeme** medzi samohláskami uprostred prevzatých slov:

chaos [xaos], nie [xaʔos];

realita [realita], nie [reʔalita];

teoretický [teoretickí], nie [teʔoretickí];

poetická [poetická], nie [poʔetická];

koala [koala], nie [koʔala].

Uviedli sme hlavné prípady, v ktorých sa ráz vysloviť má, nemá, alebo je odporúčaný (spisovná je teda obojaká výslovnosť). Príklady použitia rázu v ďalších typoch slovných spojení alebo konkrétnych výrazoch pozri Palková (1994), Zeman (2008), Krčmová (2008), Hůrková (1995), Pokorná, Vránová (2007).

3.3 Systém českých spoluhlások

Pri opise systému českých konsonantov sa držíme ich tradičného (a obvyklého školského alebo učebnicového) vnímania, odhliadame teda od skutočnosti, že niektoré javy sú vo fonetickej literatúre chápané rôzne, ako napr. fonetické hodnotenie hlásky [j] ako glidu/glajdu (kĺzavé hlásky, „polosamohlásky“)⁵⁴, ktorú zaraďujeme medzi sonórne spoluhlásky; pracujeme tiež so znelostnými pármami [c] – [ɟ], [č] – [ʃ], hlásku [ř] zaraďujeme medzi párové spoluhlásky, ako znelý náprotivok hlásky [x] uvádzame [h], aj keď sa v pozícii pred znelou párovou spoluhláskou môže fakultatívne realizovať aj ako „znelé ch“ – [ɣ]. Pre detailnú fonetickú charakteristiku všetkých spoluhlások odkazujeme najmä na tituly od autorov: Palková (1994), Krčmová (2008), Pokorná, Vránová (2007), Zeman (2008) alebo Skarnitzl, Šturm, Volín (2016), tu uvádzame zjednodušený opis ortofónie spoluhlások, ktorý vychádza z uvedených zdrojov (pri deskripcii správneho tvorenia jednotlivých spoluhlások v podkap. 3.3.4 čerpáme primárne z: Pokorná, Vránová, 2007).

Pri artikulácii spoluhlások hrá významnú úlohu miesto ich vzniku (t. j. miesto vytvorenia artikulačnej prekážky výdychovému prúdu), typ tejto prekážky (t. j. spôsob artikulácie), účasť alebo neúčasť hlasu (činnosť hlasiviek), ďalej tiež postavenie mäkkého podnebia (ovplyvňujúce prítomnosť alebo neprítomnosť nosovej rezonancie) a pri niektorých spoluhláskach aj zapojenie pier. Podľa prvých troch spomínaných základných kritérií sa české spoluhlásky tiež najčastejšie rozlišujú – obvykle ich teda klasifikujeme:

- podľa **miesta artikulácie** (miesta ich vzniku),
- podľa **spôsobu artikulácie** (podľa typu artikulačnej prekážky),
- podľa **znelosti** (hlasnosti, účasti hlasu).

3.3.1 Delenie českých spoluhlások podľa miesta artikulácie

Podľa tohto kritéria sa rozlišujú spoluhlásky **obojperné** (pernoperné, bilabiálne), **pernozubné** (labiodentálne), **d'asnové** (alveolárne; podrobnejšie delené na **predné d'asnové/predod'asnové** (prealveolárne) a **zadné d'asnové/zadod'asnové** (postalveolárne)), **tvrdopodnebné** (predpodnebné, palatálne), **mäkkopodnebné** (zadpodnebné, velárne) a **hrtanové** (laryngálne, tiež hlasivkové – glotálne).

Znalosť presného miesta vzniku spoluhlások a účasti jednotlivých artikulačných orgánov na ich tvorení je nevyhnutná pre ich bezchybnú artikuláciu – pri výslovnosti sa môžu prejaviť individuálne alebo oblastné odchýlky, napr. nárečová výslovnosť hlások či

⁵⁴ O glidoch (glajdoch) pozri Krčmová (2008), Palková (1994), Skarnitzl, Šturm, Volín (2016).

nesprávna, chybná artikulácia; odchylné znenie hlások môže byť prejavom poruchy výslovnosti (dyslália), ktorá sa vyskytuje najmä pri hláskach d'asnových, a to najčastejšie pri [l] (lambdacizmus), sykaviek (sigmatizmus), [r] a [ř] (rotacizmus a rotacismus bohemicus); zoznam a ortofónia hlások patriacich do jednotlivých skupín podľa tohto kritéria sú uvedené ďalej.

3.3.2 Delenie českých spoluhlások podľa spôsobu artikulácie

Iným kritériom na delenie českých spoluhlások je **spôsob ich tvorenia** – skutočnosť, že artikulačné orgány stavajú do cesty výdychovému prúdu úplnú alebo čiastočnú prekážku. Ak sa vytvorí **úplná prekážka**, ktorá celkom uzavrie priechod vzduchu cez ústnu dutinu, a hláska zaznie až po zrušení tejto prekážky, vznikajú **záverové** spoluhlásky (okluzívy); pokiaľ dôjde iba k **zúženiu cesty** pre výdychový prúd a zvuk vzniká trením vzduchu v tejto úžine, tvoria sa **úžinové** spoluhlásky (konstriktívy). Kombinácia oboch týchto typov prekážok (záver prejde do úžiny) sa uplatňuje pri artikulácii **polozáverových** spoluhlások (záverovoužinových, semiokluzív).

Podľa spôsobu artikulácie možno teda spoluhlásky súhrnne rozdeliť na:

- **záverové:** [b], [p], [m], [ɱ], [d], [t], [n], [dʲ], [tʲ], [ŋ], [g], [k], [ŋ], [ʔ];
- **úžinové:** [v], [f], [z], [s], [ʒ], [š], [ʃ], [x], [h], [l], [r], [ř], [ɹ], [j];
- **polozáverové:** [c], [ɟ], [č], [ž].

3.3.3 Delenie českých spoluhlások podľa znelosti

Spoluhlásky sa líšia aj **účasťou hlasiviek** pri artikulácii – niektoré sú tvorené s účasťou hlasu (**znelé** spoluhlásky), iné vznikajú obyčajnou modifikáciou výdychového prúdu v nadhrtanových dutinách (**neznelé** spoluhlásky). Väčšiu časť spoluhlások tvoria znelostné dvojice (**párové** spoluhlásky), niektoré sú samostatné, jedinečné, **nepárové**, sonórne (sú iba znelé).

Tabuľka 7: Delenie českých spoluhlások podľa znelosti

párové:											
znelé:	[b]	[d]	[dʲ]	[g]	[v]	[z]	[ʒ]	[h]	[ɟ]	[ʒ]	[ř]
neznelé:	[p]	[t]	[tʲ]	[k]	[f]	[s]	[š]	[x]	[c]	[č]	[ř]
nepárové:											
	[m]	[ɱ]	[n]	[ŋ]	[ŋ]	[l]	[r]	[j]			

3.3.4 Ortofónia českých konsonantov

Uvedený opis správneho tvorenia spoluhlások môže byť návodom pre rodených hovoriacich, ktorí si pomocou neho uvedomia presné artikulačné pohyby jednotlivých zapojených častí artikulačného ústrojenstva, príp. ho využijú na spresnenie, zlepšenie svojej výslovnosti niektorých zvukov, ale aj pre cudzincov, ktorým ponúka návod na vyvodenie správnej artikulácie českých spoluhlások, ktoré sa môžu odlišovať od znenia konsonantov v ich materinskom jazyku, alebo v ňom môžu úplne chýbať.

Na výslovnosti **obojperných** spoluhlások [b], [p], [m] sa podieľa horná a spodná pera (zovretie pier vytvára artikulačnú prekážku výdychovému prúdu), pri [b] a [m] aj hlasivky (sú to znelé spoluhlásky). Hlások vznikajú zovretím a okamžitým oddialením oboch pier, pri artikulácii [m] sa súčasne mäkké podnebie spúšťa nadol a výdychový prúd preniká do nosovej dutiny (je to nosová hláska, nazála).

Pernozubné spoluhlásky [v], [f] sú artikulované pomocou spodnej pery a horných zubov (rezákov). Vznikajú vytvorením úžiny medzi spodnou perou a hornými rezákmi (spodná pera sa približuje k zubom s istým svalovým napätím), na výslovnosti sa zúčastňujú aj hlasivky (je to znelá hláska).

K týmto dvom zvukom zaraďujeme ešte pernozubné [ɱ], variant obojperného [m] vznikajúci ako výsledok artikulačnej asimilácie pred spoluhláskami [v] a [f].

Najpočetnejšou a súčasne artikulačne najnáročnejšou skupinou sú d'asnové hlásky [d], [t], [n], [s], [z], [c], [ʒ], [l], [r], [ř], [ř̃], [š], [ž], [č], [ž̃]. Na ich tvorení sa zúčastňuje buď špička jazyka, ktorá sa dotýka svojou hornou plochou prednej časti d'asnového výstupku (za hornými prednými zubami), čím vznikajú **predod'asnové** hlásky ([d], [t], [n], [s], [z], [c], [ʒ], [l], [r], [ř], [ř̃]), alebo predná časť chrbta jazyka, ktorá sa zdvíha proti zadnej časti d'asnového výstupku, súčasne je špička jazyka sklonená dole k spodným zubom a pery sú mierne zaokrúhlené – tak sa tvoria **zadod'asnové** hlásky ([š], [ž], [č], [ž̃]). K tejto celkovej charakteristike skupiny d'asnových hlások pripájame podrobnejší komentár k jednotlivým spoluhláskam, ktorý môže pomôcť pri nácviku ich správnej výslovnosti:

- [d] – hornú plochu špičky jazyka pritlačíme k d'asnovému výstupku pozdĺž horných predných zubov (jazyk by sa mal opierať o prednú časť d'asnového výstupku, nie o horné rezáky), okraje strednej časti jazyka sa dotýkajú horných stoličiek, hláska zaznie pri rýchlom oddialení špičky jazyka od d'asien; na artikulácii sa zúčastňujú aj hlasivky (je to znelá hláska);
- [t] – hornú plochu špičky jazyka pritlačíme k d'asnovému výstupku pozdĺž horných predných zubov (špička jazyka sa dotýka rozhrania horných zubov a d'asien), okraje

strednej časti jazyka sa dotýkajú horných stoličiek, hláska sa vytvorí po rýchlom oddialení jazyka od rozhrania horných zubov a ďasien;

- [n] – okraje špičky jazyka pritlačíme k prednej časti ďasnového výstupku pozdĺž horných zubov (špička jazyka je o niečo viac vzadu ako pri [d]), okraje strednej časti jazyka sa dotýkajú horných stoličiek, hláska zaznie pri rýchlom oddialení špičky jazyka od ďasien; do artikulácie sú zapojené hlasivky (je to znelá hláska) a tiež mäkké podnebie, ktoré sa spúšťa nadol a výdychový prúd preniká do nosovej dutiny (je to nosová hláska, nazála);
- [s], [z] – špička jazyka sa jemne dotýka zadnej plôšky dolných rezákov, okraje strednej časti jazyka sú zdvihnuté a ľahko sa dotýkajú rozhrania horných stoličiek a ďasien, vzniká úžina medzi prednou časťou ďasnového výstupku a prednou časťou jazyka; sykavý zvuk týchto tzv. ostrých sykaviek vzniká tak, že výdychový prúd prechádza štrbinou medzi jazykom a podnebí, naráža na hrany horných a dolných rezákov, ktoré sú k sebe výrazne priblížené, a uniká von z ústnej dutiny, kútiky úst sú mierne zaostrené; do artikulácie [z] sú zapojené hlasivky (je to znelá hláska);
- [š], [ž] – pri tvorbe týchto tzv. tupých sykaviek sa okraje strednej časti jazyka pritlačia na rozhraní horných stoličiek a ďasien, celý jazyk je posunutý mierne dozadu; úžina, ktorou prechádza výdychový prúd, vzniká v priestore zadnej časti ďasnového výstupku tak, že sa k hornému ďasnovému výstupku priblíži buď špička jazyka, alebo predná časť jazyka, ktorého špička súčasne smeruje k dolným rezákom, ale nedotýka sa ich; hrany horných a dolných rezákov sú k sebe značne priblížené ako pri ostrých sykavkách, ale kútiky už nie sú zaostrené, pery sa zaokrúhľujú; zväčšený priestor ústnej dutiny vedie k zníženiu výšky (k prehĺbeniu) charakteristického šumu hlások; na artikulácii [ž] sa podieľajú hlasivky (je to znelá hláska);
- [c], [č] – tvorenie týchto polosykaviek a ich znelých náprotivkov [ɟ], [ʒ] prebieha v dvoch fázach v súvislosti s kombináciou dvoch typov artikulčných prekážok (záveru a následnej úžiny):
 - na začiatku artikulácie [c] sú pery od seba mierne vzdialené a ľahko zaostrené, čeľuste sú k sebe výrazne priblížené, hrany horných a dolných rezákov sú tesne pri sebe, okraje strednej časti jazyka sú zdvihnuté a ľahko sa dotýkajú rozhrania horných stoličiek a ďasien, súčasne sa ďasien tesne za hornými rezákmi dotkne špička jazyka (príp. jeho predná časť a špička jazyka potom smeruje dole a dotkne sa zadnej plôšky dolných rezákov); v druhej fáze sa pery uvoľnia, spodná čeľusť sa mierne, ale prudko spustí nadol a jazyk sa oddiali od ďasien, postranné okraje jazyka zostanú

ľahko pritlačené k horným stoličkám, tým vznikne úžinový priestor podobný ako pri tvorení [s], v ktorom sa dotvára sykavý šum;

- výslovnosť [č] sa od [c] líši tým, že v prvej fáze sa kútiky úst k sebe priblížia a pery sa zaokrúhlia, celý jazyk sa posunie mierne dozadu, jeho špička (príp. jeho predná časť, pričom špička smeruje nadol) sa pritisne k zadnej časti d'asnového výstupku, a to s väčším svalovým napätím ako pri [c], v druhej fáze sa po uvoľnení pier spodná čeľusť mierne spustí nadol a dopredu, po oddialení jazyka od d'asien vznikne úžinový priestor podobný ako pri tvorení [š], v ktorom sa dotvára charakteristický šum;
- [l] – špičku jazyka pritlačíme k hornej časti d'asnového výstupku (zdvihnutie jazyka k alveolám je možné vidieť cez roztvorené pery), okraje chrbta jazyka sú voľné, výdychový prúd uniká po bokoch jazyka (odtiaľ pomenovanie tejto hlásky ako boková), zvuk sa dotvára po oddialení jazyka od d'asien smerom dole; do artikulácie je zapojený hlas (je to znelá hláska);
- [r] – spodná čeľusť je mierne spustená nadol, špička jazyka smeruje k prednej časti d'asnového výstupku a je rozkmitaná výdychovým prúdom; pre správny akustický dojem postačujú 1 – 2 kmity, počet kmitov sa môže zvýšiť na 3 – 4 pri zosilnení hlasu, pri dôraznej výslovnosti; výslovnosť tejto vibranty s mnohými kmitmi je neortofonická, rovnako ako tvorenie iného ako alveolárneho [r]; na výslovnosti sa podieľajú hlasivky (je to znelá hláska);
- [ř] – táto kmitavá hláska (vibranta) sa vyskytuje v znej a neznej podobe [ř] podľa hláskového okolia a pozície v slove (neznej variant v susedstve neznej spoluhlásky alebo na konci slova pred pauzou ako výsledok rôznych typov znelostnej asimilácie – spätnej, postupnej aj koncovej, hlas je zapojený do artikulácie znelého variantu); pri artikulácii sú pery na rozdiel od [r] mierne zaokrúhlené, čeľuste sú k sebe priblížené a spodná z nich sa mierne predsúva, špička jazyka smeruje k prednej časti d'asnového výstupku ako pri [r], ale je napätejšia, a je rozkmitaná o niečo silnejším výdychovým prúdom, kmity hrotom jazyka sú rýchlejšie a početnejšie ako pri [r] (počet kmitov je asi dvojnásobný), jazyk je celkovo rovnejší; je to artikulačne najťažšia česká spoluhláska.

Do artikulácie **tvrdopodnebných** spoluhlások [d'], [t'], [ň], [j] je zapojená stredná časť chrbta jazyka, ktorá sa buď tlačí (pri [d'], [t'], [ň]), alebo približuje (pri [j]) k prednému (tvrdému)

podnebiu, podľa pozície hlásky v slove prejavujú pery tendenciu k miernemu zaokrúhleniu (najmä na začiatku slov), príp. sú kútky úst ľahko zaostrené:

- [dʲ], [tʲ], [ɲ] – chrbát jazyka pritlačíme na prednú časť klenby tvrdého podnebia, špička jazyka sa dotýka dolných rezákov (tým vzniká opora pre vykľutie chrbta jazyka k tvrdému podnebiu), okraje strednej časti jazyka sa jemne dotýkajú horných stoličiek, hlásky zaznejú po oddialení jazyka od podnebia (spodná čeľusť sa spustí nepatrne dole, nepredsúva sa); hlásky [dʲ] a [ɲ] sú artikulované s účasťou hlasu (sú znelé), [ɲ] súčasne so zapojením nosovej rezonancie (ktorá je vyvolaná – ako pri ostatných nazálach – spustením mäkkého podnebia a prienikom výdychového prúdu do nosovej dutiny);
- [j] – okraje chrbta jazyka sa tlačia po stranách k podnebiu – na rozhraní horných stoličiek a ďasien, špička jazyka sa dotýka dolných rezákov, medzi chrbtom jazyka a klenbou tvrdého podnebia vzniká úžina – široký priechod pre výdychový prúd; pri výslovnosti je zapojený hlas (je to znelá hláska).

Mäkkopodnebné spoluhlásky [g], [k], [x] sú tvorené zadnou časťou chrbta jazyka, ktorá sa buď pritlačí k mäkkému (zadnému) podnebiu (pri [g], [k]), alebo sa k nemu približuje (pri [x]):

- [g], [k] – zadná časť chrbta jazyka je pevne pritlačená na mäkké podnebie, špička jazyka je voľne v ústnej dutine, alebo sa môže dotýkať dolných rezákov, príp. dolných ďasien; hlásky zaznejú pri oddialení jazyka od mäkkého podnebia (spodná čeľusť sa nepatrne, ale prudko spustí dole); [g] je vyslovené s účasťou hlasu (je to znelá hláska);
- [x] – zadná časť chrbta jazyka sa vykľenie smerom k prednej časti mäkkého podnebia, tým sa medzi jazykom a mäkkým podnebím vytvorí úžina, ktorou prechádza výdychový prúd; špička jazyka je buď voľne v ústnej dutine, alebo sa môže dotýkať dolných rezákov, spodná čeľusť je spustená mierne nadol.

Do tejto skupiny patrí tiež zadopodnebné [ŋ], variant ďasnového [ɲ], ktoré sa má artikulovať vždy pred [k] a [g] (v zoskupeniach *nk/ng*), a „znelé ch“ – [ɣ], ktoré sa fakultatívne vyslovuje namiesto [h] ako výsledok znelostnej asimilácie *ch* pred znelou párovou spoluhláskou (iba sluchom je však tento variant ťažko postrehnuteľný)⁵⁵:

⁵⁵ Za pozornosť tiež stojí, že niektoré odborné pramene spájajú vznik tohto variantu iba s jeho pozíciou na rozhraní slov (zvuk [ɣ] vzniká na konci slova pred výrazom začínajúcim znelou párovou spoluhláskou, napr. *abych dal* – [abij dal]), iné toto obmedzenie nemajú (zmena tak môže prebehnúť aj v rámci jedného slova, napr. pri výslovnosti mena *Suchdol*; pozri napr. výklad na portáli *Internetová jazyková príručka*: <https://prirucka.ujc.cas.cz/?id=906> [cit. 22. 1. 2022]).

- [ŋ] – pri výslovnosti tohto zadopodnebného variantu n sa zadná časť jazyka vyklenie a ľahko pritlačí na spustené mäkké podnebie, hláska doznie pri oddialení jazyka od podnebia, ktoré sa súčasne dvíha kvôli vytváraniu nasledujúcej spoluhlásky [k] alebo [g]; činnosť mäkkého podnebia vyvoláva nosovú rezonanciu (je to nosová hláska), činnosť hlasiviek vyvoláva znelosť hlásky.

Spoluhláska [h] sa tvorí priamo v hrtane činnosťou hlasiviek, vo svojej podstate je teda znelá⁵⁶ (na jej vyslovení sa nepodieľa žiadny artikulačný orgán ústnej dutiny, jazyk je v pokojnom postavení, jeho špička sa ľahko dotýka zadnej plôšky dolných rezákov alebo ďasien pod nimi) – označujeme ju ako hlásku **hrtanovú** (hlasivkovú); výdychový prúd prechádza úžinou medzi hlasivkami, ktoré kmitajú (na ich rozkmitanie je potrebné oveľa väčšie množstvo vzduchu ako pri iných spoluhláskach); hláska sa zvukovo dotvára v dostatočne veľkom priestore ústnej dutiny, ktorý dosiahneme miernym spustením spodnej čeľuste smerom nadol.

Na základe miesta svojho vzniku môžeme medzi hlasivkové spoluhlásky zaradiť ráz [ʔ], viac o ňom pozri v podkapitole 3.2.

3.4 Výslovnosť spoluhláskových skupín v češtine

Pri produkcii reči dochádza k vzájomnému ovplyvňovaniu susedných zvukov (koartikulácii), k tzv. zmenám v prúde reči – k zbližovaniu ich znenia, vypúšťaniu alebo pridávaniu hlások. Ortoepická kodifikácia stanovuje pre takéto zmeny v spoluhláskových skupinách (spojeniach niekoľkých spoluhlások) isté pravidlá, z ktorých tu pripomenieme nasledujúce: **asimiláciu**, **zjednodušenie** hláskového zoskupenia (t. j. vynechanie niektorej z hlások, elízia), **vloženie** hlásky.

3.4.1 Asimilácia

Najčastejšími typmi zmien v českej výslovnosti sú také, ktorými sa vyrovnávajú rozdiely v artikulácii jednotlivých spoluhlások v zoskupení, tzv. **asimilácia (spodobovanie)**. Hlásky sa sebe navzájom prispôbujú v **znelosti**, **spôsobe artikulácie** alebo **mieste artikulácie**, teda vo svojich najdôležitejších vlastnostiach. Znelostné asimilácie môžu prebiehať

⁵⁶ Neznalým náprotivkom je [x], pozri aj podkap. 3.3 *Systém českých spoluhlások*; dvojica [h] – [x] sa ako jediná medzi znelostnými pármami nelíši iba znelosťou, ale aj miestom artikulácie: [h] sa tvorí v hlasivkách, [x] v oblasti mäkkého podnebia.

v spoluhláskových skupinách v jednotlivých slovách aj na rozhraní slov, artikulačné iba v rámci jednotlivých slov.

Absolútne najčastejším typom asimilácie je **asimilácia znelosti** – prebieha iba medzi párovými spoluhláskami (jedinečné konsonanty, ktoré nemajú znelostné náprotivky, asimilačným zmenám ani nepodliehajú, ani ich nespôsobujú), a to vtedy, ak sa v bezprostrednom susedstve stretnú párové spoluhlásky rôznej znelosti. Prevažuje jej **spätný (regresívny)** priebeh, pri ktorom posledná spoluhláska v spoluhláskovej skupine ovplyvní svojou znelosťou hlásku/hlásky predchádzajúce, znelosť v zoskupení sa zjednotí (kvôli jednoduchšej výslovnosti); ak je posledná spoluhláska znelá, celá skupina sa vysloví znelo, pokiaľ je posledná spoluhláska neznelá, potom sa neznelo vysloví celé hláskové zoskupenie:

- *kdo* vyslovíme [gdo] – posledná spoluhláska v zoskupení *kd*, teda *d*, je znelá, ovplyvnila svojou znelosťou predchádzajúce neznelé *k*, preto vyslovíme jeho znely náprotivok [g], znelosť v spoluhláskovom zoskupení sa vyrovnala; ovplyvnenie hlások prebehlo smerom zozadu dopredu, preto sa tento typ spodobovania nazýva **spätná asimilácia znelosti**;
- *vztah* vyslovíme [fstax] – neznelé *t*, posledná hláska v spoluhláskovej skupine *vzt*, ovplyvnilo predchádzajúce znelé spoluhlásky *vz*, vyslovia sa ich neznelé náprotivky *fs*, prebehla **spätná znelostná asimilácia**. Súčasne na konci tohto príkladového výrazu vyslovíme neznelú hlásku [x], neznely náprotivok spoluhlásky *h*, a to v dôsledku tzv. **neutralizácie znelosti** – straty znelosti pred pauzou, ktorej v pozícii na konci slova pred pauzou podliehajú všetky párové znelé spoluhlásky. V školskom prostredí sa pre uvedený jav obvykle používa pomenovanie **koncová asimilácia znelosti**.

Postupná (progresívna) znelostná asimilácia, pri ktorej prvá spoluhláska v spoluhláskovom zoskupení ovplyvní svojou znelosťou nasledujúcu hlásku, môže v spisovnej výslovnosti prebehnúť iba pri *ř* a v spojení písanom *sh*:

- napr. výrazy *shoda*, *shon* vyslovíme [sxoda], [sxon] – prvá hláska v zoskupení, neznelé *s*, ovplyvní nasledujúcu hlásku, ktorá sa tiež vysloví neznelo; toto spoluhláskové zoskupenie sa však môže zároveň vysloviť aj ako [zh] – [zhoda], [zhon], a to ako výsledok spätnej asimilácie znelosti; obojaká výslovnosť sa považuje za spisovnú (neznelá prevažuje v Čechách, znelá na Morave); upozornenie: slová *shora*, *shůry*, *shluk* (*shluknout se*, *shlukovat se*) sa vyslovujú iba znelo, teda [zhora], [zhúri], [zhluk], postupné spodobovanie znelosti sa v nich neuplatní;

- hláska *ř* môže stratiť svoju znelosť, ak sa ocitne v susedstve neznej spoluhlásky, a to tak za ňou (podľahne postupnej znelostnej asimilácii, napr. v slovách *tři* [tři], *třeba* [třeba], *křičet* [křičet]), ako aj pred ňou (prebehne spätné spodobovanie, napr. v slovách *mořský* [mořský], *hořký* [hořký]); k strate znelosti *ř* dochádza rovnako na konci slova pred pauzou (*talíř* [talíř], *lékař* [lékař], *keř* [keř], *vař* [vař] a i.).

V priebehu spodobovania znelosti **na rozhraní slov**, z ktorých druhé sa začína jedinečnou (sonórnou) spoluhláskou, dochádza niekedy v českej výslovnosti ku kolísaniu, ktoré môže byť vyvolané tak nárečovým (obvykle moravským) pôvodom hovoriaceho, ako aj neznalosťou výslovnostných noriem. Preto tu uvádzame aspoň nasledujúce vybrané pravidlá:

- párová znelá spoluhláska stráca svoju znelosť na konci slova nielen pred neznelou spoluhláskou nasledujúceho slova, ale aj pred jedinečnou spoluhláskou (alebo pred *v*, ktoré sa v tejto pozícii správa ako jedinečná spoluhláska; v súvislosti s hláskou *v* pripomíname jej výnimočné správanie – bežne asimilácii podlieha (ako ostatné párové znelé spoluhlásky), ale sama ju nespôsobuje – túto vlastnosť má spoločnú s nepárovými spoluhláskami): *pohyb ruky* vyslovíme [pohip ruki], *nález vody* ako [náles vodi];
- v spojení jednoslabičných prízvukných predložiek *přes* alebo *od*, *nad*, *pod*, *pred* a slova začínajúceho na jedinečnú spoluhlásku (alebo na *v*) sa na konci predložky vyslovuje znelá spoluhláska: *přes vodu* vyslovíme [přez vodu], *přes jámu* [přez jámu], *přes rybník* [přez ribník], *od lesa* [od lesa], *od lesa* [od lesa], *nad moře* [nad moře], *od vody* [od vodi];
- predložka *s* (v spojení s *I* a *G*) sa pred sonórami alebo *v* môže vysloviť znelo aj neznelo: spojenie *s mužem* vyslovíme [s mužem] aj [z mužem], *s Janou* ako [s janou] aj [z janou], *s věcmi* – [s vjecmi] aj [z vjecmi], *s našimi* – [s našimi] aj [z našimi]; iba neznelá (neasimilovaná) výslovnosť sa vyskytuje v spojení s tvarmi zámen *my* a *vy* – *s námi* vyslovujeme iba [s námi], *s vámi* len [s vámi].

Z ďalších znelostných zmien (vzniknutých **analógiou**) upozorňujeme ešte na kolísanie v niektorých slovách, ktorých výslovnosť sa v odbornej literatúre niekedy hodnotí rôzne (príp. aj odlišne od kodifikačnej príručky alebo nie celkom jednoznačne): v slovách typu *kresba*, *prosba*, *modlitba*, *svatba*, *platba*, *věštba*, *kletba* a pod. sa niekedy znelá spoluhláska vyslovovaná ako dôsledok spätnej asimilácie znelosti prenáša do tvaru *G* pl., kde však stojí pred samohláskou *e*, nie pred znelou spoluhláskou, vyslovujú sa tak najmä tvary [krezep], [prozep], [modlidep], [svadep], ktorých dubletnú neasimilovanú výslovnosť niektoré odborné

zdroje považujú za ortoepickú (napr. Zeman (2008, s. 97); Hůrková (1995, s. 30) ju priradzuje k vyššiemu štýlu), iné nie (Palková (1994, s. 332) hodnotí výslovnosť [kresep], [prosep] ako hyperkorektnú, chybnú). Celkovo však možno konštatovať, že tak v uvedených výrazoch, ako aj v odvodených prídavných a podstatných menách (*svatební, modlitební, prosebník* a i.) sa prijíma obojaká výslovnosť, hovoriaci zvolí konkrétny variant v závislosti od výslovnostného štýlu (neznelý variant – zhodný s písomnou podobou – zrejme uprednostní v „slávnostnom“ štýle)⁵⁷.

Dubletná výslovnosť sa pripúšťa tiež v tvaroch 1. osoby plurálu rozkazovacieho spôsobu, ak prípone *-me* predchádza párová znelá spoluhláska (ak predchádza neznelá spoluhláska, zostáva vo výslovnosti neznelá, ako napr. pri výrazoch *vraťme* alebo *kupme*, ktoré musíme vysloviť iba [vraťme] a [kupme]):

bud'me: vyslovíme [buťme] aj [bud'me] (výslovnosť s neznelou spoluhláskou zodpovedá zvukovej realizácii tvaru 2. osoby singuláru, v ktorom dochádza k neutralizácii znelosti: *bud'* – [buť] a pod.; znelá výslovnosť je pri týchto tvaroch uznaná ako oblastný, moravský variant);

povězme: [povjesme] aj [povjezme];

snažme se: [snašme se] aj [snažme se];

věřme: [vjeřme] aj [vjeřme].

Asimilácia miesta artikulácie (vzájomné prispôsobenie spoluhlások tvorených na inom mieste v ústnej dutine) prebieha v spoluhláskových zoskupeniach *nk/ng* (tu je záväzná) alebo *mv/mf* (tu je fakultatívna):

- *banka, tango*: výslovnosť d'asnového [n] je ovplyvnená nasledujúcim zadopodnebným [k] alebo [g] – vyslovíme *zadopodnebné n* [baŋka, tanɡo]; k tejto zmene nedochádza na rozhraní slov, preto vyslovíme [pan král], nie [paŋ král];
- *tramvaj, komfort*: obojperné [m] je ovplyvnené pernozubným [v] alebo [f] – vyslovíme *pernozubné m* [traŋvaj, komfort]; možná je však aj výslovnosť s obojperným [m] – [tramvaj], [komfort].

Asimilácia spôsobu artikulácie môže nastať iba vnútri slov na hranici koreňa a prípony (nie na rozhraní slov alebo medzi predponou a základom), a to v zoskupeniach záverových hlások *t, d* s úžinovými *s, š, z, ž* (*ts/ds, tš/dš, tz/dz, dž*) – výsledkom je výslovnosť

⁵⁷ Pozri tiež komentár: Štěpánová (2013a).

polozáverových hlások [c], [č], [3], [ž] (norma túto výslovnosť pripúšťa popri plnej realizácii, ktorá je preferovaná vo vyššom štýle):

dětský: vyslovíme [d'etskí] aj [d'eckí];

děští: vyslovíme [d'etšt'í] aj [d'ečt'í];

lidský: vyslovíme [litskí] aj [lickí];

Švédsko: vyslovíme [švétsko] aj [švécko], rovnako tak *švédský* [švétskí] aj [švéckí], *švédští* [švétšt'í] aj [švéčt'í], *švédština* [švétšt'ina] aj [švéčt'ina];

větší: vyslovíme [vjetší] aj [vječí], nie [vjetčí], rovnako *většina* [vjetšina] aj [vječina];

tvrdší: [tvřtší] aj [tvřčí];

kratší: [kratší] aj [kračí];

podzim: [podzim] aj [pozim];

Bydžov: [bidžof] aj [bižof].

Uvedené typy asimilácií prebiehajú v spisovnej výslovnosti, časté sú však aj spodobovania vyvolané nárečovými vplyvmi alebo nedbalou artikuláciou. **Nesprávne** sú asimilácie nasledujúceho typu:

- [tfar] namiesto [tvar], [kfalita] namiesto [kvalita], [sfetr] namiesto [svetr], [poxfala] namiesto [poxvala] (nárečová progresívna asimilácia znelosti); [gvúli] namiesto [kvúli] pri výslovnosti slova *kvůli*, [gvečeru] namiesto [kvečeru] v spojení *k večeru*, [jag mislíš] namiesto [jak mislíš] pri *jak myslíš*, [pohib ruki] namiesto [pohip ruki] v prípade *pohyb ruky*, [nález vodi] namiesto [náles vodi] v spojení *nález vody* a pod. (nárečová regresívna asimilácia znelosti pred v alebo sonórou);
- [píščítí] namiesto [píščití] pri výslovnosti slova *píščitý*, [roščílit se] namiesto [rosčílit se] v slove *rozčílit se*, [ščítat] namiesto [sčítat], [ščásti] namiesto [sčásti] v slove *zčásti*, [roščarování] namiesto [rosčarování] pri slove *rozčarovaný*, [roščesat] namiesto [rosčesat] v slove *rozčesat* a pod. (nesprávna asimilácia miesta artikulácie ostrých a tupých sykaviek).

3.4.2 Zjednodušenie spoluhláskovej skupiny

Spisovná výslovnosť pripúšťa možnosť **zjednodušenia dvoch spoluhlások rovnakých alebo líšiacich sa znelosťou** vnútri slova (na hraniciach koreňa a prípony alebo predpony a koreňa), môžeme ich vysloviť ako jednu hlásku:

panna: [pana];

Anna: [ana];

povinný: [povíní];
kamenný: [kamení];
měkký: [mňekí];
francouzský: [francoʊský];
bezstarostná: [besstarostná] aj [bestarostná];
rozsypat: [rossipat] aj [rosipat];
vyšší: [višší] aj [viší];
babiččin: [babiččin] aj [babičin];
pražští: [prašťí] aj [prašští].

Nezjednodušíme však pre zachovanie významu na rozhraní slov, v zloženinách alebo v imperatívnych tvaroch na *-me*: vyslovujeme teda [poddaní] (*poddaný* x *podaný*), [racci] (*racci* x *raci*), [nejjasnejší] (*nejjasnejší* (t. j. najviac jasný) x *nejasnější*, t. j. menej jasný), [ottok] (*odtok* x *otok*), [pan novák] (nie [panovák]), [před domem] (ne [předomem]), *dvojazyčný* [dvojzajiční], *půllitr* zreteľnejšie ako [púllitr], *uvědomme si* [uvědomme si] (nie [uvjedome si]).

Vynechanie hlásky zo spoluhláskovej skupiny, ktorú tvoria rôzne hlásky, je možné len v niekoľkých prípadoch:

- pri zložitejších spoluhláskových zoskupeniach vznikajúcich v adjektívnych tvaroch N pl. muž. rodu životného:

francouzští: [francoʊšští] aj [francoʊšťí];
mořští: [mořšťí] aj [mořťí];

- v slovách *srdce*, *dcera*, *ctnost*, *egyptský*, ktoré vyslovíme buď s celým spoluhláskovým zoskupením (vo vyššom štýle, pri recitácii), alebo zjednodušene vynechaním [t] (v neutrálnej reči):

[srce] aj [sřtce];
 [cera] aj [tcera];
 [ctnost] aj [cnost];
 [egyptskí] aj [egipskí]⁵⁸;

⁵⁸ Odporúčaný spôsob zjednodušenej výslovnosti tohto výrazu (so štvorčlennou spoluhláskovou skupinou *-ptsk-*) vzbudzuje však isté rozpaky – sledovaním jeho výslovnosti vo zvukových verejnoprávnych médiách a medzi učiteľmi a prieskumom medzi študentmi ostravskej Pedagogickej fakulty sme zistili, že sa u týchto hovoriacich vyskytuje buď plná, nezjednodušená výslovnosť [egyptskí], alebo podoba s asimiláciou spôsobu artikulácie [egipckí] s náhradou *-ts-* za *-c-*, ktorá je však ortoepickými príručkami jednohlasne označovaná za nepripustnú. V osobných rozhovoroch potom učitelia i študenti posudzovali variant [egipskí] ako nekultivovaný a divili sa, prečo tu nemôžu vysloviť hlásku [c] rovnako ako v slovách *dětský*, *lidský* a pod.

- v prítomných tvaroch slovesa *být* (*jsem, jsi, jsme, jste, jsou*), ak má funkciu pomocného alebo sponového slovesa, môžeme vypustiť hlásku [j], ako napr. v zložených slovesných tvaroch minulého času:

[přišel sem] aj [přišel jsem] (základný variant bez [j] sa vyskytuje po spoluhláske);

[šla jsem] aj [šla sem] (základný variant s [j] sa uprednostňuje po samohláske);

[viděli sme] aj [viděli jsme] (nie [viděli zme]);

[zvítězili ste] aj [zvítězili jste];

- pokiaľ je však sloveso *být* plnovýznamové alebo ak stojí na začiatku vety (je na ňom dôraz), hláska *j* sa zachováva (*Myslím, tedy jsem. Já už tady jsem! Jsi to skutečně ty? Jsem to já!*).

V iných prípadoch je **vypustenie** spoluhlásky **nežiaduce**, vyslovujeme teda plne napr.:

jméno: [jméno], nie [méno];

přijdu: [přijdu], nie [přidu];

hřbitov: [hřbitof], nie [řbitof];

tkanička: [tkaňička], nie [kaňička];

která: [která], nie [kerá];

zvláštní: [zvláštní], nie [zláštní, zlášňí];

prázdné: [prázdné] (v zbežnej spisovnej výslovnosti možné aj [prázné], rovnako tiež pri odvodeninách ako *prázdniny* – [prázdňini] aj [prázňini] a i.).

3.4.3 Vloženie hlásky

Výnimočne sa môže do spoluhláskovej skupiny **vložit'** samohláska na uľahčenie výslovnosti – to je prípad číselníkov *sedm, osm* a ich odvodenín, ktoré môžeme vyslovovať buď podľa písomnej podoby (so slabikotvorným *m*), alebo s vloženým [u]:

[sedm] aj [sedum] (nie [sedn]);

[osm] aj [osum] (nie [osn]);

[sedmnáct] aj [sedumnáct], nie napr. [sedumnást], [sedumnác], [sednáct] a pod. (musí sa dodržať tiež výslovnosť koncovky *-ct*)⁵⁹;

[osmdesátá] aj [osumdesátá], nie [osndesátá].

⁵⁹ Väčší výslovnostný problém nastáva pri realizácii zložených číselkových výrazov typu *jedenáct set*, ktoré by sa mali vyslovovať s nezjednodušenou spoluhláskovou skupinou [cts] – [jedenáct set]; vzhľadom na ťažkosť s vyslovením tejto skupiny odporúča J. Zeman (2008, s. 119) pripustiť „variantu [jedenácset] alespoň jako běžnou“.

Hláskové spojenie písané *mě* máme podľa novších ortoepických príručiek (Palková, 1994; Hůrková, 1995; Zeman, 2008) vyslovovať s vloženým [ň], teda [mňe], nie [mje] (tento variant príručky hodnotia ako lokálne, nárečovo podmienenú výslovnosť, ktorá sa nepovažuje za normatívnu), a to napriek tomu, že kodifikačná príručka *Výslovnost spisovné češtiny I* (1967) uznáva obojakú výslovnosť (za základný variant považuje [mňe], avšak [mje] pripúšťa ako oblastnú obmenu; tomuto poňatiu sa približuje aj Krčmová (2008, s. 150) svojou charakteristikou „vyslovovat [mjesto] není sice nesprávné, ale je to realizace méně obvyklá a bývá založena na nářeční zvyklosti“):⁶⁰

město: [mňesto], nie [mjesto];

měsíc: [mňesíc], nie [mjesíc];

změnil zaměstnání: [zmňeňil zamňestnáňí]⁶¹, nie [zmjeňil zamjestnáňí].

Ďalšie typy spoluhláskových skupín a príklady konkrétnych slov, pri ktorých môže dochádzať k zmenám vo výslovnosti, uvádzajú Palková (1994), Krčmová (2008), Zeman (2008), Pokorná, Vránová (2007).

3.5 Pravidlá výslovnosti prevzatých slov v češtine

Pravidlá spisovnej výslovnosti prevzatých slov nie sú také ustálené ako pri domácich slovách – táto skutočnosť súvisí s mierou ich grafickej adaptácie a vzťahom medzi ich grafickou podobou (pravopisom) a výslovnosťou. Stupeň zdomácnenia prevzatého výrazu sa premieta do pravopisu, ktorý je počesťený v rôznej miere, s ktorou potom korešponduje väčšia alebo menšia ustálenosť jeho výslovnosti (Palková, 1994, s. 341 – 343). Slovo úplne pravopisne počesťené sa vyslovuje ako domáce slovo (napr. *aféra*, *šok*); v prípade slov so zachovaným pôvodným pravopisom je nutné poznať aj ich originálnu výslovnosť (napr. *interview* [intervjú], *laser* [lejzr], *capriccioso* [kapričózo]); pri veľkej časti prevzatej slovnej zásoby je grafické počesťenie iba čiastočné, príp. je zavedené písanie dubliet, a to vedie ku kolísaniu vo výslovnosti (napr. *konsonant* [konsonant] aj [konzonant], môže sa písať aj *konzonant*; *cartridge* [kartrič] aj [kártrič], možno písať aj *kartridž*). Práve odlišnosť písanej

⁶⁰ Ide o jav, na ktorý majú odborníci rôzny pohľad (v súčasnosti aj v minulosti); na základe hodnotení hovorených prejavov profesionálnych hovoriacich musíme spomenúť, že výslovnosť [mje] nie je „méně obvyklá“, ako uvádza M. Krčmová, naopak, u sledovaných hovoriacich rôzneho veku pôvodom z Moravy (bez ohľadu na „rodnú“ moravskú nárečovú oblasť) prevažuje.

⁶¹ Pozor tiež na neortoepické vynechanie -m- v skupine [mňe], ku ktorému niekedy dochádza po spoluhláske: slovo *podmět* vyslovujeme správne [podmňet], nie [podňet], *samozřejmě* [samožřejmňe], nie [samožřejne] a pod.

a vyslovovanej podoby slov, neznalosť zvukovej realizácie výrazov v zdrojovom jazyku sú častou príčinou neustálenej alebo nesprávnej výslovnosti.

Na zistenie náležitej zvukovej podoby prevzatého slova môžeme využiť 2. diel výslovnostnej kodifikačnej príručky *Výslovnost spisovné češtiny. Výslovnost slov přejatých. Výslovnostní slovník* (1978), ktorá obsahuje jednak všeobecné zásady pre ortoepickú výslovnosť prevzatých slov, jednak – ako je zrejmé aj z názvu – výslovnostný slovník, obsahujúci približne 20-tisíc lexikálnych jednotiek (potreba zaradenia slovníka – na rozdiel od 1. dielu príručky venovaného ortoepii domácej slovnej zásoby – je zdôvodniteľná spomenutým „nepevným vzťahom“ medzi pravopisom a zvukovou realizáciou prevzatých slov). Avšak vzhľadom na fakt, že od doby spracovania a vydania tohto titulu (v 60. – 70. rokoch 20. storočia) uplynul dlhý časový úsek, pri niektorých javoch došlo k posunu vo výslovnostnej norme (a prebehla aj výraznejšia pravopisná úprava⁶²) a čeština sa obohatila o mnohé ďalšie výpožičky, ktorých výslovnosť môže spôsobiť ťažkosti, táto práca už neopisuje úplne aktuálny stav. Inými slovami to isté vyjadrila V. Štěpánová (2019, s. 204): „Kodifikace výslovnosti přejaté slovní zásoby (...) je zastaralá z hlediska značného posunu v normě, není v souladu se současnou kodifikací pravopisnou a rovněž nezachycuje novější, avšak dnes velmi frekventované lexikum, zejména anglického původu.“ Okrem zastaranosti nie je príručka bežne dostupná, preto by sme uvítali vznik novej publikácie, ktorá by predstavila súčasnú ortoepickú normu tejto časti slovnej zásoby, a to tak pre všeobecné, ako aj vlastné mená (výslovnosť vlastných mien osobných a zemepisných patrí k javom veľmi problematickým). Kým dielo tohto typu vznikne (žiaľ, zatiaľ sa nepripravuje), zostáva nám na základné poučenie o výslovnosti prevzatých výrazov uvedená kodifikačná príručka a práca vychádzajúca z jej všeobecných zásad (ako napr. Palková, 1994, alebo Hůrková, 1995), ktoré je však vhodné doplniť o súčasnejšie výklady formulované najmä na portáli *Internetová jazyková příručka*⁶³ a ďalších novších tituloch, ktoré problematiku výslovnosti aspoň čiastočne zahŕňajú (napr. *Pravidla českého pravopisu, Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*, slovníky cudzích slov), alebo o špecializované práce V. Strahla, J. Zemana a ďalších⁶⁴.

Na tomto mieste uvedieme hlavné zásady, ktoré môžeme uplatniť pri výslovnosti prevzatých slov.

⁶² Pozri *Pravidla českého pravopisu* z r. 1993 a *Dodatek k Pravidlům českého pravopisu* z r. 1994.

⁶³ K výslovnosti prevzatých slov a vlastných mien pozri <https://prirucka.ujc.cas.cz/?id=914> [cit. 22. 1. 2022].

⁶⁴ Pozri zoznam odporúčanej literatúry v kap. 7.

Základný princíp znie: **vychádzame z výslovnosti** (nie z pravopisu) **daného jazyka, ale s českou artikuláciou hlások a s českým prízvukom** – hlásky, ktoré čeština nemá, sa nahrádzajú najbližšími (najpodobnejšími) českými hláskami a prízvuk sa presúva na prvú slabiku, ak pochádza slovo z jazyka s prízvukom na inej slabike (nevyslovujeme teda celkom verne ako v pôvodnom jazyku, iba s výnimkou citátov a citátových výrazov, pozri ďalej); rovnakým spôsobom ako pri výslovnosti domácich slov prebiehajú pri susedných hláskach kombinačné zmeny, napr. spätná asimilácia *znelosti* (Palková, 1994, s. 341 – 342). Výslovnosť niektorých slov, ktoré boli prevzaté v skorších obdobiach, je však – v rozpore s týmto základným pravidlom – založená na grafickej podobe, ako napr. *foťbal*, z anglického *football*, vyslovujeme [fodbal].

Pri počesťovaní výslovnosti sa **nahrádzajú** napr. tieto hlásky (Palková, 1994, s. 342):

- zaokrúhlené samohlásky [ö], [ü] nezaokrúhlenými [e], [i] – [rentgen];
- nosové samohlásky spojením príslušnej nenosovej (ústnej) samohlásky s nosovou spoluhláskou [n], [m] – [pardon];
- obojperné [v] pernozubným [v] – *William* [vilijem]; tu súčasne anglická redukovaná samohláska nahradená [e];
- anglické [θ], zapisované ako *th*, čítame ako [t] (obvykle na začiatku slova), príp. [s] (na konci slova), napr. *Thatcherová* [tečrová], *Smith* [smit] alebo [smis].⁶⁵

Z ďalších zásad upozorňujeme na nasledujúce:

- samohláska **i** **nemäkkí d, t, n** – [diktát], nie [d'iktát]; *senior* – [senijor], nie [señijor]; nesprávne mäkkenie je možné počuť u hovoriacich pochádzajúcich zo sliezkej nárečovej oblasti, a to u príslušníkov všetkých generácií (bežne napr. v podobách [ord'inace], [cent'imetr], [domiňik], [vaňilka], [moňitor] atď.);
- **spojenie samohlások** vnútri základu slov patriacich rôznym slabikám nevyslovujeme s rázom, napr. *ea, ae, ao, oa* a i. (spojenie samohlások v tejto pozícii je jasným príznakom cudzosti slova, v češtine sa vokály stretávajú iba na hranici predpony a základu alebo na švíku zloženiny) – [meandr], [aorta], [koala], [ideál], [teorije], [realita];
- **spojenie samohlások** v rámci jednej slabiky je dvojhláska: *au* (*auto*), *eu* (*euforie*), ráz sa nevyslovuje;

⁶⁵ K výslovnosti a skloňovaniu mena *Smith* pozri tiež portál *Internetová jazyková príručka*, <https://prirucka.ujc.cas.cz/?slovo=smith#> [cit. 22. 1. 2022].

- **spojenie samohlásky** [i] s ľubovoľným ďalším vokálom vnútri slova (napr. *ia*, *io*, *ie*) sa artikuluje s vloženým [j] – *dieta* [dijeta], *biologie* [bijologije].

K najproblémovjším javom patrí kolísanie vo vokalickej kvantite a znelosti spoluhlások.

Dĺžka samohlások sa na rozdiel od slov českého pôvodu dôsledne neoznačuje:

- niekedy zapísaná nie je, ale samohláska sa má vysloviť dlho (napr. *minus* [mínus]);
- niekedy pre pravopisný variant s krátkou hláskou existuje obojaká výslovnosť (napr. [kultúra] aj [kultura]; možnosť dvojakej výslovnosti prípony *-ura* je uvedená na portáli *Internetová jazyková příručka*⁶⁶ alebo v práci J. Zemana (2008, s. 49; tu aj ďalšie prípony tohto typu, ako *-urka*, *-urní*, a poznámka „převládají varianty s krátkou samohláskou“), aj keď kodifikačná publikácia požaduje iba dlhú výslovnosť);
- pri niektorých typoch prípon bolo zavedené písanie dubliet, teda je možná aj dvojaká výslovnosť (napr. v slove *pasivní* – *pasívni*; samotnú podobu s krátkou samohláskou môžeme však vysloviť s krátkym aj dlhým vokálom);
- nedodržanie náležitej kvantity samohlásky môže niekedy zmeniť význam slov (*nota* – *nóta*, *deviza* – *devíza*, *lama* – *láma*);
- vzhľadom na veľké kolísanie dĺžok v rôznych typoch prípon (napr. *-iv/-ív*, *-in/-ín*, *-on/-ón*, *-ona/-óna*, *-or/-ór*) odporúčame na zistenie správneho variantu pri konkrétnych výrazoch využiť najmä webovú stránku *Internetová jazyková příručka* – z nej citujeme aj nasledujúci komentár: „Vzhledem k posunům ve výslovnostní normě a také ke změnám pravopisným (viz *Psaní samohlásek v zakončení přejatých slov*) nejsou starší ortoepické příručky ve vztahu k samohláskové délce v přejatých slovech již mnohdy aktuální. Je rovněž třeba si uvědomit, že délka vyslovované samohlásky není v mnoha případech zcela jednoznačná, nežádka se vyslovuje tzv. polodélka a ani samotní mluvčí nemusí být ve výslovnosti stejných výrazů vždy konzistentní. Je evidentní, že na samohláskovou délku u mnoha cizích slov v češtině má vliv věk mluvčích nebo jejich regionální původ, z hlediska jednotlivých výrazů pak doba a způsob přijetí slova, lexikální význam, frekvence a sféra užití, expresivita atp.“⁶⁷;
- ak je dĺžka vokálu označená, potom sa tiež vyslovuje.

Kolísanie v znelosti spoluhlások sa prejavuje výrazne pri *s/z*, menej pri *k/g* alebo pri výslovnosti písmena *x* („iks“).

⁶⁶ Pozri *Samohlásková délka u přejatých slov*. Dostupné na: <https://prirucka.ujc.cas.cz/?id=914> [cit. 22. 1. 2022].

⁶⁷ *Samohlásková délka u přejatých slov*, <https://prirucka.ujc.cas.cz/?id=914> [cit. 22. 1. 2022].

Najproblémovejším javom je **výslovnosť s/z** medzi samohláskami a v susedstve jedinečných spoluhlások:

- vyslovujeme [s] aj [z] na mieste pôvodne písaného s: progresívna je výslovnosť [z], a to aj v prípadoch, keď by podľa pôvodu slov malo byť [s], napr. v slovách *renesance*, *disertace*, *resort*, *diskuse*, *režisér* (v týchto výrazoch bol navyše v príručke *Pravidla českého pravopisu* v roku 1993 zavedený aj dvojaký pravopis, teda napr. *renesance* aj *renezance*), vyslovované [s] však patrí do vyššieho štýlu; v poslednom vydaní príručky *Pravidla českého pravopisu* (1993) a v ich *Dodatku* (1994) boli zavedené častejšie dublety aj pri ďalších výrazoch;
- niektoré slová majú ustálenú výslovnosť so znelým [z], ale v písanej podobe sa pripúšťa dubleta, napr. *filozofie/filosofie* [filozofije], *humanismus/humanizmus* [humanizmus]⁶⁸.

Spoluhlásky k/g: ku kolísaniu dochádza v prevzatých slovách s hláskou *k*, výslovnostné dublety sú prípustné iba pri slovách *inkoust* – [iŋkoust/iŋgoúst], [plakát/plagát], [akát/agát], [krejcar/grejcar], inak musíme v súlade s grafikou vysloviť iba *k*, ako napr. v slovách *demokracie*, *frekvence*, *motocykl*, *dekret* a i.

Písmeno x vyslovujeme ako spojenie dvoch hlások – buď [ks], alebo [gz], a to v závislosti od hláskového okolia (pred párovou spoluhláskou podlieha bežnej spätnej asimilácii znelosti):

- základná podoba [ks] sa vyslovuje na začiatku slov pred samohláskou (napr. v slove *xenofob*), medzi samohláskami (napr. *praxe*, *lexikum*), pred neznelou spoluhláskou (napr. *expert*, *extrém*, *textil* a iné), pred nepárovou spoluhláskou (napr. *exministr*), na konci slova (*kodex*);
- znelá výslovnosť [gz] sa uplatňuje pred párovou znelou spoluhláskou (napr. *exhalace*, *exhibice*) alebo v skupine *ex-* na začiatku slova pred samohláskou (ak sa už nepociťuje ako predpona, napr. *existovat*, *exotický*, *exil*; v opačnom prípade sa predpona pred samohláskou aj sonórou vysloví [eks], napr. v už uvedenom prípade *exministr* alebo vo výraze *exadmirál*, v ktorom sa po predpone môže objaviť aj ráz).

V zhode s pravopisom vyslovujeme zoskupenie *sch* (napr. *ischias* ako [isxijas], nie [išijas]) alebo skupiny *sp*, *st*, *sk* – [studovat], [sport], [spekulovat], [skandál] (nesprávne, expresívne [študovat], [špekulovat], [škandál]).

⁶⁸ Pozri *Souhlásková znělost u přejatých slov*. Dostupné na: <https://prirucka.ujc.cas.cz/?id=914> [cit. 22. 1. 2022].

Pôvodnú výslovnosť jazyka, z ktorého výrazy preberáme, zachovávame iba vtedy, ak hovoríme doslovné citáty alebo ustálené slovné spojenia, citátové výrazy, napr.:

curriculum vitae: [ku 'rikulum ví 'té],

doctor honoris causa (dr. h. c.): [doktor ho 'nóris 'kauzá],

fair play: ['fér 'plej],

chargé d'affaires: [šaržéda 'fér],

enfant terrible: [anfan te 'ribl] a pod.

Súčasný stav súvisiaci s neistotou mnohých používateľov pri výslovnosti prevzatých slov (zo všeobecného hľadiska aj pri konkrétnych výrazoch) podrobne komentovala V. Štěpánová v článku približujúcom fonetické otázky, dodané v rámci jazykovej poradne Ústavu pre jazyk český (Štěpánová, 2013b).

3.6 Ortoepická norma suprasegmentálnych javov v češtine

Ústredným bodom českej kodifikácie výslovnosti je súbor noriem pre spisovnú realizáciu hlások a hláskových skupín, t. j. rovina segmentálna, vetných zvukových prostriedkov (čiže prozodických, suprasegmentálnych) sa dotýka len okrajovo. Kodifikačná príručka *Výslovnost spisovné češtiny I* (1967) sa v samostatnej kapitole venuje iba **prízvuku** (slovnému prízvuku hlavnému a vedľajšiemu, prízvuku taktovému, dôrazu a najmä prízvukovaniu predložiek; s. 65 – 70) a stručne ešte **melódii zisťovacej otázky** (s. 71 – 72). Zdôvodnenie zodpovedá dobovému stavu výskumu prozodických prostriedkov a istým pochybnostiam o možnostiach ich kodifikovania: „Norma těchto prostředků má poněkud jiný charakter nežli při hláskách a přízvuku. Otázka, zdali je možno uskutečnit též kodifikaci zvukových prostředků větných, nestala se zatím z ortoepického hlediska předmětem důkladnějšího zkoumání. Je to ostatně otázka dosti složitá“ (*Výslovnost spisovné češtiny I*, 1967, s. 71). Súčasne sa tu však uvádza, že v jazykovom povedomí používateľov spisovného jazyka istá nekodifikovaná norma prozodických prostriedkov existuje, že si odchýlky od tejto normy uvedomujeme a pociťujeme ich ako porušenie základného systému zvukových prostriedkov hovoreného jazyka, najmä v súvislosti s vetnou melodikou a dynamikou, s členením reči a zvoleným tempom hovorenia (ibid.).

Segmentálna a suprasegmentálna rovina češtiny sú podľa Z. Palkovej (2017a) od seba „pomerne nezávislé“ – súčasťou prozodických jednotiek nebýva modifikácia segmentov ako v niektorých iných jazykoch a „vlastnosti prozodické stavby nemajú väčšinou vliv na

segmentální procesy v řeči“. Z dalších charakteristických črt **prozodie češtiny**, které by mohli sloužit na medzijazykové porovnávání, Z. Palková uvádí: „Prozodickou strukturu češtiny tvoří hierarchie lineárních jednotek *slabika – mluvní takt – promluvový úsek – ukončená výpověď*. Tyto jednotky mají konkrétní zvukovou charakteristiku a oporu v pocitu uživatele jazyka. (...) Zvukovou kvalitou, která se nejvíce podílí na vzniku relevantních rysů suprasegmentální modulace a prozodických jednotek, je melodie (průběh základního tónu)“ (ibid.).

V tejto kapitole sa primárne zameriame na tie javy suprasegmentálnej roviny, ktoré sú v češtine viac-menej stabilizované a pre ktoré sú stanovené isté ortoepické pravidlá – na **prízvuk** a vetnú **melódiu**. Celý komplex prozodických prostriedkov uplatňujúcich sa pri produkcii súvislej reči (zahŕňajúcej jej členenie na prízvukové takty, výpovedné úseky a výpovede, pauzu, modulačné prostriedky melódie a tempa reči, farby a sily hlasu, ktorá sa prejavuje nielen v slovnom prízvuku, ale aj vo vetnom prízvuku, v dôraze a emfáze) tu predstavovať nebudeme; často sú totiž závislé od celkového kontextu, postoja hovoriaceho a jeho individuálneho spôsobu realizácie výpovedí, ktorý môže byť prispôbovaný potrebám poslucháčov.⁶⁹

Príklady spomínaných javov sú v tejto kapitole pre lepšiu prehľadnosť zapisované bežným pravopisom, nie fonetickou transkripciou.

3.6.1 Slovný prízvuk

Slovný prízvuk, zvuková prominencia (zosilnenie) slabiky v rámci slova alebo slovného zoskupenia, je v češtine charakterizovaný ako stály (pevný) a iniciálny (viaže sa na prvú slabiku slova) (Beneš a kol., 2013, s. 107; Krčmová, 2008, s. 81, 206; Palková, s. 156, 277 a i.). Prominencia prízvučnej slabiky je málo výrazná, v reči sa reálne prejaví len pri významnom alebo zámerom zdôraznení.⁷⁰ V súvislosti s ortoepickým prízvukovaním je možné uviesť nasledujúce základné pravidlá:

- pri izolovaných výrazoch je prízvuk vždy na **prvej slabike**;
- v prúde reči niektoré výrazy slovný **prízvuk nemajú**, prikláňajú sa k predchádzajúcemu alebo nasledujúcemu prízvučnému slovu a vytvárajú s ním jeden **prízvukový takt** (rečový takt, fonetické slovo), rytmický celok – sú to tzv. **klitíky**: proklitíky

⁶⁹ Záujemcom o štúdium vetných zvukových prostriedkov odporúčame odbornú fonetickú literatúru, pozri napr. Palková, 1994; Krčmová, 1992, 2008, 2009; Zeman, 2008; Beneš a kol., 2013; Skarnitzl, Šturm, Volín, 2016; tiež heslá publikácie *Encyklopedický slovník češtiny*, pozri napr. jeho online verziu (Karlík, Nekula, Pleskalová, 2012 – 2020).

⁷⁰ Viac o českom prízvuku pozri v prácach Palkovej (2012 a 1994), Beneša a kol. (2013, s. 106 – 118), Krčmovej (2008) a Zemana (2008).

(predklonky) a enklitiky (príklonky); **predklonky** sú neprízvučné slová po pauze, ktoré predchádzajú slovám prízvukným (napr. spojky, častice, odkazovacie zámená, ojedinele plnovýznamové slovo – napr. *pan* 'král); **príklonkami**, ktoré stoja za prízvukným slovom, bývajú napr. krátke, t. j. neprízvučné tvary zámen (*mi*, *ho*, *mu*), zvratné zámená (*se*, *si*) alebo tvary pomocného slovesa *být* (*jsem*, *jsi*, *bych*, *bys*), na rozdiel od predkloniek ich za prízvukným výrazom môže byť viac ('*napsal jsem si to* 'správně);

- v slovných spojeniach **pôvodných** (pravých, vlastných) **jednoslabičných predložiek** (napr. *před*, *nad*, *za*, *pod*, *na*, *ve* a pod.) s menami (podstatnými, prídavnými, zámenami), ktorých pád predložka určuje, **nesie prízvuk predložka**: '*chodí* 'do školy, '*píšeme* 'na tabuli, '*stojí* 'před námi, '*za* vysokým 'kopcem, '*vyletěl* 'nad mraky; prízvuk sa však **môže presunúť z predložky** na nasledujúce slovo:
 - ak za predložkou stojí dlhé slovo, väčšinou štvor- a viacslabičné ('*stalo se to na* 'nejnebezpečnějším 'úseku 'dálnice),
 - ak je nasledujúce slovo výraz nesklonný (väčšinou príslovka), ktorý predložka gramaticky neurčuje ('*stalo se to na* 'velmi 'nebezpečném 'místě),
 - alebo ak chceme toto nasledujúce slovo viac zdôrazniť (napr. pri porovnaní, silnom citovom zaujatí), príp. je za predložkou výraz patriaci do zoznamu alebo súsovia ('*stalo se to na* 'tomto 'místě; '*pravidlo* 'platí pro 'češtinu, a 'ne pro 'polštinu; '*čtenář se* 'zamýšlí nad 'českou, 'slovenskou a 'polskou 'výslovností; za '*přídavným* 'jménem); tiež neobvyklý slovosled, nezamýšľaná odmlka v reči alebo rytmicke usporiadanie taktov môžu zapríčiniť stratu prízvuku tohto druhu predložiek (pozri *Výslovnost spisovné češtiny I*, 1967, s. 68 – 69, alebo Zeman, 2008, s. 135 – 140);
- **nepravé** (nepôvodné) **jednoslabičné predložky**, ktoré vznikli skrátením pôvodných dlhších výrazov (napr. *kol*, *krom*, *dle*, *skrz*, *stran* atď.) väčšinou prízvuk nemávajú: *skrz* 'prsty, *krom* 'tebe; prízvukovať ich môžeme, pokiaľ po nich nasleduje jednoslabičné slovo: '*dle* tvé 'rady, '*krom* té 'věci;
- **predložky dvojslabičné** však už nesú prízvuk na svojej prvej slabike vždy rovnako ako ostatné dvojslabičné slová: '*kromě* 'tebe, '*kolem* 'domu, '*beze* 'strachu;
- **neslabičné predložky** (*k*, *v*, *s*, *z*) nie sú nositeľom slabičnosti (nemajú slabičné jadro, ktorým je vokál, príp. sonóra), preto ani nemôžu niesť prízvuk; tvoria zvukový celok s nasledujúcim slovom ('*k* domu).

Okrem pravidelného **hlavného** prízvuku sa môže objaviť aj **vedľajší** prízvuk, napr. v zložených slovách na prvej slabike druhej časti zloženiny ('*česko* 'slovenský), v nezložených

dlhších slovách/hovorených taktoch minimálne so štyrmi slabikami býva na nepárnych slabikách, uplatňuje sa iba ako rytmizačný činiteľ (hovorí sa o daktylotrochejskom spáde reči); v češtine sa vedľajší prízvuk výrazne neprejavuje, realizuje sa len pri nízkom tempe reči alebo pri dôraznej reči, nápadnejšie pri prednese veršov – „počítá s ním metrum českého verše“ (Krčmová, 2008, s. 172, 207).

Porušovanie princípov správneho prízvukovania môžeme zaznamenať najmä pri počúvaní čítaných textov (a to aj v oficiálnych prejavoch, vo zvukových médiách): jednoslabičné predložky často nenesú prízvuk v tých prípadoch, keď ho nie je jednoznačne majú, niekedy sú okrem toho ešte zvukovo odtrhnuté od slova, ktorého pád určujú (a majú s ním tvoriť jeden prízvukový celok, takt), a to pripojením k predchádzajúcemu výrazu. Rovnako vplyvom sliezskeho dialektu dochádza k nesprávnemu umiestňovaniu prízvuku na predposlednú slabiku slov alebo hovorených taktov (*po'jede do Ost'ravy* namiesto *'pojede 'do Ostravy*); tento jav je možné zaznamenať u mnohých hovoriacich všetkých generácií pochádzajúcich z tejto nárečovej oblasti, aj tých, ktorých hovorený prejav neobsahuje žiadne iné výrazné odchýlky od spisovnej normy. Chybné kladenie slovného prízvuku má za následok porušenie rytmu českej reči.

3.6.2 Vetná melódia – intonácia

Ako bolo uvedené, dôležitú úlohu medzi prozodickými prostriedkami majú premeny výšky tónu (melodické zmeny) hlasu vo výpovedi. Kým stručne predstavíme ich funkciu v češtine, objasníme pojmy uvedené v nadpise tejto podkapitoly (ktoré sa niekedy používajú ako synonymá): **intonáciu** tu v súlade so Z. Palkovou chápeme ako komplexnú zvukovú kvalitu (zahŕňajúcu predovšetkým tónovú, ale aj silovú a časovú moduláciu), termínom **melódia** označujeme priebeh výšky základného tónu – melódia je teda základnou zložkou intonácie (Palková, 2017c). **Vetná intonácia** češtiny je vo všeobecných črtách ustálená, stabilizovaná, **nie je však kodifikovaná**. Ďalej v krátkosti predstavíme intonačnú normu spisovnej češtiny, ktorá slúži na vyjadrenie dôležitých **funkcií** (funkčných protikladov):

- je signálom ukončenosti alebo neukončenosti prehovoru,
- v rámci ukončených výpovedí odlišuje ako jediný prostriedok určité výpovedné typy (signalizuje ich komunikatívne funkcie, naznačuje komunikačný zámer hovoriaceho – oznámenie, otázka, žiadosť a pod.),
- odlišuje neutrálnu intelektuálnu výpoveď od výpovede citovo zafarbenej, expresívnej a pod. (Palková, 2017b; Beneš a kol., 2013, s. 88).

Pre české neutrálne výpovede sa stabilizovali tri základné melodické vzorce – **melodémy**⁷¹ na rozlíšenie neukončených a ukončených výpovedí a ich typov (spracované podľa Palková, 2017b; Beneš a kol., 2013, s. 88 – 92):

1. **melodéma končiaca klesavá** – pre vety oznamovacie, rozkazovacie a dopĺňacie otázky (t. j. otázky obsahujúce opytovacie zámeno alebo príslovky),
2. **melodéma končiaca stúpavá** – pre otázky zisťovacie (t. j. také, na ktoré čakáme odpoveď *áno* alebo *nie*),
3. **melodéma nekončiaca** – signalizuje pokračovanie výpovede, jej neukončenosť.

Použitie nesprávnych (t. j. iných ako stabilizovaných) melodém nemôže vyjadriť uvedené funkčné protiklady, pozri aj nasledujúci názorný prehľad:

Tabuľka 8: Funkcia intonácie v neutrálnej výpovedi (podľa Palková, 2017b)

Komunikačná stratégia	Vetná modalita	Melodéma
ukončenosť →	oznamovacia veta	→ končiaca klesavá (1)
→	rozkazovacia veta	→ končiaca klesavá (1)
→	dopĺňacia otázka	→ končiaca klesavá (1)
→	zisťovacia otázka	→ končiaca stúpavá (2)
neukončenosť		→ nekončiaca (3)

Základné melodémy môžeme pre lepšiu predstavu znázorniť graficky pomocou meniacej sa úrovne zápisu slabík, ktorá zodpovedá zmene výšky tónu. Každý z intonačných modelov sa môže realizovať rôznymi kadenciami, z ktorých niektoré sú považované za normované, iné nie. Tu uvádzame iba hlavné typy, ktoré slúžia na rámcovú orientáciu v intonácii českých viet, a to pre rodených hovoriacich i pre cudzincov učiacich sa český jazyk; podrobné poučenie je nutné vyhľadať v odbornej fonetickej literatúre – na niektoré tituly odkazujeme v tejto kapitole, v nich sú uvedené ďalšie zdroje (či už klasické staršie diela F. Daneša alebo M. Romportla, ako aj novšie práce spojené najmä s menom Z. Palkovej a ďalších pracovníkov

⁷¹ **Melodéma** je súbor stabilných melodických schém – kadencií, ktoré sa v jazyku uplatňujú v rovnakej funkcii; **kadencia** je abstraktná schéma priebehu melódie, tvorí ju určitý sled výškových zmien. Pri opise českej intonácie sa teda v súčasnosti používa termín melodéma na označenie súboru schém s rovnakou funkciou, termín kadencia na charakteristiku týchto melodických schém jednotlivito. Nositeľom melodémy je v češtine najčastejšie posledný takt výpovede alebo prehovorového úseku (Beneš a kol., 2013, s. 88; Palková, 2017b).

Fonetického ústavu Filozofickej fakulty Karlovej univerzity, ktorí pôvodné teórie rozvíjajú a dopĺňajú o výsledky nových výskumov v tejto oblasti).

Ad 1) **Melodéma končiaca klesavá:** tón postupne klesá od intonačného centra (t. j. prízvuchej slabiky jadra výpovede, vetného prízvuku) do konca výpovede;

a) **koncová kadencia** bezpríznaťová (v neutrálnej výpovedi; prvá slabika intonačného centra je v rovnakej výške alebo nižšie, ako je posledná slabika predchádzajúceho taktu):

<i>Přijedou v poledne.</i>	<i>Kdy přijedou?</i>
<i>Při je dou</i> <i>v po</i> <i>led</i> <i>ne.</i>	<i>Kdy</i> <i>při</i> <i>je</i> <i>dou?</i>

b) **koncová kadencia** príznaková (pri väčšom dôraze; prvá slabika intonačného centra je zreteľne vyššie oproti predchádzajúcemu textu):

<i>Přijedou v poledne.</i>	<i>Kdy přijedou?</i>
<i>Při je dou led ne.</i> <i>v po</i>	<i>Kdy je dou?</i> <i>při</i>

K ďalším variantom príznakovkej koncovej kadencie, najmä dôrazovej stúpavo-klesavej, pozri Palková, 2017b; Beneš a kol., 2013, s. 89 – 90.

Ad 2) **Melodéma končiaca stúpavá:** tento intonačný typ ako jediný prostriedok odlišuje zisťovaciu otázku od oznamovacej vety, ktoré majú inak totožnú gramatickú štruktúru; jeho zvuková podoba je stabilná a najviac vyhranená (a iba ním sa tiež zaoberá kodifikačná príručka, ako bolo uvedené); túto základnú podobu zisťovacích otázok charakterizuje skokové stúpnutie tónu medzi dvoma slabikami posledného taktu nesúceho melodému – podľa umiestnenia tohto stúpnutia sa rozlišujú rôzne varianty opytovacej melódie, kodifikáciou sú prijaté dve možnosti, ktoré sa považujú za rovnocenné:

a) **antikadencia stúpavá** – stúpa posledná slabika:

<i>Přijdeš na oběd?</i>
<i>Přijdeš</i> <i>na o</i> <i>běd?</i>

b) **antikadencia stúpavo-klesavá** – stúpa druhá slabika taktu (t. j. prvá slabika po prízvuku), nasledujúce slabiky postupne mierne klesajú, nie však až na úroveň prvej slabiky (variant sa uplatní pri najmenej trojslabičnom takte):

<i>Přijdeš</i> <i>na</i> <i>běd?</i> <i>o</i>
--

Kodifikačná príručka aj novšie fonetické práce upozorňujú na nespisovné realizácie otázkovej melodémy, najmä na tzv. pražskú otázku, „spievanie“, pre ktorú je typické stúpnutie už prvej slabiky taktu.

Ad 3) **Melodéma nekončiaca** (tzv. polokadencia): pokračovanie, neukončenosť prehovoru je možné vyjadriť rôznymi melodickými variantmi, napriek istej nevyhranenosti je možné vymedziť dva typy polokadencií:

a) slabiky taktu naznačujúceho nekončiacu intonáciu sa zvyšujú v postupných krokoch (stúpavý priebeh melódie):

<i>Když se vrátil z procházky, začalo... (pršet).</i>
<i>Když se vrá til cház začalo...</i> <i>z pro</i> <i>ky</i>

b) zvýši sa melódia celého taktu – buď s rovným priebehom, alebo miernym poklesom na konci; prvý z uvedených variantov dokladá nasledujúci príklad:

<i>Přijdeme až později, protože...</i>	
<i>Přijdeme</i>	<i>protože...</i>
<i>až</i>	

Ďalšie obmeny melódie nekoncových úsekov prehovorov, jej príznakové aj bezpríznakové typy pozri napr. v prácach Palkovej (2017b) alebo Beneša a kol. (2013, s. 91 – 92).

Náležite používaná intonácia prispieva k **porozumeniu** textu u príjemcov oznámenia – je preto nutné v pauzách pri členení reči uplatňovať zodpovedajúci typ intonácie signalizujúci **koniec** alebo **pokračovanie výpovedí** a súčasne intonačne odlišovať typ vety podľa **komunikačného zámeru**. K intonačným chybám však dochádza často, a to u bežných aj profesionálnych hovoriacich – vyskytuje sa napr. stúpavá intonácia otázok (antikadencia) na mieste koncovej kadencie alebo polokadencie (stúpame výrazne hlasom v mieste, kde má hlas klesnúť alebo ním máme signalizovať pokračovanie výpovede), tiež končiaca kadencia namiesto polokadencie alebo nesprávna intonácia dopĺňacích a zisťovacích otázok.

4 Ortoepia segmentálnych a suprasegmentálnych javov v slovenčine

Patrik Petráš

Pri opise slovenskej kodifikovanej výslovnosti vychádzame z aktuálne platnej kodifikačnej príručky *Pravidlá slovenskej výslovnosti* (Král', 2009), ktorú na niektorých miestach dopĺňame aj ďalšou odbornou literatúrou. Artikulačný opis slovenských hlások je spracovaný v diele *Atlas slovenských hlások* (Dvončová, Jenča, Král', 1969), neskôr bola ortofonická charakteristika hlások spracovaná v kapitole Á. Král'a (1989b, s. 200 – 262).

V rámci segmentálnych javov uvádzame ortofonickú charakteristiku jednotlivých hlások a následne opis ich spisovnej výslovnosti. V systéme vokálov charakterizujeme výslovnosť monoftongov, diftongov a samohláskových skupín. Upozorňujeme tiež na správne používanie kvantity vokálov. Zákon o rytmickom krátení tvorí jednu zo základných vlastností, ktorými sa slovenčina odlišuje od češtiny. V konsonantickom systéme sa zameriavame na opis výslovnosti spoluhlások, ktorých výslovnostné varianty závisia od ich pozície v slabike (j, v). Veľmi dôležitým javom v slovenskej výslovnosti je znelostná asimilácia s regresívnym priebehom. Pozornosť tiež venujeme aj výslovnosti zdvojených spoluhlások, mäkkostným vzťahom *t, d, n, l – t', d', ň, l'*, pričom sa osobitne zameriavame na dvojicu *l – l'*, ktorá je funkčne najviac oslabená. Asimilačne podmienená je výslovnosť spoluhlások *m, n* a ich variantov, preto bolo potrebné opísať aj výslovnosť týchto spoluhlások v závislosti od nasledujúcej hlásky. V rámci spoluhláskových skupín sa v slovenčine rozlišujú také, ktoré sa nezjednodušujú, a také, ktoré sa zjednodušujú napríklad vynechaním niektorej spoluhlásky. Zo suprasegmentálnych javov opisujeme tie prozodické vlastnosti, ktoré majú najvýraznejší vplyv na frázovanie a moduláciu rečového signálu, t. j. prízvuk, vetný prízvuk – dôraz – emfázu, melódiu vety a prestávku. Potrebne je upozorniť, že ortoepické opisy vychádzajú najmä z neutrálneho výslovnostného štýlu, v niektorých prípadoch poukazujeme aj na výslovnosť vo vyššom (vysokom) štýle, vtedy takúto výslovnosť označujeme symbolom *.⁷²

4.1 Slovenské samohlásky

Spisovná slovenčina obsahuje päť opozícií krátkych a dlhých samohlások: [a] – [á], [e] – [é], [i] – [í], [o] – [ó], [u] – [ú]. Mimo tohto systému stojí krátky vokál [ä], ktorého výslovnosť sa v neutrálnom štýle nevyžaduje, nahrádza sa vokálmi [e] alebo [a] (pozri ďalej). Inventár

⁷² K výslovnostným štýlom pozri podkap. 1.2.3 *Zvuková kultúra a slovenská ortoepia*.

slovenských dvojhlások je nasledovný: *ia* [ia], *ie* [ie], *iu* [iu], *ô* [uo]. Všetky slovenské dvojhlásky majú stúpavý charakter. Z hľadiska kvantity sa za dlhé vokály považujú dlhé monoftongy [á], [é], [í], [ó], [ú] a digtongy [ia], [ie], [iu], [uo]. Podľa polohy jazyka pri výslovnosti môžeme klasifikáciu slovenských samohlások znázorniť v nasledovnej tabuľke:

Tabuľka 9: Delenie slovenských samohlások podľa polohy jazyka

Delenie podľa zvislého pohybu jazyka	vysoké	<i>i, í</i>		<i>u, ú</i>
	prostredné	<i>e, é</i>		<i>o, ó</i>
	nízke		<i>ä, a, á</i>	
		predné	stredné	zadné
Delenie podľa vodorovného pohybu jazyka				

4.1.1 Ortofonická charakteristika slovenských samohlások

V nasledujúcej časti opíšeme hlavné artikulačné črty slovenských samohlások podľa Kráľa (1989b, s. 203 – 219).

- **Samohlásky [a], [á]**

Pri výslovnosti týchto samohlások je ústna dutina zo všetkých krátkych samohlások najotvorenejšia. Uhol čeľuste je najväčší (pri dlhom [á] je väčší než pri krátkom [a]). Keďže ide o nízku samohlásku, jazyk má najnižšie postavenie – je položený na dne ústnej dutiny. Pery sa na artikulácii týchto vokálov nezúčastňujú.

- **Samohláska [ä]**

Samohláska [ä] sa vyslovuje po perných spoluhláskach [p], [b], [m], [v]. Jej výslovnosť sa vyžaduje iba vo vyššom štýle, v neutrálnom štýle býva nahrádzaná samohláskou [e], resp. v niektorých slovách samohláskou [a]. Samohlásku [ä] charakterizuje diftongoidnosť – počas jej výslovnosti jazyk neustále mení svoju polohu zhruba v smere od samohlásky [e] k samohláske [a], ide však o podstatne menšiu zmenu než pri výslovnosti dvojhlások, preto sa táto samohláska nepovažuje za dvojhlásku. Konček jazyka sa opiera o spodné d'asno, chrbát jazyka je oblúkovito zdvihnutý pod podnebie, pričom artikulačné úsilie sa sústreďuje v oblasti predného chrbta jazyka. Najvyšší bod jazykového oblúka je síce prednejšie než pri samohláske [a], ale je oproti nej o niečo vyššie. Táto samohláska sa takisto klasifikuje ako

nízka. Uhol čeľuste je o niečo menší oproti [a]. Ani na artikulácii vokálu [ä] sa pery nezúčastňujú.

- **Samohlásky [e], [é]**

Jazyk sa stavia do prednej časti ústnej dutiny. Čeľusťový uhol je menší ako pri výslovnosti samohlásky [a], pery sa na artikulácii nezúčastňujú.

- **Samohlásky [i], [í]**

Jazyk má najvyššie predné postavenie. Čeľusťový uhol je menší ako pri samohláskach [e], [é]. Pery sa na artikulácii takisto nezúčastňujú.

- **Samohlásky [o], [ó]**

Jazyk zaujíma zadné prostredné postavenie. Čeľusťový uhol je menší ako pri samohláske [a]. Na artikulácii týchto samohlások sa aktívne zúčastňujú pery, ktoré sa zaokrúhľujú a vysúvajú dopredu, labializácia však nie je výrazná.

- **Samohlásky [u], [ú]**

Jazyk má zadné vysoké postavenie. Čeľusťový uhol je malý a pri artikulácii sa aktívne zúčastňujú pery, ktoré sa posúvajú dopredu, a perný otvor sa zaokrúhľuje, labializácia je výrazná.

- **Dvojhlásky**

Dvojhlásky ako kĺzavé vokalické zvuky zložené z dvoch rozlíšiteľných častí svojimi krajnými časťami pripomínajú niektoré slovenské monoftongy. Dvojhlásky *ia* [ja], *ie* [je] a *iu* [ju] sa skladajú z *i*-ovej časti a z časti pripomínajúcej vokály [a], [e] a [u]. Dvojhláska *ô* [uo] sa skladá z *u*-ovej časti a z časti pripomínajúcej vokál [o]. Slovenské diftongy teda tvoria triedu tzv. *i*-ových a *u*-ových vokalických zvukov. Keďže je vrchol sonórnosti až v druhej časti dvojhlások, všetky slovenské dvojhlásky hodnotíme ako stúpavé. Ich trvanie je porovnateľné s dlhými monoftongmi. V artikulácii slovenských dvojhlások existujú rozdiely: pri ich výslovnosti sa v krajných dvojhláskových polohách jazyk nestavia do rovnakej polohy ako pri príslušnom monoftongu, ale iba sa k tomuto postaveniu približuje. Väčšie rozdiely sú pri dvojhláskach s väčším artikulačným rozpätím medzi prvou a druhou časťou, teda pri dvojhláskach [ja] a [ju], pričom dvojhláska [ju] je ako celok labializovaná (labializácia je

väčšia v druhej časti [ju]). Labializácia dvojhlások [ju] a [uo] býva menšia ako labializácia monoftongu [u]. Pri artikulácii dvojhlások sa prechod jazyka od prvej časti dvojhlásky k druhej časti realizuje plynulým pohybom.

4.1.2 Výslovnosť samohlások

4.1.2.1 Kvantita samohlások

Podľa kodifikácie spisovnej slovenčiny by mal byť pomer v trvaní krátkych a dlhých samohlások približne 1 : 2. Za ortoepickú chybu sa považuje skracovanie dlhých samohlások (alebo aj ich nahrádzanie krátkymi vokálmi), pričom táto tendencia je silnejšia vo vyššom tempe reči a v dlhších slovách. K skracovaniu tak nesprávne dochádza:

- v dlhých slovách, napr. výslovnosť slov *národného* a *vysielajú* ako [národneho, visjelaju];
- v slovách a tvaroch *ktorí, ktorá, ktoré, ktorého* a pod. vyslovených ako [ktoři, ktora, ktore, ktoreho];
- v niektorých ustálených slovných spojeniach, ako napr. v spojení *dobré ráno*, ktoré sa vysloví so skrátením vokálov na rôznych miestach: [dobre_ráno, dobré_rano, dobre_rano] a pod.;
- keďže v slovenčine má kvantita dištinkívnu platnosť, v niektorých prípadoch môže dôjsť pri zmene kvantity aj k zmene významu, porov. napr. dvojice *sud – súd*, *zástavka – zastávka* [sud – súd, zastáuka – zástauka] a pod.

V spisovnej slovenčine sa pri distribúcii kvantity uplatňuje osobitné pravidlo známe ako **rytmický zákon** (rytmické krátenie). Jeho znenie podľa *Pravidiel slovenskej výslovnosti* (2009, s. 42) je nasledovné: „dlhá samohláska vzťahovej (relačnej) alebo slovotvornej prípony sa po predchádzajúcej dlhej slabike kráti.“ Preto má spisovná slovenčina tvary *pekný*, ale *slávny*; *ženám*, ale *vládam*; *dlaniam*, ale *básňam*. Pri uplatnení rytmického krátenia sa skracujú dlhé vokály na svoje krátke pendanty a dvojhlásky sa menia nasledovne: [ja] na [a], [je] na [e], [ju] na [u] a [uo] na [o]. Rytmický zákon sa však nevzťahuje na predponové slová a kompozitá, napr. *súčasťka*, *viackrát*. *Pravidlá slovenského pravopisu* (2013, s. 124 – 126) chápu pravidlo o rytmickom krátení širšie, pričom vymedzujú aj 12 výnimiek, podľa ktorých sa druhá dĺžka neskracuje napr. v týchto slovách a tvaroch: *lístie*, *prútie*; *hrádzí*, *schôdzi*; *výhra* – *výhier* (popri tvaru s uplatneným rytmickým krátením *výher*), *Mlynárce* – *Mlynárie*, *hospodárstvo* – *hospodárstiev*; *pávi*, *krokodíli*; *zmúdrieť*, *zvážnieť*; *chvália* – *chváliac* –

chváliaci, hlásia – hlásiac – hlásiaci; vyliavší, udiavší sa; blúdiavať, krmievať; míliar, bieliareň; tisíc násobný, tisíckrát; niekým, niečí; nádielka, súčiastka.

4.1.2.2 Výslovnosť samohlásky [ä]

V tzv. neutrálnom štýle spisovnej výslovnosti sa používanie hlásky [ä] nevyžaduje ani nezakazuje. V istých situáciách (napr. prednes slovenskej klasickej poézie, resp. recitácie, klasické divadelné hry) sa vyžaduje dobrá znalosť výslovnosti tejto samohlásky. V spisovnej slovenčine sa táto samohláska vyskytuje iba po spoluhláskach [p], [b], [m], [v]: *opäť* [opetʰ/*opätʰ], *deväť* [dʰevetʰ/*dʰevätʰ], *najmä* [naime/*najmä], *záväzok* [závezok/*záväzok]. Slová *bábä*, *dúpä*, *holúbä*, *chlapä*, *púpä*, *sôvä*, *žriebä* a ich deriváty sa dnes vyslovujú so samohláskou [a] alebo [e], napr. [bába/bábe/*bábä], [púpa/púpe/*púpä], [žrjeba/žrjebe/*žrjebä] a pod.

4.1.2.3 Výslovnosť dvojhlások

Slovenské diftongy stoja zvukovo blízko k spojeniam [j] + samohláska a [v] + samohláska, no odlišujú sa od nich čistou samohláskovou farbou a od samohláskových skupín typu *diadém* [di__adém] sa líšia monosylabickosťou. Vo výslovnosti dvojhlások sa vyskytujú najčastejšie tieto chyby:

- vyslovovanie dvojhlásky ako rôznoslabičného spojenia dvoch krátkych samohlások: *piatok* ako [pi__atok] namiesto [pjatok] a pod.;
- nahrádzanie dvojhlások rozličnoslabičnými spojeniami [ija, ije, iju] alebo [ijá, ijé, ijú]: *čia, čie, čiu* ako [čija, čije, čiju] namiesto [čja, čje, čju] a pod.;
- zamieňanie dvojhlásky dlhou samohláskou: *poriadna* ako [porádná] namiesto [porjadna] a pod.;
- vkladanie spoluhlásky [j] do tzv. *i*-ovej dvojhlásky: [vjém] namiesto [vjem] a pod.;
- výslovnosť [ɥo] ako [vo, vó, ó]: *dôvod* ako [dvovot], príp. [dvóvot] namiesto [dɥovot]; *môžem* ako [móžem] namiesto [mɥožem] a pod.;
- výslovnosť [ɥo] na začiatku slova ako [uo]: *ôsmy* ako [uosmi] namiesto [ɥosmi] a pod.

V prípade dvojhlásky [ɥo] sa však môžeme stretnúť aj s opačným prípadom, a to s nesprávnym nahradením skupiny [vo] dvojhláskou [ɥo], ako napr. v slovách: *dvor* ako

[d̥uor] namiesto [dvor]; svoj ako [s̥uoi] namiesto [svoi]. Tento jav súvisí s artikulačnou aj akustickou príbuznosťou hlások [v] a [u].⁷³

4.1.2.4 Výslovnosť cudzích samohlások [ö], [õ], [ü], [ű]

Samohlásky [ö], [õ], [ü], [ű] sa v slovenčine nachádzajú iba v cudzích a prevzatých slovách, napr. *Göteborg* [jõtebork], *Montreux* [montrõ], *menu* [menü], *Kitzbühel* [kicbü̯l] a pod. *Pravidlá slovenskej výslovnosti* hodnotia nahrádzanie týchto cudzích samohlások domácimi samohláskami [e], [é], [i], [í], [u], [ú] v prípadoch, keď táto výslovnosť nie je ustálená, ako nápadnú a niekedy aj nekultivovanú. Pokiaľ ide o iné cudzie hlásky, platí pravidlo, že zemepisné, miestne názvy a cudzie mená sa v spisovnej slovenčine vyslovujú podľa výslovnosti v príslušných jazykoch, avšak s tým, že cudzie hlásky sa nahrádzajú najbližšími zvukovo príbuznými slovenskými hláskami.

4.1.2.5 Výslovnosť samohláskových skupín v slovenčine

V slovenčine sa samohláskové skupiny v koreni domácich slov nevyskytujú. Môžu sa nachádzať v predponových slovách (*zaostriť*, *výučba*), kompozitách (*maloobchod*, *sebaúcta*), no predovšetkým v prevzatých a cudzích slovách (*idea*, *demokratizácia*, *kooperácia*, *gymnázium*), pričom sa nevylučujú ani samohláskové skupiny s dlhou samohláskou (*premiér*, *oceán*). Medzi takýmito samohláskami sa nachádza vždy slabičná hranica. Samohláskové skupiny sa v spisovnej slovenčine vyslovujú s plynulým prechodom od prvej samohlásky k druhej, pričom sa medzi ne nevkladá žiadna spoluhláska a ani sa neoddeľujú tvrdým hlasovým začiatkom. Splývajú výslovnosť medzi týmito samohláskami označujeme transkripčným znakom $_$. Uvedené slová vyslovujeme [za $_$ ostriť, ví $_$ užba, malo $_$ obchot, seba $_$ úcta, ide $_$ a, demokratizáci $_$ a, ko $_$ operáci $_$ a, gimnázi $_$ um, premi $_$ ér, oce $_$ án]. Posledná samohláska koncových samohláskových skupín v cudzích slovách má funkciu gramatickej koncovky: (bez) *ideí* [ide $_$ í], *demokratizácií* [demokratizáci $_$ í] a pod.

V rámci zdomácnovania pôvodne cudzích slov v slovenčine dochádza k zmene samohláskovej skupiny na jednoslabičné spojenie alebo sa medzi samohlásky vsunie spoluhláska. Ak slabikotvornú funkciu stratí prvá samohláska, vzniká dvojhláska: *hieroglyf* [h̥ieroglif], *kiahne* [k̥iahñe] a pod. Ďalším znakom zdomácnenia je aj vyslovovanie mäkkých spoluhlások [t̥], [d̥], [ñ], [l̥] pred takto vzniknutými dvojhláskami [ja], [je], [ju]: *halier* [hal̥jer], *Daniel* [dañjel]. Ak slabikotvornú funkciu stratí druhá samohláska, vzniknú

⁷³ K tomu pozri podkap. 4.2.3.2 *Spoluhláska v a jej výslovnostné varianty*.

jednoslabičné skupiny *au* [aʊ], *ou* [oʊ], *eu* [eʊ], *iu* [iʊ], *ai* [aɪ], *ei* [eɪ], *oi* [oɪ], *ui* [uɪ], ako napr. v slovách *auto*, *reuma*, *koiné*, *medaila*, ktoré vyslovujeme [aʊto, reʊma, koiné, medaɪla]. Ide vlastne o analogické skupiny ako v domácich slovách kombinácie samohláska + [v] alebo samohláska + [j]: slová *kov*, *kraj* vyslovujeme [koʊ, kraɪ]. V tejto súvislosti odkazujeme na chápanie dvojhlások Ľudovítom Štúrom, ktorý aj takéto zoskupenia hlások nachádzajúce sa na konci slov považoval za dvojhlásky, avšak nie rovnocenné s dvojhláskami [ja] a [je].⁷⁴

Medzi najčastejšie chyby pri výslovnosti samohláskových skupín patrí vkladanie spoluhlások [j] alebo [v] medzi ne: *idea* ako [ideja] namiesto [ide_a], *kakao* ako [kakavo] namiesto [kaka_o] a pod.

S problematikou výslovnosti samohláskových skupín súvisí aj otázka tvrdého hlasového začiatku a rázu. **Ráz** vzniká prudkým otvorením hlasiviek a ich rozkmitaním po predchádzajúcom závere, ktoré je sprevádzané vznikom výbuchového šumu typického pre neznělé záverové spoluhlásky [p], [t], [k]. Ide vlastne o neznelú záverovú spoluhlásku. V niektorých jazykoch (napr. angličtina alebo nemčina) je to spôsob začiatku alebo konca výslovnosti samohlások v určitej situácii, v iných jazykoch (napr. arabčina) môže mať dokonca platnosť samostatnej hlásky a fonémy. Pre **tvrdý hlasový** začiatok je príznačné, že záver nie je taký silný ako pri ráze a pri otvorení hlasiviek nevzniká výbuchový šum. Pri tvrdom hlasovom začiatku sa hlasivky nerozkmitávajú postupne, plynule (ako je to pre slovenčinu charakteristické), ale prudšie a prvý hlasivkový kmit býva silnejší než bezprostredne nasledujúce kmity. Takýto začiatok znenia samohlásky sa vníma ako artikulačné a zvukové oddelenie samohlásky od predchádzajúcej hlásky, čiže ako prerušenie kmitania hlasiviek na síce krátky, ale vnímateľný čas, ide teda o porušenie charakteristickej slovenskej splývavej výslovnosti, ktorá sa prejavuje aj tak, že samohlásky sa na začiatku slova vyslovujú s mäkkým (hladkým) začiatkom rozkmitu hlasiviek (hlasivky sa rozkmitávajú postupne) a v samohláskových skupinách sa na hraniciach samohlások kmitanie hlasiviek neprerušuje.

Podľa *Pravidiel slovenskej výslovnosti* sa tvrdý hlasový začiatok a ráz v slovenčine vyslovujú iba zriedkavo a v osobitných situáciách, najmä v citoslovciach a vo zvukomalebných slovách. Za alternatívne prípustnú, resp. náležitú výslovnosť rázu sa považujú tieto prípady:

- na začiatku vety a po prestávke: napr. spojenia *istý bohatý kupec*, *ozval sa veľký krik* možno na začiatku vysloviť [ʔistý_bohatý_kupec, ʔozval_sa_veľkí_krik];

⁷⁴ K tomu pozri podkap. 2.2.2 *Kodifikácia spisovnej slovenčiny Ľudovítom Štúrom*.

- v citovo zafarbených výpovediach, v citoslovciach, vo zvolaniach a zvukomalebných slovách: napr. *ach, ako ste ma naľakali; méé* možno vysloviť [ʔax|ʔako__ste__ma__naľakali; meʔeʔé];
- pri vyjadrení ostrého nesúhlasu sa ráz môže objaviť aj na konci slova: napr. *nie* možno vysloviť [ňjeʔ].

Naopak, tvrdý hlasový začiatok a ráz sa vôbec nevyskytujú vnútri slova na hranici morfém, na hranici slovných základov v kompozitách a vnútri rečového taktu na hraniciach slov, teda slová a slovné spojenia *naučiť, zaokrúhliť, veľkoobchod, pod oknom, on i ona* vyslovujeme [na__učiť, za__okrúhliť, veľko__obxot, pod__oknom, on__i__ona, na__uľici].⁷⁵

Tvrdý hlasový začiatok aj ráz sa teda v znelostnej asimilácii⁷⁶ prejavujú ako neznelé spoluhlásky. Ak sa pred rázom vyskytne znelá párová spoluhláska, na jej mieste sa vplyvom asimilácie vyslovuje príslušná neznelá párová spoluhláska, z čoho vyplýva, že dôsledkom rázu a tvrdého hlasového začiatku býva aj chyba v znelostnej asimilácii, porov. napr. výslovnosť spojení s rázom *pod oknom, dub a smrek* ako [pot__ʔoknom, dup__ʔa__smrek] namiesto výslovnosti bez rázu [pod__oknom, dub__a__smrek].

4.2 Slovenské spoluhlásky

Slovenské spoluhlásky môžeme klasifikovať podľa rôznych kritérií, napr. podľa miesta artikulácie, spôsobu artikulácie, artikulujúceho orgánu, sluchového dojmu, účasti hlasu, účasti nosovej dutiny a podľa trvania.⁷⁷ Z hľadiska správnej artikulácie je však potrebné zohľadniť najmä: (1.) miesto artikulácie; (2.) spôsob artikulácie; (3.) účasť hlasu. Klasifikáciu slovenských spoluhlások a ich ortofonickú charakteristiku uvádzame podľa Á. Kráľa (1989, s. 221 – 261).

4.2.1 Klasifikácia slovenských spoluhlások

4.2.1.1 Delenie slovenských spoluhlások podľa miesta artikulácie

Podľa miesta artikulácie môžeme v slovenčine vyčleniť nasledovné triedy spoluhlások: pernoperné (obojperné, bilabiálne); pernozubné (labiodentálne); d'asnové (alveolárne), v rámci ktorých môžeme ešte rozlíšiť predod'asnové (prealveolárne) a zadod'asnové

⁷⁵ Výskum Ľ. Rendára (2015) ukazuje, že v porovnaní s kodifikáciou je uplatnenie rázu a tvrdého hlasového začiatku v rečovej praxi širšie. Viac k tomu pozri v podkap. 6.2.1 *Výslovnostné odchýlky v segmentálnej rovine slovenčiny*.

⁷⁶ K tomu pozri podkap. 4.2.3.3 *Znelostná asimilácia*.

⁷⁷ Podrobnú klasifikáciu slovenských spoluhlások podľa jednotlivých kritérií pozri Kráľ, 1989, s. 259 – 260.

(postalveolárne) spoluhlásky; d'asnovopodnebné (alveopalatálne); tvrdopodnebné (palatálne); mäkkopodnebné (velárne). Hrtanová (laryngálna) je v slovenčine spoluhláska [h].

Do jednotlivých skupín patria nasledovné spoluhlásky:

- **pernopebné:** [p], [b], [m], [ɱ];
- **pernozubné:** [f], [w], [v], [ɱ];
- **d'asnové:**
 - **predod'asnové:** [t], [d], [n], [ɲ], [s], [z], [c], [ʒ];
 - **zadod'asnové:** [ʃ], [ʒ], [č], [ʒ], [r], [r], [r̥], [l], [l], [l̥];
- **d'asnovopodnebné:** [t̪], [d̪], [ɲ], [r̪];
- **tvrdopodnebné:** [j], [i̯];
- **mäkkopodnebné:** [k], [g], [ŋ], [x], [χ], [ŋ];
- **hrtanové:** [h].

Kritérium miesta artikulácie sa v podstate zhoduje s klasifikáciou hlások podľa artikulujúceho orgánu s tým rozdielom, že d'asnové, d'asnovopodnebné, tvrdopodnebné a mäkkopodnebné spoluhlásky zaradujeme podľa artikulujúceho orgánu medzi jazyčné (lingválne) spoluhlásky. (Jednotlivé miesta v ústnej dutine špecifikujú miesto dotyku jazyka.) Spoluhlásku [h] podľa miesta artikulácie charakterizujeme ako hlasivkovú.

4.2.1.2 Delenie slovenských spoluhlások podľa spôsobu artikulácie

Pri delení spoluhlások podľa spôsobu artikulácie vychádzame z druhu prekážky, ktorá pri artikulácii spoluhlásky vzniká. Ak sa prieduch hlasovému a vzduchovému prúdu úplne zablokuje, vznikajú záverové (okluzívne) spoluhlásky, ak vznikne prekážka iba v podobe úžiny, vznikajú úžinovú (konstriktívne) spoluhlásky. Pri niektorých spoluhláskach sa ústna prekážka môže kombinovať s podnebnohltanovým otvorom, vtedy vznikajú nosové spoluhlásky (v slovenčine [m], [ɱ], [n], [ɲ], [ŋ], [ɳ], [ɳ]). Ak po závere nenasleduje explózia, ale frikcia, vznikajú záverovoúžinovú, resp. polozáverové, afrikované spoluhlásky ([c], [ʒ], [č], [ʒ]).

Niekedy môže prekážka spôsobiť iba podstatné zníženie sonórnosti artikulovaného zvuku oproti sonórnosti samohlásky. Pri artikulácii takýchto samohlások dochádza len k zníženiu sonórnosti, nevzniká šumovosť. Takýmto spôsobom vznikajú tzv. „klzávé hlásky“ ([i̯], [u̯]; [j], [v]). Okrem týchto hlások nebývajú šumové ani nosové, bokové ([l], [l], [l̥], [l̥]) a kmitavé hlásky ([r], [r], [r̥]) – ide o sonórne spoluhlásky.

Súhrnne môžeme podľa spôsobu artikulácie vyčleniť nasledovné triedy spoluhlások:

- **záverové:** [p], [b], [m], [ɱ], [t], [d], [n], [tʰ], [dʰ], [ɲ], [k], [g], [ŋ];
- **úžinové:** [f], [w], [v], [ɸ], [s], [z], [ɸ], [ʃ], [ʒ], [r], [ɾ], [ɹ], [l], [ɭ], [ʎ], [ʟ], [x], [χ], [ɸ], [h];
- **záverovoužinové:** [c], [ɟ], [tʃ], [dʒ].

4.2.1.3 Delenie slovenských spoluhlások podľa znelosti

Podľa účasti hlasivkového tónu na artikulácii sa slovenské spoluhlásky delia na znelé a neznelé. Avšak znelosť – neznelosť je v slovenčine neutralizovateľná vlastnosť, čiže v určitých situáciách sa namiesto neznelých spoluhlások môže vysloviť znelá spoluhláska a naopak (dochádza k znelostnej asimilácii⁷⁸). Spisovná slovenčina obsahuje 10 znelostných párov (ku každej neznelých spoluhláske existuje jej znelý protiklad), ktoré v asimilačných pozíciách alternujú. Okrem toho však slovenčina má aj sonórne hlásky, teda nepárové znelé spoluhlásky – ich vlastnosť znelosti je stála, neneutralizovateľná.

Tabuľka 10: Párové znelé a neznelé spoluhlásky v spisovnej slovenčine

znelé:	[b]	[d]	[dʰ]	[g]	[w]	[z]	[ʒ]	[ɟ]	[ʒ]	[ɣ] ([h])
neznelé:	[p]	[t]	[tʰ]	[k]	[f]	[s]	[ʃ]	[c]	[tʃ]	[x]

Z uvedenej schémy vyplýva, že neznelé *ch* [x] má až dva znelé náprotivky, a to hlásky [ɣ], [h], ktoré sa navzájom líšia predovšetkým miestom artikulácie – [ɣ] je mäkkopodnebná hláska, [h] hrtanová hláska.

Nepárové znelé spoluhlásky (sonóry) v slovenčine sú [r], [ɾ], [ɹ], [l], [ɭ], [ʎ], [m], [ɱ], [n], [ɲ], [ŋ], [ɸ], [ɸ], [v], [ɸ], [j], [i], [ɹ], ([h]).

4.2.2 Ortofónia slovenských konsonantov

• Spoluhlásky [p], [b], [m]

Bilabiálne spoluhlásky [p], [b], [m] sa artikulujú utvorením pernoperného záveru, ktorý sa na konci trvania spoluhlásky zruší explozívny pohybom. Keďže jazyk sa na artikulácii nezúčastňuje, môže zaujímať rôzne postavenie, jeho pozíciu vo fáze zrušenia záveru určuje nasledujúca hláska. Na základe rozdielov znelosť – neznelosť a ústnosť – nosovosť môžeme spoluhlásky [b] a [m] charakterizovať ako znelé, [p] ako neznelú. Spoluhlásky [p], [b] sú

⁷⁸ K tomu pozri podkap. 4.2.3.3 *Znelostná asimilácia*.

ústne (mäkké podnebie zatvára priechod do nosovej dutiny), spoluhláska [m] je nosová (mäkké podnebie sa spúšťa do ústnej dutiny a otvára priechod do nosovej dutiny).

- **Spoluhlásky [t], [d], [n]**

Prealveolárne spoluhlásky [t], [d], [n] sa artikulujú utvorením záveru dotykom jazyka o okraje podnebných klenby. Čeľusťový uhol je malý, ale zväčšuje sa v rade [t] – [d] – [n]. Pery pri artikulácii nie sú aktívne.

- **Spoluhlásky [k], [g], [ŋ]**

Velárne spoluhlásky [k], [g], [ŋ] sa artikulujú s úplným ústnym záverom v oblasti mäkkého podnebia. Záverový dotyk sa realizuje zadným chrptom jazyka, pričom konček jazyka sa opiera o spodné d'asno. Pery sa opäť na artikulácii aktívne nezúčastňujú. Čeľusťový uhol je väčší ako pri d'asnových spoluhláskach. Spoluhláska [ŋ] sa vyslovuje iba pred spoluhláskami [k] a [g]. Na rozdiel od d'asnového [n] mäkkopodnebné [ŋ] nemá fázu zrušenia ústneho záveru – mäkkopodnebný záver pretrváva počas artikulácie celej skupiny [ŋk] a [ŋg].

- **Spoluhlásky [t'], [d'], [ɲ]**

Alveopalatálne spoluhlásky [t'], [d'], [ɲ] sa artikulujú na rozhraní zadného d'asna a predného tvrdého podnebia, ale záverový dotyk jazyka smeruje k tvrdému podnebiu. Hoci čeľusťový uhol je malý, v rade [t'] – [d'] – [ɲ] sa zväčšuje. Pery pri artikulácii nie sú aktívne a môžu zaujímať rôzne postavenie podľa susednej hlásky.

- **Spoluhlásky [f], [w], [ɱ]**

Pri artikulácii labiodentálnych úžinových spoluhlások [f], [w], [ɱ] sa dolná pera stavia pod horné rezáky tak, že vzniká malá štrbina. Spoluhlásku [ɱ] však možno hodnotiť aj ako záverovú, pretože dolná pera sa obvyčajne dotýka horných rezákov. Keďže sa jazyk na artikulácii nezúčastňuje, jeho poloha závisí od artikulačných potrieb susedných hlások. Pri artikulácii [f], [w] mäkké podnebie zatvára priechod do nosovej dutiny, sú to teda ústne hlásky na rozdiel od nosovej spoluhlásky [ɱ], keď mäkké podnebie otvára priechod do nosovej dutiny. Spoluhláska [f] sa od spoluhlások [w], [ɱ] líši vlastnosťou neznelosti. Spoluhláska [ɱ] nemá šumovú zložku (počas trvania ústnej prekážky vzduchový prúd prechádza nosom). Vyslovuje sa iba pred inou pernozubnou spoluhláskou, teda nemá ani fázu zrušenia záveru explóziou.

- **Spoluhlásky [s], [z], [ɲ]**

Pri artikulácii prealveolárnych úžinových spoluhlások [s], [z], [ɲ] sa v oblasti rozhrania končeka a predného chrbta jazyka utvorí malá úžina medzi jazykom a predným d'asnom. Čeľusťový uhol je pri artikulácii týchto spoluhlások malý. Ústne spoluhlásky [z] a [s] sa navzájom od seba líšia vlastnosťami znelosti a neznelosti. Nosová znelá spoluhláska [ɲ] nie je šumová, ale sonórna. Je kombinačne podmienená, vyslovuje sa len pred d'asnovými úžinovými spoluhláskami [s], [z], [š], [ž]. Jazyk počas trvania podnebnohltnovej úžiny zaujíma postavenie podľa nasledujúcej sykavej spoluhlásky. Postavenie pier sa pri artikulácii spoluhlások [s], [z], [ɲ] môže meniť v závislosti od hláskového okolia.

- **Spoluhlásky [x], [ɣ], [ɳ]**

Pri artikulácii úžinových velárnych spoluhlások [x], [ɣ], [ɳ] sa jazyk stavia pod mäkké podnebie a medzi chrbtom jazyka a podnebím vzniká úžina. Šum spoluhlások [x], [ɣ] je zreteľne modulovaný ústnou dutinou, pri spoluhláske [ɳ] nie je prítomný, pretože prechádza voľne cez nos. Pery sa na artikulácii nezúčastňujú, ale ich postavenie závisí od susedných hlások. Spoluhláska [ɳ] sa vyslovuje iba pred spoluhláskami [x], [ɣ]. Kombinačne podmienená je aj spoluhláska [ɣ], ktorá sa vyslovuje (1.) v asimilačnom postavení namiesto neznelého [x] a (2.) namiesto znelého [h] vtedy, ak by sa mali bezprostredne po sebe vysloviť dve [h]. Vtedy sa zvyčajne vysloví hlásková skupina [ɣh].⁷⁹ Pery sa na artikulácii aktívne nezúčastňujú – môžu zaujímať postavenie podľa susedných hlások. Ústne spoluhlásky [ɣ] a [x] sa navzájom odlišujú vlastnosťami znelosti a neznelosti, znelé [ɳ] sa od nich líši nazálnosťou.

- **Spoluhlásky [c], [ɟ]**

Prealveolárne spoluhlásky [c], [ɟ] sa artikulujú podobným postavením jazyka ako úžinové predod'asnové spoluhlásky [s], [z], ale líšia sa spôsobom artikulácie, pretože sa skladajú z fázy záveru a fázy úžiny. V prvej časti sa utvorí záver ako pri spoluhláskach [t], [d], v druhej časti vznikne úžina ako pri spoluhláskach [s], [z]. Keďže vo fáze úžiny vzniká ostrý sykavý šum zhodný so šumom spoluhlások [s], [z], označujú sa aj ako afrikované spoluhlásky (afrikáty). Spôsobom artikulácie sa [c], [ɟ] zhodujú s druhým párom afrikovaných spoluhlások – [č], [ž]. Čeľusťový uhol je pri artikulácii [c], [ɟ] malý a mäkké podnebie zatvára priechod do nosovej dutiny. Nie je prítomná aktívna účasť pier na artikulácii, tie môžu

⁷⁹ K asimilácii spoluhlások [x], [ɣ] a [h] pozri podkap. 4.2.3.3 *Znelostná asimilácia*.

zaujímať rôzne postavenie podľa hláskového okolia artikulovaných spoluhlások [c], [ʒ]. Spoluhlásky [c], [ʒ] tvoria znelostný pár ([c] je neznelá, [ʒ] znelá spoluhláska).

- **Spoluhlásky [š], [ž], [č], [ž]**

Postalveolárne spoluhlásky [š], [ž], [č], [ž] možno charakterizovať ako tupé (tmavé) sykavé spoluhlásky. Podľa spôsobu artikulácie, vzťahov znelosti – neznelosti a sprievodných vlastností (napätosť, šírka dotyku jazyka a veľkosť úžiny, sila šumu) tvoria ich vzťahy paralelu k vzťahom spoluhlások [s], [z], [c], [ʒ]. Líšia sa však tým, že [š], [ž], [č], [ž] sa artikulujú na rozhraní predného a zadného d'asna, resp. až na zadnom d'asne (konček jazyka sa dvíha pod horné d'asno). Pri alternatívnom spôsobe artikulácie je konček jazyka za dolnými zubmi, vtedy sa horného d'asna dotýka predný chrbát jazyka. Mäkké podnebie zatvára priechod do nosovej dutiny a v porovnaní s ostrými sykavými spoluhláskami [s], [z], [c], [ʒ] je čeľusťový uhol väčší. Na artikulácii [š], [ž], [č], [ž] sa navyše zúčastňujú pery – vyšpuľujú sa dopredu a perný otvor sa zaokrúhľuje. Spoluhlásky [š], [č] charakterizujeme ako neznelé, [ž], [ž] ako znelé.

- **Spoluhláska [h]**

Hlavné artikulačné miesto a miesto maximálneho zúženia je pri úžinovej spoluhláske [h] v hrtane, preto sa aj označuje ako hrtanová hláska. Hlasivky majú osobitné postavenie: nedostávajú sa do záverového postavenia ako pri iných znelých hláskach (hoci aj [h] je znelá spoluhláska), ale počas ich kmitania zostáva medzi nimi malá štrbina. Táto spoluhláska je veľmi náročná na dych. Mäkké podnebie vytvára slabý podnebnohltnanový záver, jazyk ani pery sa na artikulácii aktívne nezúčastňujú (môžu zaujímať rôzne postavenia podľa hláskového okolia).

- **Spoluhlásky [v], [u]**

Sonórne spoluhlásky [v], [u] sa artikulujú činnosťou pier, ide teda o perné hlásky: spoluhláska [v] je pernozubná, [u] pernoperná. Úžinová znelá hláska [v] sa artikuluje podobne ako neznelá hláska [f]. Mäkké podnebie zatvára priechod do nosovej dutiny, čeľusťový uhol je malý, ale zároveň väčší ako pri [f]. Spoluhlásku [v] možno hodnotiť ako kĺzavý zvuk. Charakteristický zvuk tejto hlásky vzniká v druhej fáze jej trvania pri prechode k nasledujúcej hláske. Hláska [v] otvára slabiku – vytvára stúpajúci svah slabiky. Jej výskyt je limitovaný na pozície pred samohláskami a sonórnymi spoluhláskami. Ide o presonantickú časť slabiky.

Pri artikulácii jazyčnej labializovanej hlásky [ɯ] jazyk zaujíma zadné vysoké postavenie približujúce sa k postaveniu pri výslovnosti samohlásky [u], ale nebýva tak vysoko a konček jazyka zvyčajne leží na dne ústnej dutiny. Pery sa vyšpuľujú a zaokrúhľujú, labializácia [ɯ] je však menšia ako labializácia samohlásky [u]. Perný otvor je pri artikulácii [ɯ] veľmi malý – menší ako pri samohláske [u]. Mäkké podnebie zatvára priechod do nosovej dutiny, hlasivky kmitajú a čeľusťový uhol je malý. Aj hlásku [ɯ] možno označiť ako kĺzavú – vzniká dynamikou pohybu pier k situácii maximálnej labializácie. Jej charakteristický zvuk je v prvej časti jej trvania – zatvára slabiku, tvorí jej klesajúci svah. Hlásku [ɯ] distribučne dopĺňa hláska [v], pretože [ɯ] sa vyskytuje iba po samohláskach a sonórnych hláskach, teda v postsonantickej časti slabiky. Pred sonórnymi spoluhláskami hlásky [v] a [ɯ] alternujú.

- **Spoluhlásky [j], [i]**

Palátálne spoluhlásky [j], [i] sa svojou kombinatorikou podobajú hláskam [v], [ɯ] – hláska [j] sa vyskytuje v presonantickej časti slabiky, hláska [i] v jej postsonantickej časti. Rovnako obe hlásky možno charakterizovať ako kĺzavé. Pri artikulácii [j] sa konček jazyka opiera o dolné d'asno a dolné rezáky, chrbát jazyka sa dvíha pod podnebnú klenbu a vypĺňa prednú časť ústnej dutiny. Mäkké podnebie zatvára priechod do nosovej dutiny a pery sa na artikulácii aktívne nezúčastňujú, ich postavenie závisí sčasti od hláskového okolia [j].

Sonórnej spoluhláske [j] sa veľmi podobá sonórna hláska [i], ale na rozdiel od [j] charakteristickou črtou [i] je, že je tu len artikulačný pohyb k zaujatiu i-ového postavenia bez stacionárneho úseku, čím sa [i] zhoduje so sonórnou hláskou [ɯ].

- **Spoluhláska [l']**

Alveopalatálna spoluhláska [l'] sa zhoduje so spoluhláskami [t'], [d'], [ɲ] miestom a čiastočne aj spôsobom artikulácie, no spoluhláska [l'] je boková, teda záver v strednej časti ústnej dutiny sa kombinuje s úžinou na bokoch jazyka i na bokoch ústnej dutiny. Pri artikulácii sonórnej hlásky [l'] mäkké podnebie zatvára priechod do ústnej dutiny, pery sa na artikulácii aktívne nezúčastňujú. Táto hláska sa môže artikulovať dvomi spôsobmi: (1.) „Konček jazyka sa môže opierať o dolné d'asno a dolné rezáky alebo sa môže dvíhať k hornému d'asnu. Jazyk sa však dotýka d'asna i tvrdého podnebia. Dotyk sa vpredu podobá na d' alebo ň a je široký“ (Král', 1984, s. 82). (2.) „Konček jazyka sa opiera o horné d'asno a dotyková plocha je zreteľne menšia než pri predchádzajúcom type. Aj pri tejto artikulácii sa jazyk vypína pod podnebnú klenbu, no nie tak vysoko ako pri prvom type l'“ (ibid.). Á. Král' (ibid., s. 83) zároveň pripomína, že „z ortofonického hľadiska je dôležité, aby sa pri výslovnosti l' dosiahol

normovaný stupeň „mäkkosti“. Vzniká širším dotykcom jazyka o podnebnú klenbu a vyplňaním ústnej dutiny zdvihnutím chrbta jazyka“.

- **Spoluhlásky [l], [l̥], [l̥]**

Postalveolárne spoluhlásky [l], [l̥], [l̥] charakterizujeme ako sonórne, z nich [l̥] a [l̥] sú aj slabikotvorné. Artikulácia je podobná ako pri [l̥]. Ide o bokové hlásky – počas trvania priehrady v strede ústnej dutiny je úžina na bokoch jazyka a ústnej dutiny. Konček jazyka sa pri artikulácii týchto hlások dotýka buď zadného d'asna, alebo rozhrania predného a zadného d'asna. Čel'ust'ový uhol je približne rovnaký ako pri artikulácii prostredných samohlások. Mäkké podnebie zatvára priechod do nosovej dutiny a pery sa na artikulácii nezúčastňujú.

- **Spoluhlásky [r], [r̥], [r̥]**

Postalveolárne spoluhlásky [r], [r̥], [r̥] sú kmitavé (hrčivé) hlásky, vibranty. V ústnej dutine sa rýchle strieda prehradzovanie a uvoľňovanie cesty fonačnému prúdu. Pri artikulácii sa pohybuje celý jazyk, ale kmitavý pohyb vyvoláva konček jazyka. Vo fáze prehradzovania cesty fonačnému prúdu nemusí vzniknúť úplný záver, a ak vznikne, býva veľmi slabý a krátky. Na bokoch podnebanej klenby vytvárajú boky jazyka úplný záver. Vo fáze uvoľnenia sa od podnebanej klenby vzd'ahuje iba konček jazyka. Počet kmitov nebýva stály, pri krátkom [r] to môže byť iba jeden kmit, viackmitové [r] sa artikuluje medzi spoluhláskami (ide o slabičné [r̥]), dlhé [r̥] máva štyri a viac kmitov. Pri artikulácii [r] vzniká dost' veľký čel'ust'ový uhol, pery sa na artikulácii nepodieľajú a mäkké podnebie zatvára priechod do nosovej dutiny.

4.2.3 Výslovnosť spoluhlások a spoluhláskových skupín

V súvislej reči v slovenčine prebiehajú rôzne hláskové zmeny, a to v rámci slabiky, slova alebo na hraniciach slov, resp. na hranici morfém. Podľa typu a pôvodu spoluhláskových zmien môže ísť o:

- a) zánik spoluhlások (napr. slová *mestský*, *šesťsto* vyslovíme [meský, šesto] a pod.);
- b) artikulačné prispôsobenie jednej hlásky druhej – splynutie spoločnej artikulačnej fázy susedných spoluhlások (napr. v slovách *sadnúť si* [sahnút' si], *sadla si* [sadla si], *poltón* [poltón] je spoločný apikálny záver vo dvojiciach spoluhlások [dn], [dl] a [lt]);
- c) splynutie hlások (napr. *predsa*, *väčší* vyslovíme [pre>ca, ve>čí/*vä>čí] a pod.);

- d) asimilácia (spodobovanie) podľa miesta a spôsobu artikulácie (napr. slová *hanba*, *cengať* vyslovíme [hamba, ceŋgať] a pod.);
- e) asimilácia hlások podľa znelosti (napr. slová a spojenia *predpoveď*, *vzplanúť*, *pod papierom* vyslovíme [pretpoveť, fsplanúť, pot_papierom] a pod.).

4.2.3.1 Spoluhláska *j* a jej výslovnostné varianty

Hláska [j] sa vyslovuje na začiatku slabiky pred samohláskou. Podľa tohto pravidla vyslovujeme napríklad slová *hocijako*, *hokejista*, *prijat'*, *prijímať*, *moji*: [hocijako, hokejista, prijať, prijímať, moji]. Toto výslovnostné pravidlo sa vzťahuje aj na predponové slová, napr. *nadjazd*, *objem*, *odjakživa*, *adjektívum*: [nadjast, objem, odjagživa, adjektívum]. Rovnako platí aj v medzislovnej fonetike. Napríklad spojenie *to je jasné* vyslovíme [to_je_jasné].

Znak *j* sa vyslovuje ako [i], ak sa *j* nachádza v koncovej časti slabiky po samohláske. Toto pravidlo platí aj v medzislovnej fonetike. Slová a slovné spojenia *dôjsť*, *nájsť*, *dvojazyčný*, *daj mi*, *daj jej* vyslovíme [duojst', nájst', dvojazičnĭ, dai_mi, dai_jej].

Variantná výslovnosť [j]/[i] sa pripúšťa v nasledovných prípadoch:

- ak pred znakom *j* v tej istej slabike stojí v písme *i* alebo *y*, napríklad *Ázijčan*, *kyj* môžeme vysloviť [áziĵčan, kij], ale aj [áziĭčan, kiĭ];
- ak je v začiatkovej časti slabiky pred znakom *j* ešte iná spoluhláska, napríklad *zjazd*, *zjav* môžeme vysloviť [zjast, zjaŭ], ale aj [ziast, ziäŭ].

Aj vo výslovnosti rozlišujeme slová *priať* – *prijat'* a *vie* – *vyje/vije*: [priäť – prijať, vie, vije]. V slovách *anjel*, *archanjel*, *evanjeliár*, *evanjelický*, *evanjelik*, *evanjelium* vyslovujeme dvojhĺasku, preto vyslovujeme mäkko aj predchádzajúcu spoluhlásku: [aňjel, arxaňjel, evaňjeli_ár, evaňjelickĭ, evaňjelik, evaňjeli_um].

4.2.3.2 Spoluhláska *v* a jej výslovnostné varianty

Hláska [v] sa vyslovuje na začiatku slabiky pred samohláskou a dvojhĺaskou, pred spoluhláskami [r], [l], [l'], [j] i pred slabičnými spoluhláskami [r], [r'], [l], [l']. Slová a slovné spojenia *voda*, *zvierá*, *vlak*, *vlek*, *v jame*, *vrch*, *vŕba*, *vľk*, *vľča* teda vyslovujeme [voda, zvĕra, vlak, vľek, v_jame, vrĕch, vŕba, vľk, vľča].

Hláska [u] sa vyslovuje v koncovej časti slabiky po samohláske alebo slabičnej spoluhláske. Slová *kov*, *dievča*, *bratov*, *pravda*, *krv*, *obrŭ* (G pl. slova *obrva*), *konzerv* teda vyslovujeme [kou, dĕuĕča, bratou, praŭda, krŭ, obrŭ, konzerŭ].

Variantná výslovnosť [v]/[ʋ] sa pripúšťa v nasledovných prípadoch:

- ak v tej istej slabike znak v predchádza [u], [ú]: *obuv, posuv, cúvnuť* môžeme vysloviť [obuv, posuv, cúvnuť], ale aj [obʋ, posʋ, cúʋnuť];
- na konci slabiky v koreni slova a pred príponou, ak nasleduje spoluhláska [n], [ň], [l], [ľ], [r]: *rovnako, slovník, zívla, havran* môžeme vysloviť [rovnako, slovník, zívla, havran], ale aj [rounako, slouňík, zíʋla, haʋran].

Výslovnosť [f] namiesto [ʋ], napr. [bratislafskí, poľieľka, prf] namiesto [bratislaʋskí, poľieʋka, prʋ], sa považuje za výslovnostnú chybu.

Hláska [ʋ] sa vyslovuje aj v slovách, v ktorých píšeme *u*, ak sa nachádza po slabičnom vrchole, ako je to napr. v tvaroch I fem. *ženou, dlhou ulicou*, ktoré vyslovujeme [ženu, dlhou_uliʋu]. Hláska [ʋ] sa tiež môže nachádzať aj v cudzích a prevzatých slovách, ako napr. *auto* (analogicky aj: *automat, automatický, automatizmus*), *Kaukaz, kraul, faul*: [aʋto, kaʋkaz, kraʋl, faʋl].

Hláska [ʋ] sa, naopak, nevyslovuje v slovách *náuka, naučiť, vyučiť*, pretože tu sa *u* nachádza na začiatku slabiky. Uvedené slová teda vyslovujeme [ná_uka, na_učiť, vi_učiť].⁸⁰ Hláska [ʋ] sa takisto nevyslovuje v začiatkovej časti slabiky namiesto v predsamohláskou [o], pretože by chybne vznikla dvojhláska [ʋo]. Teda slová *dvojka, dvor, obvod* vyslovujeme [dvoʋka, dvoʋ, obʋod].

4.2.3.3 Znelostná asimilácia

Asimilácia ako proces pripodobňovania hlásky k inej (susednej hláske) podľa miesta a spôsobu artikulácie, ale najmä podľa znelosti, je jedným z charakteristických znakov slovenskej výslovnosti. V slovenčine má znelostná asimilácia **spätný (regresívny) priebeh**. Pri znelostnej asimilácii znelé párové spoluhlásky v istej situácii znelosť strácajú a neznelé párové spoluhlásky ju, naopak, získavajú, a to v závislosti od susednej hlásky. V znelostnej asimilácii sa striedajú iba znelostné páry znelých a neznelých spoluhlások.⁸¹ Z uvedených vzťahov treba upozorniť na špecifickosť znelých hlások [w] a [ɣ]. Šumová spoluhláska [w] sa od [f] líši iba znelosťou. Spoluhláska [v] nie je šumová, ale sonórna (zvučná), teda nemôže stratiť vlastnosť znelosti, a preto sa v istých situáciách strieda s hláskou [ʋ].⁸² Znelostný pár teda tvoria iba hlásky [f] – [w]. Šumová mäkkopodnebná spoluhláska [ɣ] sa od [x] líši iba

⁸⁰ K tomu pozri podkap. 4.1.2.5 *Výslovnosť samohláskových skupín v slovenčine*.

⁸¹ Klasifikáciu slovenských párových znelých a neznelých spoluhlások pozri v tabuľke 10.

⁸² K tomu pozri podkap. 4.2.3.2 *Spoluhláska v a jej výslovnostné varianty*.

znelosťou, kým spoluhláska [h] aj miestom artikulácie – je to hrtanová hláska. Na znelostnú asimiláciu to však nemá vplyv, preto znelým protikladom neznelého [x] sú dve hlásky: [ɣ] a [h].

Znelostná asimilácia sa v spisovnej slovenčine uskutočňuje na: (1.) na hranici slov, (2.) na hranici slovných základov v zložených slovách, (3.) na hranici predpony a koreňa alebo základu slova, (4.) na hranici koreňa alebo základu slova a odvodzovacej (v zriedkavých prípadoch aj ohýbacej) prípony.

- **Asimilácia znelej spoluhlásky na neznelú v domácich slovách na hranici slov, na hranici slovných základov v zložených slovách, na hranici predpony a koreňa alebo základu slova**

Keď sa na hranici slov, slovných základov, na hranici predpony a koreňa alebo základu slova stretne znelá párová šumová spoluhláska (alebo ich skupina) s neznelou, mení sa znelá spoluhláska na neznelú (príp. skupina znelých spoluhlások na neznelé). Táto asimilácia sa uskutočňuje aj na konci slova pred prestávkou a všeobecne na hraniciach izolovaných slov. Podľa tohto pravidla vyslovujeme slová a spojenia *dážď prší, sneh padá; kníhkupec, beztoho; nad plotom, v Prešove; mráz, rád; bezpečný, podpis* nasledovne: [dášť _prší, snɛx _padá; kníxkupec, bestoho; nat _plotom, f _prešove; mrás, rát; bespeční, potpis].

Znelostná asimilácia prebieha aj v kedysi predponových slovách, ktoré sú dnes už len pravopisnými výnimkami: napríklad slová *avšak, včela, predvčerom, však, vtedy, nebezpečenstvo, roztomilý, nadchnúť* vyslovíme [afšak, fčela, pretfčerom, fšak, ftedi, rostomilí, natxnúť].

- **Asimilácia neznelej spoluhlásky na znelú v domácich slovách na hranici slov, na hranici slovných základov v zložených slovách, na hranici predpony a koreňa alebo základu slova**

Keď sa na hranici dvoch samostatných slov, medzi ktorými nie je prestávka, a na hranici slovných základov v kompozitách stretne neznelá spoluhláska (alebo ich skupina) so znelou hláskou (so znelou párovou, so sonórnou alebo so samohláskou), mení sa neznelá spoluhláska na znelú (prípadne skupina neznelých spoluhlások na znelé). Na hranici predpony a koreňa je táto asimilácia výnimočná. Slovné spojenia a zložené slová *mesiac jún, vlak mešká, most opravili, šéf úradu; bársaký, hocako, šéfdirigent* podľa tohto pravidla vyslovujeme [mesjaɜ _jún, vlag _mešká, mozd _opraviŕi, šéw _úradu; bárzaký, hožako, šéwdirigent].

Slová *kde*, *sme* a slová so zložkou *-kdy* vyslovujeme [gd'e, zme, -gdi] a od tejto výslovnosti sa odvodzuje aj spodobovanie v slovách *bárskde*, *dakde*, *hockde*, *nikdy...*, podobne vyslovujeme aj slovo *takmer*: [bárzkd'e, dakd'e, hozkd'e, ňigdi, tagmer].

Ale slová so zložkou *-kto* (*kto*, *nikto*, *niekto*, *hockto...*) vyslovujeme [kto, ňikto, ňjekto, hockto]. Chybná je výslovnosť [gdo, ňigdo, ňjegdo, hozgdo].

- **Asimilácia neznelej spoluhlásky na znelú na hranici základu slova a prípony**

Tento druh asimilácie sa v slovenčine uplatňuje v plnom rozsahu len vtedy, keď sa na hranici základu slova a prípony stretne neznelá spoluhláska so znelou šumovou spoluhláskou, teda pred sonórnymi spoluhláskami alebo samohláskami k tejto asimilácii nedochádza. Napríklad slová *prosba*, *mlatba*, *veštbá* vyslovujeme [prozba, mladba, vešdba]. Naopak, slová, resp. tvary *chlapa*, *chlapmi*, *šťastný*, *taktný* vyslovujeme [xlapa, xlapmi, šťastní, taktní].

Výnimočne sa táto znelostná asimilácia uskutočňuje v slovesnom tvare prvej osoby plurálu rozkazovacieho spôsobu pred príponou *-me* (teda pred zvučnou hláskou [m]): slová *prosme*, *kúpme*, *pustme* vyslovujeme [prozme, kúbme, puzďme]. Asimilácia prebieha aj v tvaroch zámen *nášho*, *vášho*, *nášmu*, *vášmu*, ktoré vyslovujeme [nážho, vážho, nážmu, vážmu].

V príslovkových tvaroch s príponou *-mo*, napr. *obkročmo*, *skrčmo*, a analogicky aj v slove *skusmo* sa pripúšťa variantná výslovnosť: [opkročmo, skřžmo, skuzmo], ale aj [opkročmo, skrčmo, skusmo].

- **Asimilácia znelej spoluhlásky na neznelú na hranici základu slova a prípony**

Keď sa na hranici základu slova a prípony stretne znelá šumová spoluhláska s neznelou, znelá spoluhláska sa mení na neznelú. Napríklad slová *blízko*, *bodka*, *dovozca*, *robte*, *ľahko*, *svedka*, *viezt'* vyslovujeme [bľísko, botka, dovosca, ropťe, ľaxko, svetka, vješť]. Táto asimilácia prebieha aj vtedy, keď sa znelá párová spoluhláska nachádza na konci slova pred prestávkou.

V G pl. podstatných mien typu *ceruzka*, *klbko*, *prosba*, *platba* a pod., ktoré vyslovujeme [ceruska, kľpko, prozba, pladba], sa vsúva vkladná hláska (samohláska alebo dvojhláska), pred ktorou sa asimilácia neuskutočňuje, teda tvary *ceruziek*, *klbiek*, *prosieb*, *platieb* vyslovujeme [ceruziek, kľbiek, prosiep, plaťiep].

- **Znelostná asimilácia [f] – [w]**

V slovenčine sa znakom *v* označujú štyri hlásky: [v], [ʋ], [w], [f]. Hlásky [v], [ʋ] sú zvučné a nešumové, [w], [f] sú šumové. Spoluhláska [w] má rovnakú šumovú zložku ako [f], ale má aj tónovú zložku, pretože je znelá. Ide teda o „znelé f“.

Hláska [f] sa vyslovuje: (1.) na začiatku a vnútri slova pred samohláskou, kde sa píše *f*, ako napr. v slovách *farba*, *dúfať*; (2.) na konci slova, kde sa píše *f*, ak nasleduje prestávka alebo ak sa nasledujúce slovo začína na neznelú spoluhlásku, napr. *golf*, *šéf prišiel*; (3.) na začiatku slabiky, kde sa píše *v*, ak nasleduje neznelá spoluhláska, napr. *včera*, *vták*; (4.) ako súčasť predpony *vz-*, ak nasleduje neznelá spoluhláska, napr. *vzchopiť sa*, *vzťah*; (5.) ako neslabičná predložka pred neznelou spoluhláskou, napr. *v práci*, *v kuchyni*. Uvedené slová a spojenia teda vyslovujeme [farba, dúfať; golf, šéf_prišiel; fčera, fták; fsxopiť_sa, fst'ax; f_práci, f_kuxiňi].

Hláska [w] sa vyslovuje: (1.) na začiatku slabiky, kde sa píše *v*, ak nasleduje znelá šumová spoluhláska a nenasleduje samohláska alebo [r], [l], [r], [ř], [l], [í], [ř], [j], napr. v slovách *vbiť*, *v hore*, *vžiť sa*, a ako súčasť predpony *vz-*, *vzo-* v rovnakej situácii, napr. *vzrast*, *vzostup*, rovnako aj v slovách *vziať*, *vzduch* a pod.; (2.) v predložkových spojeniach pred znelou šumovou spoluhláskou, napr. *v Bratislave*, *v dome*, *v diaľke*; (3.) na konci slova a v zložených slovách na konci prvého slovného základu, kde je v písme *f*, ak nasleduje samohláska, znelá alebo zvučná spoluhláska a nie je medzi nimi prestávka, napr. *šéfiredaktor*, *húf ľudí*, okrem toho aj v slovách *Afganistan*, *Afganec* a pod. Uvedené slová a spojenia teda vyslovujeme [wbiť, w_hore, wžiť sa, wzrast, wzostup, wzjať, wzdux; w_bratislave, w_dome, w_diaľke; šéwiredaktor, húw_ľudí, awganistan, afgaňec].

Rozkolísaná je výslovnosť slov s neustáleným slabikovaním, napr. *závdavok* [závdavok/záwdavok], a slov, v ktorých pred *v* prechádza samohláska a po *v* nasleduje [n] alebo [ň], napr. *vnem*, *vnútri*, *vnučka*, ktoré sa vyslovujú [vňem/wňem, vnútri/wnútri, vnučka/wnučka].

- **Znelostná asimilácia [x] – [ɣ] ([h])**

Túto asimiláciu možno označiť ako špecifickú, pretože neznelé *ch* [x] má až dva znelé pendanty, a to hlásky [ɣ], [h], ktoré sa navzájom líšia predovšetkým miestom artikulácie – [ɣ] je mäkkopodnebná hláska, [h] hrtanová hláska. Za pravý znelostný pár teda považujeme [x] – [ɣ].

Pre výslovnosť *ch, h* platia nasledovné pravidlá:

- Ak sa na asimilačnom mieste stretne hláska [h] s neznelou spoluhláskou alebo sa nachádza na konci slova pre prestávkou, asimiluje sa na [x], ako napr. v slovách a spojeniach *juh, lúh, roh stola, prah citlivosti*, ktoré vyslovujeme [jux, lúx, rox__stola, prax__citl'ivost'i].
- Ak sa na asimilačnom mieste nachádza spoluhláska [x], ako napr. v slovách a spojeniach *nechže, cechmajster, nech ide, strach má*, alebo spoluhláska [h], ako napr. v slovách a spojeniach *onehdy, knihviazač, prah domu, Váh i Hron*, je možná dvojaká výslovnosť: buď [ňeɣže, ceɣmajster, ɲeɣ__id'e, strax__má; oňeɣdi, kníɣv'iazač, praɣ__domu, váɣ__i__hron], alebo [ňehže, cehmajster, ɲeh__id'e, strah__má; oňehdi, kníhv'iazač, prah__domu, váh__i__hron]. *Pravidlá slovenskej výslovnosti* však zároveň konštatujú, že častejšia a prirodzená je výslovnosť so spoluhláskou [ɣ].
- Ak sa na asimilačnom mieste nachádza [x] alebo [h] a bezprostredne nasleduje [h], ako napr. v spojeniach *strach hráčov, Váh hučí, lieh horí*, vtedy sa obyčajne vyslovuje skupina hlások [ɣh]: [strax__hráčou, váɣ__hučí, lieɣ__horí].

Napriek tomu, že výslovnosť skupiny [hh] nie je chybná, *Pravidlá slovenskej výslovnosti* ju neodporúčajú, pretože takáto výslovnosť je náročná na spotrebu výdychového prúdu a mechanizmus ekonomie reči sa môže prejavíť oslabením alebo úplným zánikom prvého [h]. Takáto výslovnosť je veľmi zriedkavá. Z dôvodov veľkej spotreby dychu pri výslovnosti [h] môže pri nepozornej artikulácii táto hláska najskôr vypadnúť v koncovej časti vety a v dlhších slovách, čo sa považuje za výslovnostnú chybu.

• **Znelostná asimilácia predložiek *s, k***

Pravidlá znelostnej asimilácie sa vzťahujú aj na výslovnosť predložiek *s, k*. Pred neznelou spoluhláskou sa tieto predložky vyslovujú [s], [k], pred znelou spoluhláskou alebo samohláskou vyslovujeme [z], [g]. Teda predložkové spojenia *s tebou, s pravdou; k tebe, k pravde* vyslovujeme [s__t'eboʊ, s__praʊdoʊ; k__t'ebe, k__praʊde], ale predložkové spojenia *s vaším známym, s Evou; k domu, k hore* vyslovujeme [z__vaším__známim, z__evou; g__domu, g__hore].

Znelostná asimilácia neslabičných predložiek *s, k* sa však **neuskutočňuje** v spojeniach s nasledujúcimi osobnými zámenami: *s ním, s ňou, s nami, s vami, s nimi; k nemu, k nej, k nám, k vám, k nim*, tieto spojenia vyslovujeme [s__ním, s__ňou, s__nami, s__vami, s__nimi; k__němu, k__něj, k__nám, k__vám, k__ním]. No vokalizované predložky *so, ku* sa vyslovujú

[zo], [gu], teda spojenia *so sestrou*, *ku kamarátovi* vyslovujeme [zo_sestrou, gu_kamarátovi], okrem spojení *so mnou*, *ku mne*, keď sa pred týmto osobným zámenom výnimočne vyslovujú s neznelou spoluhláskou: [so_mnou, ku_mne].

• **Znelostná asimilácia v prevzatých slovách**

V slovenčine sa pri používaní, preberaní a zdomácnovaní cudzích slov zákonitosti znelostnej asimilácie prejavujú rovnako ako v domácich slovách. Znelostná asimilácia je jeden zo spôsobov prispôsobovania sa cudzích slov slovenčine. Avšak zo všeobecného pravidla o znelostnej asimilácii v slovenčine existujú v prevzatých slovách rôzne výnimky a zmena pôvodnej výslovnosti sa nedá vždy vysvetliť zákonitosťami znelostnej asimilácie.

Pravidlá výslovnosti sú teda nasledovné:

- **V bežne používaných prevzatých slovách** sa znelostná asimilácia uskutočňuje na hranici slov, v zložených slovách na hranici slovných základov, na hranici predpony a základu slov. Napríklad *ex lex*, *ex libris*, *ad personam*, *plus-mínus*, *kontakt s bratom*; *avantgarda*, *basketbal*, *transakcia*; *exminister*, *dislokácia*, *subfebrilný* vyslovujeme [egz_leks, egz_libris, at_personam, pluz_mínus, kontagd_z_bratom; avandgarda, baskedbal, tranzakci_a/tranzakci_a⁸³; egzminister, dizlokáci_a, supfebrilný].
- **V prevzatých kompozitách** na hranici slovných základov, keď neznelá spoluhláska predchádza pred zvučnou, ako napr. v slovách *finišman*, *pivotman*, *biznisman*, *kongresman*, táto asimilácia neprebíha, vyslovujeme teda [finišman, pivotman, biznisman, kongresman⁸⁴].
- **V skupine dvoch a viacej spoluhlások** prebieha znelostná asimilácia vtedy, keď sa vnútri slova stretnú dve spoluhlásky, ktoré sa v domácich slovách nemôžu nachádzať vedľa seba, napr. slová *augsburský*, *Aztékovia*, *ekzém*, *Habsburg*, *röntgen*, *Wolfgang* vyslovujeme [aʊgzburští, astékovja, egzém, habzburk, röndgen, volwgaŋk].
- **V prevzatých slovách, v ktorých sa pôvodne písalo alebo i dnes píše ss**, sa obyčajne zachováva výslovnosť so [s]. Napríklad slová *glissando*, *pianissimo*, *asimilácia*, *asistent*, *komisia*, *kompresor*, *koncesionár*, *konfesionálny* vyslovujeme [glisando, pi_anisimo, asimiláci_a, asistent, komisi_a, kompresor, koncesi_onár, konfesi_onálni].
- **V niektorých prevzatých slovách so znakom s nachádzajúcim sa medzi dvoma samohláskami** vyslovujeme [z], napr. *mesalína*, *resorbovať*, *résumé* vyslovujeme

⁸³ K variantom výslovnosti *n* pozri podkap. 4.2.3.6 *Spoluhlásky m, n a ich varianty*.

⁸⁴ K variantom výslovnosti *n* pozri podkap. 4.2.3.6 *Spoluhlásky m, n a ich varianty*.

[mezalína, rezorbovať, rezümé]. Podobne sa so [z] vyslovujú aj mnohé prevzaté slová, v ktorých sa s nachádza po zvuknej spoluhláske: *in extenso*, *persifláž*, *vice versa* vyslovujeme [in_ekstenzo/in_ekstenzo, perzifláž, vice_verza]. V niektorých slovách však výslovnosť nie je ustálená a pripúšťa sa aj výslovnosť so [s], napríklad slová *garsónka*, *konsonant*, *persóna*, *personál*, *šansón* môžeme vysloviť [garsónka, konsonant/konsonant, persóna, personál, šansón/šansón], ale aj [garzónka, konzonant/konzonant, perzóna, perzonál, šanzón/šanzón].

- Odlišná je obyčajne výslovnosť **slov s latinskou predponou di- a latinskou, resp. gréckou predponou dis-, dys-**. V slovách s predponou *di-* sa znelostná asimilácia zvyčajne neuskutočňuje, preto napríklad slová *disimilácia*, *disolúcia*, *disonancia* vyslovujeme [disimiláci_a, disolúci_a, disonanci_a]. Ale v slovách s predponou *dis*, *dys-* znelostná asimilácia prebieha, preto napr. slová *disharmónia*, *disjunkcia*, *dysbázia*, *dyslália* vyslovujeme [dizharmóni_a, dizjunĵki_a, dizbázi_a, dizláli_a].
- V cudzích a prevzatých slovách začínajúcich hláskovou skupinou *ex* sa na mieste *x* vyslovuje [gz], ak nasleduje samohláska, znelá alebo sonórna hláska. Ako [gz] vyslovujeme aj *x* nachádzajúce sa na konci slova, ak sú splnené podmienky znelostnej asimilácie. Podľa týchto pravidiel vyslovujeme napríklad slová a spojenia *exaktný*, *exemplár*, *exil*, *existovať*, *ex lex*, *fax dostal*: [egzaktní, egzemplár, egzil, egzistovať, egz_leks, fagz_dostal].

4.2.3.4 Zdvojené spoluhlásky

V spisovnej slovenčine sa zdvojené spoluhlásky vyskytujú na morfematických hraniciach, t. j. na hraniciach slov, medzi ktorými nie je prestávka, na hranici slovných základov v kompozitách, na hranici predpony a základu slova alebo základu slova a prípony.

Pravidlá výslovnosti zdvojených spoluhlások sú nasledovné:

- Zdvojené spoluhlásky sa vyslovujú vtedy, keď sa vnútri slova alebo na hranici susedných slov stretnú dve rovnaké spoluhlásky (*tt*, *nn*, *šš* atď.) alebo spoluhlásky odlišujúce sa iba znelosťou (*bp*, *dt*, *d't* atď.). Vnútri slova sa zdvojené spoluhlásky vyslovujú tiež vtedy, ak sa na tomto mieste stretnú dve spoluhlásky líšiace sa aj mäkkosťou (*tt'*, *td'*, *dt'*, *t'd* atď.). Teda napr. slová a slovné spojenia *dennodenne*, *chyťte*, *mäkký*, *pollitrový*, *vyšší*, *nižší*, *pod'te*, *váš žiak*, *nad topoľom* sa vyslovujú [d'e>nod'e>ňe, xi>t'e, me>kí/*mä>kí, po>litroví, vi>ší, ňi>ší, po>t'e, vá>žĵak, na>topoľom].
- Zdvojené spoluhlásky sa vyslovujú aj vtedy, ak sa v skupine spoluhlások stretne niektorá zo spoluhlások *t*, *d*, *t'*, *d'* so sykavou spoluhláskou, ako napr. v slovách *dvadsať*,

tridsať, predsa, rozhodca, sudca, ale i v predponových slovách, ako napr. *odcestovať, odsať, odčiniť, predsudok, desaťciferný* a pod. Takéto slová vyslovujeme [dva>cať, tri>cať, pre>ca, rozho>ca, su>ca; o>cestovať, o>činiť, pre>cudok, d'esa>ciferný].

- V niektorých prípadoch sa vyslovujú zdvojené spoluhlásky aj vtedy, keď sa na morfématickej hranici stretnú záverovoúžinová a úžinová spoluhláska, ako napr. v slovách *väčší, väčšina, väčšinou*, ktoré vyslovujeme [ve>čí/*vä>čí, ve>čina/*vä>čina, ve>činou/*vä>činou].
- Zdvojená spoluhláska sa môže vysloviť aj v slovách so skupinou troch spoluhlások, ak sú splnené podmienky na vznik zdvojenej spoluhlásky a ak je v poradí treťou spoluhláskou [r], [l], [l'], [v], [m], [n], [ň] a ak nepredchádza [c], [3], [č], [ž]. Napr. slová *päťslabičný, rozslabikovať, predtlač, žltší* podľa tohto pravidla vyslovujeme [pe>cslabiční/*pä>cslabiční, ro>slabikovať, pre>tlač, žl>čí].

V niektorých prípadoch sa však pripúšťa aj dvojaká výslovnosť, a to najmä na hranici predpony a základu slova, na hranici slovných základov v kompozitách, ak sú splnené isté kombinátorne zákonitosti hlások, ďalej sa táto výslovnosť nevyžaduje ani na hranici samostatných slov (v takomto prípade sa dokonca odporúča výslovnosť bez zdvojených spoluhlások). Už spomínané slová a spojenia *predsudok, päťslabičný, váš žiak, nad topoľom* sa teda môžu vyslovovať aj nasledovne: [pretsudok, peťslabiční/*päťslabičný, váš žiak, nat topoľom].⁸⁵ V číslovkách sa pripúšťa zjednodušená výslovnosť, napr. slová *dvadsať, tridsať, desaťtisíc* môžeme vysloviť [dvacať, tricať, desaťisíc], číslovku *šesťsto* vyslovujeme pravidelne [šesto].⁸⁶ Slová *dcéra, väčšmi a najväčšmi* vyslovujeme [céra, večmi/*väčmi, največmi/*najväčmi].

Zdvojené spoluhlásky, naopak, nevznikajú:

- Zdvojené *j* sa v spisovnej slovenčine nevyslovuje, napr. slovo *dvojazyčný* vyslovujeme [dvojaziční].⁸⁷
- Zdvojené spoluhlásky nevznikajú na hranici samostatných slov, ak sa tu nestretnú dve rovnaké spoluhlásky, spoluhlásky, ktoré sa líšia iba znelosťou, alebo spoluhlásky [t], [d], [t'], [d'] so spoluhláskami [c], [3], [č], [ž]. Rovnako sa zdvojené spoluhlásky nevyslovujú ani vtedy, keď sa na hranici slov stretnú spoluhlásky, ktoré sa líšia iba

⁸⁵ Podrobnejšie k variantnej výslovnosti pozri Král (2009, s. 66).

⁸⁶ K ďalším osobitostiam výslovnosti spoluhláskových skupín *s'č, s'čl', s'ts, sts, s'tz, s'tst, s'istr, s'ist', s'isl, s'idň, std, sd't'* pozri ibid., s. 67 – 68.

⁸⁷ K výslovnosti spoluhlásky *j* a jej variantov pozri podkap. 4.2.3.1 *Spoluhláska j a jej výslovnostné varianty*.

mäkkosťou. Slovné spojenia *umývať sa, predstaviť si, rád som, pod' sem, pred tebou* teda vyslovujeme [umívať_sə, prectaviť_si, rát_som, pot'_sem, pret'_tebou].

- Zdvojené spoluhlásky sa nevyslovujú ani v skupine troch a viac spoluhlások, ak nie je splnená podmienka o vzniku zdvojených spoluhlások v skupine troch spoluhlások (pozri vyššie) alebo ak sa morfematická hranica nepociťuje, a preto slová *francúzsky, odpusťte, podstata* a pod. vyslovujeme [francúski, otpusťe, poctata].
- Zdvojené spoluhlásky nevznikajú ani vtedy, ak sa na morfematickej hranici stretne svetlá sykavá spoluhláska ([s], [z], [c], [ʒ]) a temná sykavá spoluhláska ([š], [ž], [č], [ʒ]) alebo ak sa stretne niektorá z úžinových spoluhlások [s], [z], [š], [ž] so záverovou úžinovou spoluhláskou ([c], [ʒ], [č], [ʒ]), ako napr. v slovách a spojeniach *rozšíriť, les šumí; sčítať, rozkaz čakať, nôž čistí; hocčo, viac času*, ktoré vyslovujeme [rosšíriť, ľes_šumí; sčítať, roskas_čakať, nuoš_čistí; hocčo, viac_času].

4.2.3.5 Tvrdé a mäkké spoluhlásky

Slovenský pravopis rozlišuje tvrdé, mäkké a obojaké spoluhlásky. K tvrdým spoluhláskam patria aj [t], [d], [n], [l], ich mäkkými protikladmi sú [ť], [ď], [ň], [ľ]. Niektoré výslovnostné chyby týchto spoluhlások vyplývajú zo slovenského pravopisu, podľa ktorého sa mäkkosť [ť], [ď], [ň], [ľ] neoznačuje mäkčeňom pred vokálmi [i], [í], [e], [ja], [je], [ju]. Z tohto hľadiska je však najproblémovnejší protiklad [l] – [ľ], keď sa mäkké (palatalizované) [ľ] často nahrádza tzv. tvrdým [l]. Spisovná slovenčina pozná dva výslovnostné varianty [ľ]:

1. **tzv. mäkké [ľ]** by sa malo vyslovovať vo všetkých kultivovaných spisovných prejavoch, ako napr. v slovách *ľad, ľan, koľko* [ľad, ľan, koľko].

2. **tzv. zmäkčené [ľ]** vzniká ako výsledok prirodzenej artikulačnej asimilácie spoluhlásky [l] pred [i], [í], [e], [ja], [je], [ju], ako napr. v slovách *koleno, ale, alebo, lipa, listie, polievať* [koľeno, aľe, aľebo, ľipa, ľíst'je, poľjevať].

Zdôrazňuje sa požiadavka, aby aj tzv. zmäkčené [ľ] bolo zreteľne odlíšiteľné od tzv. tvrdého [l], ktoré sa vyskytuje napr. v slovách *slovo, volať, vlak* [slovo, volať, vlak]. Treba však uviesť, že súčasná kodifikácia výslovnosti mäkkého [ľ] pred [i], [í], [e], [ja], [je], [ju] (ide o tzv. fonologicky slabé postavenia) nie je v zhode s reálnou normou⁸⁸ spisovnej slovenčiny. V novšej vysokoškolskej príručke slovenskej ortoepie od I. Bónovej (2019, s. 53) sa konštatuje, že v týchto fonologicky slabých pozíciách možno pripustiť aj výslovnosť

⁸⁸ K pojmu reálna norma pozri podkap. 1.2.1 *Spisovný jazyk, úzus – norma – kodifikácia*.

nepalatalizovaného (tvrdého) [l], ako napr. v slovách *lekár, pole*, ktoré teda možno vysloviť [l'ekár, poľe], ale aj [lekár, pole].

Odhliadnuc od uvedeného tolerovania výslovnosti tvrdého [l] namiesto mäkkého [l'] vo fonologicky slabých pozíciách, platia podľa súčasnej kodifikácie pri výslovnosti [t], [d], [n], [l] – [t'], [d'], [ň], [l'] dve nasledovné pravidlá:

1. Na konci slov, pred samohláskami [a], [o], [u], [á], [ó], [ú], [é], pred dvojhláskou [uo] a pred inou spoluhláskou sa uvedené spoluhlásky vyslovujú v zhode s pravopisom. Ak sa v písme po *t, d, n, l* nachádza *y*, vyslovujú sa tieto hlásky tvrdo, i keď vo zvukovej realizácii grafém *i, y* v dnešnej spisovnej slovenčine nie je nijaký rozdiel.

2. Spoluhlásky [t'], [d'], [ň], [l'] sa v domácich slovách vyslovujú na miestach, kde je ich mäkkosť zaznačená mäkčeňom, a ďalej pred [i], [í], [e], [ia], [ie], [iu] (vtedy sa mäkkosť osobitne graficky nevyznačuje). Napríklad slová *deň, deti, sloní, slonia, slonie, včelí, okamžite, šťastne, pošlem, pošli, mlieť, mlel, mel', mel'me* vyslovujeme [d'eň, d'eťi, sloňi, sloňia, sloňje, f'čel'i, okamžiťe, šťastne, pošľem, pošľi, mľieť, mľel, mel', mel'me].⁸⁹ Avšak v cudzích a prevzatých slovách pravidlo o mäkkčení [t], [d], [n], [l] neplatí.

Pravidlá slovenskej výslovnosti uvádzajú aj osobitné prípady tvrdej výslovnosti spoluhlások [t], [d], [n], [l] pred [i], [í], [e], [ie] v domácich slovách. Uvádzame najdôležitejšie z nich:⁹⁰

- tvaroch N pl. prídavných mien vzoru *pekný* a tvary prídavných mien vzoru *matkin*, tvary niektorých čísloviek a trpných prídavných, napr. *vážení prítomní, Katkini príbuzní; jedni rodičia, jednej známej; zaviati lyžiari, vyvolaní žiaci* vyslovujeme [vážení_přítomní, katkini_přibuzní; jedni_rod'ičia, jednej_známej; zavjati_ližiari, vivolaní_žiaci];
- slová *žiaden, hoden, vinen* vyslovujeme [žjaden, hoden, vinen];
- tvrdo vyslovujeme aj zámená *ten, tento, onen* a ich tvary a odvodeniny, napr. *tej, tí, tie, títo, tieto, onej*: [ten, tento, onen, teĵ, tí, tje, títo, tjetto, oneĵ];
- [t], [d], [n], [l] vyslovujeme aj v predponách, ak sa slovný základ po predpone začína samohláskou [i], [í], [e], ako napr. v slovách *odísť, predísť, odistiť, predizba*, v zloženom slove *polizba* a v slovách *nadeň, podeň, predeň*: [odísť, predísť, odistiť, predizba; polizba; nadeň, podeň, predeň];
- tvrdo vyslovujeme aj zvukomalebné slová a citoslovčia, ako napr. *cingi-lingi, dínom-dánom, fidlikat', tikať, tikot*: [cingi_lingĵi, dínom_dánom, fidlikat', tikať, tikot];

⁸⁹ Tvary *sloní, slonia, slonie, včelí* sú tvary privlastňovacích adjektív, ktoré sa v slovenčine skloňujú podľa vzoru *pávi*. Základným tvarom slovesných tvarov *pošlem* (1. osoba singuláru), *pošli* (2. osoba singuláru v rozkazovacom spôsobe) je neurčitok *poslať*, ktorý sa však vyslovuje s tvrdým [l], teda ako [poslat'].

⁹⁰ Podrobnejšie pozri Král (2009, s. 69 – 71).

- okrem uvedených prípadov sa v spisovnej slovenčine tvrdo vyslovujú aj tieto frekventované slová: *jeden, jedenásť, teda, temer, teraz, terč, vtedy, v júni, v júli, poveternostný* [jeden, jedenásť, teda, temer, teras, terč, ftedi, v_júni, v_júli, poveternostní].

Pre výslovnosť spoluhlások [t], [d], [n], [l] – [ť], [ď], [ň], [ľ] v cudzích a prevzatých slovách platia v slovenčine nasledovné pravidlá:

- tvrdá výslovnosť spoluhlások [t], [d], [n], [l] pred samohláskami [i], [í], [e] je jedným zo znakov cudzích slov, napr. slová *Adela, Filip, Martin, Peter, dekan, etnikum, liter, meter, miliarda, milión, tiger* vyslovujeme [adela, filip, martin, peter, dekan, etnikum, liter, meter, mili_arda, mili_ón, tiger];
- v celkom zdomácnených cudzích slovách sa pred samohláskami [i], [í], [e] namiesto tvrdých spoluhlások [t], [d], [n], [l] vyslovujú mäkké spoluhlásky [ť], [ď], [ň], [ľ], ako napr. v slovách *anjel, košeľa, tehla* a ďalej v základe slov (nie pred príponami) *evanjelium, evanjelik, evanjelický*: [aňjel, košeľa, ťehla; evaňjeli_um, evaňjelik, evaňjelický];
- mäkké spoluhlásky [ť], [ď], [ň], [ľ] sa vyslovujú v prevzatých slovách pred ohýbacími a domácimi odvodzovacími príponami i vnútri týchto prípon pred [i], [í], [e], [ja], [je], [ju], napríklad v *teréne, na bicykli, na futbale, v hoteli, veľa paliet; anjelic, špendlík, golier, maniak, Bengálec, terkelica, fiflena, tónina, agrárnik, ciferník* [v teréne, na_bicikľi, na_fudbal'e, w_hoteli, veľa_pal'iet; aňjelik, špendľík, goľier, maňjak, bengálec, terkeľica, fifľena, tónina, agrárňik, ciferník];
- tvrdé spoluhlásky [t], [d], [n], [l] sa vyslovujú pred cudzími a dnes už i zdomácnenými príponami *-ik, -ík (evanjelik, katolík), -ický, -ický (biblický, katolícky), -izovať (aktualizovať), -izmus (symbolizmus), -ista (huslista), -ika (akustika), -id, -it (jodid, igelit), -ín, -inka, -ínka (bernardín, pralinka, blondínka), -ent (prezident), -er, -ér (partner, reportér), -es (notes), -e (finále)* a pred koncovými samohláskovými skupinami *-ia, -ie, -ea, -ium (beštia, lapálie, idea, evanjelium)*, čiže vyslovujeme: [evaňjelik, katolík, biblickí, katolícki, aktu_alizovať, simbolizmus, huslista, akustika, jodid, igelit, bernardín, praliňka, blondínka, prezident, partner, reportér, notes, finále, bešti_a, lapáli_e, ide_a, evaňjeli_um].

4.2.3.6 Spoluhlásky *m, n* a ich varianty

Tieto spoluhlásky v slovenčine podliehajú asimilačným zmenám. V spisovnej slovenčine môžu graféme *n* okrem predod'asnového úžinového [n] zodpovedať aj nasledovné hlásky:

- mäkkopodnebné záverové [ŋ], ktoré sa vyslovuje pred [k] alebo [g], napr. *banka*, *cengat'*: [baŋka, ceŋgaŋ'];⁹¹
- mäkkopodnebné úžinové [ɲ], ktoré sa vyslovuje pred spoluhláskou [x], napr. *melanchólia*, *synchronický*: [melaɲxóli_a, siɲchronickí];
- predod'asnové úžinové [ɲ], ktoré sa môže vysloviť pred spoluhláskami [s], [z], [š], [ž], v tomto prípade sa však pripúšťa variantná výslovnosť, preto napr. slová *banský*, *inžinier*, *penzia* môžeme vysloviť [baŋský, iŋžiŋier, peŋzi_a], ale aj [banský, iŋžiŋier, penzi_a];
- hláska [m] namiesto [n] sa v spisovnej slovenčine vyslovuje vnútri slova pred pernopernými spoluhláskami [p], [b], ako napr. v slovách *bonbón*, *hanba*, *klenba*, *ženba*: [bombón, hamba, klemba, žemba].

Graféme *m* môže v spisovnej slovenčine okrem pernoperného záverového [m] zodpovedať aj pernozubné úžinové [ɱ], ktoré sa vyslovuje pred pernozubnými úžinovými spoluhláskami [f], [v], ako napr. v slovách *domvedúca*, *amfiteáter*, *triumf*: [domvedúca, amfiteáter, tri_umf].

4.2.3.7 Spoluhláskové skupiny

Spoluhláskové skupiny v spisovnej slovenčine môžeme rozdeliť do dvoch skupín: (1.) spoluhláskové skupiny, ktoré sa nezjednodušujú; (2.) spoluhláskové skupiny, ktoré sa zjednodušujú.

1. K spoluhláskovým skupinám, ktoré sa v spisovnej slovenčine nezjednodušujú, zaradujeme:

- *t, d + n, ň, l, ň* (*tn, tň, dn, dň, tl, tl', dl, dl'*) – napr. slová *padnúť*, *tlieť*, *dláto*, *podliehať* vyslovujeme [padnúť, tľiet', dláto, podľiehať];
- *n, ň + t, d, t', d'* (*nt, nd, dt', nd', ňt, ňd, ňt', ňd'*) – napr. slová *tento*, *kandidát*, *študenti*, *inde* vyslovujeme [tento, kandidát, študenti, ind'e];
- *l, l' + t, d, t', d', n, ň* (*lt, ld, lt', ld', ln, lň, lt', ld', lt', ld', ln, lň*) – napr. slová *Poltár*, *halda*, *vlna*, *vlnený*, *uvoľniť*, *voľno* vyslovujeme [poltár, halda, vlna, vľnení, uvoľniť, voľno];
- *s, z, š, ž, c + t, d + n, ň, l, l'* (*stn, stň, zdn, zdň, štň, ždň, stl, zdl, stl', ctŋ*) – napr. slová *čestný*, *dáždnik*, *miestny*, *prázdniny*, *rastlina*, *starostlivý*, *šťastný*, *týždne*, *vlastne*

⁹¹ Tento druh asimilácie pred [k], [g] sa však neuskutočňuje na hraniciach slov, napr. spojenia *ten kohút*, *jeden gunár* vyslovíme [ten_kohút, jeden_gunár].

vyslovujeme [čestní, dáždňik, miestni, prázdňini, rastľina, starostľiví, šťastní, tíždňe, vlastňe], ale ustálenou výnimkou z tohto pravidla je výslovnosť číselníkov, napr. *šesťnásť*, *šesťnásť* (základná číselovka), *šesťnásť* (radová číselovka) vyslovujeme [šesťnásť, šesťnásťi, šesťnásťi];

- *ntn*, *ntň* – napr. slová *bažantnica*, *latentne*, *permanentný* vyslovujeme [bažantňica, latentňe, permanentňi];
- *šs*, *žs*, *sš*, *zš*, *zž*, *sč*, *čs*, *zč* – napr. slová *černošský*, *mužský*, *rozšíriť* vyslovujeme [černošský, mužský, roššíriť]⁹²;
- *stk*, *štĸ*; *stĸ*, *nstĸ*, *žstĸ*, *mstĸ*; *tkn*, *tkň*, *ktn*, *ktň*; *pt*, *ptĸ* – napr. slová *čiasťka*, *dotknúť sa*, *dvanásťka*, *efektne*, *Egypt*, *dejstvo* vyslovujeme [čiasťka, dotknúť sa, dvanásťka, efektňe, egypt, d'ejstvo].

2. K spoluhláskovým skupinám, ktoré sa v spisovnej slovenčine zjednodušujú, zaradujeme:

- *tsk*, *dsk*, *dst*, *zsk*, *zst*, *dšt*, *tšt'*, *ptč*, *dzsk*, *tstv*, *d'stv*, *ndsk* – uvedené spoluhláskové skupiny sa buď zjednodušujú, alebo z dvojice záverová (záverovoužinová) a úžinová spoluhláska vznikne spoluhláska *c* alebo *č*, napr. slová *hradská*, *kamarátsky*, *ľudský*, *podstata*, *rozstúpiť sa*, *prievidzský*, *šatstvo*, *Švédsko*, *lod'stvo* vyslovujeme [hracká, kamarácki, ľuckí, poctata, rostúpiť sa, prievický, šactvo, švécko, loctvo];
- spoluhláskové skupiny *zsk*, *zšt'* sa zjednodušujú vypadnutím spoluhlásky *z*, napr. slová *Francúzsko*, *francúzština*, *perzský* vyslovujeme [francúsko, francúšťina, perskí];
- spoluhláskové skupiny *dšt*, *tšt'*, *ptč* sa slovách, napr. *egyptčina*, *odštiepok*, *zludštieť*, vyslovujú nasledovne: [egipčina, očťiepok, zľučťiet'];
- v spoluhláskových skupinách *ntsk*, *ndsk* sa spoluhláskové dvojice *ts*, *ds* zjednodušujú asimiláciou na *c*, napr. slová *asistentský*, *emigrantský*, *prezidentský* vyslovujeme [asistenckí, emigranckí, prezidenckí];
- spoluhláskové skupiny *stsk*, *ststv*, *s'tst* sa zjednodušujú vypadnutím spoluhlásky *t*, resp. *st*, *št'*, napr. slová *egyptský*, *koptský*, *mestský* vyslovujeme [egipskí, kopskí, meskí].

4.3 Suprasegmentálne javy v slovenčine

Suprasegmentálne javy reči, prejavujúce sa na väčších jednotkách ako hláska, t. j. na slabikách, slovách, spojeniach slov a vetách, vznikajú silovou, výškovou a časovou moduláciou reči (Kráľ, 1989, s. 357). Niektoré suprasegmentálne javy, ktoré sa označujú aj

⁹² V slovách *mužský*, *rozšíriť* a pod. prebieha znelostná asimilácia.

spoločným termínom **intonácia**⁹³, dokážeme regulovať uvedomelou činnosťou, niektoré závisia od individuálnych predispozícií hovoriaceho (alebo sú nimi ovplyvňované). *Pravidlá slovenskej výslovnosti* (2009, s. 79) za najdôležitejšie suprasegmentálne vlastnosti reči považujú **prízvuk, dôraz, melódiu a silu reči, prestávku, tempo a rytmus**. Nie každý z uvedených suprasegmentálnych prostriedkov je však možné kodifikovať na rovnakej úrovni, keďže niektoré suprasegmentálne javy sú modifikované aj individuálnymi charakteristikami hovoriaceho (napr. tempo reči⁹⁴). Vo všeobecnosti však možno konštatovať, že miera kodifikovateľnosti segmentálnych prostriedkov a intonácie nie je rovnaká.⁹⁵ Aj *Pravidlá slovenskej výslovnosti* (ibid.) konštatujú, že ortoepická kodifikácia týchto rečových vlastností sa môže vzťahovať iba na tzv. **intonačne neutrálne rečové prejavy**, teda také, ktoré nenesú tzv. mimojazykovú informáciu, ako napr. informácia o telesnom a duševnom stave hovoriaceho a pod. V nasledujúcej časti sa preto budeme venovať iba tým suprasegmentálnym javom, ktoré kodifikačne opisujú *Pravidlá slovenskej výslovnosti* (ibid., s. 79 – 108), a to prízvuk, vetný prízvuk – dôraz – emfáza, melódia vety, prestávka. Zároveň ide o základné prostriedky frázovania rečového prejavu. Z dôvodu prehľadnosti príklady na suprasegmentálne javy nezapisujeme vo fonetickej transkripcii, ale používame len symboly pre jednotlivé suprasegmentálne javy, ktoré v daných prípadoch sledujeme.

4.3.1 Prízvuk

Slovný prízvuk je suprasegmentálny jav, ktorý sa prejavuje tak, že jedna slabika slova je výraznejšia ako iná. Prízvučná slabika stojí svojou výraznosťou nad neprízvučnou. Prízvuk sa prejavuje na slove, resp. rytmickom takte, jeho nositeľom je slabika. Zvýraznenie prízvučnej slabiky sa dosahuje intenzitou zvuku reči, predovšetkým výškou hlasu. Striedanie prízvučných slabík s neprízvučnými spôsobuje vlnivý pohyb intonačného priebehu vety.

V slovenčine je prízvuk na prvej slabike slova a je stály (jeho pozícia sa nemení), preto sa nevyužíva na rozlišovanie slov, ale plní funkciu tzv. hraničného signálu, je ukazovateľom začiatku slov.

⁹³ K vzťahu termínov **intonácia** a **melódia reči** pozri Král' (2009, s. 79).

⁹⁴ V súvislosti s tempom reči možno hodnotiť jeho primeranosť napr. vo vzťahu k obsahu prejavu, ku komunikačnej situácii, do veľkej miery však závisí aj od individuálnych daností hovoriaceho, napr. od jeho temperamentu (Hála, 1975, s. 290). Kodifikácia „správnej“ hodnoty tempa by bola problematická a aj ťažko hodnotiteľná vo vzťahu k norme. Pri hodnotení tempa sa možno opierať skôr o zrozumiteľnosť komunikácie, resp. o pragmalingvistické faktory. Existujú však výskumy o tzv. priemernej hodnote tempa reči (Sabol, Zimmermann, 1978; Smoláková, 2010; Petráš, 2012).

⁹⁵ K problematike kodifikácie intonácie pozri Ondrejovič (2002, s. 78). Autor hovorí o intonačnej oblasti ako o jave, ktorý je premenlivejší a variabilnejší a tiež ťažšie zachytiteľný a kodifikovateľný ako segmentálna zvuková rovina.

Niekedy sa rozlišuje **hlavný** a **vedľajší prízvuk**. Vedľajší prízvuk sa prejavuje ako menšie zvýraznenie ďalšej slabiky v slove alebo rytmicom takte a býva na tretej alebo predposlednej slabike dlhšieho slova ('skontro,lovat') a na prvej slabike druhého základu zloženého slova: *mnohonárodnostný* ('mnoho,národnostný), *polovodič* ('polo,vodič), *poľnohospodár* ('poľno,hospodár). *Pravidlá slovenskej výslovnosti* uvádzajú, že ak sú obe zložky zloženého výrazu rovnocenné (ak sa zapisujú so spojovníkom), druhá časť zloženého výrazu má tiež hlavný prízvuk: *žlto-zelený* ('žlto'zelený), *grécko-rímsky* ('grécko'rímsky) a pod.

V slovenčine sa však vyskytujú aj neprízvučné slová – **príklonky** (enklitiky) a **predklonky** (proklitiky). Medzi príklonky – neprízvučné slová, ktoré sa prikláňajú k predchádzajúcemu prízvučnému slovu – zaraďujeme najmä tvary pomocného slovesa *byť* (*som, si, je, sme, ste...*), tvary zámen (*mi, ti, si, mu, jej...*) a v niektorých prípadoch aj jednoslabičné predložky a spojky. Medzi predklonky – neprízvučné slová, ktoré sa pripájajú k nasledujúcemu prízvučnému slovu – patria jednoslabičné spojky a častice (*a, i, aj, že, keď, len, či, už*). Takéto zoskupenia neprízvučných slov s prízvučnými vytvárajú takty: 'volám sa; 'predstav si; 'Adam bol; 'dal som mu; keď 'prídu aj 'ostatní.

V niektorých prípadoch však môžu byť aj príklonky a predklonky prízvučné, ak stoja pri inom neprízvučnom slove: 'dal som 'si to; 'vypočul 'som si ho...; 'keď si to 'obzrel; 'nevedel, 'že to 'môže byť...

Viacslabičné predložky (*medzi, popri, okrem, ponad...*) mávajú prízvuk na prvej slabike slova. **Jednoslabičné predložky** (*na, pri, pred, u...*) môžu byť prízvučné aj neprízvučné. Niekedy tá istá predložka v rovnakom kontexte môže, ale aj nemusí byť prízvučná. O prízvučnosti jednoslabičných predložiek rozhoduje najmä kontext, významová dôležitosť predložky v danej vete, rytmicá stopa a pod. Po jednoslabičnom prízvučnom slove býva jednoslabičná predložka neprízvučná (najmä ak nasleduje viacslabičné slovo): 'týždeň za 'týždňom, 'dom so 'záhradou.

Jednoslabičná predložka môže byť prízvučná v nasledujúcich prípadoch:

- ak sa nachádza pred jednoslabičným slovom (najmä ak jej predchádza viacslabičné slovo): z 'roka 'na rok, 'išli 'cez les;
- ak sa nachádza pred neprízvučným slovom: 'vedel 'o tom, 'zaostali 'za ním;
- jednoslabičná predložka môže, ale aj nemusí byť prízvučná, ak pred ňou predchádza enklitika alebo proklitika, prípadne skupina neprízvučných slov: 'Videli, 'že si sa 'na dvore 'zastavil. – 'Videli, 'že si sa na 'dvore zastavil.

- o prízvukovaní jednoslabičnej predložky môžu niekedy rozhodovať aj iné faktory, napr. významová dôležitosť predložky alebo rytmická organizácia viet a výpovedí.⁹⁶

4.3.2 Vetný prízvuk, dôraz a emfáza

Na rozdiel od slovného prízvuku, v ktorom sa vyzdvihuje prvá slabika slova, **vetný prízvuk** a **dôraz** sa prejavujú ako zvukové vyzdvihnutie niektorého slova, taktu alebo slovného spojenia vo vete. Vetný prízvuk sa realizuje ako nevýrazný intonačný zdvih, ide vlastne o vetnú obmenu slovného prízvuku. Vetným prízvukom sa vyzdvihuje jadro výpovede.

Veta, resp. výpoveď, môže mať **objektívne** a **subjektívne poradie východiska** (to, čo je známe, z čoho sa vychádza) a **jadra výpovede** (prináša novú informáciu). Za objektívne sa považuje poradie východisko – jadro, za subjektívne poradie jadro – východisko.

Pravidlá slovenskej výslovnosti vymedzujú osobitné postavenie dôrazu nasledovne: (1.) je melodicky a dynamicky výrazný; (2.) slúži významovej stavbe výpovede; (3.) jeho poloha vo vete nie je pevne daná – závisí od kontextu, situácie i od postoja hovoriaceho k obsahu výpovede. Kým vetným prízvukom možno meniť objektívne (východisko – jadro), resp. subjektívne poradie výpovede (jadro – východisko), dôrazom možno zasa meniť zmysel výpovede, porov. napr. nasledujúce vety: *Človek má slobodnú 'vôľu.* – *Človek má 'slobodnú vôľu.* – *Človek ''má slobodnú vôľu.*

Vetný prízvuk i dôraz býva často na hodnotiacich slovách, ako sú napr. prídavné mená, príslovky či číslovky. Napríklad vo vete *Ziskal si veľmi dobré meno* by sa mal vetný prízvuk nachádzať na slove *veľmi*: *Ziskal si 'veľmi dobré meno.*

Emfáza predstavuje osobitné zdôraznenie, ide o tzv. citový dôraz. Príznačná býva najmä nápadným melodickým a dynamickým pohybom na zdôraznenom slove, môže tu dochádzať aj k predĺženiu samohlások: *To bolo ''úúžasnée!*

4.3.3 Melódia vety

Melódia vety sa prejavuje ako pohyb, zmena a vlnenie tónovej zložky reči. Ide o zmenu výšky hlasu pri reči. V spisovnej slovenčine existujú tri základné typy melódie: (1.) uspokojivá končiaca melódia (tzv. konkluzívna kadencia), (2.) neuspokojivá končiaca melódia (antikadencia), (3.) neuspokojivá nekončiaca melódia (polokadencia, resp. semikadencia).

⁹⁶ Podrobnejšie pozri Kráľ (2009, s. 86 – 87).

- **Uspokojivá končiaca melódia (konkluzívna kadencia)**

Uspokojivá končiaca melódia je charakterizovaná klesaním tónu. Melodéma (melodický úsek s najväčším melodickým pohybom, tzv. charakteristický tónový interval) býva na úseku s jadrom výpovede, príp. sa začína prvou slabikou slova, na ktorom je dôraz. Ak sa nachádza melodéma na zdôraznenom slove, bezprostredne nasledujúci melodický priebeh býva monotónnejší.

Konkluzívna kadencia je v slovenčine typickým melodickým priebehom pre **oznamovacie vety** (napr. *Parlament schválil návrh zákona.* ↘), **želacie vety** (*Kiež by sa nám tento rok vyhli povodne!* ↘), **zvolacie vety** (*To je zaujímavé!* ↘) a pre osobitný druh opytovacích viet, **doplňacie otázky** – obsahujú opytovacie zámeno (*kto, kedy, koľko...*): *Kedy bol schválený návrh zákona?* ↘

- **Neuspokojivá končiaca melódia (antikadencia)**

Tónový priebeh tohto melodického typu je charakteristický pohybom hore, k vyšším tónom. Charakteristický tónový priebeh výpovede závisí aj od slabičnej dĺžky: tónový pohyb sa obyčajne uskutočňuje vo veľkom melodickom intervale, ktorý sa na jednoslabičnom slove uskutočňuje kľzavým pohybom, na dvojslabičnom slove je možné pozorovať veľký interval medzi prvou a druhou slabikou, v troj- a viacslabičných slovách sa realizuje medzi predposlednou a poslednou slabikou.

Antikadencia je typická pre tzv. **zist'ovacie otázky**, na ktoré sa dá odpovedať *áno* alebo *nie*, resp. kladne alebo záporne. Správna melodická realizácia takýchto otázok je veľmi dôležitá, pretože neobsahujú opytovacie zámeno, ktoré je signálom otázky. V hovorenej reči je teda melódia často jediným signálom otázky. Porov.: *Urobil skúšku.* ↘ (oznámenie) – *Urobil skúšku?* ↗ (otázka)

So zisťovacími otázkami súvisí aj problematika tzv. **rozvažovacích a rozlučovacích otázok**. Otázka, ktorú kladie hovoriaci sám sebe, sa nazýva **rozvažovacou**. Takouto otázkou je napríklad *Na koho som myslel?* ↗ Nie je možné na ňu odpovedať ako na zisťovaciu otázku, teda *áno* alebo *nie*. V *Pravidlách slovenskej výslovnosti* sa takáto otázka vymedzuje ako osobitný druh zisťovacej otázky. Môže mať aj gramatickú formu doplňacej otázky, ale zvuková realizácia má takú melódu ako zisťovacia otázka.

Otázky typu *Vidiš či nevidíš? Priznávaš chybu alebo ju popieraš?* sa nazývajú **rozlučovacími**. V takýchto otázkach je melodéma zisťovacej otázky na prvej časti, resp. na prvej vete súvetia, no melodéma pokračuje v ešte vyššej polohe na začiatku druhej časti výpovede. Melódeu rozlučovacej otázky tvorí teda dvojestupňový interval, ktorý presahuje

z jednej časti otázky do druhej, a medzi oboma časťami výpovede môže byť aj prestávka. Teda v prípade výpovede *Priznávaš chybu alebo ju popieraš?* bude intonačný vrchol prvej časti na úseku *chybu*, vrchol druhej časti (vyšší ako vrchol v prvej časti) bude na úseku *alebo ju*. Za druhým intonačným vrcholom takýchto otázok (úsek *alebo ju*) obyčajne nasleduje monotónnejší melodický priebeh, ktorý sa končí konkluzívnou kadenciou (v tomto prípade ide o úsek *popieraš*). Schematicky možno melodické priebehy uvedených súvetí zaznačiť nasledovne: *Vidíš ↗ či nevidíš? ↘ Priznávaš chybu ↗ alebo ju popieraš? ↘*

- **Neuspokojivá nekončiaca melódia (semikadencia)**

Semikadencia signalizuje relatívnu samostatnosť predchádzajúceho úseku, zároveň aj vyvoláva očakávanie, ako sa neúplná myšlienka uzavrie. Polokadencia spája do jedného celku výpovedné jednotky, ktoré sú v syntaktickom vzťahu koordinácie alebo subordinácie.

Spisovná slovenčina pozná dve základné podoby semikadencie: **stúpavá** a **rovná**. **Stúpavá semikadencia** je podobná antikadencii. Na poslednom takte pred nekončiacou prestávkou nastáva melodický pohyb zdola hore. Ide však o menší interval, ktorý ani nezačína tak zhlboka ako v prípade antikadencie. Realizáciu výpovedí so stúpavou semikadenciou môžu reprezentovať súvetia: *Povedal nám ↗, že nepríde. Boli zvedaví ↗, ako sa to skončí.*

Rovná semikadencia môže byť rovná **zdvihnutá** a rovná **nezdvihnutá**. Melodéma rovnej zdvihnutej semikadencie je oproti predchádzajúcemu slovu zdvihnutá vyššie a je na tejto výške relatívne ustálená. Posledná alebo posledné dve slabiky môžu byť trochu nižšie ako predchádzajúca. Uplatnenie rovnej zdvihnutej polokadencie môže byť napríklad v súvetiach: *Neskoro sme sa dozvedeli →, že treba čakať. Oprávnená je aj otázka →, čo budeme robiť.*

Rovná nezdvihnutá semikadencia viaže výpovedné úseky ešte tesnejšie ako stúpavá alebo rovná zdvihnutá semikadencia. Po tomto type polokadencie nebýva ani prestávka. Takouto semikadenciou sa môže realizovať súvetie, ako napr. *Urobím to →, ak budem môcť.* V *Pravidlách slovenskej výslovnosti* sa osobitne vymedzuje aj **klesavá semikadencia**. Vyčleňuje sa osobitne, pretože klesanie takejto semikadencie nie je také prudké a nemá taký veľký interval ako konkluzívna kadencia oznamovacej vety. Klesavá semikadencia je vlastne pokračovaním postupne klesajúceho vetného úseku, čo má za následok veľmi tesnú spätosť výpovednej časti, ktorá má takúto semikadenciu, s nasledujúcim vetným úsekom. Príkladom takéhoto súvetia môže byť *Neviem ↘, čo je to.*

Stúpavá aj rovná semikadencia sa hodnotia v *Pravidlách slovenskej výslovnosti* ako rovnocenné. Zároveň sa tu ani neodporúča používať iba stúpavú semikadenciu, najmä by sa nemala v krátkych úsekoch častejšie opakovať. V záujme dobrej úrovne kultúry reči je vhodné striedať rozličné typy neuspokojivej nekončiacej melódie, aby prejav neznel mechanicky, stereotypne.

4.3.4 Prestávka

Prestávka (pauza) sa v súvislej reči prejavuje ako prerušenie hlasového a artikulačného procesu na pozorovateľný čas. Prestávka sa často realizuje tam, kde sa v pravopise používajú interpunkčné znamienka (čiarka, bodka, zátvorka, pomlčka, tri bodky a pod.).

Za dva základné druhy prestávok považujeme najmä **fyziológickú prestávku**, ktorá vzniká pre potreby dychu, a **logickú prestávku**, ktorou oddeľujeme relatívne samostatné výpovedné časti. S dychom pri hovorení by sme mali narábať tak, aby sme logické prestávky využili aj na nadýchnutie, teda logická prestávka by sa mala prekryvať s fyziologickou.

Pravidlá slovenskej výslovnosti rozdeľujú miesta realizácie prestávky na: (1.) tie, kde sa realizovať môže a obyčajne aj býva; (2.) tie, kde prestávka musí byť; (3.) tie, kde prestávka nemusí byť; (4.) tie, kde prestávka nemá byť.

1. Miesta, kde prestávka môže byť a obyčajne aj býva, predstavujú hranice samostatných viet, hranice viet v súvetiach, viacnásobný vetný člen, hranice parentézy, ďalej sa môže pauza realizovať pred pripojeným vetným členom, na hranici vytýčeného vetného člena, na mieste prerušenej alebo nedokončenej výpovede, po osloveniach a citoslovciach a vo vete s priamou rečou. Nejde však o vyčerpávajúci inventár potenciálnej realizácie prestávky. Pauza sa môže realizovať aj na iných miestach, najmä tam, kde sa má navodiť určitý efekt napätia a gradácie, na miestach s myšlienkovými zvratmi, pred uvedením neočakávaných faktov atď. Príklady: *Kvapky vody tam nebolo. || Dávno už nepršalo. – Svojím kamenným výzorom, | ako sme postrehli, | nás chcel odohnať. – Aj ona bola mladšia, | pred rokmi. – Hudba, | to je umenie! – Deti, | ponáhľajte sa!*

2. Pauza sa musí realizovať vo viacnásobnom vetnom člene (*veselý, mladý priateľ*), ktorý by sa bez jej realizácie mohol chápať ako rozvitý vetný člen (*veselý mladý priateľ*).

Prestávka musí byť aj na mieste, kde by inak vznikla tzv. falošná syntagma, ktorá zároveň spôsobuje nesprávne chápanie zmyslu: *Vypočuli sme si príhovor poslanca a predsedu významnej politickej strany*. V tejto výpovedi sa má realizovať prestávka po slove *poslanca*. Ak by sa prestávka na tomto mieste nerealizovala, počúvajúci môže takúto výpoveď pochopiť, že sme si vypočuli príhovor jednej osoby, ktorá má dve funkcie – je poslancom

a predsedom politickej strany. Takéto členenie podobných viet býva zároveň sprevádzané aj osobitnou melodickou moduláciou.

Pauza sa má realizovať aj v dlhších a zložitejších súvetiach, ktoré by sa inak stali neprehľadnými a ťažko zrozumiteľnými. Zároveň dlhšie súvetia nie je možné vysloviť bez fyziologickej prestávky, ktorej miesto by však malo zohľadňovať aj sémantické členenie výpovede, napr.: *Ned'aleko tiekol potok Teplica, | ktorý v zime nezamrzal, | a zjari kvitli vôkol neho kvety, | akých nebolo na širokom okolí.* Z hľadiska zrozumiteľnosti sa tu ako dôležitá hodnotí prestávka najmä po slove *nezamrzal*, ostatné dve prestávky by sa mohli vynechať.

3. Prestávka sa nemusí realizovať na všetkých miestach, kde sú v grafickom zápise interpunkčné znamienka, nemusí sa realizovať ani na všetkých miestach spojok. Ide najmä o vzťahy jednoduchej koordinácie (*Dámy a páni! Medved' vzal ovcu i jahňa.*) či o prípady jednoduchších súvetí, ako napr. *Viem, čo je to.*

4. Pauza nemá byť na logicky neodôvodnených miestach a tam, kde by sťažovala pochopenie výpovede, príp. by mohla spôsobiť nedorozumenie či dvojzmyselnosť výpovede a pod.

5 Charakteristika a výslovnosť poľských hlások

Milena Hebal-Jeziarska

Kapitola je venovaná charakteristike a výslovnosti poľských hlások. Táto problematika je v odbornej literatúre opísaná v učebniciach fonetiky a fonológie, v cvičebniciach výslovnosti a jazykových príručkách. Porovnanie opisov v týchto publikáciách ukazuje rozdiely v používanom pojmosloví, určovaní statusu niektorých hlások, ako aj už neaktuálny stav výskumu v prípade vybraných fonetických javov. Výsledky najnovších výskumov sú síce postupne publikované vo vedeckých článkoch alebo dokonca v monografiách, ale venujú sa vždy jednej jazykovednej alebo logopedickej téme. Nevytvárajú novú komplexnú štúdiu o poľskej fonetike. Navyše sú roztrúsené v rôznych časopisoch. Cieľom tejto kapitoly je poukázať na rozdiely v charakteristike hlások a terminológii, ktorú používajú autori významných štúdií o poľskej fonetike, a priblížiť aktuálne výsledky výskumu v tejto oblasti. Stručne sa zmieňujeme aj o inventári českých a slovenských hlások, čím nabádame čitateľa k tomu, aby si prečítal kapitoly o českom a slovenskom jazyku.

5.1 Delenie hlások

Hlások sa v poľskej odbornej literatúre zväčša delia na spoluhlások a samohlások. Používajú sa tieto kritériá: funkčné, akustické a artikulačné. Funkčné kritérium zohľadňuje slabičnosť hlásky, teda jej schopnosť tvoriť jadro slabiky. V poľštine sú nositeľmi slabičnosti samohlások. Akustické kritérium pozostáva zo zvukových charakteristík, ako sú: výška, sila, farba a dĺžka (Ostaszewska, Tambor, 2012, s. 29). Samohlások sú tvorené tónmi (majú pravidelný akustický priebeh), zatiaľ čo spoluhlások sa skladajú z tónov a šumov (majú nepravidelný akustický priebeh). Artikulačné kritérium predstavuje spôsob, akým hláska vzniká. Ak pri artikulácii hlásky vznikne záver, úžina alebo oboje, ide o spoluhlásku. Ak je artikulácia otvorená, ide o samohlásku.

Autori poľských štúdií v oblasti fonetiky delia hlások na základe jedného kritéria, ktoré považujú za nadradené, alebo na základe všetkých kritérií. Príkladom publikácie, v ktorej sa za nadradené považuje artikulačné kritérium, je *Fonetyka i fonologia współczesnego języka polskiego* od D. Ostaszewskiej a J. Tamborovej. V knihe s názvom *Zarys fonetyki i fonologii współczesnego języka polskiego* M. Wiśniewského sú zohľadnené tri uvedené kritériá. Na základe odlišného prístupu autorov uvedených publikácií sú neslabičné *u* ([ɯ], [ũ], [ɯ̯], [ũ̯]) a neslabičné *i* ([ɪ]/[ĩ]) klasifikované odlišne. V knihe *Fonetyka i fonologia współczesnego języka polskiego* sú zaradené do skupiny polootvorených spoluhlások. Podobne sú

posudzované aj v publikáciách B. Dunaja (2015) a A. Rosińskiej-Mamej (2014), zatiaľ čo v publikáciách M. Wiśniewského (2001) a A. Dyszaka, E. Laskowskej, M. Żak-Święcickej (1997) tieto hlásky nie sú opísané ani ako samohlásky, ani ako spoluhlásky. V štúdiu Wiśniewského sú spomínané v skupine nespoluhlások, ktorú tvoria samohlásky a polosamohlásky, zatiaľ čo v knihe A. Dyszaka, E. Laskowskej, M. Żak-Święcickej sú opísané v samostatnej skupine. Problém s klasifikáciou týchto hlások spočíva v tom, že z funkčného hľadiska sa správajú ako spoluhlásky. Z akustického hľadiska sa považuje za zmiešanú hlásku so zanedbateľnou hodnotou šumu (Dyszak, Laskowska, Żak-Święcicka, 1997, s. 93, In Dłuska, 1983, s. 14). Artikulačné kritérium závisí od interpretácie. Z artikulačného hľadiska sú tieto hlásky otvorené (artikulované bez záveru), „ale so silným zúžením (prechod medzi otvorom a úžinou)“⁹⁷ (Ostaszewska, Tambor, 2012, s. 35). V závislosti od posudzovania zúženia sa v súčasnosti považujú buď za spoluhlásky/ nespoluhlásky alebo za samostatnú skupinu hlások. V starších prácach (Jassem) sa o týchto hláskach hovorilo aj ako o samohláskach (Wierzchowska 1965, s. 70).

Treba spomenúť ešte jednu klasifikáciu, ktorá sa objavuje v poľskej odbornej literatúre a bola použitá v publikácii *Fonetyka i fonologia* (1995) od L. Dukiewiczovej a I. Sawickej. Autorky pri delení hlások používajú opozíciu *vokoidov* a *kontoidov*. Tieto pojmy navrhol L. K. Pike (1947) na účely delenia hlások podľa artikulačného a akustického kritéria. Naopak, podľa funkčného kritéria sa hlásky delia na samohlásky a spoluhlásky (Dukiewicz, Sawicka, 1995, s. 24).

V tejto publikácii delíme hlásky na samohlásky, spoluhlásky a polosamohlásky, ku ktorým patria neslabičné *u* a neslabičné *i*.

5.2 Samohlásky

B. Wierzchowska (1965, s. 69) definuje samohlásky takto: „Samohlásky sú zvuky, pri ktorých vytváraní vzniká v stredovej rovine rečových orgánov kanál bez záverov a úžin.“⁹⁸ Podobne k tejto téme pristupujú aj D. Ostaszewska a J. Tambor (2012, s. 30): „Počas vyslovovania samohlások vzniká v stredovej rovine rečového aparátu kanál bez záverov a úžin.“⁹⁹ Všetky samohlásky v poľskom jazyku sú znelé, slabičné a sú tvorené tónmi. V určitých pozíciách, napr. na konci slova, môžu stratiť znelosť (Nowakowski, 1997, s. 107).

⁹⁷ V orig.: „ale z silnym przewężeniem (pośrednim między otworem a szczeliną)“.

⁹⁸ V orig.: „Do samogłosek zaliczane są dźwięki, przy których wytwarzaniu w środkowej płaszczyźnie narządów mowy powstaje kanał bez zwarć i szczelin.“

⁹⁹ V orig.: „w czasie wymawiania samogłosek w środkowej płaszczyźnie aparatu mowy powstaje kanał bez zwarć i szczelin“.

Pri opise poľských samohlások v poľskej odbornej literatúre sa zohľadňujú artikulačné kritériá hlások, t. j. zvislé a vodorovné pohyby jazyka a účasť pier. M. Wiśniewski (2001) opisuje aj pohyb čapíka mäkkého podnebia a B. Wierzchowska (1965) a B. Toczyska (2016) aj pohyb dolnej čeľuste (mandibuly).

Delenie prijaté v tejto publikácii je dané kritériom výskytu hlásky v samostatnej pozícii. Rozlišujeme tu medzi základnými samohláskami a závislými variantmi samohlások, ktoré sa vyskytujú iba v určitom fonetickom okolí. Závislé varianty sú opísané na základe najnovších zistení P. Wojdaka (2018). V skupine samohlások sú taktiež opísané zvukové realizácie písmen *q* a *ę*, hoci nejde o samohlásky. Je však veľmi pravdepodobné, že čitateľ bude hľadať písmená *q* a *ę* medzi samohláskami. Pri opise fonických ekvivalentov písmen *q* a *ę* uvádzame aj najnovší výskum A. Lorenca (2016).

5.2.1 Základné samohlásky

V poľštine rozlišujeme šesť základných samohlások: [i], [y], [e], [a], [o], [u]. Sú to ústne samohlásky, monoftongy (pozostávajúce z jedného segmentu). Poľština na rozdiel od češtiny a slovenčiny nemá dlhé samohlásky, preto je najchudobnejšia z hľadiska bohatosti inventára samohlások vyskytujúcich sa v samostatných pozíciách. Ako jediná má však dve rôzne fonetické hodnoty pre písmená *y* a *i*.

V tejto štúdii, vychádzajúc z najnovších poznatkov v oblasti fonetiky, predpokladáme, že v poľštine neexistujú monoftongické nosové samohlásky. *Ą* a *ę* sú napriek všeobecnému presvedčeniu písmená a nie samohlásky. Ich zvukovej realizácii sa venujeme ďalej.

Delenie základných samohlások podľa artikulačného kritéria je znázornené v nasledujúcej tabuľke. Zahŕňa navyše aj kritérium účasti dolnej čeľuste na artikulácii, ktoré sa v lingvistických štúdiách väčšinou nezohľadňuje. Za dôležité ho však považujú učitelia scénickej výslovnosti. Kritérium účasti dolnej čeľuste vypracovala B. Toczyska (2016, s. 24).

Tabuľka 11: Delenie základných samohlások podľa artikulačného kritéria (Toczyska, 2016, s. 24)

Samohláska	Vodorovné pohyby jazyka	Zvislé pohyby jazyka	Účasť pier	Účasť dolnej čeluste
[a]	stredná	nízka	prirodzená	široká
[e]	predná	prostredná	sploštená	stredná
[y]	predná	vysoká	sploštená	úzka
[i]	predná	vysoká	sploštená	úzka
[o]	zadná	prostredná	zaokrúhlená	stredná
[u]	zadná	vysoká	zaokrúhlená	úzka

5.2.1.1 Výslovnosť a charakteristika základných samohlások

Uvedená výslovnosť jednotlivých samohlások vychádza z opisov v publikáciách B. Karczmarczuka (2012), B. Toczyskej (2016), E. Skorek (2010) a B. Wierzchowskej (1964).

- **Samohláska [a]**

Pri výslovnosti hlásky [a] je jazyk položený najnižšie v porovnaní s výslovnosťou ostatných poľských samohlások. Čelusťový uhol je široký. Čelusť zostáva voľne. Jazyk sa dotýka spodných predných zubov. Pery si zachovávajú prirodzenú polohu, čo znamená, že nie sú sploštené ani zúžené, ale sú výrazne zaokrúhlené.

- **Samohláska [e]**

Pri výslovnosti hlásky [e] jazyk zaujíma vzhľadom na zvislý pohyb strednú polohu. Špička jazyka sa dotýka spodných zubov. Pery sú mierne sploštené a napnuté. Dolná čelusť je v strednej polohe, je mierne spustená.

- **Samohláska [o]**

Jazyk je položený v zadnej časti ústnej dutiny, jeho špička zostáva pri zuboch. Pery sú zaokrúhlené a mierne predsunuté. Dolná čelusť je otvorená širšie ako pri [e], ale užšie ako pri [a].

- **Samohláska [u]**

Pri výslovnosti hlásky [u] je jazyk položený v zadnej časti ústnej dutiny, ale nie tak ďaleko ako pri výslovnosti hlásky [o]. Pery sú zúžené a zaokrúhlené, vysunuté dopredu. Jazyk sa nachádza pri spodných zuboch. Samohláska [u] je fonetickou realizáciou písmen *u* a *ó*.

- **Samohláska [i]**

Jazyk je vysunutý dopredu a smeruje k spodným zubom. Je vypuklý. Pery sú viac sploštené ako pri výslovnosti ostatných poľských samohlások.

- **Samohláska [y]**

Je to hláska, ktorá je pre väčšinu cudzincov najnáročnejšia na výslovnosť. Preto sme sa rozhodli venovať jej osobitnú pozornosť, vychádzajúc z opisov B. Karczmarczuka (2012), B. Toczyskej (2016) a E. Skorek (2010).

Pery sú sploštené viac ako pri [e], ale menej ako pri [i] (Karczmarczyk, 2012, s. 88), pričom sú rozťahnuté širšie ako pri výslovnosti hlásky [e] (Toczyska, 2016). Jazyk je v strednej časti vypuklý. Špička jazyka sa opiera o spodné rezáky; dolná čeľusť zaujíma stredne vysokú polohu (Toczyska, 2016).

B. Toczyska (2016) radí, čomu sa treba vyhnúť pri nácviku výslovnosti hlásky [y]:

- neznižujte polohu zadnej časti jazyka;
- zaujmite prednú polohu jazyka, nevťahujte ho do zadnej časti ústnej dutiny;
- neuvoľňujte pery.

Vplyvom asimilácie (spodobovania)¹⁰⁰ sa základné samohlásky a závislé varianty samohlások môžu pod vplyvom nosovej hlásky (napr. [n], [m], [ŋ], [ɲ]) zmeniť na nosové (nazalizovať) (pozri ďalej). Nazalizovaná hláska nie je to isté ako nosová hláska. K základným nazalizovaným samohláskam v poľštine patria: [ã], [ẽ], [õ], [ĩ], [ỹ], [ũ]. Príklady výskytu uvedených nazalizovaných samohlások nachádzame napr. v slovách *szansa* [šãũsa], *wąs* [võũs], *kunsztowny* [kũũštovny], *pańsko* [paĩũko], *czynsz* [čỹũš], *pensja* [pẽũsja].

5.2.2 Závislé varianty samohlások

V poľskom jazyku existujú okrem základných samohlások aj závislé varianty samohlások, ktoré sú vo vzťahu k základnej hláske centralizované alebo majú vyššiu artikuláciu. Okrem

¹⁰⁰ Zmena vlastností/vlastností hlásky pôsobením inej susednej hlásky, napr. nosová hláska ovplyvňuje ústnu hlásku, pričom ju nazalizuje.

toho centralizované hlásky a/alebo hlásky s predsunutou artikuláciou môžu mať ešte nazalizované a neznelé varianty (Wiśniewski, 2001, s. 85). Táto situácia nastáva, keď sa základná samohláska vyskytuje v susedstve mäkkých spoluhlások alebo niektorých glajdov (polosamohlások). Vtedy dochádza k zmene artikulácie samohlásky. Závislé varianty samohlások majú len samohlásky [a], [o], [e], [u]. V transkripcii sú označené jednou alebo dvoma bodkami umiestnenými nad samohláskou.

Výskyt závislých variantov samohlások uvádza M. Wiśniewski¹⁰¹ (2001, s. 74) v nasledujúcich fonetických kontextoch:

- v postavení medzi dvoma mäkkými spoluhláskami, napr. v slove *ciocia*;
- v postavení medzi *j* z oboch strán, napr. v slove *jajko*;
- v postavení medzi *j* naľavo a mäkkou spoluhláskou napravo, napr. v slove *Jaś*;
- v postavení medzi mäkkou spoluhláskou naľavo a *j* napravo, napr. v slove *dzieje*;
- na konci slova po mäkkej spoluhláske alebo *j*¹⁰².

Okrem toho, ako tvrdí P. Wojdak (2018 In Sawicka, 1995, s. 124), zvýšené *e* a *o* sa môžu vyskytovať fakultatívne, keď stoja v blízkosti iných glajdov, ako je ústna *j* [ɪ], konkrétne nosovej *j* [ĩ], neslabičného ústneho a nosového *u* ([ʊ] a [ũ]).

V súčasnej odbornej literatúre panuje zmätok tak pri otázke počtu variantov opisovaných hlások, ako aj označovania samohlások so zvýšenou alebo centralizovanou artikuláciou. V tejto publikácii čerpáme z výsledkov prezentovaných Piotrom Wojdakom v článku s názvom *Kiedy z jedną kropką, kiedy z dwiema? O położeniu języka podczas artykulacji niesamodzielnych wariantów samogłosek* (2018).

V nadväznosti na P. Wojdaka (2018, s. 25) preto preberáme nasledujúce označenia pre závislé varianty samohlások:

- dve bodky – „centralizácia artikulácie vo vzťahu k základnej samohláske, t. j. vychýlenie jazyka smerom k neutrálnej polohe“¹⁰³ – jeho posunutie smerom dopredu ([ä], [ö], [ü]) alebo stiahnutie dozadu ([ë]), so zvýšenou artikuláciou ako fakultatívnym znakom ([ü]) nie je zvýšené, lebo [u] je už vysoké);
- jedna bodka – samotné zvýšenie artikulácie (vo vzťahu k základnej samohláske), bez centralizácie ([ê], [ô]) (Wojdak, 2018, s. 25).

¹⁰¹ M. Wiśniewski odkazuje na publikácie Z. Siebera (1966), M. Steffen-Batogowej (1975), D. Ostaszewskiej, J. Tamborovej (1990), L. Dukiewiczovej (1995) a I. Sawickej (1995).

¹⁰² M. Wiśniewski na základe zistení I. Sawickej (1995, s. 122 – 123).

¹⁰³ V orig.: „centralizacja artykulacji w stosunku do samogłoski podstawowej, czyli odchylenie języka w kierunku położenia neutralnego“.

5.2.2.1 Inventár závislých samohlások

Pri uvádzaní závislých variantov samohlások (okrem nazalizovaných a desonorizovaných variantov) vychádzame zo záverov prezentovaných v už citovanom článku P. Wojdaka (2018, s. 24). Upozorňujeme na rozdiely medzi tu uvedeným inventárom a zápisom závislých samohlások a informáciami obsiahnutými v iných poľských fonetických publikáciách.

Závislé varianty (okrem nazalizovaných a neznelých variantov)

Varianty samohlásky [u]:

- vysoké, zadné, centralizované u – [ü];

Varianty samohlásky [e]:

- prostredné, zvýšené, predné e – [è];

Varianty samohlásky [a]:

- nízke zvýšené, stredné, centralizované a – [ä];

Varianty samohlásky [o]:

- prostredné, zvýšené, zadné o – [ö];
- prostredné, zvýšené, zadné, centralizované o – [ö].

Ako sme už spomínali, uvedené varianty môžu byť vplyvom asimilácie nazalizované alebo môžu stratiť znelosť (Wiśniewski, 2001, s. 85).

5.2.3 Nosové samohlásky

V tejto publikácii vychádzame zo zistení M. Wiśniewského (2001, s. 76), D. Ostaszewskej, J. Tamborovej (2012, s. 61), že v poľštine neexistujú synchronicky vyslovované monoftongické nosové samohlásky. Fonetické realizácie písmen q a $ę$ vyskytujúce sa pred úžinovými hláskami vnútri slova považujeme za hlásky pozostávajúce z viac ako jedného segmentu a ich artikuláciu označujeme na základe výskumu a citovanej literatúry ako asynchronickú.

O synchronickej nosovosti hovoríme, keď sa „obidve dutiny – ústna aj nosová – podieľajú na artikulácii hlásky od jej začiatku až do konca. Mäkké podnebie nevytvára záver so zadnou stenou hltana ani so zadnou časťou jazyka. (...) Asynchronický priebeh (...) spočíva v tom, že mäkké podnebie uvoľňuje výdychovému prúdu priechod

do nosovej dutiny s určitým oneskorením oproti otvoreniu ústnej dutiny“¹⁰⁴ (Dukiewicz, 1995, s. 29).

O polysegmentálnom charaktere opisovaných hlások písal už T. Benni (1924, s. 21). Tvrdil, že poľské nosové samohlásky majú diftongický charakter, t. j. pozostávajú z dvoch segmentov. B. Rocławski (1976 In Lorenc 2016, s. 329) taktiež zastával dvojsegmentálnu realizáciu poľských nosových samohlások. L. Dukiewicz (1995, s. 33) uvádza inštrumentálne, auditívne testy, ktoré potvrdzujú polyftongickú a často asynchronickú výslovnosť zvukových ekvivalentov *q* a *ɛ* stojacich pred úžinovými hláskami vnútri slova. Sú to zistenia H. Konecznej (1934), L. Dukiewiczovej (1967), M. Zagórskej-Broks (1964), B. Wierzchowskej (1966). A. Lorenc (2016, s. 329) k tejto skupine pridáva štúdie H. Konecznej (1965), M. Dłuskej (1950), B. Wierzchowskej (1971). Hoci sa títo autori rozchádzali v názoroch na detaily štruktúry tzv. nosových samohlások¹⁰⁵, zhodli sa na tom, že tieto hlásky nepozostávajú z jedného zvukového prvku, a teda nie sú to monoftongy.

Napriek mnohým výskumom významných poľských fonetikov dodnes existuje mýtus o samohláskach *q* a *ɛ*. Živí ho škola a pravopis, ktoré tvrdia, že *q* a *ɛ* sú samohlásky ako [e], [o], [i], [y], [u], čo sú monoftongy. V mnohých publikáciách nájdeme informácie, ktoré naznačujú, že zvuková realizácia písmen *q* a *ɛ* v tu opísanej pozícii je synchronická a monoftongická. Ako príklad možno uviesť *Słownik wymowy polskiej* (1977), v ktorom autori považujú za správnu synchronickú výslovnosť.

Všetky súčasné príručky fonetiky poľského jazyka (Wiśniewski, 2001; Ostaszewska, Tambor, 2012; Dyszak, Laskowska, Żak-Święcicka, 1997; Rosińska-Mamej, 2014; Dunaj, 2015) a pravidiel výslovnosti (Dunaj, 2006; Karpowicz, 2018) napísané odborníkmi obsahujú informácie o diftongickej fonickej realizácii písmen *q* a *ɛ* vnútri slova pred úžinovou hláskou. Na druhej strane si zaslúžia pozornosť zistenia A. Lorencovej (2016), ktorá na základe najnovšieho experimentálneho fonetického výskumu dokázala polysegmentálnu výslovnosť ekvivalentov *q* a *ɛ* v opisovaných pozíciách.

¹⁰⁴ V orig.: „obie jamy – ustna i nosowa – uczestniczą w artykulacji głóskei od jej początku do końca. Podniebienie miękkie nie tworzy zwarcia ani z tylną ścianką gardła, ani z tyłem języka. (...) Przebieg asynchroniczny (...) polega na tym, że podniebienie miękkie otwiera strumieniowi wydychanego powietrza dostęp do jamy nosowej z pewnym opóźnieniem w stosunku do otwarcia ustnego.“

¹⁰⁵ V poľskej odbornej literatúre sa používajú v úvodzovkách pojmy „nosové samohlásky“, „nosovky“ alebo bez nich, ale so skratkou tzv. nosovky na zvukovú realizáciu písmen *q* a *ɛ*, ktoré stoja vnútri slova pred úžinovou hláskou (Steffen-Batogowa, 1975, s. 30 – 34, In Ostaszewska, Tamborova, 2012, s. 60). Súvisí to s tým, že v staršej literatúre sa považovali za monoftongické hlásky so synchronickou artikuláciou, kým v súčasnosti sa považujú za polysegmentálne hlásky s asynchronickou výslovnosťou.

5.2.3.1 Čo sú to ϵ a q – vysvetlenie

Zápis q a ϵ považujeme v tejto publikácii za písmená, ktorých fonetická hodnota závisí od hláskového okolia, v ktorom sa vyskytujú.

• Fonické ekvivalenty písmena ϵ nachádzajúceho sa na úplnom konci slova

V súčasných príručkách (Wiśniewski, 2001; Ostaszewska, Tambor, 2012; Dunaj, 2015) sa používajú nasledujúce správne fonické realizácie písmena ϵ na konci slova. Vzhľadom na rozdiely v tejto oblasti uvádzame mená autorov publikácie, v ktorej je daná realizácia uvedená. Sú to:

- samohláska [e], napr. [moge] (Wiśniewski, 2001, Dunaj, 2015; Ostaszewska, Tambor, 2012);
- diftong pozostávajúci z ústnej samohlásky [e] a nosovej polosamohlásky s hodnotou neslabičného nosového u označného ako [ũ], napr. [mogeũ] (Wiśniewski 2001; Dunaj 2015);
- diftong pozostávajúci z nazalizovanej samohlásky¹⁰⁶ [ẽ] a nosovej polosamohlásky s hodnotou neslabičného nosového u označného ako [ũ], napr. [mogẽũ] (Ostaszewska, Tambor, 2012; Wiśniewski, 2001 – ako voliteľný variant).

Diftong pozostávajúci z ústnej samohlásky [e] a ústnej polosamohlásky s hodnotou neslabičného u [u] sa považuje za nesprávny, napr. [mogeu].

Podľa najnovšieho dostupného výskumu, ktorý uskutočnila A. Lorenc (2016, s. 327) metódami experimentálnej fonetiky, je fonická realizácia písmena ϵ na konci slova nasledovná¹⁰⁷:

- jednosegmentálna realizácia (ústna fáza) – 37, 93 % potvrdených prípadov;
- dvojsegmentálna realizácia (ústna fáza, nasledovaná ústno-nosovou fázou) – 34,48 % potvrdených prípadov;

¹⁰⁶ Nazalizovaná samohláska, ktorá vznikla v dôsledku asimilácie nosovosti (pod vplyvom nosovej hlásky).

¹⁰⁷ „Vykonaná detekcia zdrojov emisie zvuku s predpokladaným prahom poklesu akustického tlaku 3 dB umožnila rozlíšiť tri fázy artikulácie nosových samohlások, ktorými sú: 1. Ústna fáza – vzniká výlučne za účasti rezonancie ústnej dutiny. 2. Ústno-nosová fáza – charakterizovaná súčasnou účasťou ústnej a nosovej energie. 3. Nosová fáza – vzniká výlučne za účasti rezonancie nosovej dutiny“ (Lorenc, 2016, s. 324). (V orig.: „Przeprowadzona detekcja źródeł emisji dźwięku z przyjętym progiem spadku ciśnienia akustycznego wynoszącym 3 dB pozwoliła wyodrębnić trzy fazy artykulacji samogosek nosowych, takie jak: 1. Faza ustna – powstająca z wyłącznym udziałem rezonansu jamy ustnej. 2. Faza ustno-nosowa – charakteryzująca się równoczesnym udziałem energii ustnej i nosowej. 3. Faza nosowa – powstająca z wyłącznym udziałem rezonansu jamy nosowej.“)

- trojsegmentálna realizácia (postupnosť fáz: ústna, ústno-nosová, nosová fáza) – 27,58 % potvrdených prípadov.

- **Fonické ekvivalenty písmena *ą* na úplnom konci slova**

V súčasných príručkách (Wiśniewski, 2001; Ostaszewska, Tambor, 2012; Dunaj, 2015 sa používajú nasledujúce správne realizácie písmena *ą* na konci slova:

- diftong pozostávajúci z ústnej samohlásky [o] a nosovej polosamohlásky s hodnotou neslabičného nosového *u* označeného ako [ũ], napr. [mogoũ] (Wiśniewski, 2001; Dunaj, 2015);
- diftong pozostávajúci z nazalizovanej samohlásky [õ] a nosovej polosamohlásky s hodnotou neslabičného nosového *u* označeného ako [ũ], napr. [mogõũ] (Ostaszewska, Tambor 2012; Wiśniewski, 2001 – ako voliteľný variant).

Diftong pozostávajúci z ústnej samohlásky [o] a ústnej polosamohlásky s hodnotou neslabičného *u* [u] sa považuje za nesprávny, napr. [mogou].

Nesprávna a pre väčšinu Poliakov neprijateľná je taktiež výslovnosť tejto hlásky ako samohlásky [o] na konci slova. Tento spôsob výslovnosti môže byť terčom výsmechu, najmä ak ide o verejne činnú osobu alebo osobu, ktorá požíva dôveru verejnosti, napr. učiteľ.

Podľa najnovšieho dostupného výskumu, ktorý uskutočnila A. Lorenc (2016, s. 328) metódami experimentálnej fonetiky, sa písmeno *ą* na konci slova realizuje hláskou zloženou z troch segmentov. Najskôr prebieha ústna fáza, po nej nasleduje ústno-nosová fáza a nakoniec nosová fáza. Táto realizácia predstavovala 100 % všetkých vzoriek výslovnosti.

- **Fonické ekvivalenty písmena *ę* vnútri slova pred úžinovou hláskou s výnimkou [ż] a [ś]**

V súčasných príručkách (Wiśniewski, 2001; Ostaszewska, Tambor, 2012; Dunaj, 2015 sa používajú nasledujúce správne realizácie písmena *ę* vnútri slova (pred úžinovou hláskou s výnimkou *ż* a *ś*). Sú to:

- diftong pozostávajúci z ústnej samohlásky [e] a nosovej polosamohlásky s hodnotou neslabičného nosového *u* označeného ako [ũ], napr. [keũs] (Wiśniewski, 2001; Dunaj, 2015);
- diftong pozostávajúci z nazalizovanej samohlásky [ẽ] a nosovej polosamohlásky s hodnotou neslabičného nosového *u* označeného ako [ũ], napr. [kẽũs] (Ostaszewska, Tambor, 2012; Wiśniewski, 2001 – ako voliteľný variant).

Podľa najnovšieho dostupného výskumu, ktorý uskutočnila A. Lorenc (2016, s. 325) metódami experimentálnej fonetiky, je realizácia písmena *ę* vnútri slova (pred úžinovou hláskou) nasledovná:

- hláska zložená z dvoch segmentov (ústna fáza, potom ústno-nosová fáza) – 84,21 % realizácií;
 - hláska zložená z jedného segmentu (ústna fáza) – 6,58 % realizácií;
 - hláska zložená z troch segmentov (ústna, ústno-nosová, nosová fáza) – 5,26 % realizácií;
 - hláska zložená zo štyroch segmentov (ústna, ústno-nosová, nosová a ústno-nosová fáza) – 3,94 % realizácií.
- **Fonické ekvivalenty písmena *q* vnútri slova pred úžinovou hláskou s výnimkou [ż] a [ś]**

V súčasných príručkách (Wiśniewski, 2001; Ostaszewska, Tambor, 2012; Dunaj, 2015) sa používajú nasledujúce správne realizácie písmena *q* vnútri slova (pred úžinovou hláskou s výnimkou *ż* a *ś*). Sú to:

- diftong pozostávajúci z ústnej samohlásky [o] a nosovej polosamohlásky s hodnotou neslabičného nosového u označeného ako [ũ], napr. [moũś] (Wiśniewski, 2001; Dunaj, 2015);
- diftong pozostávajúci z nazalizovanej samohlásky [õ] a nosovej polosamohlásky s hodnotou neslabičného nosového u označeného ako [ũ], napr. [mõũś] (Ostaszewska, Tambor, 2012; Wiśniewski, 2001 – ako voliteľný variant).

Podľa najnovšieho dostupného výskumu, ktorý uskutočnila A. Lorenc (2016, s. 326) metódami experimentálnej fonetiky, je realizácia písmena *q* vnútri slova (pred úžinovou hláskou s výnimkou *ż* a *ś*) nasledovná:

- štvorsegmentálny typ artikulácie (ústna, ústno-nosová, nosová, ústno-nosová fáza) – 45,88 % realizácií;
- dvojsegmentálna artikulácia (ústna a ústno-nosová) – 37,65 % realizácií;
- trojsegmentálna artikulácia (ústna, ústno-nosová, nosová) – 16,47 % realizácií.

Fonické ekvivalenty písmen *q* a *ę* vnútri slova pred *ż* a *ś*

V súčasných príručkách (Wiśniewski, 2001; Ostaszewska, Tambor, 2012; Dunaj, 2015) sa používajú nasledujúce správne realizácie písmen *q* a *ę* vnútri slova pred hláskami *ż* a *ś*. Sú to:

- diftong pozostávajúci z ústnej samohlásky [e]/[o] a nosovej polosamohlásky s hodnotou neslabičného nosového u označeného ako [ũ], napr. *część* [čeũść] (Wiśniewski, 2001; Dunaj 2015);
- diftong pozostávajúci z ústnej samohlásky [e]/[o] a nosovej polosamohlásky s hodnotou neslabičného nosového i označeného ako [ĩ], napr. *część* [čeĩść] (Wiśniewski, 2001; Dunaj, 2015);
- diftong pozostávajúci z nazalizovanej samohlásky [ẽ]/[õ] a nosovej polosamohlásky s hodnotou neslabičného nosového u písaného ako [ũ], napr. *część* [čeũść] (Ostaszewska, Tambor, 2012; Wiśniewski, 2001 – ako voliteľný variant);
- diftong pozostávajúci z nazalizovanej samohlásky [ẽ]/[õ] a nosovej polosamohlásky s hodnotou neslabičného nosového i písaného ako [ĩ], napr. *część* [čeĩść] (Ostaszewska, Tambor, 2012; Wiśniewski, 2001 – ako voliteľný variant).

• Fonické ekvivalenty skupiny písmen *-ęł/-qł*

Písmeno *ę* stojace pred písmenom *ł* sa fonicky realizuje ako *e*, napr. *plynęła* [pɥneɫa].

Písmeno *q* stojace pred písmenom *ł* sa fonicky realizuje ako *o*, napr. *plynął* [pɥnoɫ].

• Fonické ekvivalenty skupiny písmen *-ęli*

Písmeno *ę* stojace pred písmenom *ł* sa fonicky realizuje ako *e*, napr. *plynęli* [pɥne'li].

• Fonické ekvivalenty písmen *q* a *ę* vnútri slova pred neúžinovou hláskou

Fonickú realizáciu písmen *q* a *ę* vnútri slova vedľa neúžinovej hlásky budeme v tejto publikácii nazývať konsonantická výslovnosť. Pojem *asynchronická výslovnosť* vyhradzuje pre realizácie polysegmentálnych písmen *q* a *ę* vnútri slova pred úžinovou hláskou alebo pre realizácie polysegmentálnych písmen na konci slova.

• Fonické ekvivalenty písmena *ę* vnútri slova pred záverovými obojpernými hláskami: [p], [p'], [b], [b']

Písmeno *ę* sa v uvedenom okolí realizuje ako [em], napr. *dostęp* [dostemp], *głęboko* [gɥemboko].

- **Fonické ekvivalenty písmena *q* vnútri slova pred záverovými obojpernými hláskami: [p], [p'], [b], [b']**

Písmeno *q* sa v uvedenom okolí realizuje ako [om], napr. *kqpać* [kompać], *qlqb* [gʊomp].

- **Fonické ekvivalenty písmena *ę* vnútri slova pred záverovými alebo záverovoužinovými predojazyčno-zubnými hláskami [t], [t'], [d], [d'], [ʒ], [ʒ'], [c], [c']**

Písmeno *ę* sa v uvedenom okolí realizuje ako [en], napr. *będę* [bende].

- **Fonické ekvivalenty písmena *q* vnútri slova pred záverovými alebo záverovoužinovými predojazyčno-zubnými hláskami: [t], [t'], [d], [d'], [ʒ], [ʒ'], [c], [c']**

Písmeno *q* sa v uvedenom okolí realizuje ako [on], napr. *kqt* [kont].

- **Fonické ekvivalenty písmena *ę* vnútri slova pred záverovými alebo záverovoužinovými predojazyčno-d'asnovými hláskami: [ɖ], [ɖ], [ʒ], [ʒ'], [č], [č']**

Písmeno *ę* sa v uvedenom okolí realizuje ako [eɳ], napr. *męczyć* [meɳčyc].

- **Fonické ekvivalenty písmena *q* vnútri slova pred záverovými alebo záverovoužinovými predojazyčno-d'asnovými hláskami: [ɖ], [ɖ], [ʒ], [ʒ'], [č], [č']**

Písmeno *q* sa v uvedenom okolí realizuje ako [oɳ], napr. *łqczyć* [ʋoɳčyc].

- **Fonické ekvivalenty písmena *ę* vnútri slova pred záverovoužinovými prepalatálnymi hláskami: [ʒ], [č]**

Písmeno *ę* sa v uvedenom okolí realizuje ako [eɳ], napr. *pięć* [p'ɛɳć].

- **Fonické ekvivalenty písmena *q* vnútri slova pred záverovoužinovými prepalatálnymi hláskami: [ʒ], [č]**

Písmeno *q* sa v uvedenom okolí realizuje ako [oɳ], napr. *bqdz* [boɳć].

- **Fonické ekvivalenty písmena *ę* vnútri slova pred záverovými postpalatálnymi a mäkkopodnebnými hláskami: [k], [k'], [g], [g']**

Písmeno *ę* sa v uvedenom okolí realizuje ako [eɳ], napr. *lęk* [leɳk].

- **Fonické ekvivalenty písmena *q* vnútri slova pred záverovými postpalatálnymi a mäkkopodnebnými hláskami: [k], [k'], [g], [g']**

Písmeno *q* sa v uvedenom okolí realizuje ako [oŋ], napr. *lqka* [ʊoŋka].

5.3 Polosamohlásky

K polosamohláskam patria:

- neslabičné ústne u [ʊ], napr. *ławka* [ʊafka], *terapeuta* [terapeʊta];
- neslabičné ústne i [ɪ], napr. *jutro* [ɪutro];
- neslabičné nosové u [ũ], napr. *awans* [avaũs];
- neslabičné nosové i [ĩ], napr. *koński* [koĩsk'i];
- neslabičné ústne neznelé u [ʊ̥], napr. *rzekłszy* [ʒekʊ̥ʂy] (vzniká, keď [ʊ] stojí medzi neznelými hláskami alebo na konci slova po neznelej hláske; je to voliteľný variant);
- neslabičné ústne zmäččené u [ʊ̹], napr. *weekend* [ʊ̹ikent].

5.4 Spoluhlásky

Na základe definície spoluhlásky, ktorú sformulovala B. Wierzchowska (1965, s. 69), možno spoluhlásky charakterizovať takto: sú to hlásky, pri ktorých vyslovovaní sa v stredovej rovine rečových orgánov vytvára záver alebo úžina, alebo kombinácia záveru aj úžiny. Delenie poľských spoluhlások je v porovnaní s českou a slovenskou klasifikáciou veľmi komplikované. Poľština má spomedzi týchto troch jazykov najrozsiahlejší inventár spoluhlások, čo súvisí s absenciou zmäččených hlások v češtine a slovenčine. Obsahujú tiež menej palatálnych spoluhlások. V českých a slovenských opisoch sa nespomínajú ani desonorizované sonórne hlásky.

V najnovšej odbornej literatúre je mnoho rozdielov týkajúcich sa poľských spoluhlások. Nasledujúci prehľad rozdielov v klasifikácii hlások vychádza zo súčasných fonetických diel autorov M. Wiśniewského (2001), D. Ostaszewskej, J. Tamborovej (2012), A. Rosińskiej-Mamej, A. Dyszaka, E. Laskowskej, M. Żak-Święcickej (1997), B. Dunaja (2015). Najnovší výskum A. Lorencovej (2018) navyše vrhá nové svetlo na miesto artikulácie hlások [ʒ] a [l], ako aj na charakter hlásky [l].

Hlavné rozdiely medzi uvedenými štúdiami sú:

- klasifikácia fonického ekvivalentu písmen *ch/h* pred samohláskou [i] alebo [ɪ], ako napr. v slovách *Chiny*, *hiacynt*, *dach domu*: M. Wiśniewski (2001) považuje hlásky [x'], [ɣ'] za postpalatálne. Podobne aj B. Dunaj (2015), len so zápisom [x̣]/[ɣ̣], pričom ich opisuje ako postpalatálne spoluhlásky. D. Ostaszewska, J. Tambor (2012) a A. Dyszak,

E. Laskowska, M. Żak-Święcicka (1997) však považujú tieto hlásky za mäkkopodnebné zmäččené [x'], [ɣ'];

- klasifikácia hlásky zapisovanej písmenom *n* alebo *ń*, ktorá stojí pred mäkkou postpalatálnou hláskou, alebo písmenom *ń*, ktorá stojí pred **mäkkopodnebnou** hláskou, ako v slovách *bańka*, *sukienki*: táto hláska je v práci Wiśniewského (2001) považovaná za **mäkkopodnebnú** zmäččenú [ɲ'], zatiaľ čo v publikácii Dunaja (2015) za postpalatálnu [ɲ];
- klasifikácia polosamohlások [ɯ], [ũ], [ɯ̃], [ɯ̄], [ɪ], [ĩ]: v prácach D. Ostaszewskiej, J. Tamborovej (2012), B. Dunaja (2015) sa polosamohlásky uvádzajú v rámci spoluhlások, v publikácii M. Wiśniewského (2001) v rámci nespoluhlások, v knihe A. Dyszaka, E. Laskowskiej, M. Żak-Święcickiej ako samostatná skupina;
- klasifikácia hlások [ʒ] a [l] podľa miesta artikulácie: podľa najnovšieho výskumu (Lorenc, 2018) ide o hlásky s miestom artikulácie v zadnej časti d'asien a nie na d'asnách, ako sa uvádza v iných publikáciách;
- klasifikácia neznelých sonórnych zmäččených hlások, ako napr. [m']: v prácach D. Ostaszewskiej, J. Tamborovej, A. Rosińskiej-Mamej sú tieto hlásky súčasťou inventára poľského jazyka. V publikáciách M. Wiśniewského (s výnimkou [ɲ']) a B. Dunaja tieto hlásky chýbajú. V knihe A. Dyszaka, E. Laskowskiej a M. Żak-Święcickiej sú tieto hlásky uvedené s upozornením, že sú sporné;
- rozdiely v inventári hlások, ktoré vznikajú spodobovaním a patria k voliteľným variantom, napr. predojazyčno-d'asnové úžinové *n* [ɲ] uvádzané M. Wiśniewským (2001), ktoré sa objavuje voliteľne ako zvuková realizácia sekvencie písmen *nw*, *nf*;
- názvy hlások; v práci D. Ostaszewskiej, J. Tamborovej (2012) sa hlásky, ktoré sa v iných prácach definujú ako *predojazyčno-zubné*, označujú ako *zubné*, a *predojazyčno-d'asnové* hlásky ako *d'asnové*.

5.4.1 Delenie spoluhlások

Spoluhlásky sa v poľskej odbornej literatúre opisujú podľa nasledujúcich kritérií:

- miesto artikulácie,
- spôsob artikulácie,
- znelosť,
- akustické vlastnosti hlásky,
- pohyb čapíka mäkkého podnebia,

- pohyb strednej časti jazyka,
- dodatočný artikulačný pohyb alebo jeho absencia.

Uvedený súbor kritérií predstavuje najobsiahlejší súhrn, ktorý v tejto podobe nenájdeme v žiadnej inej publikácii. Niektoré z uvedených kritérií sa navzájom prekrývajú, napr. pohyb strednej časti jazyka môže a nemusí byť zároveň aj dodatočným artikulačným pohybom. Delenie podľa dodatočného artikulačného pohybu alebo jeho absencie bolo uplatnené v najnovšej knihe B. Dunaja (2015 a reedície).

5.4.1.1 Delenie spoluhlások podľa akustických vlastností: sonórne a párové spoluhlásky

Sonórne hlásky sú z akustického a artikulačného hľadiska podobné samohláskam (Dunaj, 2015, s. 17). V staršej literatúre sa preto nazývali obojaké, prechodné, „spoluotvorené“. M. Dłuska a Z. Klemensiewicz tvrdili, že tieto hlásky sa nachádzajú na pomedzí medzi spoluhláskami a samohláskami (Dyszak, Laskowska, Żak-Święcicka, 1997, s. 61). Sonórne hlásky sú znelé, majú pravidelný akustický priebeh. V určitom fonetickom kontexte môžu znelosť stratiť. Hlásky, ktoré sa vyznačujú vlastnosťami typickými pre spoluhlásky, sa nazývajú párové spoluhlásky (obštruenty).

K sonórnym spoluhláskam patria [l], [l̥], [lʰ], [m], [m̥], [mʰ], [n], [n̥], [nʰ], [ɲ], [ɲ̥], [ɲʰ], [ŋ], [ŋ̥], [ŋʰ], [r], [r̥], [rʰ] a v závislosti od konkrétnej publikácie prítomné alebo neprítomné ekvivalenty neznelých sonórnych zmäknutých hlások, napr. [lʰ], [mʰ], [rʰ]. Okrem toho sa rozlišujú aj hrdelné hlásky [ɾ], [ɾ̥], [ɾʰ], napr. u A. Dyszaka, E. Laskowskej, M. Żak-Święcickej.

K párovým spoluhláskam patria [b], [c], [ć], [č], [d], [d̥], [dʰ], [ʒ], [ʒ̥], [ʒʰ], [f], [g], [g̥], [x], [x̥], [xʰ], [ɣ], [ɣ̥], [ɣʰ], [k], [k̥], [kʰ], [p], [p̥], [pʰ], [s], [s̥], [sʰ], [š], [t], [t̥], [tʰ], [v], [z], [z̥], [zʰ], [bʰ], [cʰ], [ćʰ], [dʰ], [ʒʰ], [fʰ], [pʰ], [sʰ], [šʰ], [tʰ], [vʰ], [zʰ], [žʰ]. Každá párová spoluhláska sa vyskytuje v páre pozostávajúcom zo znejšej a neznejšej hlásky, napr. [p] – [b].

5.4.1.2 Delenie spoluhlások podľa znelosti: znelé a neznelé spoluhlásky

Pohyb hlasiviek, presnejšie hlasivkových väzov/rias v hrtane, súvisí so znelosťou hlások. Pri stiahnutých hlasivkách vzduch naráža na prekážku, čo spôsobí jeho rozvibrovanie, ktoré je počuteľné ako základný tón. Základný tón je označovaný ako znelosť (Wiśniewski, 2001,

s. 40). Ak sú hlasivkové väzy rozťahnuté, vzduch prúdi voľne bez toho, aby narazil na prekážku, pričom nevzniká základný tón a vytvorená hláska je neznelá.

- **znelé spoluhlásky:** [b], [d], [ɖ], [ʒ], [ʒ̥], [ʒ̥], [g], [g̊], [ɣ]/[ɣ'], [ʏ], [v], [z], [ʒ], [ʒ̥], [b'], [d'], [ʒ'], [ʒ̥'], [v'], [z'], [ʒ̥'], [l], [m], [n], [n̥], [n̥], [ɲ], [ɲ̥], [ɲ̥]/[ɲ'], [r], [l'], [m'], [r'];
- **neznelé spoluhlásky:** [c], [č], [č̥], [f], [x], [x̥]/[x'], [k], [k̥], [p], [s], [š], [š̥], [t], [t̥], [c'], [č'], [f'], [p'], [s'], [š'], [t'];
- **desonorizované spoluhlásky:** [ɭ], [ɱ], [ɳ], [ɳ̥], [ɳ̥], [ɳ̥]/[ɳ'], [ɹ].

Sonórne hlásky sú v nezávislých pozíciách znelé, ale strácajú znelosť, ak sa nachádzajú vnútri slova medzi neznelými hláskami, napr. v slove *czosnku*, alebo na konci slova po neznelej hláske, napr. v slove *myśl*. K strate znelosti môže voliteľne dôjsť aj na začiatku slova, ak sonórna hláska stojí pred neznelou hláskou, napr. v slove *msza*.

5.4.1.3 Delenie podľa prítomnosti alebo neprítomnosti dodatočnej artikulácie s účasťou strednej časti jazyka: tvrdé, zmäkčené a mäkké spoluhlásky

• Artikulácia bez účasti strednej časti jazyka: tvrdé spoluhlásky

Do tejto skupiny zaraďujeme spoluhlásky:

[b], [c], [č], [d], [ɖ], [ʒ], [ʒ̥], [f], [g], [x], [ɣ], [k], [p], [s], [š], [t], [t̥], [v], [z], [ʒ], [m], [ɱ], [n], [ɳ], [n̥], [ɳ̥], [ɳ̥], [l], [ɭ], [r], [ɹ]

• Artikulácia s účasťou strednej časti jazyka ako dodatočná artikulácia: zmäkčené spoluhlásky

Do tejto skupiny zaraďujeme spoluhlásky:

[b'], [c'], [č'], [d'], [ʒ'], [ʒ̥'], [f'], [m'], [l'], [r'], [p'], [s'], [š'], [t'], [z'], [v'], [ʒ̥']

D. Ostaszewska, J. Tambor (2012), M. Wiśniewski (2001) navyše považujú za zmäkčené aj hlásky [x'], [n'], [ɳ̥], [ɣ̥]. D. Ostaszewska, J. Tambor (2012) zaraďujú do tejto skupiny aj zmäkčené varianty sonórnych hlások, ktoré stratili znelosť, napr. [ɱ̥], [ɳ̥], [ɳ̥], [l̥], [ɹ̥]. B. Dunaj (2015) sa o nich nezmieňuje. M. Wiśniewski (2001, s. 58) zo spomínaných hlások uvádza [ɳ̥] na príklade výrazu *czosnkiem* v krakovsko-poznanskej výslovnosti.

Podľa súčasného výskumu je artikulácia zmäkčených perných hlások asynchronická a nie synchronická, ako uvádzali skoršie štúdie.

- **Artikulácia pomocou strednej časti jazyka, ktorá nepredstavuje dodatočný artikulačný pohyb: mäkké spoluhlásky**

Do tejto skupiny zaradujeme spoluhlásky:

[ć], [ź], [ś], [ż], [k], [g], [ń], [ŋ]

B. Dunaj (2015) zaraduje do tejto skupiny aj [x], [ɣ] a [ɲ], [ɳ].

5.4.1.4 Delenie spoluhlások podľa spôsobu artikulácie

V poľskom jazyku rozlišujeme tieto spôsoby artikulácie: záver, záver a úžina, úžina.

Klasifikácia hlások je preto nasledovná:

- **záverové hlásky (záverovo-výbuchové, záverovo-explozívne):**
[b], [b'], [d], [d'], [d], [g], [g], [k], [k], [p], [p'], [t], [t], [t'];
- **záverovoužinové hlásky (afrikáty):**
[c], [c'], [ć], [č], [č'], [ʒ], [ʒ'], [ʒ], [ʒ], [ʒ'];
- **úžinové hlásky:**
[f], [f'], [x], [x]/[x'], [ɣ], [ɣ]/[ɣ'], [s], [ś], [s'], [š], [š'], [v], [v'], [z], [ż], [z'], [ž], [ž'];
- **polootvorené:**
 - nazálne (nosové spoluhlásky): [m], [m], [m'], [n], [n], [n], [n'], [ń], [ń], [ŋ], [ŋ], [ŋ]/[ŋ'], [ŋ]/[ŋ'];

Okrem toho M. Wiśniewski (2001) uvádza úžinové varianty niektorých hlások, D. Ostaszewska a J. Tambor (2012) zasa desonorizované varianty zmäkčených nosových hlások.

- **bokové:** [l], [l'], [l];
- **kmitavé:** [r], [r'], [r].

5.4.1.5 Delenie spoluhlások podľa miesta artikulácie

V poľštine rozlišujeme tieto miesta artikulácie: pery, predná časť jazyka (zuby, d'asná), stredná časť jazyka, zadná časť jazyka. Informácie o jednotlivých hláskach sú uvedené v podkapitole s názvom *Charakteristika spoluhlások*.

V porovnaní s češtinou a slovenčinou chyba hrtan ako miesto artikulácie, hoci L. Dukiewicz (1995) opisuje ráz ako hlásku, ktorá vzniká v hrtane.

5.4.2 Charakteristika spoluhlások

V tejto časti je uvedená charakteristika spoluhlások podľa spôsobu artikulácie a následne podľa miesta artikulácie.

5.4.2.1 Záverové spoluhlásky

Záver je podľa B. Wierzchowskej (1965, s. 74) uzavretie kanála vytvoreného v stredovej rovine rečových orgánov. Môže sa vytvoriť v ústnej dutine, nosovej časti hltana a v hrtane.

5.4.2.1a Záverové obojperné spoluhlásky

Medzi záverové obojperné spoluhlásky patria hlásky [p], [b] a ich zmäkčené ekvivalenty, t. j. [p'], [b'].

Miestom artikulácie pri vyslovovaní týchto spoluhlások sú obe pery. Pri vyslovovaní týchto hlások je potrebné zavrieť pery a následne ich otvoriť tak, aby vzduch mohol uniknúť von.

Pri vyslovovaní hlásky [p] sú pery zovreté silnejšie ako pri vyslovovaní hlásky [b]. Jazyk leží v takmer prirodzenej polohe. Chrbát jazyka je mierne zaoblený, svalstvo trochu napnuté. Mäkké podnebie v oboch prípadoch zatvára priechod do nosovej dutiny, priliehajúc k stene hrdlovej dutiny. Pri výslovnosti hlásky [p] prilieha silnejšie ako pri artikulácii hlásky [b] (Karczmarszuk, 2012, s. 108 – 112).

Hlásky [p'], [b'] patria medzi zmäkčené perné hlásky. Vyskytujú sa pred [i] a [ɪ], napr. v slovách *pić* [p'ic], *pies* [p'ies], *bić* [b'ic], *bies* [b'ies].

Pri vyslovovaní zmäkčených hlások sú pery viac rozťahnuté do strán (Dukiewicz, 1995, s. 44). Tieto hlásky majú okrem záveru pier aj iné miesto artikulácie. Ide o zdvihnutie strednej časti jazyka smerom k tvrdému podnebiu (Ostaszewska, Tambor, 2012, s. 42). Výslovnosť týchto hlások je z hľadiska súčasného výskumu asynchronická. To znamená, že pohyb jazyka je v porovnaní s artikuláciou pier oneskorený (Karaś, 2010).

5.4.2.1b Predojazyčno-zubné (zubné) spoluhlásky

Medzi záverové predojazyčno-zubné spoluhlásky patria hlásky [t], [d] a zmäkčené hlásky [t'], [d'].

Hlásky [t], [d] sa artikulujú špičkou jazyka tak, že sa z vnútornej strany dotýka horných zubov. Jazyk je sploštený, pery mierne pootvorené. Pri vyslovovaní hlások [t'], [d'] sa však predná časť chrbta jazyka, ktorá sa nachádza tesne za špičkou jazyka, dotýka horných zubov.

Záver sa teda pri vyslovovaní uvedených zmäkných hlások začína hlbšie v prednej časti ústnej dutiny ako pri vyslovovaní hlások [t], [d] (Wierzchowska, 1971, s. 185).

Hláska [t] je navyše silnejšia ako hláska [d], čo súvisí so silnejším prilnutím mäkkého podnebia k stene hrdlovej dutiny pri vyslovovaní hlásky [t] (Karczmarszuk, 2012, s. 17). Hlásky [t] a [d] sa vyskytujú v domácich aj cudzích slovách, zatiaľ čo ich zmäkné ekvivalenty len v prevzatých slovách, napr. *tir* [t'ir], *tips* [t'ips], *tiul* [t'üül]. Zmäkné hlásky [t'], [d'] sa podobne ako ostatné zmäkné hlásky vyskytujú pred samohláskou [i] a [ɪ].

5.4.2.1c Záverové predojazyčno-d'asnové (d'asnové) spoluhlásky

Medzi predojazyčno-d'asnové spoluhlásky patria d'asnové hlásky, ktoré sa v poľskej slavistickej abecede označujú bodkou pod hláskami [t], [d]. Tieto spoluhlásky sú výsledkom asimilácie miesta artikulácie. Objavujú sa pred d'asnovou hláskou. Príklady realizácie týchto hlások nájdeme napr. v slovách *trzeba* [tšeba], *drzewo* [dževo].

Artikulácia týchto hlások spočíva vo vytvorení záveru „špičky alebo prednej časti jazyka s d'asnami alebo úžiny medzi nimi“ (Ostaszewska, Tambor, 2012, s. 40)¹⁰⁸.

5.4.2.1d Záverové postpalatálne spoluhlásky

Do skupiny záverových postpalatálnych hlások patria spoluhlásky transkribované v závislosti od konkrétnej publikácie ako [k̠], [g̠] (Ostaszewska, Tambor, 2012; Dunaj, 2015) alebo [k'], [g'] (Wiśniewski, 2001; Dyszak, Laskowska, Żak-Święcicka, 1997). Pri vyslovovaní týchto hlások vytvára zadná časť chrbta jazyka so zadnou časťou tvrdého podnebia záver (Wierzchowska, 1971, s. 195 – 196). Obe hlásky sa vyskytujú pred samohláskami [i], [ɛ] a [ɪ], napr. *kiść*, *kiedy*, *gil*, *giez*, *plagiat*.

Fónická realizácia sekvencií písmen *ki/gi* je pomerne zložitá. Spojenia písmen *ki/gi* + spoluhláska alebo polosamohláska sa realizujú ako [k̠i/g̠i], napr. *kiść* [k̠iść], *gips* [g̠ips]. Sekvencie písmen obsahujúce *kie/gie* by sa podľa väčšiny štúdií mali realizovať bez [ɪ], teda ako [k̠è/g̠è], napr. *kiedy* [k̠èdy], zatiaľ čo spojenia písmen *kio/gio/kia/gia/kiu/giu* – s [ɪ], napr. *kiosk* [k̠iosk]. Podľa B. Dunaja (2015, s. 34) sa výslovnosť bez [ɪ] vytráca v prospech realizácií s [ɪ] a v budúcnosti môže úplne zaniknúť.

¹⁰⁸ V orig.: „czubka, ewentualnie przedniej części języka z dziąslami lub szczelinie między nimi”.

5.4.2.1e Záverové mäkkopodnebné spoluhlásky

Medzi záverové mäkkopodnebné spoluhlásky patria [k] a [g]. Výslovnosť týchto hlások spočíva v závere realizovanom zadnou časťou jazyka, ktorý sa končí explóziou. Jazyk sa vyklenie v zadnej časti ústnej dutiny. Pery majú neutrálny tvar (Karczmarszuk, 2012, s. 132). V poľštine sú spojenia písmen *ky* a *gy* na rozdiel od češtiny a slovenčiny veľmi zriedkavé. Ich výskyt je obmedzený na niekoľko slov.

5.4.2.1f Záverová hrtanová spoluhláska

Spoluhláska, ktorá v súčasných poľských fonetických tabuľkách chýba, je ráz. Zaujímavé je, že v českých a slovenských tabuľkách sa ráz nachádza. Dukiewicz (1995, s. 44) uvádza charakteristiku rázu. Je to hláska artikulovaná v hrtane. „Záver tvoria hlasivkové väzy; prerušuje ho prúd pod nimi nahromadeného výdychového vzduchu. Zo zrejmých dôvodov nemá znelý ekvivalent. (...) Vyskytuje sa pred slabičnými samohláskami vyslovovanými izolovane alebo na začiatku slova po pauze a môže sa vyslovovať aj vnútri slova – zvyčajne na začiatku morfémy – po inej slabičnej samohláske. Vo fonetickej transkripcii jej zodpovedá znak ʔ: nauka [naʔuka]“¹⁰⁹ (ibid., s. 45).

5.4.2.2 Záverovoužinové spoluhlásky

Záverovoužinové spoluhlásky majú v poľskom jazyku tri miesta artikulácie: zuby, ďasná a prednú časť mäkkého podnebia.

5.4.2.2a Záverovoužinové predojazyčno-zubné (zubné) spoluhlásky

Poľský jazyk má štyri hlásky, ktoré sú klasifikované ako záverovoužinové predojazyčno-zubné. Sú to spoluhlásky [ʒ] a [c] a ich zmäččené ekvivalenty [ʒʲ] a [cʲ]. Uvedené tvrdé hlásky sa vyskytujú v domácej a cudzej lexike, napr. v slovách *dzban* [ʒban] a *car* [car]. Zmäččená hláska [cʲ] sa vyskytuje len v prevzatých slovách pred samohláskou [i] alebo [ɪ], napr. v slove *cis* [cʲis]. Výber príkladov obsahujúcich hlásku [ʒʲ] je problematický. B. Dunaj (2015, s. 34) tvrdí, že slová s touto hláskou neexistujú. Uvádza príklad, v ktorom sa táto hláska objavuje ako výsledok znelostnej asimilácie medzi

¹⁰⁹ V orig.: „Zwarcie tworzą wiązadła głosowe; blokadę przerywa gromadzące się pod nimi powietrze wydechowe. Z oczywistych powodów nie ma odpowiednika dźwięcznego. (...) Występuje ona przed samogłoskami sylabicznymi wymawianymi w izolacji lub na początku wyrazu po pauzie, bywa też wymawiana wewnątrz wyrazu – najczęściej na początku morfemu – po innej samogłosce sylabicznej. W transkrypcji fonetycznej odpowiada jej znak ʔ: nauka [naʔuka].“

slovami, t. j. *noc i dzień* [noz' i žěń]. M. Wiśniewski (2001, s. 26) uvádza podobný príklad *nic innego* [ńiz' inn·ego] s tým, že ide o poznansko-krakovskú výslovnosť.

Výslovnosť hlások [ʒ] a [c] je podobná. Pery sú mierne pootvorené, jazyk je plošný. Jazyk sa dotýka horných zubov. Pri vyslovovaní hlásky [c] je jazyk silnejšie pritlačený k zubom ako pri hláske [ʒ] (Karczmarszuk, 2012, s. 144). Poloha jazyka pri vyslovovaní hlások [ʒ'] a [c'] pripomína jeho polohu pri vyslovovaní hlásky [i] (Wierzchowska, 1971, s. 187). Z hlások z tejto skupiny má čeština a slovenčina hlásky [ʒ] a [c].

5.4.2.2b Záverovoužinové predojazyčno-d'asnové (d'asnové) alebo zadod'asnovo-d'asnové spoluhlásky?

Medzi záverovoužinové d'asnové hlásky patria podľa odbornej literatúry (napr. Dukiewicz, Sawicka, 1995; Wiśniewski, 2001; Ostaszewska, Tambor, 2012) hlásky [ʒ], [č] a ich zmäkčené ekvivalenty [ʒ'], [č']. Tvrdé hlásky sú realizované v slovách *dżuma* [žuma] a *czapka* [čapka]. Zmäkčené varianty sa vyskytujú pred samohláskou [i] alebo [ɪ] v prevzatých slovách, napr. v slovách *czip* [č'ip], *dzip* [ž'ip].

Nedávny výskum uskutočnený metódami experimentálnej fonetiky však ukazuje, že v prípade hlásky [ʒ] „prevláda artikulácia začínajúca záverom v zadnej časti d'asien, ktorá následne prechádza do úžiny vytvorenej v oblasti d'asien. Tieto realizácie predstavovali 65,2 % všetkých realizácií výslovnosti tejto spoluhlásky (45 zo 69 hodnotených)“¹¹⁰ (Lorenc, 2018, s. 170). Len jedna tretina (33,3 %) artikulácií tejto hlásky bola realizovaná výlučne ako d'asnová. Preto v tejto publikácii stanovujeme, že hláska [ʒ] je zadod'asnovo-d'asnová hláska.

Tabuľka 12: Miesto artikulácie hlásky [ʒ] podľa výsledkov výskumu A. Lorencovej (2018, s. 174)¹¹¹

Miesto artikulácie	Hláska [ʒ]
zadod'asnové (záver)	65,2 % (45 zo 69 zúčastnených osôb)
d'asnové (úžina)	
d'asnové (záver a úžina)	33,3 % (23 zo 69 zúčastnených osôb)
zadod'asnové (záver a úžina)	1,5 % (1 zo 69 zúčastnených osôb)

Pokiaľ ide o hlásku [č], výskum A. Lorenc (2018) potvrdzuje dominanciu d'asnového miesta artikulácie (52,2 %), pričom až v 41,6 % prípadov ide o artikuláciu, ktorá sa začína záverom

¹¹⁰ V orig.: „przeważają artykulacje rozpoczynające się od zadyśłowego zwarcia, przechodzące w dalszej kolejności w szczelinę tworzoną w okolicy dzyśłowej. Realizacje te stanowiły 65,2 % wszystkich wymówień tej spółgłoski (45 na 69 ocenianych).“

¹¹¹ Poradie, v ktorom sú výsledky uvedené, bolo zmenené. Boli vykonané ďalšie drobné úpravy v záujme lepšej zrozumiteľnosti tabuľky.

v zadnej časti d'asien a následne prechádza do úžiny vytvorenej v oblasti d'asien (41,6 %).

Hlávky [č] a [ž] sa vyskytujú v češtine aj slovenčine, ale pre rozdielnú artikuláciu znejú mierne odlišne. Z pohľadu Poliakov je výslovnosť týchto hlások mäkkšia, niekde medzi výslovnosťou poľských [č] a [ć] a [ž] a [ż].

Tabuľka 13: Dve najčastejšie miesta artikulácie hlávky [č] podľa výsledkov výskumu A. Lorenc (2018, s. 174)

Miesto artikulácie	Hlávka [č]
d'asnové (záver a úžina)	52,2 % (84 zo 161 zúčastnených osôb)
zadod'asnové (záver)	41,6 % (67 zo 161 zúčastnených osôb)
d'asnové (úžina)	

5.4.2.2c Záverovoužinové prepalatálne spoluhlávky

Prepalatálne hlávky artikulované na prednej časti tvrdého podnebia sú [ž] a [ć]. Príkladom ich zvukovej realizácie sú slová *dziadek* [žädek] a *ćma* [ćma].

Ak nie sú vhodné podmienky na asimiláciu, tak sú tieto hlávky zvukovou realizáciou písmen *dź* (*podźwignęły*) a *ć* (*ćma*) alebo sekvencie písmen *dzi* (*dzisiaj*), *ci* (*ciasto*). Nevyskytujú sa pred samohlávkou [y].

Hlávka [ž] je podľa B. Karczmarszuk (2012, s. 163) tvorená nasledovne: jazyk sa vyklenie smerom nahor a predná časť jeho chrbta vytvára záver a neskôr úžinu, priliehajúcu k prednej časti tvrdého podnebia.

Podobne sa artikuluje aj hlávka [ć]. Jazyk sa taktiež vyklenie smerom k tvrdému podnebiu. Tam vzniká úplný záver s prednou časťou chrbta jazyka a následne sa vytvorí úžina (ibid., s. 157).

Tieto hlávky sa v češtine ani slovenčine nevyskytujú, hoci hlávky [t'], [d'] sa realizujú v češtine a v slovenčine podobným spôsobom.

5.4.2.3 Úžinové spoluhlávky

5.4.2.3a Úžinové pernozubné spoluhlávky

Poľština má štyri úžinové pernozubné spoluhlávky. Patria sem spoluhlávky [v], [f] a zmäknuté hlávky [v'], [f']. Príkladmi slov, v ktorých sa realizujú uvedené hlávky, sú *wóz* [vus], *farma* [farma], *wicher* [v'ixer], *film* [f'ilm].

Tak pri výslovnosti hlásky [v], ako aj [f] sa medzi dolnou perou a horným okrajom zubov vytvára úžina (Karczmarszuk, 2012, s. 168 – 171).

Hlásky [v'], [f'] sa zaraďujú medzi zmäkčené perné spoluhlásky, ktorých artikulačný status bol dlho nejednoznačný. Ako sme už spomínali pri opise hlások [p'], [b'], z hľadiska súčasného výskumu je ich výslovnosť asynchronická. Hlásky [v'], [f'] stoja pred samohláskou [i] alebo [ɪ], napr. v slovách *wiatr* [v'ɨätr], *film* [f'ɪlm].

5.4.2.3b Úžinové predojazyčno-zubné (zubné) hlásky

Medzi úžinové zubné hlásky patria dve tvrdé hlásky [z], [s]. Nevyskytujú sa pred hláskou [i] ani [ɪ]. Príklady realizácie týchto hlások možno nájsť v slovách *zupa* [zupa], *sok* [sok]. Do tejto skupiny patria aj zmäkčené hlásky [z'], [s'], ktoré stoja pred samohláskou [i] alebo [ɪ] v prevzatých slovách, napr. *sinus* [s'ɪnus], *Zanzibar* [zanz'ibar].

5.4.2.3c Úžinové predojazyčno-d'asnové (d'asnové) hlásky

Medzi úžinové d'asnové hlásky patria [ž], [š] a [ž'], [š']. Hlásky [ž], [š] sa nevyskytujú pred hláskou [i] ani [ɪ]. Ak hláska [ž] nepodlieha asimilácii, predstavuje fonickú realizáciu písmen *ż* a *rz*. Ich realizáciu možno nájsť v slovách *żuk* [žuk], *rzodkiew* [žotkěf], *szary* [šary].

Zmäkčené hlásky sa vyskytujú v prevzatých slovách, napr. v slovách *żigolo*, *szysza*. V poľštine nie sú veľmi rozšírené. Výskum A. Lorenc (2018) potvrdil dominanciu d'asnovej artikulácie pri výslovnosti hlások [ž] a [š]. Túto výslovnosť malo 87 % zúčastnených osôb v prípade hlásky [ž] a 73,5 % zúčastnených osôb v prípade hlásky [š]. Medzi ďalšie artikulácie patria:

- zadod'asnové: pri výslovnosti hlásky [ž] – 7,3 % zúčastnených osôb, pri artikulácii hlásky [š] – 24,7 % zúčastnených osôb;
- postdentálne: pri výslovnosti hlásky [ž] – 4,9 % zúčastnených osôb, pri artikulácii hlásky [š] – 1,8 % zúčastnených osôb.

Hlásky [ž], [š], označované ako d'asnové a úžinové, sa vyskytujú aj v češtine a slovenčine. Ich artikulácia sa však líši od tej poľskej; z pohľadu Poliakov znejú mäkšie, akoby tvorili prechod medzi poľskými hláskami [ż] a [ż'] a [ś] a [ś'].

5.4.2.3d Úžinové prepalatálne spoluhlásky

Patria k nim hlásky [ž], [š], ktorých zvukovú realizáciu možno nájsť v slovách: *zima* [žima] a *šlimak* [šl'imak].

Ak nie sú vhodné podmienky na asimiláciu, tak sú tieto hlásky zvukovou realizáciou písmen *z* (žrebak) a *š* (šlimak) alebo sekvencie písmen *zi* (*zima*), *si* (*siano*). Nevyskytujú sa pred samohláskou [y].

Výslovnosť týchto hlások je pomerne náročná. Vyžaduje si značné úsilie pri artikulácii, ktoré je spojené s mimoriadne vysokým napätím svalov jazyka. B. Wierchowska (1971, s. 192) tvrdí, že chrbát jazyka sa takmer láme pod náporom tohto napätia. V češtine a slovenčine sa tieto spoluhlásky nevyskytujú.

5.4.2.3e Úžinové postpalatálne spoluhlásky

Hlásky vyskytujúce sa pred *i* alebo pred *j* v slovách ako *Chiny* [xiny] alebo v slovných spojeniach, v ktorých dochádza k znelostnej asimilácii medzi slovami, napr. *dach Jana* [daɣ_ana], sa v publikáciách B. Dunaja (2015) a M. Wiśniewského (2001) klasifikujú ako postpalatálne, kým v knihe D. Ostaszewskiej, J. Tamborovej (2012) ako mäkkopodnebné zmäkčené.

V kontexte českého a slovenského jazyka treba poznamenať, že spojenia písmen *chi*, *hi* sa v poľštine realizujú ako neznelé hlásky, t. j. [xi]. Znelá hláska [ɣ] sa v poľskom spisovnom jazyku vyskytuje len ako výsledok znelostnej asimilácie, zvyčajne medzi slovami, tak ako v príklade *dach Jana*. Ako znelá hláska v nezávislej pozícii sa vyskytuje v dialektoch.

5.4.2.3f Úžinové mäkkopodnebné spoluhlásky

V odbornej literatúre panujú určité nejasnosti, pokiaľ ide o počet úžinových mäkkopodnebných hlások. Všetky zdroje uvádzajú, že do tejto skupiny patria nasledujúce hlásky: [x] – fonetická realizácia písmen *ch/h*, ktorá sa nevyskytuje pred samohláskou [i] ani pred *j*, napr. v slove *chata* [xata], *herbata* [herbata]. V kontexte českého a slovenského jazyka treba tiež poznamenať, že bez ohľadu na zápis *ch/h* sa tieto písmená v poľštine realizujú ako neznelá hláska [x], ak nedôjde k asimilácii. Hláska [ɣ] sa v poľštine realizuje len ako výsledok znelostnej asimilácie, napr. v slove *klechda* [kleyda]. Znelá hláska artikulačne nezodpovedá českej a slovenskej hláske [h] (*hrtan*), ktorá sa tvorí v *hrtane*. Na druhej strane, podobá sa českej a slovenskej hláske, ktorá vzniká znelostnou asimiláciou, tak ako v spojení *abych byl* [abyɣ_byl], je artikulovaná zadnou časťou jazyka.

Problematické sú však zmäkčené hlásky [x'] a [ɣ'], ktoré sú, ako sme uviedli, klasifikované odlišne; v publikácii D. Ostaszewskej a J. Tamborovej sú zaradené do tejto skupiny, t. j. považujú sa za mäkkopodnebné hlásky, kým v knihách B. Dunaja a M. Wiśniewského sa považujú za postpalatálne hlásky.

5.4.2.4 Polootvorené spoluhlásky

Polootvorené hlásky sa vo väčšine publikácií delia na nosové, bokové a kmitavé. Nový návrh delenia týchto hlások je uvedený v knihe A. Dyszaka, E. Laskowskej a M. Żak-Święcickej (1997, s. 61). Autori navrhujú zaradiť tieto hlásky do skupiny záverových spoluhlások, pričom ich delia na záverovo-nosové, záverovo-bokové a záverovo-kmitavé.

Polootvorené hlásky sú znelé. Znelosť strácajú v postavení medzi neznelými hláskami a na konci slova po neznelejšej hláske. V ostatných prípadoch si zachovávajú znelosť, ak stoja na konci slova. Sonórne hlásky môžu voliteľne stratiť znelosť aj na začiatku slova, ak pred nimi stojí neznelá hláska. Sonórne hlásky rovnako ako párové hlásky majú tiež svoje zmäkčené ekvivalenty, ak sa vyskytujú pred hláskou [i] alebo [ɪ]. Autori sa rozchádzajú v názoroch, pokiaľ ide o existenciu zmäkčených sonórnych spoluhlások, ktoré stratili znelosť.

5.4.2.4a Polootvorené nosové obojperné hlásky

V poľskom jazyku existuje len jedna základná polootvorená, nosová obojperná hláska, a to [m], ako v slove *mama* [mama]. Pri vyslovovaní tejto hlásky sú pery zovreté. Záver je sprevádzaný otvorením vstupu do ústnej dutiny (Oczkoś, 2015, s. 65). B. Karczmarszuk (2012, s. 212) tvrdí, že jazyk sa na artikulácii aktívne nezúčastňuje, zaujíma ploché alebo takmer ploché postavenie. K ďalším hláskam zaradeným do tejto skupiny patrí zmäkčená hláska [m'], vyskytujúca sa napr. v slove *miasto* [m'ɪasto] a hláska [ɱ], ktorá stratila znelosť a vyskytuje sa napr. v slove *pism* [p'isɱ]. A. Rosińska-Mamej (2014, s. 33) a D. Ostaszewska, J. Tambor (2012, s. 22) taktiež uvádzajú desonorizovanú zmäkčenú hlásku. Ako príklad realizácie uvedenej hlásky sa v prvej publikácii používa slovo *mściciel* [ɱ'sciiciel] a v druhej – *kosmki* [kosɱ'ki]. Posledný z uvedených príkladov slúži v práci M. Wiśniewského (2001, s. 27) na ilustráciu tvrdej hlásky, ktorá stratila znelosť: [ɱ].

M. Wiśniewski (2001, s. 56) na druhej strane uvádza voliteľný úžinový variant, ktorý je fonetickou realizáciou spojenia písmen *mw*, *mf*, ako v slove *tramwaj* (Wiśniewski, 2001, s. 56).

5.4.2.4b Polootvorené nosové predojazyčno-zubné (zubné) hlásky

V poľskom jazyku existujú dve polootvorené nosové zubné hlásky, t. j. [n] a jej desonorizovaný ekvivalent [ɲ]. Tieto hlásky sa realizujú napríklad v slovách *noga* [noga], *piosenka* [piˈosɲka].

Pri vyslovovaní hlásky [n] sa vytvára záver medzi jazykom a hornými zubami. Záver je sprevádzaný otvorením vstupu do ústnej dutiny (Oczkoś, 2015, s. 65). Pery sú mierne pootvorené, môžu sa zaokrúhliť pred hláskou [u] (Karczmarszuk, 2012, s. 215). K strate znelosti hlásky [n] dochádza na rovnakom princípe ako pri hláske [m].

Ostatné hlásky zaradené do tejto skupiny sú voliteľné varianty. Patrí medzi ne úžinová hláska [n], ktorú uvádza M. Wiśniewski (2001, s. 57) a ktorá sa môže objaviť pri fonetickej realizácii spojení písmen *nw*, *nf* a *nch*, *ns*, *nz* (*inwazyjny*, *instynkt*), ako aj zmäkčený variant hlásky [n], ktorý sa v poľskej transkripcii píše ako [nʹ]. Môže sa objaviť voliteľne ako výsledok znelostnej asimilácie na konci slova, po ktorom nasleduje slovo začínajúce sa hláskou [i] alebo [i]. Slovo sa musí vyslovovať vysokým tempom, napr. *pan Jerzy* (Wiśniewski, 2001, s. 57, In Sawicka, 1995, s. 133).

V kontexte českého a slovenského jazyka treba tiež pripomenúť, že české spojenia písmen *ni* sa realizujú dvoma spôsobmi v závislosti od toho, či slovo patrí do domácej alebo cudzej slovnej zásoby. V domácej lexike sa sekvencia písmen *ni* realizuje ako [ň], hláska, ktorá zodpovedá poľskej hláske [ń]. Na druhej strane v cudzej lexike sa tu nevyslovuje prepalatálna hláska, ale hláskové spojenie [n], [i]. Jazyk sa v tomto prípade dotýka horných zubov. Príkladom, v ktorom je neprípustné vysloviť hlásku [ń], je slovo *univerzita*. Podobná situácia nastáva pri spojeniach písmen *ti*, *di*. Viac informácií o tejto téme sa nachádza v kapitolách venovanej českým a slovenským hláskam.

5.4.2.4c Polootvorené predojazyčno-dʼasnové (dʼasnové) spoluhlásky

Medzi polootvorené nosové hlásky patria dve hlásky. Je to dʼasnové *n*, ktoré sa v poľskej transkripcii zapisuje ako [ɲ]. Miestom artikulácie je horné dʼasno. Podľa B. Dunaja (2015, s. 35) sa vyskytuje najmä pred dʼasnovými hláskami [č], [ž], ako napr. v slove *mączka* [mɔɲčka]. M. Wiśniewski (2001, s. 58) tiež uvádza voliteľné realizácie tejto hlásky pred hláskami [š] a [ż], ako napr. v slove *inżynier*. O kodifikačnom statuse tohto výslovnostného variantu však niet zmienky v slovníku *Wielki słownik poprawnej polszczyzny* ani v článku B. Dunaja (2006). To isté platí aj pre variant úžinového dʼasnového *n*, ktorý uvádza aj M. Wiśniewski (2001, s. 58) ako voliteľný fonický variant spojení písmen *nsz*, *nż*.

5.4.2.4d Polootvorené prepalatálne a postpalatálne spoluhlásky

Do tejto skupiny patrí hláska [ń] a jej neznelý ekvivalent [ň]. Hláska [ń] je fonetickou realizáciou zápisov písmen *ń* a *ni*. Nevyskytuje sa pred samohláskou [y]. V niektorých publikáciách, napr. od B. Dunaja, sa do tejto kategórie zaraďuje aj hláska [ɲ], ktorá sa môže objaviť v krakovsko-poznanskej výslovnosti v slove *sukienki*, a [ɲ] v slove *czosnkiem*. Iní autori, ako napr. D. Ostaszewska, J. Tambor, M. Wiśniewski vidia v týchto kontextoch mäkkopodnebné zmäkčené hlásky.

Výslovnosť hlásky [ń] podrobne opisuje B. Wierzchowska (1971, s. 194 – 195): „Pri vyslovovaní hlásky [ń] sa mäkké podnebie správa podobne ako pri nosových predojazyčných a perných spoluhláskach, teda zaujíma aktívnu pozíciu (zostáva ohnuté) a mierne sa odchyľuje od zadnej steny hrdlovej dutiny. Kontakt medzi jazykom a podnebnou klenbou je veľmi široký. Záver vytvorený dotykom jazyka o podnebnú klenbu sa zaznamenáva na palatogramoch vo forme širokého pásu prechádzajúceho tvrdým podnebiem.“¹¹²

5.4.2.4e Polootvorené mäkkopodnebné spoluhlásky

Autori citovaných fonetických štúdií sa zhodujú, že sem patrí hláska [ɲ] a jej neznelý ekvivalent [ɲ̃]. Tieto hlásky sa objavujú ako fonická realizácia sekvencií písmen *nk*, *ng*, ako napr. v slove *bank*. Vo varšavskej výslovnosti sa táto hláska nevyskytuje na hranici morfém, v krakovsko-poznanskej výslovnosti sa táto hláska môže vyskytovať aj na hranici morfém, porov. [pańenka] – [pańenka], [p'ɲ'ösŋka] – [p'ɲ'ösŋka] (Wiśniewski, 2001, s. 59).

Autori poľských učebníc fonetiky sa však nezhodujú v otázke statusu mäkkopodnebnéj zmäkčenej hlásky [ɲ'] a jej neznelého ekvivalentu. Vo svojich prácach ich D. Ostaszewska, J. Tambor (2012) a M. Wiśniewski (2001) zaraďujú do skupiny polootvorených mäkkopodnebných hlások. Tieto hlásky sa objavujú v rovnakých kontextoch, v ktorých ich B. Dunaj (2015) považuje za hlásku [ɲ], napr. v slove *bańka*.

5.4.2.5 Polootvorené bokové hlásky

Medzi polootvorené bokové hlásky patrí hláska [l], zmäkčená hláska [l'] a desonorizovaná hláska [l̥]. Tieto hlásky sú realizované napr. v slovách: *las* [las], *lis* [l'is], *myśl* [myśl̥].

¹¹² V orig.: „Przy wymawianiu głoski [ń] podniebienie miękkie zachowuje się podobnie jak przy nosowych spółgłoskach przedniojęzykowych i wargowych, to znaczy przybiera pozycję czynną (pozostaje zagięte) i odchyła się lekko od tylnej ściany jamy gardłowej. Kontakt języka ze sklepieniem jamy ustnej jest bardzo szeroki. Zwarcie języka ze sklepieniem jamy ustnej zapisuje się na palatogramach w postaci szerokiego pasa, przebiegającego w poprzek podniebienia twardego.“

V niektorých publikáciách sa k nim zaraďuje aj neznelý ekvivalent zmäkčenej hlásky (Rosińska-Mamej, 2014, s. 35; Ostaszewska, Tambor, 2012, s. 22). Príkladom výskytu tejto hlásky sú slová *wymyślcie* [vymyśl'će] a *umyślnie* [umyśl'ńe].

Väčšina poľských publikácií klasifikuje hlásku [l] ako d'asnovú hlásku. A. Lorenc (2016, s. 335) na základe experimentálneho fonetického výskumu zistila zadod'asnovú artikuláciu hlásky [l]. Predtým len B. Wierzchowska (1980) označila túto oblasť ako miesto artikulácie uvedenej hlásky. Okrem toho A. Lorenc (2016, s. 335) ako prvá potvrdila, že táto hláska je retroflexná. Zmäkčená a desonorizovaná hláska vzniká v súlade s princípmi výskytu zmäkčených hlások a straty znelosti sonórnych hlások. V kontexte českého a slovenského jazyka treba poznamenať, že hláska [l] sa v týchto jazykoch vyslovuje trochu odlišne.¹¹³

Autori publikácií o fonetike zaraďujú do skupiny polootvorených bokových hlások aj predojazyčné [l] a jeho desonorizovaný ekvivalent. Zdá sa, že takáto výslovnosť je v súčasnosti už len regionálna.

5.4.2.6 Polootvorené ústne kmitavé spoluhlásky

Tieto hlásky sú realizované napríklad v slovách *rak* [rak], *riksza* [r'ikša], *wiatr* [v'jätɾ]. V niektorých publikáciách sa k nim zaraďuje aj neznelý ekvivalent zmäkčenej hlásky (Rosińska-Mamej, 2014, s. 35; Ostaszewska, Tambor, 2012, s. 22). Ako príklad výskytu uvedenej hlásky v prvej zo spomínaných publikácií slúži slovo *Piotrkiem* [p'jotɾ'kēm]. Okrem toho A. Dyszak, E. Laskowska, M. Żak-Święcicka (1997) dopĺňajú túto skupinu o hlásky artikulované v hrdle: [ɾ], [ɾ̥], [ɾ̥̃].

B. Wierzchowska opisuje výslovnosť hlásky [r] takto: „Pri vyslovovaní hlásky [r] kmitá špička jazyka. Boky jazyka priliehajú k vnútornému povrchu horných zubov a d'asien. Povrch jazyka je v predorzálnej časti mierne prehnutý smerom dovnútra. Špička jazyka naráža o d'asná. Doba pritísnutia špičky jazyka je veľmi krátka, len približne 0,01 sekundy“¹¹⁴ (1971, s. 168).

5.5 Výslovnosť spoluhláskových, samohláskových a zmiešaných skupín

V tejto kapitole predstavíme výslovnosť vybraných samohláskových a spoluhláskových skupín. Vychádzame predovšetkým z článku B. Dunaja (2006), odporúčani publikácie *Wielki słownik poprawnej polszczyzny* a príručiek T. Karpowicza (2018), D. Ostaszewskiej,

¹¹³ Pozri opis hlások v kapitolách venovaných českým a slovenským spoluhláskam.

¹¹⁴ V orig.: „Przy wymawianiu głoski [r] wibruje koniuszek języka. Boki języka przylegają do wewnętrznych powierzchni górnych zębów i dziąseł. Powierzchnia języka jest w części predorsalnej lekko wkleśnięta. Koniuszek języka uderza o dziąsła. Czas przywarcia koniuszka języka jest bardzo krótki, wynosi ok. 0,01 sek.“

J. Tambor (2012), Markowského (2004). Prácu dopĺňame príkladmi z korpusu hovoreného jazyka Spokes a výskumami dostupnými v poľskej odbornej literatúre, najmä od I. Więcek-Poborczyk (2014).

5.5.1 Výslovnosť spoluhláskových skupín obsahujúcich spoluhlásky odlišné z hľadiska znelosti

Treba tu rozlišovať dve situácie: hláskové okolie s odlišnou znelosťou párových hlások a prítomnosť párovej hlásky spolu so sonórnou hláskou alebo znelou polosamohláskou.

V prvom prípade v poľštine dochádza k zjednocovaniu hlások z hľadiska znelosti (znelostná asimilácia). Ako príklad možno uviesť slovo *odkopać*, v ktorom znelá hláska [d] susedí s neznelou hláskou [k]. Hláska [k] vplýva na znelú hlásku [d], v dôsledku čoho sa obe hlásky vyslovujú ako neznelé [otkopać]. Podobný proces možno pozorovať aj v slove *jakby*, v ktorom neznelá hláska [k] stojí vedľa znej hlásky [b]. Toto slovo vyslovujeme [ɟagby].

K znelostnej asimilácii dochádza aj vtedy, keď sonórna spoluhláska alebo polosamohláska stojí vnútri slova medzi neznelými hláskami alebo na konci slova po neznej hláske, voliteľne na začiatku slova pred neznelou hláskou.¹¹⁵ Ak sa však na konci slova nachádza sonórna hláska, pred ktorou nestojí neznelá hláska, zachováva si znelosť na rozdiel od párovej hlásky, ktorá na úplnom konci slova znelosť vždy stráca.

V ostatných prípadoch, keď sonórna hláska susedí s pravou neznelou hláskou, nedochádza k znelostnej asimilácii. Skupina je nesúrodá z hľadiska znelosti. S takouto situáciou sa stretávame v slove *kultura*. Hláska [l] si zachováva svoju znelosť, aj keď po nej nasleduje neznelá hláska.

Tu treba spomenúť ešte jednu zvukovú realizáciu sekvencie písmen pozostávajúcej z písmena zodpovedajúceho párovej hláske a písmena zodpovedajúceho sonórnej hláske. Týka sa to tvarov 1. osoby množného čísla minulého času a rozkazovacieho spôsobu slovies, napr. *zrobiliśmy*, *piszmy*. V krakovsko-poznanskej výslovnosti sa hláska, ktorá stojí pred sonórnou hláskou, stáva znelou, napr. [zrob'il'izmy]. Táto výslovnosť je čoraz častejšia aj u novinárov a hercov vo filmoch, čo predtým nebolo zvykom. Znelá realizácia popri neznej zodpovedá norme poľského jazyka (viac o tejto téme Ostaszewska, Tambor 2012 s. 65 – 67; Wiśniewski, 2001, s. 98 – 108, Więcek-Poborczyk, 2014, s. 82).

¹¹⁵ Pozri podkap. 5.4.2.4 *Polootvorené spoluhlásky*.

5.5.2 Výslovnosť dvoch rovnakých samohlások vedľa seba

Ak v slove nasledujú po sebe dve písmená označujúce tú istú samohlásku (okrem písmen *u* a *i*), fonicky se realizujú v súlade s pravopisom, napr. *dookoła*, *feeria*. V niektorých publikáciách sa spomína ráz, ktorý sa môže objaviť medzi samohláskami (Karaś, Madejowa, 1977, s. XXX).

Zdá sa, že toto spojenie samohlások nerobí Poliakom väčšie problémy, hoci častou chybou je výslovnosť [zo] v lexéme *zoo*. Z výskumu I. Więcek-Poborczykovej (2014, s. 168) vyplýva, že výslovnosť týchto spojení realizovaná poslancami parlamentu je vo väčšine prípadov (84 %) v súlade s normou.

5.5.3 Výslovnosť dvoch rovnakých spoluhlások vedľa seba (spoluhláskových geminát)

B. Dunaj (2006, s. 169) uvádza dva možné správne druhy výslovnosti. Za prvú a zároveň častejšiu zvukovú realizáciu spoluhláskových geminát považuje výslovnosť s predĺžením spoluhlásky, ako druhú uvádza písmenovú, teda zreteľnú realizáciu dvoch hlások.

5.5.4 Fonické ekvivalenty dvojice písmen *au* v domácich a cudzích slovách

Hlavným problémom pri fonickej realizácii dvojice písmen *au* je nerozlišovanie medzi domácou a cudzou slovnou zásobou. V cudzích slovách sa spojenie písmen *au* realizuje ako [aɯ], t. j. písmeno *u* sa fonicky realizuje rovnako ako písmeno *ł*. V domácich slovách sa však to isté spojenie vyslovuje tak, ako sa píše, t. j. *u* sa v nich artikuluje ako *u*.

Ako príklady slov, v ktorých sa realizuje dvojica písmen *au* ako [aɯ], možno uviesť napr. *pauza*, *aplauz*, *dinozaur*, *restauracja*, *szlauch*, *hydraulik*, *laur*. Dvojica písmen *au* ako [au] sa realizuje napr. v slovách *zaufanie*, *zauważać*, *naumyślnie*, *nauczyć się*, *nauka*, *nauczycielka*.

Autori príručiek varujú pred nesprávnou výslovnosťou slov *hydraulik*, *laur*, *laurka*, *nauka*. Lexému *hydraulik* mnohí Poliaci vyslovujú ako [hydraul'ik], nie [hydraɯl'ik]. Formu odporúčajú jazykovedcami nepočuť tak často, ako by sa dalo očakávať. Korpus hovoreného jazyka Spokes obsahuje len 8 príkladov pre lexémy *hydraulik*, *hydraulika*. Ani jeden z nich nie je vyslovený v súlade s odporúčanou výslovnosťou.

Ďalší problém predstavuje slovo *laurka*, ktoré je cudzím slovom, a preto by sa malo podľa pravidiel vyslovovať ako [laɯurka]. To však nie je správna výslovnosť. Ako vysvetľuje T. Karpowicz (2018, s. 49), slovo *laurka* je hybrid zložený z troch slabík *la-ur-ka*, čo

znamená, že písmeno *u* sa tu realizuje ako samohláska [u]. V korpuse Spokes sú všetky tri príklady vyslovované s hláskou [u].

Častou chybou je tiež nesprávna výslovnosť slova *nauka* ako [naɤka]. Ide o domáce slovo, preto by sa písmeno *u* malo realizovať ako samohláska [u]. Okrem toho je častou chybou rodených používateľov jazyka, že v ňom kladú prízvuk na prvú slabiku.

O problémoch Poliakov s realizáciou spojení *au* svedčia aj otázky, s ktorými sa obracajú na jazykové poradne. Týmto otázkam sa často venujú aj jazykové príručky.

5.5.5 Fonická realizácia dvojice písmen *eu* v domácich a cudzích slovách

Fonická realizácia dvojice písmen *eu* sa v domácich slovách realizuje artikuláciou písmena *u* ako hlásky [u], napr. *nieubrany*, *nieufność*, *nieustanny*, *nieudacznik*, *nieuk*, *nieuwaga*, *niezaufany*.

Problematická je fonická realizácia tohto spojenia v cudzích slovách. Závisí od toho, či spojenie *eu* tvorí slabiku, je dvojhláskou, alebo stojí na hranici slabík. V prvom prípade sa písmeno *u* realizuje ako [ɤ], čiže vo výslovnosti zodpovedá fonickej realizácii písmena *ł*. V druhom prípade by sa písmeno *u* malo realizovať ako samohláska [u].

Písmeno *u* sa realizuje ako samohláska [u] napríklad v slovách *muzeum*, *liceum*, *panaceum*, *trofeum*, *jubileusz*. Písmeno *u* sa v spojení *eu* realizuje ako časť dvojhlásky [eɤ] napr. v slovách *pseudonim*, *pneumatyczny*, *neurotyczny*, *Europa*, *terapeuta*.

5.5.6 Fonická realizácia dvojíc písmen *ai*, *ei*, *oi*, *ui*, *ii*, *yi*

Fonická realizácia dvojíc písmen *ai*, *ei*, *oi*, *ui*, *ii*, *yi* závisí od viacerých faktorov. Dôležité je:

- či slovo patrí do domácej alebo cudzej slovnej zásoby,
- kde v štruktúre slova sa uvedené dvojice písmen nachádzajú (na konci alebo vnútri slova),
- k akému slovnému druhu patrí dané slovo a v ktorom páde sa vyskytuje (Dunaj, 2006, s. 164 – 165).

a) Výslovnosť v súlade s pravopisom

B. Dunaj (2006, s. 165) odporúča dôslednú výslovnosť pri podstatných menách, slovesách a prídavných menách, ktoré sú utvorené pomocou predpôn *do*, *na*, *po*, *wy*, *za*, *anty*, *pre*, *pro*, *re*, napr. *poinstruować*, *poirytowany*.

V korpuse Spokes možno počúť výslovnosť s miernou výslovnosťou [ɪ]. V týchto prípadoch by bolo potrebné vykonať analýzu pomocou počítačových nástrojov, aby bolo možné zvukové nahrávky správne overiť. I. Więcek-Poborczyk (2014, s. 169) zaznamenala až 53 % prípadov s nesprávnou realizáciou (s [ɪ]) uvedenej skupiny slov.

b) Výslovnosť v súlade s pravopisom a výslovnosť s [ɪ]

B. Dunaj (2006) sem zaraďuje slovesá typu *kroić* (ako aj slovesá *bać się* a *stać*) a domáce slová, v ktorých sa vnútri slova vyskytuje sekvencia písmen *ai*, *ei*, *oi*, napr. *naiwność*. Na prvé miesto kladie výslovnosť s [ɪ], na druhé miesto dôslednú výslovnosť podľa písmen. Pri cudzích slovách (napr. *reinkarnacja*) však kladie na prvé miesto výslovnosť v súlade s pravopisom a výslovnosť s [ɪ] až na druhé miesto.

c) Výslovnosť s [ɪ]

B. Dunaj (2006) zaraďuje do tejto skupiny tvary G, D a L sg. podstatných mien mužského a ženského rodu (napr. *bez Mai*) a tvary G pl. podstatných mien mužského rodu (napr. *pokoń*) a tiež niektorých zámen. Zdá sa, že Poliaci tu majú problém s pravopisom a nie s výslovnosťou, o čom svedčí množstvo otázok o správnom pravopise, s ktorými sa obracajú na jazykové poradne.

5.5.7 Dvojice písmen *ao*, *eo*, *uo*, *ae*, *oa*, *ua* – výslovnosť v súlade s pravopisom

B. Dunaj (2006, s. 166) tvrdí, že uvedené kombinácie písmen sa majú realizovať v súlade s ich pravopisom. Za prípustné považuje vložiť pred druhú samohlásku zvukový prvok, ktorým bude hrtanový záver alebo mierny labiálny segment, t. j. zoslabený zvuk zodpovedajúci hláske [ɤ]. Fonetickú realizáciu so silným labiálnym prvkom, t. j. hláskou [ɥ], však považuje za neprijateľnú.

T. Karpowicz (2018, s. 50) zdôrazňuje, že výslovnosť s dodatočným prvkom zodpovedajúcim zoslabenej výslovnosti hlásky [ɤ] nezodpovedá vzorovej norme. Priznáva však, že výskum poukazuje na jeho prítomnosť. V slovníku *Wielki słownik poprawnej polszczyzny* sa pri slovách obsahujúcich kombináciu písmen *ao*, *eo*, *uo*, *ae*, *oa*, *ua* považuje za správnu len výslovnosť v súlade s pravopisom.

Korpusová excerpcia príkladových slov uvedených v článku B. Dunaja (2006, s. 166) ukazuje, že fonetická realizácia lexém začínajúcich na *aktual-* (*aktualny*, *aktualnie*, *aktualnia*, *aktualności*) v prevažnej väčšine prípadov obsahuje hlásku [ɥ] stojacu medzi samohláskami.

V prípade týchto slov len 5 zo 45 prípadov, teda približne 11 % realizácií, možno klasifikovať ako výslovnosť s miernym labializovaným prvkom.

Aj pri slove *kontynuować* korpusová excerpčia ukazuje, že približne 20 % realizácií predstavuje výslovnosť so zoslabenou hláskou [ɤ], v ostatných realizáciách počuť výrazne vyslovenú hlásku [ɤ̃].

Z výskumu výslovnosti spojení písmen *ua*, *ea* a *uo* (Więcek-Poborczyk, 2014, s. 166) uskutočneného medzi poslancami parlamentu vyplýva, že najvyššie percento realizácií nenormatívnej výslovnosti sa týka uvedených kombinácií písmen. Nesprávne realizácie dvojice písmen *ua* predstavujú 54 % prípadov v porovnaní so 46 % prípadov správnej realizácie. Zistilo sa, že najčastejšie nesprávne vyslovovaným slovom je slovo *sytuacji*.

5.5.8 Výslovnosť cudzích slov so sekvenciou písmen zloženou zo samohlásky, písmena *m* alebo *n* a úžinovej spoluhlásky

V slovách typu *instytut*, *kunszt*, *awans* je možná dvojaká výslovnosť: výslovnosť v súlade s pravopisom [*instytut*] alebo s nazalizovanou samohláskou [ĩ̃stytut] (Dunaj, 2006).

5.5.9 Fonická realizácia *ń* pred *s*, *z*, *sz*

Autori štúdií o správnej výslovnosti venujú pozornosť výslovnosti fonického ekvivalentu *ń* stojaceho pred úžinovými hláskami. Výslovnosť v súlade s pravopisom sa tu považuje za nesprávnu. Za správnu výslovnosť sa považuje *ń* s nosovým zafarbením, ktoré je v neskorších publikáciách označované ako neslabičné a nosové. Ako príklad možno uviesť slová *pański* [paĩ̃sk'i] a *koński* [koĩ̃sk'i].

5.5.10 Spojenia *bi* + samohláska v cudzích slovách

V slovách so spojením *bi* a samohláskou (*biologia*, *biblioteka*) sa v súčasnosti po zmäčkenej hláske vyslovuje, t. j. [b'ĩ̃log'ĩa], [b'ibl'ĩ̃oteka].

V skorších štúdiách sa spomína aj kedysi počuteľná dvojslabičná výslovnosť, [b'ijolog'a] (Karaś, Madejowa, 1977, s. XXXVII). Túto výslovnosť B. Dunaj (2006) klasifikuje ako zastaranú.

Vyhľadávanie slov v korpuse hovoreného jazyka Spokes začínajúcich na *bio-* zobrazilo 60 príkladov obsahujúcich lexémy: *biologia*, *biotechnologia*, *biografia*, *biopsja*, *biologiczny*, *biologicznie*, *biosfera*, *bioprąd*, *biograficznie*, *biowital*, *Biomer*, *biorytm*. Vo všetkých príkladoch bola realizovaná výslovnosť [b'ĩ̃o].

5.5.11 Fonická realizácia sekvencií písmen *ke, ge* ako *ke, kie, ge, gie*

Slová so sekvenciami písmen *ke* a *ge* sa vyslovujú tak, ako sa píše. Ako príklad možno uviesť nasledujúce slová: *Gerwazy, geometria, gen, general, gestykulacja*. B. Dunaj (2006, s. 167) a T. Karpowicz (2018, s. 51) tvrdia, že v poľštine, v reči najstaršej generácie zostalo ešte niekoľko slov, ktoré nesú viditeľné stopy starej mäkkej výslovnosti, napr. slovo *inteligencja* realizované ako [intel'ig'encja].

Na druhej strane, slová so sekvenciou písmen *kie* a *gie*, napr. *kiedy, gięda*, sa realizujú dvojako: s a bez , napr. [k'edy] alebo [k'ęedy], [g'eęda] alebo [g'ięęda] (Dunaj, 2006; Karpowicz, 2018).

5.5.12 Výslovnosť podstatných mien zakončených na *-izm/-yzm* – tvary L sg.

Autori publikácie *Podręczny słownik poprawnej wymowy polskiej* uznávali oba tvary: *-izmie* aj *-izmie*. Prvý spôsob výslovnosti klasifikovali ako veľmi dôkladný, druhý ako dôkladný. Súčasné kompendium *Wielki słownik poprawnej polszczyzny* obsahuje informáciu, že tvar *-izmie* sa používa častejšie ako tvar *-izmie*. V korpuse Spokes je 10 príkladov tvaru, ktorý nás zaujíma, napr. *pacyfizmie, organizmie, socjalizmie*. Všetky príklady sú realizované s hláskou [ż].

5.5.13 Fonická realizácia skupiny *sp-* na začiatku slova v lexéme *spieszyć się*

Publikácia *Wielki słownik poprawnej polszczyzny* uvádza dve možnosti výslovnosti: vzorovú *spieszyć się* a hovorovú *śpieszyć się*. Výsledky získané na základe realizácií uvedených v korpuse Spokes potvrdzujú prevahu tvaru *spieszyć się* nad tvarom *śpieszyć się*. Z 35 príkladov len 5 realizácií obsahovalo skupinu *śp-* na začiatku slova, z ktorých jedna patrila k nárečiam.

5.5.14 Sonorizácia spoluhlások v prevzatých slovách

A. Markowski (2004, s. 160) uvádza množstvo slov, v ktorých dochádza k nesprávnej zmene neznej spoluhlásky na znelú. Z uvedených slov vyvoláva najväčšiu neistotu slovo *bransoletka*, ktoré mnohí Poliaci vyslovujú s hláskou [z] namiesto [s]. V korpuse Spokes sú všetky príklady obsahujúce lexému *bransoletka* (14) vyslovované so spoluhláskou [z]. Z doterajšieho pozorovania jazykovej reality vyplýva, že nesprávna výslovnosť sa častejšie objavuje u mladej a strednej generácie. Výslovnosť tohto slova s hláskou [s] bola pozorovaná

u starších ľudí. Výskum však ešte nebol ukončený, a preto z neho nemožno vyvodiť reprezentatívne závery.

5.5.15 Prípustné zjednodušenia niektorých hlások a spoluhláskových skupín

Tvorcovia normy pripúšťajú zjednodušenia niektorých hlások a spoluhláskových skupín. Zjednodušovanie hlásky [ɨ]/[ɨ̞] (zvuková realizácia písmena ł) na konci slovesných tvarov, napr. *gniótl*, *wiódl*, je prípustné v hovorovej reči, avšak v dôkladnej výslovnosti musí byť táto hláska zrealizovaná (Dunaj, 2006; Markowski, 2004). Podobne aj zjednodušovanie zvukových realizácií sekvencií písmen -wsk-, -wstw- na -sk- a -stw-, napr. v slovách *językoznawstwo*, *warszawski*, je prípustné v dôkladnej aj hovorovej výslovnosti. V oboch typoch výslovnosti je taktiež prípustné zjednodušiť skupiny hlások písaných ako *trz*, *drz* na *czsz* a *dżż*, ak sa vyskytujú na začiatku alebo vnútri slova. Výslovnosť bez zjednodušenia prevláda v dôkladnej výslovnosti, zjednodušená artikulácia zasa v hovorovej výslovnosti (Dunaj, 2006; Markowski, 2004).

5.6 Prízvuk

Prízvuk v poľskom jazyku je stály, je na predposlednej slabike (tzv. paroxytonický) na rozdiel od češtiny a slovenčiny, v ktorých je na prvej slabike. V niektorých skupinách slov je prízvuk na poslednej, tretej alebo štvrtej slabike od konca.

- **Slová s prízvukom na štvrtej slabike od konca**

Do tejto skupiny patria tvary 1. a 2. osoby pl. podmienovacieho spôsobu, napr. *zrobilibyśmy*, *zrobilybyśmy*, *zrobilibyście*, *zrobilybyście*.

- **Slová s prízvukom na tretej slabike od konca**

Do tejto skupiny patria:

- tvary 1., 2. a 3. osoby sg. a 3. osoby pl. podmienovacieho spôsobu, napr. *zrobiliby*, *zrobilaby*, *zrobiliby*;
- cudzie podstatné mená zakončené na -yka/-ika (tvary nominatívu sg.), napr. *matematyka*, *fizyka*, *muzyka*;
- tvary 1. a 2. osoby pl. minulého času, napr. *robiliśmy*, *robiliście*;
- číslovky 400 – 900.

- **Slová s přízvukom na predposlednej slabike**

Do tejto skupiny patria:

- niektoré skratky, napr. *UW*, *Pekaes*;
- slová s predponami *eks-*, *arcy-*, *wice-*, napr. *eksmqż*, *wicemistrz*;
- niektoré výpožičky z francúzštiny, napr. *foyer*, *jury*.

V poľštine existujú aj neprízvučné slová, ktoré stoja pred prízvuchým slovom (proklitiky) a za prízvuchým slovom (enklitiky). Spolu s prízvuchým slovom tvoria prízvuchý celok. Medzi proklitiky patria napr. častica *nie* či jednoslabičné predložky *do*, *nad*, *pod*. Medzi enklitiky patria okrem iného jednoslabičné tvary zámen a prísloviek, napr. *mi*, *ci*, *go*, *mu*, *jq*, *tu*, *tam*.

5.7 Intonácia

Intonácia je **výšková modulácia tónu** (Wiśniewski, 2001, s. 124), ktorá sa nazýva aj vetný prízvuk. V poľštine nie je ustálený, avšak ustálené sú najčastejšie prízvukové znaky zakončenia viet (Ostaszewska, Tambor, 2012, s. 95).

Medzi základné intonačné melodémy patrí **stúpavá intonácia** (tzv. antikadencia) a **klesavá intonácia** (kadencia). Spočívajú v zmene tónu z nižšieho na vyšší a z vyššieho na nižší.

Kadencia je v poľštine typická pre oznamovacie vety a dopĺňacie otázky (Wiśniewski, 2001, s. 124), zatiaľ čo antikadencia sa vyskytuje v zisťovacích otázkach alebo v nedokončených výpovediach (Wiśniewski, 2001, s. 124), napr.:

Jem obiad. ↘

Jedziesz autobusem czy taksówką? ↘

Jedziesz autobusem? ↗

6 Uplatňovanie ortoepických zásad v rečovej praxi

Záverečná kapitola publikácie odráža prístup autorov k skúmaniu zvukovej stránky a špeciálne ortoepie ich materinských jazykov a tiež individuálne vzdelávacie aktivity v tejto oblasti. Tak ako je odlišné odborné poňatie témy alebo praktické skúsenosti jednotlivých autorov, líši sa aj spracovanie čiastkových podkapitol. Niektoré časti prinášajú poznatky z výučby študentov, a to rodených hovoriacich alebo aj cudzincov, ktorí sa buď učia jazyk na domovských univerzitách autorov, alebo boli účastníkmi výslovnostných workshopov organizovaných počas plnenia projektu, ktorého výsledkom je aj táto kniha; jedna z podkapitol obsahuje tiež výsledky dlhodobej spolupráce s inštitúciami reprezentujúcimi rôzne odbory činnosti a poukazuje na časté nedostatky v prehovoroch ich pracovníkov – rečových profesionálov; autor inej časti zase venoval väčšiu teoretickú pozornosť aktuálnym ortoepickým problémom, na ktoré pozerá prizmou sociolingvistiky, zamýšľa sa nad posunom vo výslovnostnej norme pri niektorých javoch a ich hodnotením vo vzťahu ku kodifikácii. Komplex týchto prístupov ozrejmi uplatňovanie ortoepických zásad v rečovej praxi z rôznych pohľadov.

6.1 Odchýlky od českej ortoepickej normy u vybraných skupín hovoriacich

Pavčina Kuldanová

Počas výkladov o jednotlivých ortoepických zásadách češtiny (pozri kap. 3) sme spomenuli aj isté odchýlky od požadovanej výslovnosti vybraných javov segmentálnej i suprasegmentálnej roviny, ktoré je možné zaznamenať u rodených hovoriacich v takých typoch komunikátov, ktoré predpokladajú realizáciu v spisovnom jazyku. V tejto časti o nich hovoríme širšie, pričom využijeme najmä doterajšie výsledky vlastného dlhodobého pozorovania rečových prejavov rečových profesionálov. Pri ich hodnotení sa primárne zameriavame na zvukovú stránku, pretože tá je oproti ostatným jazykovým rovinám porušovaná častejšie, venuje sa jej menšia pozornosť; na tomto mieste nebudeme rozoberať celkovú zvukovú kultúru prejavov profesionálnych hovoriacich (zahŕňajúcu napr. aj kvalitu hlasu, hlasové začiatky, dychovú techniku, hezitačné zvuky a pod.), ale vzhľadom na zameranie publikácie sa obmedzíme na prvky súvisiace s porušovaním ortoepickej normy (aj keď ich niekedy nemožno úplne oddeliť od ostatných zvukových prostriedkov).

Medzi sledovanými skupinami hovoriacich sú praktizujúci učitelia rôznych typov škôl (najmä z Ostravska, ale aj z iných moravských alebo českých regiónov), budúci učitelia (študenti Pedagogickej fakulty Ostravskej univerzity rôznych študijných odborov, najčastejšie

učiteľstva pre materské školy a pre 1. a 2. stupeň základných škôl), tiež redaktori a moderátori spravodajských a publicistických programov verejnoprávnych zvukových médií, tlačoví hovorcovia rôznych inštitúcií alebo divadelní herci; komunikáty pozorujeme tak prostredníctvom médií, ale najmä počas osobných stretnutí – pri výučbe študentov, školeniach učiteľov alebo tlačových hovorcov, počas priamej spolupráce s hercami činohry Národného divadla moravskosliezskeho pri príprave premiérových predstavení alebo s pracovníkmi redakcie spravodajstva Televízneho štúdia Ostrava.

Keďže naše hodnotenia zvukovej kultúry rečových profesionálov obsahujúce konkrétne príklady nedostatkov boli už skôr publikované (novšie napr. Kuldanová, 2018a alebo 2018b), uvedieme iba základné typy najčastejšie sa vyskytujúcich nefunkčných odchýlok od výslovnostnej normy¹¹⁶ v prostredí školy, médií a divadla. Upozorňujeme na ne hlavne preto, že predstavitelia týchto profesií sú vnímaní ako významné rečové (a hlasové) vzory a ako činitelia, ktorí podstatným spôsobom ovplyvňujú celkovú jazykovú kultúru; naše zistenia však vypovedajú o tom, že danú úlohu všetci (najmä redaktori, moderátori a učitelia) nenapĺňajú, teda ich pôsobenie na kultúru jazyka nemá pozitívny účinok.¹¹⁷ Príčiny konkrétnych nedostatkov sú rôznorodé (vplyv nárečia, nedbalá alebo nesprávna artikulácia, rýchle tempo reči, neznalosť ortoepických zásad a i.), majú však spoločné podhubie – je ním absencia rečovej a hlasovej výchovy na základných školách, hoci má byť neoddeliteľnou súčasťou tohto typu vzdelania (k tomu viac napr. Kuldanová, 2017).

6.1.1 Odchýlky zistené u učiteľov a študentov učiteľských odborov

Súhrn nedostatkov zistených u študentov učiteľských odborov je založený na niekoľkoročnom pozorovaní úrovne ich hovoreného vyjadrovania počas seminárov venovaných fonetike češtiny, kultúre reči, rétorike alebo ortoepii a hlasovej výchove

¹¹⁶ Pri hodnoteniach zohľadňujeme najmä stanoviská formulované Z. Palkovou (1994, s. 320 n.): Pre výsledný dojem z prejavu má podstatný význam aj spôsob výslovnosti hlások v češtine, ktorý môže byť buď explicitný, plný, alebo náznakový, nedbalý. „Stupeň pečlivosti výslovnosti v konkrétnom prejave závisí do značnej miery na mluvných schopnostiach konkrétného človeka a posluchač ho také obvykle hodnotí ako výraz osobnej kultúry mluvčieho“. Základnú vrstvu spisovnej výslovnosti tvorí súbor noriem, ktoré nie sú zaťažované nárečovým zafarbením a zaisťujú prejavu potrebnú mieru formálnej presnosti. „Z hľadiska stylových vrstiev na ose korektnosť – nedbalosť je základným kritériom pro výber forem srozumiteľnosť a zreteľnosť prejavu z hľadiska posluchača. Tento reálny prístup, respektujúci potreby praktické rečové komunikácie, má za následok, že kodifikovaná podoba české výslovnosti je v povedomí verejnosti uznávaná a jej deformácia je pociťovaná ako neschopnosť mluvčieho“.

¹¹⁷ Upozornenie na skutočnosť, že nie všetky hovorené prejavy produkované rečovými profesionálmi môžu byť považované „za vzorové“, je dôležité tak pre rodených hovoriacich, ako aj pre cudzincov učiacich sa český jazyk, pretože najmä oni hľadajú často oporu pre správnu výslovnosť v sledovaní zvukových médií. (V tomto texte sme sa bližšie nezaoberali ťažkosťami cudzincov pri zvládaní správnej českej výslovnosti, ktoré zaznamenávame pri ich výučbe, pretože sú veľmi rôznorodé a individuálne a vždy súvisia s „fonetickou základňou“ ich materinského jazyka a možnými medzijazykovými interferenciami.)

(hodnotené bývajú ich prejavy čítané i nečítané, a to vopred pripravené a nepripravené, formálne aj neformálne), reč učiteľov na poznatkoch získaných pri výučbe predmetov súvisiacich so zvukovou stránkou češtiny v rámci rôznych druhov rozširujúceho štúdia na Pedagogickej fakulte Ostravskej univerzity alebo tiež počas školení venovaných kultúre reči:

- poruchy výslovnosti spoluhlások: stúpa počet študentov s nesprávnou artikuláciou najmä d'asnových spoluhlások (tu uvedené v poradí od najviac po najmenej frekventované typy dyslálií): lambdacizmus – dlhodobo najrozšírenejšia chyba, rôzne formy sigmatizmu, menej rotacizmus a rotacismus bohemicus, na početnosti naberá aj nesprávna tvorba hlások [d], [t], [n]; v skupine učiteľov je situácia obdobná v type výslovnostných porúch, ale líši sa vo frekvencii ich výskytu – u najmladšej vekovej kategórie je porovnateľná so študentmi, u učiteľov stredného veku (od približne 40 rokov veku) je nižšia;
- nesprávna artikulácia samohlások a hláskových zoskupení ako dôsledok artikulačnej nedbalosti (oslabená výslovnosť hlások, príp. ich elízie) alebo vplyvu rodného nárečia: nenáležitá kvalita alebo kvantita samohlások, nežiaduce spoluhláskové asimilačné zmeny (najmä tzv. moravské znelostné asimilácie);
- odchýlky v prozodických prostriedkoch: pri čítaní textov nesprávne intonačné priebehy, chybné frázovanie a kladenie logického a niekedy aj slovného prízvuku, vysoké rečové tempo, v improvizovaných prejavoch je porušovaný najmä slovný prízvuk, u niektorých osôb je zaznamenávané vysoké tempo reči alebo chybné intonovanie. Prevažne u študentov sa prejavuje ich malá schopnosť výrazne nahlas čítať – niekedy ani po príprave (s možnosťou použiť značky pre pauzy, vetné prízvuky a intonáciu) nedokážu text logicky členiť – čítajú podľa interpunkčných znamienok, nie podľa zmyslu (tvoria pauzy na miestach čiarok), príp. robia nelogické pauzy v dôsledku nezvládnutej dychovej techniky; v pauzách nekoncevých aj na koncoch výpovedí používajú nesprávnu intonáciu (nenáležitú stúpacú intonáciu na koncoch významových celkov, teda antikadenciu namiesto končiacej kadencie či polokadencie, častejšie však klesavú končiacu kadenciu namiesto polokadencie; z nižších stupňov škôl im okrem iného chýba povedomie o odlišných intonačných priebehoch viet s platnosťou otázok – chybné intonujú najmä dopĺňacie otázky); slovný prízvuk býva často posúvaný na predposlednú slabiku slov u študentov pochádzajúcich zo sliezskej nárečovej oblasti; opakovane sa tiež potvrdzuje neznalosť ortoepických pravidiel o prízvukovaní predložiek, rovnako ako používanie logických prízvukov (bývajú umiestňované na

významovo nesprávne slová, niekedy úplne chýbajú, inokedy sú používané nadbytočne); celková modulácia hlasu býva neprepracovaná, študenti nevedia účelne meniť tempo a dynamiku podľa zmyslu textu (príčinou ich nevyhovujúceho frázovania a modulácie býva hocikedy neporozumenie textu – nevedia rozlíšiť podstatné údaje od nepodstatných, nie sú schopní bez pomoci preniknúť do významovej roviny textu).

6.1.2 Odchýlky zistené u redaktorov a moderátorov

V reči redaktorov a moderátorov spravodajských a publicistických programov verejnoprávnych médií (rozhlasové stanice Rádiožurnál a televíznych kanálov ČT1 a ČT24, pri ktorých sme sa zamerali na programy vysielané z pražského a ostravského štúdia) možno zistiť nasledujúce nedostatky:

- neortoepická výslovnosť samohlások a samohláskových skupín: príliš otvorená alebo úzka výslovnosť samohlások (vplyvom nárečia, obecnej češtiny¹¹⁸), nedodržiavanie dĺžky vokálov (nad nesprávnym krátením prevažuje predlžovanie koncových krátkych samohlások pred pauzou), vynechanie samohlások alebo ich redukovaná výslovnosť (nedbalou artikuláciou, nesprávnym nastavením pernej štrbiny, vysokým tempom reči), neznalosť ortoepických pravidiel sa prejavuje aj pri nenáležitom používaní/nepoužívaní rázu;
- porušená artikulácia spoluhlások: prejavuje sa pri niektorých d'asnových hláskach, najmä pri [l], ktoré znie tvrdo, pri príliš ostrej výslovnosti sykaviek [s], [z], [c], alebo pri vibrantoch [r] a [ř], ktorých realizácia je buď celkom nesprávna, nahrčivá, alebo je [r] vyslovované prehnane hrčivo;
- neortoepická výslovnosť spoluhláskových skupín: oslabená artikulácia alebo úplné vynechávanie hlások, nesprávne zjednodušenie spoluhláskovej skupiny, nežiaduce spoluhláskové asimilačné zmeny (znelostné aj artikulačné);
- nezvládnuté prozodické prostriedky – intonácia, frázovanie, logické prízvuky, tempo reči: nesprávna intonácia sa prejavuje najmä v nekoncových pauzách, v ktorých počujeme klesavú končiacu kadenciu namiesto náležitej nekončiacej polokadencie, nesprávne intonovanie otázok, príp. konce výpovedí nie sú intonačne správne signalizované a nasledujúce výpovede sú nadväzované bez páuz – k poslucháčom sa dostáva málo zrozumiteľný tok informácií bez významových predelov; niektorí

¹¹⁸ *Obecná čeština* je jedna z nespisovných (neštandardných) foriem českého jazyka, nivelizovaný nespisovný jazyk stredných Čiech (z dialektologického hľadiska ide o interdialekt, ktorý vznikol vývojom nárečia Čiech); dnes sa používa nielen v komunikácii súkromnej, verejnej, ale často i v prejavoch verejných, kde sa predtým používal iba spisovný jazyk.

redaktori majú stereotypnú intonáciu viet s rozdielnymi komunikačnými funkciami, u niektorých žien je to celkovo „spevavý“, intonačne značne rozkolísaný spôsob reči nezodpovedajúci typu komunikátu; nelogické frázovanie – kladenie páуз na nesprávne miesta (pauzy sú niekedy nadbytočné, niekedy chýbajú); nepremyslené umiestňovanie logických prízvukov – sú buď na významovo nesprávnych slovách, alebo je zdôrazňované takmer každé plnovýznamové slovo – množí sa tzv. „skandovaná reč“.

Uvedené nedostatky môžu poslucháčom sťažiť porozumenie oznamovanej informácie – zvlášť nedbalá artikulácia samohlások alebo zjednodušená výslovnosť spoluhláskových skupín spôsobujúca zmenu významu slov, nedodržanie signálov ukončenosti či neukončenosti výpovede alebo nepremyslené umiestňovanie logických prízvukov.

V súvislosti s uvedenými prehrškami z prostredia televízneho a rozhlasového spravodajstva je možné konštatovať, že je zrejmý rozdiel v najčastejších chybách hovoriacich z ostravských a pražských štúdií: pre pracovníkov z pražského centra je okrem nesprávneho frázovania a intonácie typické najmä väčšie množstvo chýb v artikulácii samohlások, ktoré spôsobí aj zmenu významu slov, u zamestnancov ostravských pracovísk prevládajú prozodické nedostatky, nekorektná artikulácia hlások je záležitosťou iba u jednotlivcov.

6.1.3 Odchýlky zistené u činohercov

Z porovnávaných profesií sa u hercov ostravskej činohry objavuje najmenej problémových javov, napriek tomu ich však nachádzame aj u nich, a to niektoré častejšie, iné iba u niektorých. Uvedieme typy najčastejšie sa vyskytujúcich nefunkčných odchýlok od ortoepickej normy, a to so zreteľom na základné princípy štylizovanej javiskovej reči a s odhliadnutím od náhodných chýb, prerieknutí:

- u všetkých hercov sa občas vyskytnú nezrozumiteľné výrazy alebo celé repliky, artikulačné zamrmlanie, ktorého dôsledkom je vypustenie hlásky alebo hlások (slabík), „prehlnutie“ slova alebo jeho časti, oslabená, redukovaná výslovnosť hlások; príčinou býva nedostatočná artikulačná námaha, príp. zrýchlené rečové tempo; u niekoľkých hercov bola nedbalá výslovnosť častejšia na skúškach, ale počas predstavenia pre verejnosť sa takmer nevyskytla (podľa vyjadrenia hercov je však občas také zamrmlanie účelové, a to keď zabudnú svoju repliku a snažia sa tento výpadok textu zakryť);
- neortoepická výslovnosť samohlások a ich zoskupení (porušenie kvality i kvantity vokálov vplyvom miestneho sliezskeho nárečia, ale aj obecnej češtiny u hercov pochádzajúcich z oblasti Čiech), sporadicky problémy s využitím rázu;

- neortoepická výslovnost' spoluhláskových skupín: nežiaduce spoluhláskové asimilačné zmeny (znelostné aj artikulačné);
- odchýlky v tvorení spoluhlások: u hercov nie sú výrazné a frekventované, iba u niektorých z nich je možné zachytiť ostrejšiu výslovnosť sykaviek [s], [z], [c] alebo tvrdú výslovnosť [l];
- prozodické prostriedky: u niekoľkých osôb boli zaznamenané problémy s intonáciou – nevýrazná intonácia otázok (blízka oznamovacím vetám), nefunkčné melodické výkyvy („intonačné skoky“ do vysokých hlasových polôh u žien), použitie klesavej končiacej kadencie namiesto správnej nekončiacej polokadencie;
- niektoré odchýlky sú typické „herecké rečové maniere“ (dopúšťajú sa ich herci vyššieho veku): neznelá výslovnosť znelých spoluhlások (u mužov) alebo výslovnosť otvorenej samohlásky [a] namiesto inej samohlásky (u žien), ktoré vznikajú väčšinou pri zvýšenom citovom zaujatí hercov a snahe o väčšie zdôraznenie výrazov (ak vynecháme možnú afektovanosť reči niektorých herečiek).

Vymenované typy odchýlok zistených posluchovou analýzou vybraných skupín profesionálnych hovoriacich (tých existujúcich a v prípade sledovaných študentov budúcich profesionálov) korešpondujú s uvádzanými ortoepickými problémami v odbornej literatúre. Zaoberajú sa nimi pracovníci na rôznych univerzitných pracoviskách v Čechách aj na Morave, najmä však vo Fonetickom ústave Filozofickej fakulty Univerzity Karlovej¹¹⁹, ktorí svoje analýzy hláskových a prozodických javov zakladajú na presných prístrojových meraniach.

Napr. M. Krčmová vo svojej publikácii (2008, s. 202 – 208) píše, že ortoepické ťažkosti vznikajúce pri spájaní hlások sa prejavujú na hranici morfém, t. j. na hraniciach slov, medzi predložkou a nasledujúcim menom, medzi predponou a slovným základom a medzi časťami zložených slov. Pripája tvrdenie, že „čím je výslovnosť pečlivější, tím více se tyto hranice zvukově signalizují“, a dodáva, že zákonitosti spájania sú v týchto prípadoch „poněkud odlišeny regionálně, přičemž ne vždy je regionem podmíněná výslovnost chápána jako spisovná dubleta“. Medzi ortoepické prvky vyžadujúce zvýšenú pozornosť zaraďuje spájanie dvojíc vokálov alebo konsonantu a vokálu patriacich rôznym slabikám, úskalia asimilačných zmien (znelostných v prípade spojenia konsonantov so sonórou alebo v), ale aj artikulačných spodobovaní, ktorých dôsledkom býva zblížovanie (zjednodušovanie) výslovnosti dvoch

¹¹⁹ Pozri napr. tituly: Janoušková, Veroňková (2008); Pořízka, Kopečková (2018); Štěpánová (2013a); Veroňková (2004; 2012); Veroňková, Janoušková (2010).

rovnakých alebo rôznych spoluhlások aj zložitejších spoluhláskových zoskupení. Z prozodických prostriedkov upozorňuje na dôležitosť celkového zvukového členenia celku prehovoru pomocou páuz, prízvukov a intonácie.

V. Štěpánová pri zhrnutí častých odchýlok od kultivovanej výslovnosti zistených svojím pozorovaním hovorených prejavov študentov, ktorí „majú ambíciu stať sa profesionálnymi mluvčiami“, uvádza v spojení so suprasegmentálnou rovinou „užívání neukončujícího melodému tam, kde by byl na místě melodém ukončující“, ďalej „neortoepické přízvukování, překotné tempo řeči a nevhodné umisťování nádechových pauz“. Z hláskovej roviny poukazuje na vysokú frekvenciu rečových chýb, na odchýlky v kvantite i kvalite vokálov, vynechávanie rázu, neortoepické asimilácie znelostné aj artikulačné, zjednodušovanie spoluhláskových skupín alebo úplné vynechanie konsonantu. „Největší počet odchylek od spisovné normy, které lze považovat za výslovnostní nedostatky, je způsoben nedbalou a netrénovanou artikulací, další jsou projevem nářečního původu mluvčích. Méně analyzovaných jevů lze přičíst naopak přehnané snaze nepoučeného mluvčího o korektní mluvu“ (Štěpánová, 2019, s. 218 – 219).

V závere môžeme konštatovať, že vymenovanie problémových javov rôznych autorov poukazuje nielen na potrebu dôkladnejšieho zoznamovania sa so zvukovými kvalitami hovoreného jazyka počas výučby na základných alebo stredných školách, ale aj na nutnosť sledovania súčasnej výslovnostnej normy a jej dôkladný opis, ktorý by mohol vyústiť až do úpravy niektorých ortoepických zásad v budúcej modernej výslovnostnej kodifikačnej príručke.

6.2 Aktuálne otázky slovenskej ortoepie

Patrik Petráš

V podkapitole 6.2 sa venujeme najčastejším výslovnostným odchýlkam, ktoré v porovnaní s kodifikovanou slovenskou spisovnou výslovnosťou môžeme v súčasnej slovenčine registrovať. Zároveň si všímame aj príčiny týchto odchýlok. Niektoré aktuálne otázky slovenskej ortoepie (napr. výslovnosť hlásky [ɾ] či intonácia slovenskej vety) nie sú ani dnes uspokojivo doriešené, preto im venujeme väčšiu pozornosť. Na analyzované problémy sa snažíme hľadiť cez prizmu sociolingvistiky. Napríklad pri intonačných formách oznamovacích viet, ktoré nie sú v zhode s kodifikovanou konkluzívnou kadenciou, si kladieme otázku, či je nutné automaticky ich hodnotiť ako chybné – bez ohľadu na ich funkčné zacielenie.

Pri opise výslovnostných odchýlok vychádzame najmä z vlastných pozorovaní jazykových prejavov vysokoškolských študentov filologicky i pedagogicky orientovaných študijných odborov na Slovensku, ako aj z prejavov tzv. profesionálov slova, najmä pracovníkov médií (moderátorov, redaktorov a pod.). Svoje pozorovania dopĺňame aj o konštatovania a hodnotenia ďalších lingvistických autorov.

Zásadný vplyv na súčasnú výslovnosť majú najmä nárečové základy regiónov, z ktorých používatelia slovenčiny pochádzajú. Tu treba skonštatovať, že v ostatných rokoch sme zaznamenali preskupenie v dominancii, resp. vplyve nárečových makroareálov na štandardnú slovenčinu. Kým kedysi mala určujúcu úlohu vo vývine spisovnej slovenčiny stredná slovenčina, ktorú si vzala za vzor aj štúrovská kodifikácia¹²⁰, v súčasnosti takéto „centrálne“ postavenie prebrala „západná slovenčina“. Ľ. Kralčák (2015, s. 89) konštatuje, že „jazyk so stredoslovenským nárečovým základom je v slovenskom politickom, kultúrnom a najmä masovokomunikačnom centre v prevažnej miere pod nepretržitým vplyvom hovorenej podoby slovenčiny, do ktorej presakujú prvky západoslovenského nárečového základu“. Takáto hovorená spisovná slovenčina je potom podľa autora prostredníctvom médií šírená do ostatných oblastí Slovenska a vo vedomí používateľov slovenčiny sa chápe a postupne aj fixuje ako hovorená norma. Podľa autorových pozorovaní bežný používateľ slovenčiny na západnom Slovensku považuje za jeden z najvýraznejších indikátorov spisovného jazyka dvojhlásky (najmä dvojhlásky s *i*-ovým segmentom). Ľ. Kralčák ďalej konštatuje, že práve západoslovenskí komunikanti sú pôvodcami hyperkorektných podôb, ako napr. *plieseň* (správ. *pleseň*), *čiasník* (správ. *čašník*), *šialka* (správ. *šálka*) a pod. (ibid.).

Za formu, ktorá je dnes najefektívnejšie schopná šíriť makroareálové prvky celonárodne, možno podľa Ľ. Kralčáka (ibid., s. 90) považovať bežnú hovorenú podobu slovenčiny v oficiálnych a polooficiálnych prejavoch zacielených spisovne, resp. štandardnú varietu.

Ako prejav toho, že v súčasnosti sa západoslovenský nárečový základ podieľa na formovaní hovorenej podoby spisovnej slovenčiny, považuje Ľ. Kralčák (ibid.) tieto hláskoslovné znaky:

- výslovnosť stredného *l* v pozíciách mäkkého *l'*;
- oslabovanie *u*-ového segmentu vo výslovnosti dvojhlásky *ô* [uo], príp. jeho nahrádzanie dlhým vokálom *ó*, napr. *môžem*, *vôbec* namiesto správ. tvarov *môžem*, *vôbec*;

¹²⁰ K tomu pozri podkap. 2.2.2 *Kodifikácia spisovnej slovenčiny Ľudovítom Štúrom*.

- konštituovanie diftongu *io* v dôsledku paradigmatickej analógie, napr. *o babiom lete*, ale aj tvary *s väčšiou*, *o lepšiom*, ktoré autor zaznamenal v nepripravených i v niektorých pripravených oficiálnych prejavoch v masovokomunikačných prostriedkoch (televízna predpoveď počasia).

6.2.1 Segmentálna rovina súčasnej slovenčiny

V rámci výslovnosti samohlások sa najčastejšie stretávame s **nedodržiavaním kvantity**, a to z dôvodu vyššieho tempa reči či snahy skracovať dlhšie slová, ustálené alebo často používané slovné spojenia.¹²¹ Skracovanie, resp. neuplatňovanie kvantity môžeme pozorovať najmä u Východoslovákov, čo je jeden zo základných znakov východoslovenských nárečí (napr. nárečové tvary *rubac*, *lupac* namiesto spisovných tvarov *rúbat'*, *lúpať*). Skracovanie dĺžok v nárečových slovách potom môže vplývať aj na skracovanie dĺžok v inak spisovných slovách. Západoslováci, naopak, pod vplyvom svojich nárečí, môžu používať nesprávne dĺžky, ako napr. v tvaroch *voják*, *ból*, *krájá* (správ. *vojak*, *bol*, *krája*), na ktoré upozorňujú aj *Pravidlá slovenskej výslovnosti* (Král', 2009, s. 42).

Z najčastejších chýb vo **výslovnosti dvojhlások** treba spomenúť predovšetkým nahrádzanie dvojhlások dlhými monoftongmi, napr. *porádná* namiesto *poriadna* (aj s porušením rytmického krátenia), *lepšie* namiesto *lepšie*, *cudzú* namiesto *cudziu* a pod. Z ďalších chýb možno uviesť napr. vyslovovanie dvojhlásky ako rôznoslabičného spojenia dvoch krátkych samohlások či vkladanie spoluhlásky *j* do tzv. *i-ovej* dvojhlásky.¹²²

Hoci sa **tvrdý hlasový začiatok a ráz** v spisovnej slovenčine podľa *Pravidiel slovenskej výslovnosti* (Král', 2009, s. 46) až na niektoré osobitné prípady nevyskytujú¹²³, výskum Ľ. Rendára (2015) na materiáli televízneho spravodajstva potvrdil, že ráz a tvrdý hlasový začiatok sa v rečovej praxi vyskytuje. Autor ho identifikoval napr. v týchto spojeniach: *životným optimizmom*, *a ten*, *a teraz*, *majiteľom a peniaze*, *mala aj podľa*: [životním ʔoptimizmom, ʔa_ten, ʔa_teraz, majiteľom ʔa_peňjaze, mala ʔaj_podľa].¹²⁴ Ľ. Rendár ďalej na materiáli nahrávok prečítaného textu vysokoškolskými študentmi slovenského jazyka a literatúry skúmal, či sa ráz v slovenčine vyskytuje aj vnútri slova. Identifikoval tak výslovnosť rázu napr. v slovách *vysokoakostnej*, *naaranžované*, *ktovieako*, *neefektívne*: [visokoʔakostnej, naʔaranžované, ktovieʔako, neʔefektívne]. Rendárov výskum

¹²¹ K tomu pozri podkap. 4.1.2.1 *Kvantita samohlások*.

¹²² K tomu pozri podkap. 4.1.2.3 *Výslovnosť dvojhlások*.

¹²³ K tomu pozri podkap. 4.1.2.5 *Výslovnosť samohláskových skupín v slovenčine*.

¹²⁴ Podrobnejšie pozri Rendár (2015, s. 7 – 71).

teda dokazuje, že tvrdý hlasový začiatok a ráz sa často vyskytuje i na iných miestach než na hraniciach slov.¹²⁵

Zo spoluhláskového systému je zrejme jedným z najdiskutovanejších problémov v slovenskej ortoepii **výslovnosť mäkkého (palatálneho) *l'***. Môžeme skonštatovať, že v súčasnej slovenčine sa jeho výslovnosť vytráca, a to najmä v pozíciách, kde sa mäkkosť nevyznačuje mäkčeňom, napr. *lebo*, *les*, *lipa* vyslovené ako [lebo, les, lipa] namiesto kodifikovaných podôb [l'ebo, l'es, l'ipa] (ide o tzv. fonologicky slabé pozície).¹²⁶ V oficiálnych prejavoch, napr. v médiách s celoštátnym vysielaním (najmä v spravodajských reláciách), sa výslovnosť hlásky *l'*, ktorej mäkkosť je zaznačená aj mäkčeňom, obyčajne dodržiava, napr. *veľa*, *ľahký*, *ľavica* vyslovované ako [ve'la, l'axkí, l'avica]. V menej oficiálnych prejavoch, resp. v bežnej hovorovej komunikácii sa však mäkké *l'* vytráca aj v týchto pozíciách: [vela, laxkí, lavica]. Pokiaľ ide o regionálnu diferenciáciu slovenčiny, mäkké *l'* sa dobre udržiava najmä tam, kde je nárečovo podložené (napr. východoslovenské a stredoslovenské nárečia). Nárečie však nie je jediným faktorom, ktorý rozhoduje o „podpore“ výslovnosti mäkkého *l'*. S. Habijanec (2017, s. 216) upozorňuje, že rurálna konotácia výslovnosti [l'e], [l'i] zasiahla aj nositeľov nárečí, ktorí v mestskom alebo sociálne prestížnejšom prostredí od tejto výslovnosti upúšťajú. V rámci výslovnosti patrí práve nevyslovovanie mäkkého *l'* medzi jednu z najviac kritizovaných výslovnostných nedostatkov, resp. v minulosti išlo o jednu z najviac kritizovaných výslovnostných chýb. Napr. V. Uhlár konštatoval neuspokojivú situáciu vo výslovnosti hlásky *l'* už v roku 1940, keď kritizoval najmä školskú prax (Uhlár, 1940, s. 204 – 211). Zanedbávanie výslovnosti *l'* v mestách a niektorých ďalších oblastiach konštatuje aj neskôr, pričom osobitne upozorňuje na zanedbávanie výslovnosti *l'* v slabikách so samohláskami *e*, *i*, *í* a dvojhláskami *ia*, *ie*, *iu*, kde sa mäkkosť nevyznačuje mäkčeňom (Uhlár, 1958, s. 91 – 102). I v novšej odbornej literatúre zaznamenávame kriticky orientované hodnotiace postoje, pokiaľ ide o nedostatočné mäkčenie *l'* alebo aj jeho nahrádzanie tzv. tvrdým *l*, na ktoré napríklad aj priamo v *Pravidlách slovenského pravopisu* upozorňuje Á. Kráľ (2009, s. 68). Podľa J. Kačalu (1997, s. 65 – 72) považuje časť Slovákov spoluhlásky *l* a *l'* za také blízke, že ich vo výslovnosti (niekedy ani v písme) nerozlišuje a stotožňuje ich s hláskou *l*. Autor nediferencovanie *l'* a *l* registruje aj v takých prípadoch, ak majú tieto spoluhlásky významotvornú platnosť, ako napr. v dvojiciach *lavica* – *ľavica*, *rola* – *roľa*, *lad* – *ľad* a pod. J. Kačala upozorňuje, že hláska *l'* má v slovenskom hláskovom systéme pevné miesto, je odôvodnená funkčne, jazykovozemepisne aj kodifikačne, preto je podľa autora

¹²⁵ Podrobnejšie pozri *ibid.*, s. 74 – 77.

¹²⁶ Ku kodifikovanej výslovnosti *l* – *l'* pozri podkap. 4.2.3.5 *Tvrde a mäkké spoluhlásky*.

potrebné toto pevné systémové postavenie posilňovať a posilniť ho aj v každodennej dorozumievacej praxi. Ľ. Rendár (2006, s. 51 – 60) konštatuje, že hoci sa mäkké *l'* v bežných, ale aj verejných prejavoch vyskytuje čoraz menej, stále má opory aj v bežných menej kultivovaných prejavoch (najmä na východnom a strednom Slovensku). V reči hercov, hlásateľov, moderátorov, komentátorov a iných profesionálov slova považuje autor spisovnú výslovnosť *l'* za individuálnu (úlohu tu podľa Ľ. Rendára zohráva aj to, z ktorého nárečového prostredia hovoriaci pochádza a ktoré výslovnostné návyky si osvojil), no skôr smeruje k tvrdej, prípadne oslabenej, polomäkkej výslovnosti *l'*. Problematická je najmä výslovnosť *l'* v tzv. slabých pozíciách, t. j. ak sa palatálne *l'* nachádza pred samohláskami *e*, *i*, *í* a pred dvojhhláskami *ia*, *ie*, *iu*. Aj podľa S. Ondrejoviča (2019, s. 154 – 155) dnešná živá norma kultivovanej slovenčiny požaduje vo všetkých výslovnostných štýloch výslovnosť palatálneho *l'* pred zadnými vokálmi, spoluhláskami a pred pauzou, no pred samohláskami *e*, *i*, *í* a dvojhhláskami *ia*, *ie*, *iu* je vo väčšine prípadov bežná nepalatálna výslovnosť, pričom palatálnu výslovnosť autor hodnotí ako často silne príznakovú. Výslovnosť skupín [l'e], [l'i] za dnes už nezvratne príznakovú považuje aj S. Habijanec (2017, s. 216).

V rámci mäkkostnej korelácie *t', d', ň, l' – t, d, n, l* sa ďalej stretávame s prípadmi **nesprávneho mäkčenia iných spoluhlások**, predovšetkým ide o vyslovovanie mäkkého *t'* namiesto tvrdého *t* v ukazovacích zámenách *tie*, *tieto*. Častá je teda výslovnosť týchto slov ako [t'ie, t'ieto] namiesto kodifikovanej výslovnosti [tie, tieto].¹²⁷

V rečovej praxi registrujeme v niektorých prípadoch aj **nesprávny priebeh znelostnej asimilácie**. Takáto výslovnosť býva často ovplyvňovaná nárečím regiónu, z ktorého hovoriaci pochádza. Napríklad pre východoslovenské nárečia je typické uskutočňovanie asimilácie predložiek *s/so*, *k/ku* pred osobnými zámenami, keď by asimilácia prebiehať nemala. Najmä u hovoriacich, ktorí majú takúto výslovnosť nárečovo podloženú, môžeme registrovať výslovnosť spojení *s ním*, *s ňou*, *s nami*, *s vami*, *so mnou*, *ku mne* ako [z_ňím, z_ňou, z_nami, z_vami, zo_mnou, gu_mne].¹²⁸

Ďalším faktorom vplývajúcim na výslovnosť je aj národnostná príslušnosť hovoriacich, resp. ich materinský jazyk. V slovenskom jazykovom prostredí sa u hovoriacich, ktorých materinskou rečou je maďarčina, často stretávame s **nahrádzaním znej hlásky *h* neznelou hláskou *ch* [x]**. Nahradenie znej hlásky neznelou má potom vplyv aj na priebeh znelostnej asimilácie napríklad v slovách ako *rozhodnúť*, *rozhlas*, ktoré takíto hovoriaci vyslovia [rosxodnúť, rosxlas] namiesto [rozhodnúť, rozhlas]. S opačným prípadom, keď sa namiesto

¹²⁷ Ku kodifikovanej výslovnosti *t – t'* pozri podkap. 4.2.3.5 *Tvrde a mäkké spoluhlásky*.

¹²⁸ K priebehu znelostnej asimilácie pred osobnými zámenami pozri podkap. 4.2.3.3 *Znelostná asimilácia*.

ch [x] vyslovuje [h], sa bez ohľadu na vplyv materinského jazyka stretávame najmä v menej kultivovaných prejavoch, ide napríklad o výslovnosť slova *nechat'* ako [ňehať] namiesto [ňexať]. Na tieto prípady upozorňujú aj *Pravidlá slovenskej výslovnosti* (Král', 2009, s. 61).¹²⁹

Ďalší výslovnostný jav je opäť nárečovo podložený, tentokrát najmä v západoslovenských nárečiach. Ide o **nahrádzanie bilabiálneho [u] na konci slabiky hláskou [f]**, v dôsledku čoho sa stretávame s výslovnosťou slov ako *krv* či *prvky* v podobe [kr̥f, pr̥fki] namiesto [kr̥u, pr̥uki].¹³⁰

Frekventovanejšou odchýlkou vo výslovnosti je aj **zjednodušovanie spoluhláskových skupín, ktoré sa podľa platnej kodifikácie nezjednodušujú**. Ide najmä o spoluhláskové skupiny *stn, stň, zdn, zdň, štň, ždň, stl, zdl, stl', ctn*, ktoré sa nachádzajú napríklad v slovách *čestný, miestny, vlastne, šťastný, prázdniny, starostlivý, týždňový* a pod. Vo výslovnosti týchto skupín sa stretávame s vypadávaním spoluhlások *t, d*, takže uvedené slová sa niekedy vyslovujú [česní, mjesni, vlasne, šťasní, prážňini, staroslivi¹³¹, tížňoví] namiesto [čestní, miestni, vlastne, šťastní, prážďini, starostliví, tíždňoví]. Ustálenú výnimku z nezjednodušovania týchto skupín však predstavuje výslovnosť čísloviek, preto sa napr. číslovky *šestnásť, šestnásti* (základná číslovka), *šestnásty* (radová číslovka) podľa platnej kodifikácie vyslovujú [šesnásť, šesnásťi, šesnásti], môžeme však registrovať aj výslovnosť [šestnásť, šestnásťi, šestnásti]. Niekedy sa zjednodušujú aj spoluhláskové skupiny *šs, žs, sš, zš, zz, sč, čs, zč*, keď sa napr. slová *černošský, kováčsky* vyslovia ako [černoskí, kovácki] namiesto [černošskí, kováčski]. Túto chybu vo výslovnosti hodnotia *Pravidlá slovenskej výslovnosti* (ibid., s. 77) ako znak nekultivovanej reči.¹³²

6.2.2 Suprasegmentálna rovina súčasnej slovenčiny

Najzreteľnejšie výslovnostné odchýlky v suprasegmentálnej rovine môžeme pozorovať v oblasti prízvukovania, zdôrazňovania, ale najmä v melódii vety. Treba si však uvedomiť, že tieto suprasegmentálne javy pôsobia vo vete ako jeden komplex a vytvárajú intonačný kolorit vety.

V spisovnej slovenčine sa hlavný prízvuk slova nachádza na jeho prvej slabike a je stály, teda nemení svoju pozíciu v slove.¹³³ U istej skupiny hovoriacich však môžeme registrovať **prízvukovanie predposlednej slabiky slova** (ak má slovo tri alebo viac slabík)

¹²⁹ K znelostnej asimilácii [x] – [ɣ] ([h]) pozri podkap. 4.2.3.3 *Znelostná asimilácia*.

¹³⁰ K výslovnosti spoluhlásky *v* a jej variantov pozri podkap. 4.2.3.2 *Spoluhláska v a jej výslovnostné varianty*.

¹³¹ O výslovnosti mäkkého *l'* pred *i, í, e, ia, ie, iu* pozri vyššie.

¹³² K výslovnosti spoluhláskových skupín pozri podkap. 4.2.3.7 *Spoluhláskové skupiny*.

¹³³ Ku kodifikácii prízvuku pozri podkap. 4.3.1 *Prízvuk*.

pred pauzou vnútri vety alebo na jej konci (prízvuk na penultime). Ide o charakteristický stredoslovenský prízvuk, ktorý M. Bugárová (2001, s. 17 – 22) považuje za jav vetnej melódie. Rozdiel medzi stredoslovenskou melódiou a melódiou v spisovnej slovenčine autorka dokumentuje na príklade vety *Nikto sa ťa nezastáva*, keď sa charakteristický stredoslovenský prízvuk nachádza na slove *nezastáva*. Typické zdvihnutie tónu nastáva na predposlednej slabike *ta*, potom nasleduje poklesnutie tónu na poslednej slabike. V spisovnej slovenčine sa nachádza prízvuk na prvej slabike *ne-* (prejavuje sa na nej zdvihnutie tónu oproti predchádzajúcej slabike) a následne tón klesá až ku koncu slova a výpovede.

Najmä v prejavoch médií môžeme v súčasnosti registrovať **využívanie vetného prízvuku, resp. dôrazu vo vete bez ohľadu na významovú stavbu výpovede**. *Pravidlá slovenskej výslovnosti* (Král', 2009, s. 89) v tejto súvislosti uvádzajú príklad vety *Denná teplota sa bude pohybovať okolo dvadsať stupňov*, pričom vetný prízvuk by sa vzhľadom na jadro výpovede mal nachádzať na slove *dvadsať*, nie na slove *stupňov*, ako to podľa Á. Král'a v televíznych predpovediach počasia možno pozorovať.

Ďalej sa v súčasnom televíznom spravodajstve (najmä súkromných televízií) môžeme stretnúť s **neprimeraným zdôrazňovaním častí výpovede**, ktoré často vedú až k dramatizácii výpovedí, čo sa prejavuje najmä zvýšenou intenzitou a rôznymi melodickými zdvihmi na slabikách zdôrazňovaných častí. Tento jav považujeme za jeden z charakteristických znakov prejavov najmä niektorých redaktorov, ktorí v televíznom spravodajstve uvádzajú tzv. vstupy z terénu (vysielané naživo alebo aj predhrávané).

V tradičnej koncepcii sa slovenská intonácia viet zvykne hodnotiť na osi intonačne bezpríznačkové – intonačne príznačkové – intonačne chybné vety. Ak je situácia normálna, bez nápadných emócií, aj výpovede majú podľa M. Bugárovej (2001, s. 54) charakter neutrálnosti (nepríznačkovosti) bez intonačných zlomov a umožňujú plynulé vnímanie informácie. Takéto výpovede sú charakteristické priebehom konkluzívnej kadencie. V príznačkovej výpovedi sa vyjadruje citový postoj hovoriaceho ku skutočnosti. Príznačkovosť môžu signalizovať jazykové, ale aj mimojazykové zvukové prostriedky, napr. predlžovanie trvania samohlások, citové odmlky vo výpovedi a pod. Za intonačne chybné hodnotí autorka výpovede bez zreteľného ukončenia, možno tu pozorovať tendenciu k vyšším tónom.

V súčasnosti už považujeme toto tradičné hodnotenie intonačných priebehov výpovedí za prekonané. Najmä v oblasti televízneho spravodajstva, kde dnes môžeme pozorovať veľkú variabilitu v obsahovom zameraní príspevkov a s tým súvisiacu pestrosť ich intonačného stvárnenia, nemožno podľa nášho názoru takéto rigorózne hodnotenie intonačného stvárnenia

výpovedí uplatniť, pretože dostatočne nezohľadňuje komunikačné zacielenie takto modulovaných výpovedí.

Výskumom intonačných variantov v televíznom spravodajstve sa zaoberal M. Olšiak. Autor zistil pravidelne sa opakujúce, stereotypné nedodržiavanie správnej melódie na konci vety. Namiesto očakávaného poklesu hlasu na konci výpovede sa na posledných dvoch slabikách hlas dvíha, čím posledné slovo prevyšuje predchádzajúci výpovedný úsek. Toto mechanické intonačné dvíhanie posledného slova alebo slovného spojenia vety bolo opakujúcim sa nefunkčným priebehom koncového úseku vety, ktoré poslucháč vníma ako „hojdanie“, resp. „spievanie“. Ak sa tento jav opakuje, pôsobí stereotypne, monotónne (Olšiak, 2008, s. 179). Ako stereotypné vyhodnotil autor aj intonačné drobenie vety či súvetia s cieľom zdôrazniť určitý úsek vo výpovedi hovoriacim. Podľa autora však hlásateľ často drobí vetu na nevhodnom mieste, čo môže mať za následok vnímanie tohto miesta percipientom ako signál konca vety. Veta však potom ďalej pokračuje, a to z vyššej hlasovej polohy, čo sa podobá na intonačný začiatok novej vety. M. Olšiak upozorňuje aj na riziko osvojenia si tzv. čítacej intonácie, ktorú môže hlásateľ získať pravidelným a opakovaným hlasným čítaním. Tento jav súvisí s výpovednou perspektívou. Melódia vety je v takomto prípade plochá, čítanie pôsobí umelo, modalitná signalizácia typu výpovede sa objaví obyčajne až na jej konci, absentuje tu zvuková signalizácia východiska a jadra výpovede. Moderátori a redaktori sa dnes snažia podľa autora o akúsi uvoľnenosť, spontánnosť, resp. príhovorovosť s cieľom priblížiť sa divákovi, s čím súvisia aj ďalšie intonačné prvky. Uvedené prejavy je možné pozorovať najmä pri menej závažných témach. Charakteristické je tu úsilie tlačiť hlas do nižšej polohy, čo má za následok neschopnosť intonovať taký interval melodického poklesu, aký si vyžaduje signál konkluzívnej kadencie oznamovacej vety (ibid., s. 180 – 181).

Kriticky sa k intonačnej realizácii mediálnych prejavov vyjadril aj Á. Kráľ, ktorý na podklade bezpríznakovej intonácie oznamovacej vety upozorňuje na rôzne príznakové intonačné formy v prejavoch pracovníkov rozhlasu a televízie. Podľa autora ide o príznakový stereotyp, v ktorom mediálni pracovníci „posledný rytmický takt vety alebo súvetia (výpovede) intonujú so stúpacou alebo zdvihnutou rovnou melódiou, často aj so stúpajúcou, resp. neklesajúcou intenzitou“ (Kráľ, 2001, s. 261). Takýto intonačný stereotyp sa ponáša na signál neuspokojivej nekončiacej melódie, ale nezhoduje sa s ním. Z fonologického hľadiska takýto typ hodnotí autor ako fakultatívny, resp. individuálny variant, ktorému nie je možné prisúdiť osobitnú jazykovú funkciu (ibid.). Á. Kráľ svoje tvrdenia v štúdií dokladá príkladmi nahrávok z vysielania *Slovenského rozhlasu*, pričom sám konštatuje, že mu išlo predovšetkým

o to, aby uviedol objektívne fakty o dávno kritizovaných chybách „jazykovej kultúry v oblasti intonácie slovenskej vety v Slovenskom rozhlas, v Slovenskej televízii a v Markíze“ (ibid., s. 275).

Na uvedený príspevok Á. Kráľa reagovala H. Čertíková (2002, s. 74), ktorá považuje rozbíjanie prirodzenej melodiky za módnú záležitosť, jej slovami za akýsi „estetický ideál“, ktorý u nás začali šíriť súkromné médiá a ktorý sa postupne začína objavovať aj v prejave redaktorov najmä spravodajských a mládežníckych relácií *Slovenského rozhlasu*. Autorka sa snaží analyzovať príčiny tohto stavu a uvádza, že situáciu nepriaznivo ovplyvňuje aj tá skutočnosť, že do *Slovenského rozhlasu* často prichádzajú pracovať redaktori zo súkromných médií, ktorí sú poznačení príznakovou intonáciou týchto médií. Podobne aj študenti žurnalistiky, ako uvádza ďalej, pravidelne počúvajú súkromné rádiá a často s nimi aj spolupracujú. Tým potom celkom prirodzene preberajú aj defektnú intonáciu. Takíto pracovníci sú podľa autorky poznačení veľmi silným intonačným stereotypom, ktorý však nemá vplyv len na melódiu vety, ale aj na celkový jej rytmus, čo má za následok nerešpektovanie prirodzeného rozhraničovania reči prízvukmi na vrcholoch taktov, rozslabikovanú reč a akcentovanie, „dotláčanie“ posledných slabík vetných celkov. Autorka zaznamenala aj nahrádzanie melodiky silou, čo sa prejavuje striktne dynamickými dôrazmi či dotláčaním koncových slabík namiesto melodického poklesu (ibid., s. 74 – 75). Nesúhlasí však s poradiem médií, ktoré uvádza Á. Kráľ (2001, s. 275) na základe frekvencie defektnej intonácie (*Slovenský rozhlas, Slovenská televízia, Markíza*). Podľa H. Čertíkovej (2002, s. 76) je z hľadiska jazykovej a rečovej kultúry *Slovenský rozhlas* hodnotený stále najvyššie.¹³⁴

K analyzovanej štúdii Á. Kráľa zaujal stanovisko aj S. Ondrejovič, ktorý sa zamýšľa nad tým, či možno intonáciu kodifikovať ako hociktorý iný zvukový jav, alebo či si vyžaduje špeciálny prístup, resp. či je ortoepická situácia aj v dobe písania článku stále rovnaká, ako bola v čase prípravy *Pravidiel slovenskej výslovnosti* (1984) (Ondrejovič, 2002, s. 77). S. Ondrejovič uvádza, že práve médiá majú v súčasnosti najsilnejší vplyv na utváranie noriem (nielen intonačných a zvukových), a ďalej upozorňuje, že o intonačnej oblasti sa niekedy súdi ako o jave, ktorý je premenlivejší a vo svojom vyznení variabilnejší a tiež ťažšie zachytiteľný a kodifikovateľný ako segmentálna zvuková rovina (ibid., s. 78).

Autor zároveň upozorňuje na dvojakú úlohu intonácie: Prvá úloha súvisí s komunikovaným obsahom, druhá odráža citový postoj hovoriaceho, pričom v hovorených

¹³⁴ V dobe publikovania článkov Á. Kráľa a H. Čertíkovej boli Slovenský rozhlas aj Slovenská televízia samostatnými inštitúciami. V súčasnosti tvoria spoločnú inštitúciu *Rozhlas a televízia Slovenska (RTVS)*. Organizačná štruktúra [online]. Dostupné na: <https://www.rtvs.org/o-rtvs/organizacna-struktura> [cit. 13. 2. 2022].

prejavoch sa obe tieto úlohy vzájomne prelínajú (ibid., s. 79). Podľa Ondrejoviča je kadencia oznamovacích viet (podobne aj rozkazovacích viet a doplniacich otázok) v slovenčine skutočne klesavá, pričom tón začína klesať na prízvuchej slabike jadra výpovede a pokračuje v klesaní až po jej koniec. Upozorňuje však, že pokles melódie nemusí končiť až na dolnej hranici registra hovoriaceho, ako je to v deklamačnom prejave. Vyčleňované melodické podoby sú podľa autora pre daný typ príznačné, nie však jediné možné. Kým nepríznaková kadencia sa vyskytuje v neutrálnej výpovedi ako jednoduchá forma jeho ukončenia, príznaková kadencia sprostredkúva aj ďalšiu informáciu, okrem iného aj presúvaním vetného prízvuku z koncovej pozície. Najdôležitejšiu úlohu tu zohráva funkčné uplatnenie intonačného priebehu pred jeho porovnávaním s abstraktným modelom. Napríklad oslovujúcu vetu *Dobrý deň, vážení poslucháči* si možno predstaviť s kadenciou, ktorá nevyznie klesavo, napriek tomu bez rušivých účinkov (ibid.). V mediálnom vysielaní podľa autora totiž „nejde len o úlohu informovať, ale aj o to, aby prejav moderátora pôsobil na poslucháča v zmysle persuzívneho efektu a vyvolal príjemnú atmosféru“ (ibid.). S. Ondrejovič teda konštatuje, že v mediálnom prostredí možno pokladať za nesprávne intonačné formy len tie, ktoré majú na poslucháčov rušivý účinok, pričom do tejto kategórie opisované rozhojdané intonačné schémy patria (ibid., s. 80).

Uvedieme dve ukážky prejavov zo slovenského spravodajstva súkromnej televízie, na ktorých sa pokúsime dokázať, že ani intonácia oznamovacej vety, ktorú nemožno stotožniť s kodifikovaným priebehom konkluzívnej kadencie, nemusí byť hodnotená ako chybná, pretože sa ňou môže signalizovať kladné ladenie prezentovanej informácie a pozitívne, priateľské naladenie moderátorov voči divákom.¹³⁵

Uvedené ukážky sú z uvítacích blokov spravodajskej relácie, ktoré pozostávajú z kontaktných prvkov (pozdravy, uvítania) a z tzv. uvádzacej informácie, t. j. nejakej udalosti, ktorá sa počas dňa odohrala. Snahu o pozitívne naladenie divákov možno pozorovať aj v kladnom ladení niektorých uvádzacích informácií. Niekedy dokonca moderátori v tomto bloku priamo upozornia divákov, že majú pre nich pripravené aj dobré správy, pričom jednu z nich i uvedú v rámci spomínanej uvádzacej informácie. Takýto prípad reprezentuje aj nasledovná ukážka:

¹³⁵ Podrobnejšiu analýzu uvedených ukážok pozri v príspevku P. Petráša (2016, s. 55 – 70).

Ukážka č. 1:¹³⁶

JZ: *Bliži sa víkend a s ním aj dobré správy.*

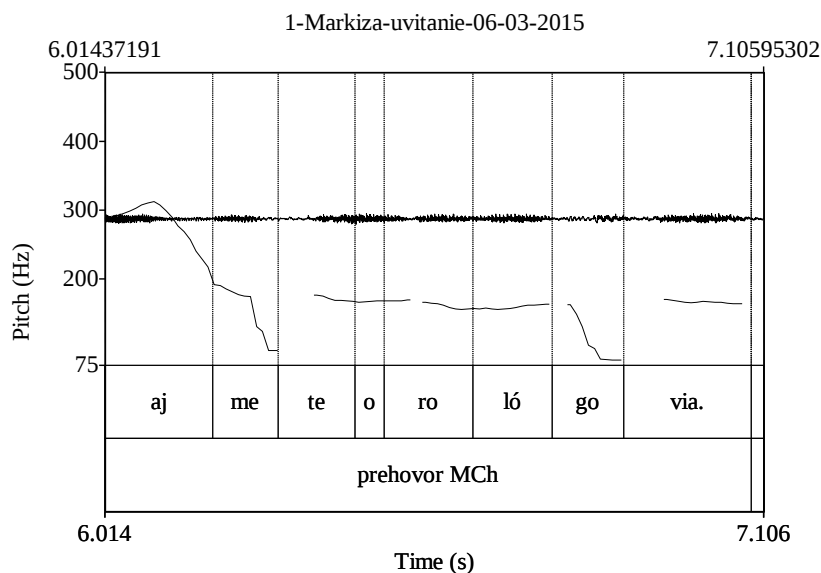
MCh: *Počasie už bude pripomínať jar a bodku za zimou dávajú aj meteorológovia.*

JZ: *Príjemný dobrý večer pri sledovaní Televíznych novín na Markíze.*

MCh: *Dobrý večer.*

Z uvedenej ukážky mal najzaujímavejší melodický priebeh prehovor *Počasie už bude pripomínať jar a bodku za zimou dávajú aj meteorológovia*, predovšetkým jeho koncová časť *aj meteorológovia*. Častica *aj* svojím miernejším melodickým zdvihnutím oproti predchádzajúcemu úseku uvádza slovo *meteorológovia*. Toto slovo s netypicky vysokým počtom slabík pre slovenčinu uzatvára výpoveď s pozitívnym obsahom, čo vnímame ako hlavnú príčinu toho, že tu nie je prítomné klesanie melódie, aké by sme pri konkluzívnej kadencii očakávali. Melodická krivka úseku *aj meteorológovia* síce poukazuje na veľmi mierne klesanie melódie (pozri graf 1), no z hľadiska auditívneho dojmu nepozorovateľné. V podstate môžeme zhodnotiť, že toto slovo sa viac-menej držalo na jednej melodickej hladine. V tomto prípade je melódia predovšetkým odrazom pozitívnej témy, ale mohli by sme povedať, že aj pozitívneho naladenia moderátorky, čo spolu, prirodzene, súvisí.

Graf 1: Melódia záverečného úseku prvého prehovoru moderátorky MCh v ukážke č. 1

Aj nasledujúci prejav je ukážkou prezentovania pozitívne ladených informácií v televíznom spravodajstve, čo sa opäť prejavilo i na intonačnom stvárnení výpovedí:

¹³⁶ Inicialami JZ a MCh označujeme prehovory moderátora a moderátorky, ktorí sa pri ich čítaní striedali.

Ukážka č. 2:¹³⁷

PŠ: Dnes v noci si |109 ms| pospíme o hodinku menej.

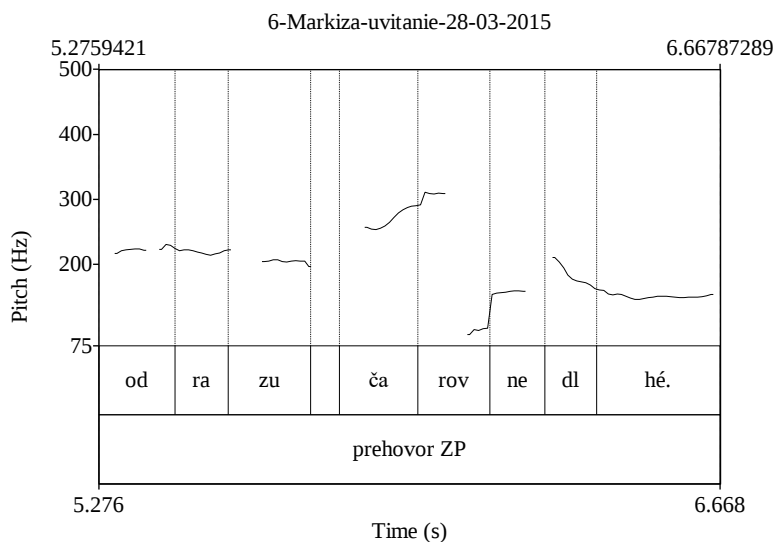
ZP: Mení sa čas a to znamená, že dni budú odrazu |64 ms| čarovne dlhé.

PŠ: Ešte predtým sú tu ale naše Televízne noviny.

ZP: No a aj dnes sme tu pre vás s aktuálnymi informáciami, sme radi, že ste s nami.

Tento prejav obsahoval viacero intonačne zaujímavých úsekov. S ohľadom na sledovaný cieľ sa však zameriame len na priebeh prehovoru *Mení sa čas a to znamená, že dni budú odrazu čarovne dlhé*. Azda najzreteľnejšie sa pozitívne naladenie moderátorky, ako aj jej snaha o akýsi „príhovorový“ efekt prejavili na koncovom úseku *čarovne dlhé*. Táto časť bola opäť melodicky vyzdvihnutá (pozri graf 2). Na poslednej slabike *hé* sa nerealizovalo pozorovateľné či výraznejšie klesanie melódie, ale slabika sa držala na relatívne vysokej tónovej výške, čo bolo ešte viac zvýraznené aj jej predĺženým trvaním (trvanie: 304 ms). Nazdávame sa, že v tomto prípade možno hovoriť už aj o emfatických náznakoch danej výpovede. Melodický priebeh analyzovaného úseku znázorňuje graf 2:

Graf 2: Melodický priebeh záverečného úseku prehovoru moderátorky ZP v ukážke č. 2

Hoci ani tento melodický priebeh nie je explicitným príkladom konkluzívnej kadencie, myslíme si, že ho treba vnímať v zhode s funkciou tohto prehovoru – ide o uvítací blok

¹³⁷ V ukážke č. 2 sa vyskytli aj výraznejšie predĺžené slová, resp. slabiky. Tieto vyznačujeme podčiarknutím. Medzi zvislými čiarami uvádzame trvanie pauzy v milisekundách (ms) na miestach, kde sa tieto pauzy vyskytli.

spravodajskej relácie, kde sa moderátori snažia pôsobiť milo, „príhovorovo“, preto sa tu aj zdôrazňujú pozitívne aspekty uvádzacej informácie, ktoré sa i melodicky aktualizujú.

Nazdávame sa, že aj tieto analyzované ukážky poukázali na to, že intonácia je variabilnejší jav, ktorý nie je možné kodifikovať v takej miere ako segmentálnu oblasť zvukovej roviny jazyka, pretože sa ňou môžu realizovať aj osobitné komunikačné funkcie (napr. nadviazanie priateľského kontaktu s poslucháčom/divákom, navodenie príjemnej atmosféry a pod.). Preto je potrebné k tomuto javu pristupovať diferencovane.

6.3 Problémy s výslovnosťou u rodených používateľov poľského jazyka – vybrané témy

Milena Hebal-Jeziarska

V tejto kapitole sú opísané niektoré jazykové javy, ktoré spôsobujú ťažkosti rodeným používateľom poľského jazyka, najmä študentom filológie. Vychádzame tu z ortofonických seminárov realizovaných v rámci grantu *Ortofónia slovanských jazykov* a kurzov venovaných fonetike. Na seminároch sa zúčastnilo 100 účastníkov. Boli to najmä vysokoškolskí a stredoškolskí študenti. Výber tém bol daný cvičeniami preberanými na seminároch a kurzoch. Väčšina úloh bola vypracovaná pre potreby fonetických seminárov, ktoré sa realizovali v rámci spomínaného grantu. Boli zozbierané v cvičeniach *Orthoepy of West Slavonic Languages. Practical Exercises* (2020). V závere kapitoly sa s čitateľmi podelíme o krátku úvahu na tému seminárov poľskej výslovnosti pre českých a slovenských študentov, ktorí neštudujú poľský jazyk.

6.3.1 Výslovnosť samohlások

Zdalo by sa, že poľské samohlásky by nemali Poliakom spôsobovať väčšie ťažkosti. Väčšina štúdií pritom poukazuje na ich nesprávnu artikuláciu. Tento problém sa týka rovnako Poliakov, ktorí nepracujú s hlasom, ako aj profesionálov vrátane hercov, spevákov a novinárov. Autori publikácií venovaných scénickej výslovnosti a umeleckej logopédii uvádzajú okrem iného aj nasledujúce chyby: neznelá výslovnosť samohlások (Doleżyńska-Walczak, Doleżyński, 2020, s. 505; Nowakowski, 1997, s. 108), zmeny zafarbenia hlások: samohlásky [a], [o] pripomínajúce pri výslovnosti samohlásku [u], samohláska [i] realizovaná zvukovo podobne ako artikulácia samohlásky [y], široká výslovnosť samohlások [i], [y], [u] prechádzajúca do hlások [e] a [o] (Doleżyńska-Walczak, Doleżyński, 2020, s. 518; Nowakowski, 1997, s. 105), čiastočná alebo úplná redukcia samohlások (Luboń, 2020, s. 540; Nowakowski, 1997, s. 104).

Hlavným problémom, ktorý sme spozorovali u študentov, nie je ani tak substitúcia (nahradzovanie) hlások, ale skôr nevýrazná artikulácia samohlások, ktorá v niektorých prípadoch vedie k nezrozumiteľnej reči. Upozorňujú na to logopédi a učitelia výslovnosti (Majkowska, 2004, s. 104; Toczyska, 2016). Najčastejšie to súvisí s nesprávnym otváraním úst.

6.3.2 Výslovnosť hlások na konci slova

V tejto časti sa budeme venovať dvom typom chýb vo výslovnosti, ktoré sa objavujú na konci slova pred pauzou. Prvým je oslabená artikulácia hlások nasledujúcich po spoluhláske na konci slova, ktorá často vedie k redukcii hlásky na konci slova. Druhým typom chýb je výslovnosť znelych hlások na konci niektorých slov.

Medzi študentmi často dochádza k redukcii polosamohlásky písanej ako *ł*. Platí to pre pozíciu, v ktorej znely alebo neznelý variant hlásky [ɨ] nasleduje po spoluhláske, napr. v slovách *pomysł*, *biegł*, *piekł*. Tieto prípady spôsobujú ťažkosti aj profesionálom, preto tejto problematike venujú pozornosť aj odborníci na javiskovú reč. P. Nowakowski (1997, s. 119) zaznamenal u vtedajšej mladej generácie hercov až 87 % realizácií s elíziou uvedenej hlásky v tvaroch slovies a podstatných mien. Vysoké percento redukcie polosamohlásky [ɨ], a to aj v neznelom variante, sa objavilo u vtedajšej strednej generácie hercov (až 94 % realizácií). Dá sa predpokladať, že problémy s realizáciou uvedenej polosamohlásky sa časom ešte prehĺbili.

Napriek tomu, že koniec slova je jednou z najslabších artikuláčnych pozícií, v niektorých slovách dochádza k znelym realizáciám. B. Dunaj (2013, s. 29) uvádza nasledujúce slová, v ktorých sa na konci slova vyslovuje znelá spoluhláska: *blog*, *kod*, *log*, *mag*, *smog*, *snob*. Podľa B. Dunaja to súvisí so snahou odlíšiť tieto slová od tvarov *blok*, *kot*, *lok*, *mak*, *smok*, *snop*.

Z pozorovaní vyplýva, že k znejšej výslovnosti hlások dochádza aj u vzdelaných ľudí, ktorí sa snažia používať dôkladnú formu poľského jazyka, napr. u lekárov – [kod] (receptu), prednášajúcich na vysokých školách – [kod] (predmetu).

Na fonetických seminároch mali študenti za úlohu prečítať vety, do ktorých mali vložiť slová *kod/kot*, *miedź/mieć*. Prevažná väčšina respondentov vyslovovala na konci slov znelú hlásku *kod* a *miedź*. Výsledok bol určite ovplyvnený pravopisom.

Príklady viet, ktoré mali študenti doplniť (Hebal-Jezierska, 2020, s. 44):

*Dla tych, którzy znali, wszystko było jasne.*¹³⁸

*Z ostatniej stodoły uciekł do puszczy.*¹³⁹

6.3.3 Zvuková realizácia písmen *q* a *ę*

O fonických ekvivalentoch písmen *q* a *ę* sa toho už popísalo veľa. V každej štúdií či už o fonetike alebo o umení výslovnosti nájdeme pravidlá zvukovej realizácie týchto písmen. Napriek tomu sa znalosť tejto problematiky zo strany priemerných Poliakov už dlhé roky nezlepšuje a reakcie univerzitných študentov prvého ročníka, ktorí sa učia tieto pravidlá, sú už roky rovnaké. V prvom rade sú prekvapení a niektorí sa dokonca cítia oklamaní, že počas toľkých rokov štúdií žili v nevedomosti. Platí to pre väčšinu študentov bez ohľadu na to, či zvukové ekvivalenty písmen *q* a *ę* vyslovujú správne alebo nie.

Na otázku, ktorou sa začína časť hodín venovaných fonickej realizácii písmen *q* a *ę* a ktorá znie, čo sú tieto písmená zač, väčšina študentov odpovedá, že ide o samohlásky. Príčiny nesprávnej interpretácie statusu písmen *q* a *ę* a neznalosti pravidiel, ktorými sa riadia, treba hľadať najmä v školských osnovách, v dôraze na pravopisný aspekt (Karpowicz, 2018, s. 38), ako aj v počúvaní založenom na fonematickom princípe (Dukiewicz, 1995, s. 35). Učiteľia, s ktorými sme robili rozhovory, potvrdzujú správnosť Karpowiczovej argumentácie (2018, s. 38): „(...) pri výučbe pravopisu slov s písmenami *q* a *ę* sa venuje pozornosť ich zápisu až do takej miery, že sa vyslovujú nesprávne, aby sa nezabudlo, ako sa majú správne písať.“¹⁴⁰

„Aby sme nezabudli na všetky „chvostíky“, všetci sme tieto hlásky vyslovovali nielen s výraznou, ale dokonca s prehnanou nosovosťou, napr. podstatné meno *tęcza* sme sa snažili vysloviť ako [*tęcza], aby sme si zapamätali správny pravopis a vyhli sa pravopisnej chybe [*tencza].“¹⁴¹ Podobnú chybu robia aj niektorí učiteľia poľštiny ako cudzieho jazyka.

Autori zaoberajúci sa skúmaním výslovnosti poukazujú na to, že chyby v zvukovej realizácii písmen *q* a *ę* sú časté (Karpowicz, 2018, s. 38; Sambor, 2020, s. 481; Smoleń, 2008, s. 199, Więcek-Poborczyk, 2014, s. 181). Vyskytujú sa rovnako v dôkladnej, ako aj v hovorovej reči (Karpowicz, 2018, s. 38). Keďže je vysoká pravdepodobnosť, že čitateľ bude

¹³⁸ NKJP: Siemion, Piotr. Finimondo – komedia romantyczna. Warszawa, 2004.

¹³⁹ NKJP: Grzegorz, Jan. Chaszcze. Kraków, 2009.

¹⁴⁰ V orig.: „(...) przy uczeniu ortografii *ą* i *ę* zwraca się uwagę na zapis do tego stopnia, że wypowiada się niepoprawnie, żeby nie zapomnieć, jak powinno być ortograficznie.“

¹⁴¹ V orig.: „Żeby nie zapomnieć o ogonkach, wszyscy wymawialiśmy te głoski nie tyle z wyraźną, ile wręcz z przesadzoną nosowością, np. staraliśmy się, żeby rzeczownik *tęcza* za brzmiał [*tęcza], dzięki czemu mieliśmy zapamiętać poprawną pisownię i uniknąć błędu ortograficznego [*tencza].“

hľadať informácie o *q* a *ę* v časti o samohláskach, sú pravidlá, ktorými sa riadi fonická realizácia týchto písmen, uvedené v kapitole s charakteristikou poľských samohlások. K nesprávnym realizáciám dochádza na konci, ako aj vnútri slova. Autori príručiek upozorňujú na nesprávne realizácie písmena *q* stojaceho na konci slova, napr. (oni) [ido] alebo [idom], [idou], na nesprávne realizácie písmena *ę* na konci slova, napr. [idem], [ideu], ako aj na nesprávne realizácie písmen *q* a *ę* vnútri slova pred neúžinovými hláskami.¹⁴²

Cvičenia na zvukovú realizáciu písmen *q* a *ę* realizované v rámci grantu sa zdali študentom až natoľko náročné, že požiadali, aby odpovede boli zapísané do cvičebnice pripravené špeciálne na tieto workshopy. Ako ďalší problém sa ukázalo uvedomovanie si pravidiel a pravopisu. Študenti, ktorí predtým vyslovovali uvedené hlásky správne, sa po oboznámení s fonetickými pravidlami začali v spleti rôznych pravidiel strácať. Osobitne náročné pre nich bolo cvičenie na vkladanie slov *tępo*, *tempo* alebo úryvok básne s vysokou koncentráciou písmen *q* a *ę* v rôznych pozíciách.

Študenti mali riešiť napr. tieto úlohy (Hebal-Jezierska, 2020, s. 42):

Witold Gawdzik, *Z ortografii chcesz mieć pięć...* (úryvok)¹⁴³

Z ortografii chcesz mieć pięć,

Więc wbij w głowę, zapamiętaj:

Dętka, cętka, węzeł, chęć,

Kołędnicy, kądział, święta.

Doplňte do medzier správne slová a potom prečítajte vety nahlas.

a) *Tępo, tempo*

• *Utkwione gdzieś, w brudnej błonie okienka, wyblakłe ślepie Adamusa patrzyły i nieruchomo*¹⁴⁴.

• *Wytrzymuje pan takie pracy*¹⁴⁵.

Pri čítaní slov s písmenami *q* a *ę* pred neúžinovými hláskami mali študenti navyše tendenciu vyslovovať polysegmentálne hlásky namiesto správneho dôsledného vyslovovania písmen v lexémach s pozitívnym alebo zdvorilostným obsahom. Ako príklady možno uviesť slová *piękny*, *dziękuję*.

¹⁴² Pozri podkap. 6.3.1 *Výslovnosť samohlások*.

¹⁴³ Gawdzik, Witold. *Ortografia na wesoło i na serio*. Warszawa, 1998.

¹⁴⁴ NKJP: Kruczkowski, Leon. *Kordian i cham*. Warszawa, 1979.

¹⁴⁵ NKJP: Krajewski, Marek, Czubaj, Mariusz. *Róże cmentarne*. Warszawa, 2009.

Počas realizácie grantu¹⁴⁶ sa uskutočnil experiment medzi osobami, ktorým pred cvičením neboli vysvetlené pravidlá zvukovej realizácie písmen *q* a *e*. Cieľom tohto experimentu bolo zistiť, ako znalosť pravopisu ovplyvňuje zvukovú realizáciu písmen *ę* a *q*. Na úlohe sa zúčastnilo 45 rodených používateľov poľského jazyka: stredoškólači, študenti filológie, osoby s filologickým vzdelaním, herec.

Úloha bola rozdelená na dve časti. V prvej z nich mali účastníci pomenovať jedným slovom, čo vidia na obrázku. Okrem toho boli požiadaní, aby odpovedali čo najrýchlejšie. Na obrázkoch boli zobrazené nasledujúce veci či osoby: *uhol*, *trúbka*, *holub*, *päta*, *zub*, *zuby*, *pätnásť*, *skrutkovač*, *zdravotná sestra*, *kňaz*, *pavúk*, *ruka* (poľsky: *kąt*, *trąbka*, *gołąb*, *pięta*, *ząb*, *zęby*, *piętnaście*, *śrubokręt*, *pielęgniarka*, *ksiądz*, *pająk*, *ręka*).

Druhá časť úlohy spočívala v dôkladom prečítaní tentoraz napísaných slov, ktoré pomenovávali to, čo predtým bolo zobrazené na obrázkoch: *kąt*, *trąbka*, *gołąb*, *pięta*, *ząb*, *zęby*, *piętnaście*, *śrubokręt*, *pielęgniarka*, *ksiądz*, *pająk*, *ręka*. Navyše sa tam objavili slová *dziękuję* a *piękny* (*d'akujem* a *krásny*), ktoré boli vybrané na základe predchádzajúcich pozorovaní.

Výsledky experimentu realizovaného metódou počúvania ukázali, že 50 % účastníkov pri plnení druhej časti úlohy zrealizovalo písmená *q* a *ę* v uvedených slovách zvukovo nesprávne, t. j. vnútri slova pred neúžinovou hláskou. Do výsledku nebola zahrnutá skupina účastníkov, ktorí nesprávne fonicky realizovali písmená v prvej a druhej časti úlohy. Z toho vyplýva, že dôkladná výslovnosť je pre mnohých ľudí hyperkorektná výslovnosť, t. j. z hľadiska kodifikácie nesprávna. K nesprávnej výslovnosti významne prispieva ovplyvnenie pravopisom. Veľmi zaujímavé pozorovania bolo možné vykonať v skupine stredoškolákov, v ktorej sa časť osôb o túto tému zaujímal a druhá časť nie. Za správnu zvukovú realizáciu písmen *q* a *ę* možno v tomto prípade vďačiť nezájmu o danú tému, „nedbanlivej“ výslovnosti, väčšiemu fyzickému odstupu medzi študentmi a vedúcim seminára. Práve tieto osoby zvládli druhú časť cvičenia správne. Naopak, študenti, ktorí sa snažili správne a zreteľne vysloviť písmená *q* a *ę*, dosiahli nesprávny výsledok. Fyzický odstup medzi nimi a vedúcim seminára bol menší ako v predchádzajúcej skupine. Ich fonické realizácie písmen *q* a *ę* by mali byť vyslovovaním v súlade s pravopisom a nie polysegmentálnych hlások, pretože písmená *q* a *ę* v uvedených lexémach stoja vnútri slova pred neúžinovou hláskou.

¹⁴⁶ Ďakujeme študentom z Ústavu západnej a južnej slavistiky Varšavskej univerzity a študentom zo školy LO CLXII a tiež ostatným osobám, ktoré sa zúčastnili tohto cvičenia.

6.3.4 Fonetická realizácia *dź, drz*

V mnohých príručkách nájdeme odporúčania, ako fonicky realizovať písmená/sekvencie písmen *dź* a *drz* (Markowski, 2004; Karpowicz, 2018).

Počas seminárov mali študenti správne prečítať tieto slová: *dżem, dżinsy, budżet, Andrzej, drzazga, drzemać, drzemiący, drzewo, drzwi, drzewiczki, Jędrzejów, mędrzec, nozdrza, odrzucić, podrzucić, przedrzeć, w zanadrzu, wydrzeć, zdrzemnąć się*.

Najväčším problémom bola výslovnosť lexémy *drzwi*, ktorú takmer všetci realizovali ako [dźv'i], a nie podľa odporúčaní [ʒv'i] alebo hovorovo [ʒžv'i]. Výsledok vyhľadávania v korpuse hovoreného jazyka Spokes taktiež potvrdzuje, že najčastejšia je výslovnosť, ktorá sa považuje za nesprávnu.

Druhým slovom, ktoré spôsobovalo ťažkosti, bolo slovo *budżet* – časť účastníkov ho vyslovovala ako [bužet]. S ostatnými slovami nemala väčšina žiaden problém, vyskytli sa prípady nesprávnej realizácie slov, napr. [džem], [Aŋʒeɪ], ktoré neboli také časté.

6.3.5 Výslovnosť vybraných lexém s kombináciou písmen *au, eu, ou, ai, oi, ei, oi*

O spojeniach uvedených samohláskových skupín sme písali v časti venovanej výslovnosti samohlások a spoluhlások. Počas seminárov boli pre poľských študentov najproblematickejšie slová: *hydraulik, neutralny*. Slová *hydraulik* a *neutralny* vyslovovali všetci študenti ako [hydraul'ik] a [neutralny] namiesto [hydrauli'k] a [neʊtralny].

6.3.6 Výslovnosť čísloviek

Číslovky v rozmedzí od 400 do 900 spôsobovali študentom problémy s prízvukom a výslovnosťou. Nedostatočne si uvedomovali, že sa prízvuk v týchto slovách nachádza na tretej slabike od konca.

Očividná bola tendencia nesprávnej výslovnosti v súlade s pravopisom v zvukovej realizácii čísloviek 500, 600, ako aj 50, 60 a 15. O problémoch s výslovnosťou čísloviek u učiteľov poľštiny ako cudzieho jazyka a u cudzincov píše M. Maciołek (2015).

6.3.7 Výslovnosť vybraných lexém

Jedným zo slov, ktoré spôsobovali študentom a žiakom ťažkosti, bolo aj slovo *pojedynczy*. Väčšina účastníkov nevedela, že toto slovo sa správne vyslovuje s hláskou [ń] alebo [n]. Ďalším problémom bola výslovnosť slova *jabłko*. V slovníku *Wielki słownik poprawnej polszczyzny* sa za správnu výslovnosť považuje podoba *japłko* [ɨapũko], menej často *jabłko*

[jabuko]. Žiadny z účastníkov ho nevyslovil inak ako v podobe, ktorá je v slovníku považovaná za zriedkavejšiu. Veľmi zaujímavé bolo cvičenie, v ktorom bolo treba doplniť správny tvar lexém *standard*, *standardowy*, *standardowo*. Doplnené mali byť skloňované tvary, ako napr. *standarty*, *standardzie*. Cieľom tejto úlohy bolo overiť, či v iných pádoch ako v nominatívne lexémy *standard* a v lexéme *standardowo* budú študenti realizovať hlásku *t* alebo *ć*, napr. *standarty* [standarty], *standarcie* [standarće], *standartowy* [standartovy] namiesto *standarty* [standarty], *standardzie* [standarżě], *standardowy* [standardovy]. Ide o realizácie, ktoré publikácia *Wielki słownik poprawnej polszczyzny* klasifikuje ako nesprávne. Napriek tomu bola tendencia k takejto výslovnosti pred časom pomerne silná najmä u strednej a staršej generácie, ako aj v médiách. Žiaden z účastníkov seminárov nevyslovil tieto slová nesprávne, z čoho možno usúdiť, že u mladšej generácie nie je táto chyba taká častá.

Ortofonické semináre sa v Poľsku neorganizujú často, ojedinelé sú aj na univerzitách. Väčšina študentov ohodnotila tieto semináre ako potrebné, prinášajúce nové vedomosti a zlepšujúce jazykové povedomie. Obľúbené boli aj workshopy o výslovnosti českého a slovenského jazyka určené pre rodených používateľov jazyka. Zaujímavými boli semináre o výslovnosti poľského jazyka pre českých a slovenských študentov, ktorí sa neučia poľský jazyk. Najväčším prekvapením pre nich bola informácia, že v poľštine neexistujú monoftongické nosové samohlásky. Výslovnosť jednotlivých poľských hlások nebola pre účastníkov seminárov jednoduchá. Najproblematickejšia bola správna výslovnosť samohlások [i] a [y]. Bolo ťažké počuť rozdiel medzi nimi. Zo spoluhlások bola problematická výslovnosť hlások [t] a [d], pretože v češtine a slovenčine sa artikulujú viac d'asnovu. Študentom robila ťažkosti aj výslovnosť d'asnových a prepalatálnych hlások. V češtine a slovenčine sa tieto hlásky vyslovujú s iným postavením jazyka, ktorý sa dotýka d'asna/podnebia na inom mieste. Okrem toho sa objavili rozdiely vo fonickej realizácii písmen zapisovaných v poľštine ako *h/ch*, *j* a *l*. Napriek všetkým týmto ťažkostiam vyslovili študenti veľkú spokojnosť s hodinami, na ktorých si mohli vyskúšať výslovnosť hlások jazyka patriaceho do tej istej jazykovej rodiny, t. j. k západoslovanským jazykom.

7 Zoznam citovanej a odporúčanej literatúry

- BAJEROWA, Irena. Aktualne problemy polityki językowej. In *Socjolingwistyka* 1, 1977, s. 4 – 18.
- BAJEROWA, Irena. Kultura języka dziś – z perspektywy historycznej. In PISAREK, Walery, ZGÓŁKOWA, Halina (eds.). *Kultura języka dziś*. Poznań: Wydawnictwo Kurpisz, 1995, s. 11 – 19.
- BAŃKO, Mirosław (ed.). *Inny słownik języka polskiego*, Warszawa: PWN, 2000.
- BAŃKO, Mirosław. Czego oczekiwać od nowego słownika poprawnej polszczyzny. In ZDUNKIEWICZ-JEDYNAK, Dorota, LIBEREK, Jarosław (eds.). *Problemy polskiej normy językowej i kodyfikacji*. Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 2019, s. 26 – 36.
- BAŃKO, Mirosław. O normie i błędzie. In *Poradnik Językowy* 5, 2008, s. 3 – 17.
- BARTMIŃSKA, Izabela, BARTMIŃSKI, Jerzy. *Słownik wymowy i odmiany nazwisk obcych*. Olsztyn: Książnica Polska, 1992.
- BENEŠ, Martin a kol. *Studie k moderní mluvnici češtiny 5. K české fonetice a pravopisu*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013.
- BENNI, Tytus. *Fonetyka opisowa języka polskiego z obrazami głosek polskich podług M. Albińskiego*. Wrocław – Warszawa – Kraków, 1964.
- BENNI, Tytus. *Ortofonia polska. Uwagi o wzorcowej wymowie dla artystów, nauczycieli i wykształconego ogółu polskiego*. Warszawa, 1924.
- BENNI, Tytus. Polska wymowa sceniczna. In *Język Polski* XI, 1926, s. 161 – 168.
- BIEDRZYCKI, Leszek. *Fonologia angielskich i polskich rezonantów*. Warszawa: PWN, 1978.
- BIERNACKA, Michalina. *Znajdź z polskim wspólny język. Fonetyka w nauczaniu języka polskiego jako obcego. Poradnik metodyczny*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2016.
- BOGOCZOVÁ, Irena. *Language policy in the Czech Republic in the context of the situation in Slavic-speaking territories*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2021.
- BRYZEK, Katarzyna. Tytus Benni — twórca podstaw fonetyki polskiej i kodyfikator ortofonii (rozważania nie tylko rocznicowe). In *Poradnik Językowy* nr 9, 1975, s. 469 – 524.

- BUGAJSKI, Marian. Praktyczne i teoretyczne znaczenia pojęcia „norma językowa”. In PISAREK, Walery, ZGÓŁKOWA, Halina (eds.). *Kultura języka dziś*, Poznań: Wydawnictwo Kurpisz, 1995, s. 62 – 73.
- BUGÁROVÁ, Marta. *Intonácia a sémantika vety*. Nitra: Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, 2001.
- BUTTLER, Danuta, KURKOWSKA, Halina, SATKIEWICZ, Halina. *Kultura języka polskiego*, Warszawa: PWN, 1971.
- CEGIEŁA, Anna. Polska norma w epoce przemian – o społecznym uwarunkowaniu działalności normatywnej. In PISAREK, Walery, ZGÓŁKOWA, Halina (eds.). *Kultura języka dziś*. Poznań: Wydawnictwo Kurpisz, 1995, s. 46 – 53.
- CMÍRALOVÁ, Jarmila. *Učte se mluvit*. Brno: Dáteľ, 1992.
- CHOMOVÁ, Alexandra. *Vybrané kapitoly z dejín spisovnej slovenčiny od 15. storočia*. Banská Bystrica: Belianum, 2016.
- CZAMBEL, Samuel. *Rukoväť spisovnej reči slovenskej*. Turčiansky Sv. Martin: Vydanie Kníhkupecko-nakladateľského spolku, 1902.
- DANEŠ, František, KRAUS, Jiří. K současnému stavu jazykové kultury a kultury dorozumívání vůbec. In *Naše řeč*, roč. 76 (1993), č. 3, s. 139 – 141.
- DANEŠ, František. *Kultura a struktura českého jazyka*. Praha: Karolinum, 2009.
- DANEŠ, František. Teorie spisovného jazyka Pražského lingvistického kroužku: pro i proti. In ŠRÁMEK, Rudolf (ed.). *Spisovnost a nespisovnost dnes*. Brno: Masarykova univerzita, 1996, s. 19 – 27.
- DŁUSKA, Maria. *Fonetyka polska: artykulacja głosek polskich*, Warszawa, 1981.
- DŁUSKA, Maria. *Fonetyka polska: artykulacja głosek polskich*. Kraków: Wydawnictwo Studium Słowiańskiego UJ, 1950.
- Dokument č. MK-3620/2021-110/6659 [online]. Dostupné na: <https://www.culture.gov.sk/wp-content/uploads/2019/12/kodifikovana-podoba-vyhlasenie-2021.pdf> [cit. 10. 8. 2021].
- DOLEŽYŃSKA-WALCZAK, Mieczysława, DOLEŽYŃSKI, Jacek. Praca nad techniką i wyrazistością mowy studentów Wydziału Wokalnego Akademii Muzycznej we Wrocławiu. In KAMIŃSKA, Barbara, MILEWSKI, Stanisław (eds.). *Logopedia artystyczna*. Gdańsk: Harmonia Universalis, 2020, s. 500 – 524.
- DOLNÍK, Juraj. *Teória spisovného jazyka (so zreteľom na spisovnú slovenčinu)*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2010.

- DOROSZEWSKI, Witold, WIECZORKIEWICZ, Bronisław. *Zasady poprawnej wymowy polskiej ze słowniczkiem*. Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, 1947.
- DUBISZ, Stanisław (ed.). *Uniwersalny słownik języka polskiego*. Warszawa: PWN, 2003.
- DUKIEWICZ, Leokadia, SAWICKA, Irena. Fonetyka i fonologia. In WRÓBEL, Henryk (ed.). *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Fonetyka i fonologia*. Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, 1995.
- DUKIEWICZ, Leokadia. Fonetyka. In WRÓBEL, Henryk (ed.). *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Fonetyka i fonologia*. Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, 1995.
- DUKIEWICZ, Leokadia. *Polskie głoski nosowe. Analiza akustyczna*. Warszawa: PWN, 1967.
- DUNAJ, Bogusław. Dwa dyskusyjne problemy polskiej fonologii. In *Prace naukowe UŚ. Prace Językoznawcze XIX*, 1991, s. 40 – 46.
- DUNAJ, Bogusław. *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Część 1. Fonetyka i fonologia*. Tarnów: Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Tarnowie, 2015.
- DUNAJ, Bogusław. Kodyfikacja normy fonetycznej. In KOŁODZIEJEK, Ewa, CHODUŃ Agnieszka (eds.). *Mówi się, czyli O wymowie i wymowności Polaków: materiały IX Forum Kultury Słowa, Szczecin, 9 – 11 października 2013*. Szczecin: Wydawnictwo Volumina, 2016, s. 21 – 31.
- DUNAJ, Bogusław. O wymowie spikerów lektorów radiowych. In *Język Polski*, 1983, s. 7 – 26.
- DUNAJ, Bogusław. System fonetyczno-fonologiczny. In GAJDA, Stanisław (ed.). *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Język polski*. Opole: Uniwersytet Opolski, 2001, s. 65 – 75.
- DUNAJ, Bogusław. Zagadnienia poprawności językowej, 1. Wymowa polskich samogłosek nosowych. In *Język Polski*, LXXXIII, z. 2, 2003, s. 125 – 126.
- DUNAJ, Bogusław. Zagadnienia poprawności językowej, 2. Wymowa połączeń ai, ei, ii, oi, ói, ui, yi. In *Język Polski*, LXXXIV, z. 3, 2004, s. 206 – 209.
- DUNAJ, Bogusław. Zasady poprawnej wymowy polskiej. In *Język Polski*, LXXXVI, z. 3, 2006, s. 161 – 172.
- DUNAJ, Bogusław. Zmiany fonetyczne i fonologiczne po roku 1945. In GAJDA, Stanisław, ADAMISZYN, Zbigniew (eds.). *Przemiany współczesnej polszczyzny. Materiały konferencji naukowej*. Opole 20-22.09.1993 r. Opole: Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Powstańców Śląskich, 1994, s. 41 – 52.

- DVONČOVÁ, Jana, JENČA, Gejza, KRÁL', Ábel'. *Atlas slovenských hlások*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1969.
- DYSZAK, Andrzej, LASKOWA, Elżbieta, ŻAK-ŚWIĘCICKA, Małgorzata. *Fonetyczny i fonologiczny opis współczesnej polszczyzny*, Bydgoszcz: Wydawn. Uczelniane WSP w Bydgoszczy, 1997.
- FINDRA, Ján. 4. Normy v medzilidskej komunikácii. In FINDRA, Ján. *Jazyková komunikácia a kultúra vyjadrovania*. Martin: Osveta, 2013, s. 17 – 18.
- GAJDA, Stanisław. Funkcjonowanie współczesnej polszczyzny. In GAJDA, Stanisław (ed.) *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Język polski*. Opole: Uniwersytet Opolski, 2001, s. 205 – 219.
- GAJDA, Stanisław. O pojęciu kultury języka dziś. In PISAREK, Walery, ZGÓŁKOWA, Halina (eds.). *Kultura języka dziś*. Poznań: Wydawnictwo Kurpisz, 1995, s. 54 – 62.
- GAJDA, Stanisław. Teoretyczne problemy kultury języka. In *Poradnik Językowy*, 1979, z. 8, s. 35 – 368.
- GARCZYŃSKA, Justyna. Próba określenia normy wymowy polskich samogłosek ustnych. In KOŁODZIEJEK, Ewa, CHODUŃ Agnieszka (eds.). *Mówi się, czyli O wymowie i wymowności Polaków: materiały IX Forum Kultury Słowa, Szczecin, 9 – 11 października 2013*, Szczecin: Wydawnictwo Volumina, 2016, s. 32 – 48.
- GAWDZIK, Witold. *Ortografia na wesoło i na serio*. Warszawa: Wydawnictwo Oświata, 1988.
- GREPL, Miroslav, KARLÍK, Petr, NEKULA, Marek, RUSÍNOVÁ, Zdenka. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995.
- GRZEGORCZYK, Jan. *Chaszcze*. Kraków, 2009. (Text z NKJP [online]. Dostępne na: <http://nkjp.pl>.)
- HABIJANEC, Siniša. Slovenská spoluhláska ľ – kodifikácia verzus úzus. In CHOCHOLOVÁ, Bronislava, MOLNÁR SATINSKÁ, Lucia, MÚCSKOVÁ, Gabriela (eds.). *Jazyk a jazykoveda v pohybe II. Na počesť Slavomíra Ondrejoviča*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, 2017, s. 208 – 218.
- HÁJKOVÁ, Eva. *Rétorika pro pedagogy*. Praha: Grada, 2011.
- HÁLA, Bohuslav, SOVÁK, Miloš. *Hlas, řeč, sluch*. Praha: SPN, 1962.
- HAVRÁNEK, Bohuslav, WEINGART, Miloš (eds.). *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha: Melantrich, 1932.
- HEBAL-JEZIERSKA, Milena. Część 3 – Ćwiczenia z poprawnej wymowy języka polskiego. In KULDANOVÁ, Pavlína, OLŠIAK, Marcel, HEBAL-JEZIERSKA, Milena.

- Orthoepy of West Slavonic Languages – Practical Exercises. Workbook for practising standard Czech, Slovak and Polish pronunciation* [online]. Ostrava: Ostravská univerzita, 2020, s. 36 – 50. Dostupné na: <https://dokumenty.osu.cz/pdf/kcd/orthoepy/workbook-orthoepy-practical-exercises.pdf>.
- HONZÁKOVÁ, Marie, HONZÁK, František, ROMPORTL, Milan. *Čtete je správně? Slovníček k výslovnosti cizích jmen*. 3., doplněné a upravené vydání. Praha: Albatros, 2004.
- HORECKÝ, Ján. K teorii spisovného jazyka. In *Jazykovedný časopis*, roč. 32 (1981), č. 2, s. 117 – 122.
- HORECKÝ, Ján. *Kultivovanie slovenčiny. Princípy a kritériá*. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied, 2001.
- HORECKÝ, Ján. Vymedzenie štandardnej formy slovenčiny. In *Slovenská reč*, roč. 44 (1979), č. 4, s. 221 – 227.
- HUBÁČEK, Jaroslav, JANDOVÁ, Eva, SVOBODOVÁ, Diana, SVOBODOVÁ, Jana. *Čeština pro učitele*. 4., upravené vydání. b. m.: Vade mecum bohemiae, 2010.
- HUJER, Oldřich, SMETÁNKA, Emil, WEINGART, Miloš, HAVRÁNEK, Bohuslav, ŠMILAUER, Vladimír, ZÍSKAL, Alois (eds.). *Průruční slovník jazyka českého*. (PSJČ). Praha: Státní nakladatelství, 1937 – 1957.
- HŮRKOVÁ, Jiřina. *Česká výslovnostní norma*. Praha: Scientia, 1995.
- Internetová jazyková příručka* [online] (2008 – 2022). Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupné na: <https://prirucka.ujc.cas.cz/> [cit. 22. 1. 2022].
- JANOUSHKOVÁ, Jana, VEROŇKOVÁ, Jitka. Moderátoři večerního televizního zpravodajství 2003. In *Čeština doma a ve světě*, 2/XVI, 2008, s. 53 – 81.
- JASSEM, Wiktor. *Podręcznik wymowy angielskiej*. Warszawa: PWN, 1992.
- JASTRZĘBSKA-GOLONKA, Danuta. *Fonetyka wczoraj i dziś*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 2004.
- JEDLIČKA, Alois. Teorie jazykové kultury dnes. In KUCHAR, Jaroslav (ed.). *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*. Praha: Academia, 1979, s. 12 – 20.
- KAČALA, Ján, KRAJČOVIČ, Rudolf. *Prehľad dejín spisovnej slovenčiny*. Martin: Matica slovenská, 2006.
- KAČALA, Ján, POVAŽAJ, Matej, PISÁRČIKOVÁ, Mária. *Krátky slovník slovenského jazyka*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2020.

- KAČALA, Ján. Jazyková situácia, jazyková politika a jazykové zákonodarstvo. In *Kultúra slova*, roč. 27 (1993), č. 4, s. 97 – 104.
- KAČALA, Ján. Slovenská mäkká spoluhláska ľ. In *Kultúra slova*, roč. 31 (1997), č. 2, s. 65 – 72.
- KAČALA, Ján. *Súčasný spisovný jazyk*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2021.
- KAMIŃSKA, Barbara, MILEWSKI, Stanisław (eds.). *Logopedia artystyczna*. Gdańsk: Harmonia Universalis, 2020.
- KAMIŃSKA, Barbara. O polskiej normie ortofonicznej. In KAMIŃSKA, Barbara, MILEWSKI, Stanisław (eds.). *Logopedia artystyczna*. Gdańsk: Harmonia Universalis, 2020, 98 – 104.
- KANIA, Stanisław. Norma językowa jako zjawisko społeczne. In BUGAJSKI, Marian (ed.). *Norma językowa w polszczyźnie*. Zielona Góra: WSP, 1995, s. 31 – 35.
- KARAŚ, Halina (ed.). *Dialekty i gwary polskie. Kompendium internetowe pod red. Haliny Karaś*, 2010. Dostępne na: <http://www.dialektologia.uw.edu.pl/index.php?l1=start> [cit. 12. 12. 2021].
- KARAŚ, Mieczysław, MADEJOWA, Maria (eds.). *Słownik wymowy polskiej*. Warszawa, Kraków: PWN, 1977.
- KARCZMARCZUK, Barbara. *Wymowa polska z ćwiczeniami*, Lublin: Asocjacja LOGOPEDIC, 2012.
- KARLÍK, Petr, NEKULA, Marek, PLESKALOVÁ, Jana (eds.). *CzechEncy, Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Brno: Masarykova univerzita, 2012 – 2020. Dostępne na: <https://www.czechency.org/slovník>.
- KARLÍK, Petr, NEKULA, Marek, PLESKALOVÁ, Jana (eds.). *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002.
- KARLÍK, Petr, NEKULA, Marek, PLESKALOVÁ, Jana (eds.). *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2016.
- KARPOWICZ, Tomasz. *Kultura języka polskiego. Wymowa, ortografia, interpunkcja*. Warszawa: PWN, 2018.
- KLEBANOWSKA, Barbara, KOCHAŃSKI, Witold, MARKOWSKI, Andrzej. *O dobrej i złej polszczyźnie*. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1985.
- KLEMENSIEWICZ, Zenon. O różnych odmianach współczesnej polszczyzny. In *W kręgu języka literackiego i artystycznego*. Warszawa: PWN, 1961.
- KLEMENSIEWICZ, Zenon. *Prawidła poprawnej wymowy polskiej*, wyd. 4. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1964.

- KLEMENSIEWICZ, Zenon. *Prawidła poprawnej wymowy polskiej*, wyd. 1. Kraków: Gebethner i Wolff, 1930.
- KLEMENSIEWICZ, Zenon. *Prawidła poprawnej wymowy polskiej*, wyd. 8. Kraków: Wydawnictwo Baran i Suszczyński, 1995.
- KŁOSIŃSKA, Katarzyna, HĄCIA, Agata, MANDES, Sławomir, ADAMCZYK, Mateusz, KIELPIŃSKA, Kaja. *Postawy wobec języka. Raport z badań przeprowadzonych w ramach Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego „Obserwatorium Kultury” 2016 – 2017* [online]. Warszawa, 2017. Dostępne na: http://postawywobecjezyka.uw.edu.pl/wp-content/uploads/sites/267/2017/12/raport_Postawy-wobec-j%C4%99zyka.pdf [cit. 20. 10. 2021].
- Kodifikovaná podoba štátneho jazyka [online]. Dostępne na: <https://www.culture.gov.sk/posobnost-ministerstva/statny-jazyk-narodnostne-mensiny-a-zahranicni-slovaci/statny-jazyk/kodifikovana-podoba-statneho-jazyka/> [cit. 10. 8. 2021].
- KOŁODZIEJEK, Ewa. Koncepcje normy językowej i kodyfikacji w drugiej połowie XX i na początku XXI wieku. In *Poradnik Językowy*, z. 8, 2018, s. 105 – 118.
- KOŁODZIEJEK, Ewa. Koncepcje normy językowej i kodyfikacji w drugiej połowie XX i na początku XXI wieku. In ZDUNKIEWICZ-JEDYNAK, Dorota, LIBEREK, Jarosław (eds.). *Problemy polskiej normy językowej i kodyfikacji*. Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 2019, s. 248 – 262.
- KONECZNA, Halina. Studium eksperymentalne artykulacji głosek polskich. In *Prace Filologiczne*, t. XVI, 1934, s. 33 – 174.
- KONECZNA, Halina, ZAWADOWSKI, Witold. *Przekroje rentgenograficzne głosek polskich*. Warszawa: PWN, 1951.
- KONECZNA, Halina. *Charakterystyka fonetyczna języka polskiego*. Warszawa: PWN, 1965.
- KRAJČOVIČ, Rudolf, KAČALA, Ján. *Dejiny spisovnej slovenčiny*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2006.
- KRAJEWSKI, Marek, CZUBAJ, Mariusz. *Róże cmentarne*. Warszawa, 2009. (Text z NKJP [online]. Dostępne na: <http://nkjp.pl>.)
- KRÁL, Ábel, SABOL, Ján. *Fonetika a fonológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1989.
- KRÁL, Ábel. Prvý (fonetický) stupeň abstrakcie. In KRÁL, Ábel, SABOL, Ján. *Fonetika a fonológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1989, s. 200 – 262. (V texte ako: Král, 1989b.)

- KRÁĽ, Ábel. Základné pojmy kultúry jazyka a jazykovej kultúry. In KRÁĽ, Ábel, RÝZKOVÁ, Anna. *Základy jazykovej kultúry*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1990, s. 25 – 35.
- KRÁĽ, Ábel. Intonácia oznamovacej vety. In *Slovenská reč*, roč. 66 (2001), č. 5, s. 257 – 277.
- KRÁĽ, Ábel. Metódy a disciplíny fonetiky a fonológie. In KRÁĽ, Ábel, SABOL, Ján. *Fonetika a fonológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1989, s. 79 – 81. (V texte ako: Kráľ, 1989a.)
- KRÁĽ, Ábel. *Pravidlá slovenskej výslovnosti*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1984. 626 s.
- KRÁĽ, Ábel. *Pravidlá slovenskej výslovnosti*. Martin: Matica slovenská, 2005.
- KRÁĽ, Ábel. *Pravidlá slovenskej výslovnosti*. Martin: Matica slovenská, 2009.
- KRALČÁK, Ľ. a kol. *Ľudovít Štúr. Jazykovedné dielo*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2015.
- KRALČÁK, Ľubomír. *Bernolákovská spisovná slovenčina*. Nitra: Publica, 2009.
- KRALČÁK, Ľubomír. *Slovenčina v pohybe*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2015.
- KRAUS, Jiří a kol. *Nový akademický slovník cizích slov*. Praha: Academia, 2005.
- KRAUS, Jiří. Jazyková kultura. In KARLÍK, Petr, NEKULA, Marek, PLESKALOVÁ, Jana (eds.). In *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online], 2017. Dostupné na: https://www.czechency.org/slovník/JAZYKOVÁ_KULTURA [cit. 6. 10. 2021].
- KRAUS, Jiří. Kodifikace. In KARLÍK, Petr, NEKULA, Marek, PLESKALOVÁ, Jana (eds.). *CzechEncy, Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Dostupné na: <https://www.czechency.org/slovník/KODIFIKACE> [cit. 7. 2. 2022]. (V texte ako: Kraus, 2017.)
- KRČMOVÁ, Marie. *Fonetika a fonologie* [online]. 3 vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2009. Elportál. Dostupné na: <http://is.muni.cz/elportal/?id=852835> [cit. 12. 1. 2022].
- KRČMOVÁ, Marie. *Fonetika a fonologie. Zvuková stavba současné češtiny*. Brno: Masarykova univerzita, 1992.
- KRČMOVÁ, Marie. Ortoepie. In KARLÍK, Petr, NEKULA, Marek, PLESKALOVÁ, Jana (eds.). *CzechEncy, Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Dostupné na: <https://www.czechency.org/slovník/ORTOEPIE> [cit. 21. 1. 2022]. (V texte ako: Krčmová, 2017.)
- KRČMOVÁ, Marie. *Úvod do fonetiky a fonologie pro bohemisty*. 3., doplněné vydání. Ostrava: Ostravská univerzita, 2008.

- KROBOTOVÁ, Milena. *Spisovná výslovnost a kultura mluveného projevu*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2000.
- KRUCZKOWSKI, Leon. *Kordian i cham*. Warszawa, 1979. (Text z NKJP [online]. Dostupné na: <http://nkjp.pl>.)
- KUČERA, Jiří, ZEMAN, Jiří. *Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině. Anglická osobní jména*. Hradec Králové: Gaudeamus, 1998.
- KULDANOVÁ, Pavlína, OLŠIAK, Marcel, HEBAL-JEZIERSKA, Milena. *Orthoepy of West Slavonic Languages – Practical Exercises. Workbook for practising standard Czech, Slovak and Polish pronunciation*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2020.
- KULDANOVÁ, Pavlína. Ke zvukové stránce současné češtiny na Ostravsku (Poznatky z mluvní praxe řečových profesionálů). In BLÁHA, Ondřej, SVOBODOVÁ, Jindřiška a kol. *Současná jazyková situace na Moravě a ve Slezsku*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2018, s. 129 – 136. (V texte ako: Kuldanová, 2018a.)
- KULDANOVÁ, Pavlína. Zvuková kultura českého jazyka jako nedílná součást jazykové kultury. In BLÁHA, Ondřej (ed.). *Spisovná čeština a jazyková kultura 2018, příspěvky z mezinárodní konference konané ve dnech 18. a 19. října 2018 na Univerzitě Palackého v Olomouci*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2018, s. 117 – 133. (V texte ako: Kuldanová, 2018b.)
- KULDANOVÁ, Pavlína. Zvuková stránka češtiny ve výuce na základní škole. In SVOBODOVÁ, Jana a kol. *Principy a cesty školní výuky českého jazyka*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2017, s. 40 – 60.
- KURZOWA, Zofia. Problemy wymowy w ujęciu leksykograficznym. (Uwagi i postulaty na marginesie Słownika wymowy polskiej). In *Polonica*, t. V, 1979, s. 264 – 283.
- LAMPRECHT, Arnošt, ŠLOSAR, Dušan, BAUER, Jaroslav. *Historická mluvnice češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986.
- LIBEREK, Jarosław, ZDUNKIEWICZ-JEDYNAK, Dorota. Norma językowa jako obiektywny fakt społeczny. Uwagi polemiczne w kontekście koncepcji Ferdynanda de Saussure'a. In ZDUNKIEWICZ-JEDYNAK, Dorota, LIBEREK, Jarosław (eds.). *Problemy polskiej normy językowej i kodyfikacji*. Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 2019, s. 55 – 92.
- LINHART, Jiří. *Slovník cizích slov pro nové století*. Praha: Nakladatelství Jiří Švejda, 2010.
- LIPOWSKI, Jaroslav. *Současný český jazyk – fonetika a fonologie (studijní materiály k předmětu)* [online]. Dostupné na: <https://docplayer.cz/28093953->

Soucasny-cesky-jazyk-fonetika-a-fonologie-studijni-materialy-k-predmetu-jaroslav-lipowski.html [cit. 10. 12. 2021].

- LORENC, Anita, ŚWIĘCIŃSKI, Radosław. Badania artykulacyjne głosek języka polskiego. In *Logopedia*, t. 43/44, 2015, s. 63 – 85.
- LORENC, Anita, WIELGAT, Robert. Wewnątrzosobnicza zmienność położenia narządów artykulacyjnych podczas wymowy wybranych samogłosek polskich. In *Tarnowskie Colloquia Naukowe*, z. 2 (1/2017), 2017, s. 129 – 157.
- LORENC, Anita. Charakterystyka artykulacyjna polskich sybilantów retrofleksyjnych. Badanie z wykorzystaniem artykulografii elektromagnetycznej. In *Logopedia*, z. 2, t. 47, 2018, s. 157 – 170.
- LORENC, Anita. *Wymowa normatywna polskich samogłosek nosowych i spółgłoski bocznej*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 2016.
- LUBAŚ, Władysław, URBĄNCZYK, Stanisław. *Podręczny słownik poprawnej wymowy polskiej*. Spółka Wydawniczo-Księgarska; Kraków: Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego, 1990.
- LUBAŚ, Władysław. Wariantowość kodyfikacji językowej. In PISAREK, Walery, ZGÓŁKOWA, Halina (eds.). *Kultura języka dziś*. Poznań: Wydawnictwo Kurpisz, 1995, s. 30 – 37.
- LUBOŃ, Joanna. Głos i jego rola w mediach elektronicznych. In KAMIŃSKA, Barbara, MILEWSKI, Stanisław (eds.). *Logopedia artystyczna*. Gdańsk: Harmonia Universalis, 2020, s. 536 – 540.
- LUKAŤSKÝ, Radovan. *Kultura mluveného slova*. Praha: Akademie múzických umění v Praze, 2000.
- MACIOŁEK, Marcin, TAMBOR, Jolanta. *Głoski polskie, Przewodnik fonetyczny dla cudzoziemców i nauczycieli uczących języka polskiego*. Katowice: Uniwersytet Śląski, Wydawnictwo Gnome, 2014.
- MACIOŁEK, Marcin. Problemy (cudzoziemców i lektorów języka polskiego) z wymową liczebników. In *Postscriptum Polonistyczne*, nr 2(16), 2015, s. 109 – 124.
- MADEJOWA, Maria. Kilka uwag o współczesnej wymowie polskiej. In *Język Polski*, z. 4 – 5, 1992, s. 327 – 336.
- MAJEWSKA-TWOREK, Anna. *Szura, szumi i szeleści. Ćwiczenia fonetyczne nie tylko dla cudzoziemców*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza Atut – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, 2010.

- MAJKOWSKA, Aneta. Samogłoski ustne jako problem językoznawczy i logopedyczny. In *Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Seria: FILOLOGIA POLSKA*. Częstochowa: Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, 2004.
- MARKOWSKI, Andrzej (ed.). *Wielki słownik poprawnej polszczyzny*, Warszawa: PWN, 2006.
- MARKOWSKI, Andrzej (ed.). *Wielki słownik poprawnej polszczyzny*. Warszawa: PWN, 2004.
- MARKOWSKI, Andrzej. *Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne*. Warszawa: PWN, 2005.
- MARKOWSKI, Andrzej. *Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne*. Warszawa: PWN, 2018.
- MARKOWSKI, Andrzej. O roli i statusie normy w zakresie wymowy. In KOŁODZIEJEK, Ewa, CHODUŃ Agnieszka (eds.). *Mówi się, czyli O wymowie i wymowności Polaków: materiały IX Forum Kultury Słowa, Szczecin, 9 – 11 października 2013*, Szczecin: Wydawnictwo Volumina, 2016, s. 13 – 31.
- MARKOWSKI, Andrzej. *Praktyczny poradnik językowy*. Warszawa: Wydawnictwo Wilga, 2004.
- MATHESIUS, Vilém. O požadavku stability ve spisovném jazyce. In HAVRÁNEK, Bohuslav, WEINGART, Miloš (eds.). *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha: Melantrich, 1932, s. 14 – 31.
- MATUSZEWSKI, Ryszard. *Alfabet: wybór z pamięci 90-latka*, 2004. (Text z NKJP [online]. Dostępne na: <http://nkjp.pl>.)
- MICHAŁOWSKA, Danuta. *Podstawy polskiej wymowy scenicznej*. Kraków: PWST, 1975.
- MIODEK, Jan. In URBANEK, Mariusz. *ITD Tygodnik Studencki* 40/1988. Warszawa, 1988.
- Mluvnice češtiny I*. Praha: Academia, 1986.
- MONCO (korpus monitorujący) [online]. Dostępne na: <http://monco.frazeo.pl/>.
- MRÓZ, Kamila. *Tygodnik Tucholski*, nr 609. (Text z NKJP [online]. Dostępne na: <http://nkjp.pl>.)
- MROZIŃSKI, Józef. *Pierwsze zasady gramatyki polskiej*. Warszawa: Natan Glücksberg, 1922.
- MÜLLEROVÁ, Olga, HOFFMANNOVÁ, Jana. Čeština spisovná, hovorová, obecná ... a hlavně mluvená (v současné komunikaci a v současném výzkumu). In *Slovo a slovesnost*, roč. 58 (1997), č. 1, s. 42 – 54.

- NARODOWY KORPUS JĘZYKA POLSKIEGO [online]. Dostupné na: <http://nkjp.pl>.
- NEBESKÁ, Iva. *Jazyk – norma – spisovnost*. Praha: Univerzita Karlova, 1996.
- NEBESKÁ, Iva. Jazyková norma. In KARLÍK, Petr, NEKULA, Marek, PLESKALOVÁ, Jana (eds.). *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Dostupné na: https://www.czechency.org/slovník/JAZYKOVÁ_NORMA [cit. 8. 2. 2022]. (V texte ako: Nebeská, 2017d.)
- NEBESKÁ, Iva. Regulace jazyka. In KARLÍK, Petr, NEKULA, Marek, PLESKALOVÁ, Jana (eds.). *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online], 2017. Dostupné na: https://www.czechency.org/slovník/REGULACE_JAZYKA [cit. 7. 2. 2022]. (V texte ako: Nebeská, 2017c.)
- NEBESKÁ, Iva. Spisovná čeština. In KARLÍK, Petr, NEKULA, Marek, PLESKALOVÁ, Jana (eds.). *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Dostupné na: https://www.czechency.org/slovník/SPISOVNÁ_ČEŠTINA [cit. 6. 2. 2022]. (V texte ako: Nebeská, 2017a.)
- NEBESKÁ, Iva. Teorie spisovného jazyka. In KARLÍK, Petr, NEKULA, Marek, PLESKALOVÁ, Jana (eds.). *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Dostupné na: https://www.czechency.org/slovník/TEORIE_SPISOVNÉHO_JAZYKA [cit. 6. 2. 2022]. (V texte ako: Nebeská, 2017b.)
- NEKVAPIL, Jiří. Kultivace (standardního) jazyka. In *Slovo a slovesnost*, 68, 2007, s. 287 – 301.
- NIZIOŁEK, Barbara. *Wychowawca* nr 182, 2008. Text z NKJP [online]. Dostupné na: <http://nkjp.pl>.
- NOVÁK, Ľudovít. K základom slovenskej ortoepie. In *Slovenská reč*, roč. III. (1934), č. 2 – 3, s. 42 – 65.
- NOWAKOWSKI, Paweł. *Wariantywność współczesnej polskiej wymowy scenicznej*. Poznań: Sorus, 1997.
- OCZKOŚ, Mirosław. *Paszczoździerki. Mały poradnik dla wielkich mówców*. Warszawa: Wydawnictwo RM, 2010.
- OCZKOŚ, Mirosław. *Sztuka mówienia bez belkotania i faflunienia*. Warszawa: Wydawnictwo RM, 2015.
- OČENÁŠ, Ivan. *Fónická a grafická sústava spisovnej slovenčiny*. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2007.

- OLŠIAK, Marcel. Intonačné varianty v televíznom spravodajstve. In KRALČÁK, Ľubomír (ed.). *Hovorená podoba jazyka v médiách*. Nitra: Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, 2008, s. 177 – 183.
- OLŠIAK, Marcel. *Základy fonetiky a ortoepie slovenského jazyka*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2015.
- ONDREJOVIČ, Slavomír. Jazyková situácia a jazyková politika – druhé dejstvo. In ONDREJOVIČ, Slavomír, VRÁBLEOVÁ, Júlia, KRAUSOVÁ, Anežka (eds.). *Sociolinguistica Slovaca 7: Jazyk a diskurz v kultúrnom a politickom kontexte*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2013, s. 23 – 30.
- ONDREJOVIČ, Slavomír. Víťazstvá a prehry v zápasoch o palatálne *l'* v spisovnej slovenčine – najmä v tzv. slabej fonologickej pozícii. In *Slovenská reč*, roč. 84 (2019), č. 2, s. 144 – 164.
- ONDRUŠ, Šimon. Jazyk a spoločnosť. In ONDRUŠ, Šimon, SABOL, Ján. *Úvod do štúdia jazykov*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1987, s. 49 – 58.
- Organizačná štruktúra* [online]. Dostupné na: <https://www.rtvs.org/o-rtvs/organizacna-struktura> [cit. 13. 2. 2022].
- OSOWICKA, Magdalena. Analiza jakości informacji fonetycznych zawartych w głównych wydawnictwach ortofonicznych Słownika wymowy polskiej PWN oraz Podręcznym słowniku poprawnej wymowy polskiej. In *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Studia Slavica*, z. 4 (337), 2000, s. 143 – 158.
- OSTASZEWSKA, Danuta, TAMBOR, Jolanta. *Fonetyka i fonologia współczesnego języka polskiego*. Warszawa: PWN, 1990.
- OSTASZEWSKA, Danuta, TAMBOR, Jolanta. *Fonetyka i fonologia współczesnego języka polskiego*. Warszawa: PWN, 2012.
- PALKOVÁ, Zdena. *Fonetika a fonologie češtiny*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1994.
- PALKOVÁ, Zdena. *Fonetika a fonologie češtiny*. 2. vyd. Praha: Karolinum, 1997.
- PALKOVÁ, Zdena. Rytmus řeči a verše v češtině. In *Česká literatura*, 3, 2012, s. 338 – 354.
- PALKOVÁ, Zdena. Intonace v popisu prozodie. In KARLÍK, Petr, NEKULA, Marek, PLESKALOVÁ, Jana (eds.). *CzechEncy, Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Dostupné na: https://www.czechency.org/slovník/INTONACE_V_POPISU_PROZODIE [cit. 12. 2. 2022]. (V texte ako: Palková, 2017c.)
- PALKOVÁ, Zdena. Prozodické jednotky v popisu češtiny. In KARLÍK, Petr, NEKULA, Marek, PLESKALOVÁ, Jana (eds.). *CzechEncy, Nový encyklopedický slovník češtiny*

- [online]. Dostupné na: [https://www.czechency.org/slovník/PROZODICKÉ JEDNOTKY V POPISU ČEŠTINY](https://www.czechency.org/slovník/PROZODICKÉ_JEDNOTKY_V_POPISU_ČEŠTINY) [cit. 11. 2. 2022]. (V texte ako: Palková, 2017a.)
- PALKOVÁ, Zdena. Větná intonace. In KARLÍK, Petr, NEKULA, Marek, PLESKALOVÁ, Jana (eds.). *CzechEncy, Nový encyklopedický slovník češtiny* [online], 2017. Dostupné na: [https://www.czechency.org/slovník/VĚTNÁ INTONACE](https://www.czechency.org/slovník/VĚTNÁ_INTONACE) [cit. 11. 2. 2022]. (V texte ako: Palková, 2017b.)
- PALKOVÁ, Zdena, VERONKOVÁ, Jitka, VOLÍN, Jan, SKARNITZL, Radek. Stabilizace některých termínů pro fonetický popis češtiny v závislosti na nových výsledcích výzkumu. In DUBĚDA, Tomáš (ed.). *Sborník z Konference česko-slovenské pobočky ISPhS 2004*. Praha: FF UK, 2004, s. 65 – 74.
- PAULINY, Eugen. *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1983.
- PAWŁOWSKI, Adam. Zadania polskiej polityki językowej w Unii Europejskiej. In WARCHALA, Jacek, KRZYŻYK, Danuta (eds.). *Polska polityka językowa w Unii Europejskiej*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2008, s. 113 – 147.
- PEŹIK, Piotr. Budowa i zastosowania korpusu monitorującego MoncoPL. In *Forum Lingwistyczne* (7), 2020, s. 133 – 150.
- PEŹIK, Piotr. Spokes – a Search and Exploration Service for Conversational Corpus Data. In *Selected Papers from the CLARIN 2014 Conference*, October 24 – 25, 2014, Soesterberg, The Netherlands, 99 – 109. Linköping Electronic Conference Proceedings. Linköping University Electronic Press, Linköpings universitet, 2015.
- PEŹIK, Piotr. Wyszukiwarka PELCRA dla danych NKJP. In PRZEPIÓRKOWSKI, Adam, BAŃKO, Mirosław, GÓRSKI, Rafał L., LEWANDOWSKA-TOMASZCZYK, Barbara (eds.) *Narodowy Korpus Języka Polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2012.
- PIKE, Kenneth Lee. *Phonemics: A Technique for Reducing Languages to Writing*. Ann Arbor, 1947.
- PISAREK, Walery, ZGÓŁKOWA, Halina (eds.). *Kultura języka dziś*. Poznań: Wydawnictwo Kurpisz, 1995.
- PISAREK, Walery. Słowo wstępne. In PISAREK, Walery, ZGÓŁKOWA, Halina (eds.). *Kultura języka dziś*. Poznań: Wydawnictwo Kurpisz, 1995, s. 7 – 9.
- PODRACKI, Jerzy, GAŁĄZKA, Alina. *Gdzie postawić przecinek?* Warszawa: PWN, 2010.
- PODRACKI, Jerzy. *Nowy słownik interpunkcyjny*. Warszawa: Świat Książki, 2005.
- PODRACKI, Jerzy. *Słownik interpunkcyjny języka polskiego*. Warszawa: PWN, 1998.

- POKORNÁ, Jaroslava, VRÁNOVÁ, Milena. *Přehled české výslovnosti*. Praha: Portál, 2007.
- POLAŇSKI, Edward (ed.). *Nowy słownik ortograficzny*. Warszawa: PWN, 1996.
- POLAŇSKI, Kazimierz (ed.). *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1999.
- POŘÍZKA, Petr, KOPEČKOVÁ, Michaela. Vokalické artikulace rozhlasových a televizních moderátorů. In BLÁHA, Ondřej (ed.). *Spisovná čeština a jazyková kultura 2018, příspěvky z mezinárodní konference konané ve dnech 18. a 19. října 2018 na Univerzitě Palackého v Olomouci*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2018, s. 220 – 236.
- POVAŽAJ, Matej (red.). *Pravidlá slovenského pravopisu*. Bratislava: Veda, 2013.
- Pravidla českého pravopisu (s Dodatkem MŠMT)*. Praha: Academia, 2005.
- Pravidla českého pravopisu*. Praha: Academia, 1993.
- PRZEPIÓRKOWSKI, Adam, BAŃKO, Mirosław, GÓRSKI, Rafał L., LEWANDOWSKA-TOMASZCZYK, Barbara (eds.) *Narodowy Korpus Języka Polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2012.
- PUZYNINA, Jadwiga. *Problem kodyfikacji normy języka polskiego* [online], 1998. Dostupné na: https://rjp.pan.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=95:problem-kodyfikacji-normy-jzyka-polskiego&catid=45 [cit. 10. 10. 2021].
- RENDÁR, Ľubomír. Dištinkcia mäkkého ľ. In OLŠIAK, Marcel (ed.). *VARIA XIV. Zborník materiálov zo XIV. kolokvia mladých jazykovedcov (Nitra – Šintava 8. – 10. 12. 2004)*. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, Katedra slovenského jazyka FF UKF v Nitre, 2006, s. 51 – 60.
- RENDÁR, Ľubomír. *Fonácia a hlasové začiatky v slovenčine*. Trnava: Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity, 2015.
- ROČŁAWSKI, Bronisław. *Poradnik fonetyczny dla nauczycieli*. Warszawa: WsiP, 1981.
- ROSIŃSKA-MAMEJ, Agnieszka. Czy norma wzorcowa istnieje? Opinie studentów na temat normy wysokiej oraz posługujących się nią użytkowników języka polskiego. In ZBRÓG, Piotr (ed.). *Wybrane aspekty nad normą językową*. Kraków: Wydawnictwo Libron, 2018, s. 211 – 230.
- ROSIŃSKA-MAMEJ, Agnieszka. *Fonetyka i fonologia języka polskiego: skrypt dla studentów*. Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, 2014.
- ROZWADOWSKI, Jan. *Szkic wymowy*. S.l.: s.n., 1910.
- RUSZKOWSKI, Marek. 1995, O pojęciu normy językowej – polemicznie. In BUGAJSKI, Marian (ed.) *Norma językowa w polszczyźnie*. Zielona Góra: WSP, 1995, s. 37 – 43.

- RUTKOWSKI, Mariusz, WŁOSKOWICZ, Wojciech. Zagadnienia poprawności nazw własnych w świetle pojęcia normy onimicznej. In ZDUNKIEWICZ-JEDYNAK, Dorota, LIBEREK, Jarosław (eds.). *Problemy polskiej normy językowej i kodyfikacji*. Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 2019, s. 141 – 166.
- RUŽIČKA, Jozef (red.). *Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1966.
- SALONI, Zygmunt. Hasło: dialekt kulturalny. In POLAŃSKI, Kazimierz (ed.). *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1999, s. 118.
- SALONI, Zygmunt. Hasło: kodyfikacja. In POLAŃSKI, Kazimierz (ed.). *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1999, s. 302.
- SALONI, Zygmunt. Hasło: kultura języka. In POLAŃSKI, Kazimierz (ed.). *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1999, s. 321.
- SALONI, Zygmunt. Hasło: ortopia. In POLAŃSKI, Kazimierz (ed.). *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1999, s. 409.
- SALONI, Zygmunt. Uwagi o słowniku wymowy polskiej. In MACIEJEWSKI, Jerzy (ed.). *Z zagadnień fonetyki i fonologii współczesnego języka polskiego*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 1982, s. 30 – 43.
- SAMBOR, Barbara. Skaza dykcyjna czy wada wymowy? Logopedyczne badanie młodych adeptów sztuki teatralnej. In KAMIŃSKA, Barbara, MILEWSKI, Stanisław (eds.). *Logopedia artystyczna*. Gdańsk: Harmonia Universalis, 2020, s. 460 – 482.
- SATKIEWICZ, Halina. Norma współczesnego języka polskiego w odbiorze społecznym. In PISAREK, Walery, ZGÓŁKOWA, Halina (eds.). *Kultura języka dziś*. Poznań: Wydawnictwo Kurpisz, 1995, s. 38 – 45.
- SAWICKA, Irena. Fonologia. In WRÓBEL, Henryk (ed.). *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Fonetyka i fonologia*. Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN 1995.
- SAWICKA, Irena. *Fonologia konfrontatywna polsko-serbsko-chorwacka*. Warszawa: PAN, 1988.
- SIATKOWSKI, Janusz. O specyfice czeskiej sytuacji językowej. In MAJOWA, Jadwiga (ed.). *Język i jego odmiany w aspekcie porównawczym*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1986.
- SIEMION, Piotr. *Finimondo – komedia romantyczna*. Warszawa, 2004. (Text z NKJP [online]. Dostępne na: <http://nkjp.pl>.)

- SIESTRZYŃSKI, Jan. *Teoria i mechanizm mowy*. Warszawa: Drukarnia i Litografia p.f. "Jan Cotty", 1820.
- SIUCIAK, Mirosława. Problem zmiany językowej a normalizacja i kodyfikacja polszczyzny. In *ACTA UNIVERSITATIS LODZIENSIS FOLIA LINGUISTICA* 54, 2020, s. 9 – 17.
- SKARNITZL, Radek. Dvojí i v české výslovnosti. In *Naše řeč*, 95, 2012, č. 3, s. 141 – 153.
- SKARNITZL, Radek, ŠTURM, Pavel, VOLÍN, Jan. *Zvuková báze řečové komunikace. Fonetický a fonologický popis řeči*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2016.
- SKOREK, Ewa. *Samogłoski, Profilaktyka, diagnoza, korekcja nieprawidłowej artykulacji*. Kraków: Impuls, 2010.
- SKUDRZYK Aldona, URBAN, Krystyna. *Małe ojczyzny. Świadomość językowo-kulturowa społeczności lokalnych*. Katowice: WW Oficyna Wydawnicza, 2010.
- SLANČOVÁ, Daniela, SOKOLOVÁ, Miloslava. Variety hovorenej podoby slovenčiny. In MLACEK, Jozef (red.). *Studia Academica Slovaca. Prednášky XXX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Bratislava: STIMUL, 1994, s. 225 – 240.
- SŁOŃSKI, Stanisław. Tytus Benni. In *Rocznik TNW*, 1936, s. 95.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha: Academia, 2005.
- SMOLEŃ, Sebastian. Wymowa lektorów i spikerów stacji RMF FM. In CYGAL-KRUPA, Zofia (ed.). *Współczesna polszczyzna. Stan, perspektywy, zagrożenia*. Kraków – Tarnów: Księgarnia Akademicka, 2008, s. 197 – 209.
- SPOKESPL – wyszukiwarka danych konwersacyjnych [online]. Dostępne na: <https://clarin-pl.eu/index.php/spokes-pl/>.
- STANEK, Joanna. *Fonetyka – polski w praktyce*. Kraków: Glossa. Szkoła Języka Polskiego, 2020.
- STEFFEN-BATOGOWA, Maria. *Automatyzacja transkrypcji fonematycznej tekstów polskich*. Warszawa: PWN, 1975.
- STIEBER, Zdzisław. *Historyczna i współczesna fonologia języka polskiego*. Warszawa: PWN, 1966.
- STRAHL, Vlastimil. *Klíč k výslovnosti cizích vlastních jmen v češtině*. Praha: Karolinum, 1999.
- SVOBODOVÁ, Jana, ADÁMKOVÁ, Ilona, BOGOCZOVÁ, Irena, JANDOVÁ, Eva, METELKOVÁ SVOBODOVÁ, Radana, SVOBODOVÁ, Diana. *Fenomén spisovnosti v současné české jazykové situaci*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2011. (V texte ako: Svobodová a kol., 2011.)

- SZEWCZYK, Leszek. Opieka logopedyczna w seminariach duchownych. In KAMIŃSKA, Barbara, MILEWSKI, Stanisław (eds.). *Logopedia artystyczna*. Gdańsk: Harmonia Universalis, 2020, s. 449 – 456.
- SZOBER, Stanisław. Ś. p. Jan Michał Rozwadowski. In *Poradnik Językowy*, z. 4, 1935, s. 69 – 71.
- SZOBER, Stanisław. *Słownik ortoepiczny*. Warszawa: Wydawnictwo M. Arcta, 1937.
- ŠTĚPÁNOVÁ, Veronika. Fonetická problematika v jazykové poradně. In *Naše řeč*, roč. 96 (2013), č. 2, s. 61 – 77. (V texte ako: Štěpánová, 2013a.)
- ŠTĚPÁNOVÁ, Veronika. Výslovnost cizích slov, vlastních jmen, zkratk a některé další fonetické dotazy v jazykové poradně. In *Naše řeč*, roč. 96 (2013), č. 3, s. 117 – 140. (V texte ako: Štěpánová, 2013b.)
- ŠTĚPÁNOVÁ, Veronika. *Vývoj kodifikace české výslovnosti*. Praha: Academia, 2019.
- ŠTÚR, Ludevít. Nauka reči slovenskej. Prešporok: Písmom Belnayho d'ed'ičou, 1846. In: KRALČÁK, Ľubomír a kol. *Ľudovít Štúr. Jazykovedné dielo*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2015, s. 189 – 353.
- TENNER, Juliusz. *Estetyka żywego słowa*. Lwów: Księgarnia H. Altenberga; Warszawa: E. Wende i Spółka, 1904.
- TENNER, Juliusz. *Technika żywego słowa*. Lwów: Księgarnia H. Altenberga; Warszawa: E. Wende i Spółka, 1906.
- TOCZYSKA, Bogumiła. *Elementarne ćwiczenia dykcji*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Oświatowe, 2000.
- TOCZYSKA, Bogumiła. *Kama makaka ma! Wprawki dykcyjne*. Gdańsk: Uniwersytet Gdański, 1992.
- TOCZYSKA, Bogumiła. *Łamańce z dedykacją*. Gdańsk: Wydawnictwo Podkowa, 1998.
- TOCZYSKA, Bogumiła. *Ruch w głosie. Ćwiczenia nie tylko dla dziennikarzy*. Gdańsk: Wydawnictwo Podkowa, 2021.
- TOCZYSKA, Bogumiła. *Sarabanda w chaszczech*. Gdańsk: Wydawnictwo Podkowa, 1997.
- TOCZYSKA, Bogumiła. *Zaczynj od samogłoski. Samogłoska w logopedii artystycznej*. Gdańsk: Harmonia Universalis, 2016.
- UHLÁR, Vlado. Slovenské ľ. In *Slovenská reč*, roč. 8 (1941), č. 7 – 9, s. 204 – 211.
- URBAŃCZYK, Stanisław (ed.). *Encyklopedia wiedzy o języku polskim*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1978, s. 218 – 219.
- URBANEK, Mariusz. *ITD Tygodnik Studencki* 40/1988. Warszawa, 1988.

- Ústava Slovenskej republiky z 1. septembra 1992* [online]. Dostupné na: https://www.slov-lex.sk/static/pdf/1992/460/ZZ_1992_460_20210101.pdf [cit. 13. 8. 2021].
- Ustawa o języku polskim z 1999 roku* [online]. Dostupné na: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19990900999/U/D19990999Lj.pdf>.
- VACHEK, Josef (ed.). *U základů pražské jazykovědné školy*. Praha: Academia, 1970.
- VEROŇKOVÁ, Jitka. Průřez rozhlasovými stanicemi 1999 – 2002 (ze série poslechových testů „Řečový vzor“). In MINÁŘOVÁ, Eva, ONDRÁŠKOVÁ, Karla (eds.). *Spisovnost a nespisovnost – zdroje, proměny a perspektivy*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2004, s. 99 – 107.
- VEROŇKOVÁ, Jitka, JANOUŠKOVÁ, Jana. Jak hodnotí posluchači zvukovou stránku projevů u moderátorů zpravodajství ČT1? In ČMEJRKOVÁ, Světlá, HOFFMANNOVÁ, Jana, HAVLOVÁ, Eva (eds.). *Užívání a prožívání jazyka. K 90. narozeninám Františka Daneše*. Praha: Karolinum, 2010, s. 115 – 119.
- VEROŇKOVÁ, Jitka. Typické nedostatky ve výslovnosti moderátorů televizního zpravodajství. In HAJÍČKOVÁ, Zuzana, VACULA, Richard (eds.). *Sborník Asociace učitelů češtiny jako cizího jazyka (AUČCJ) 2012*. Praha: Filip Tomáš – Akropolis, 2012, s. 143 – 153.
- Výslovnost spisovné češtiny I. Zásady a pravidla. Výslovnost slov českých*. Praha: Academia, 1967.
- Výslovnost spisovné češtiny. Výslovnost slov přejatých. Výslovnostní slovník*. Praha: Academia, 1978.
- WALCZAK, Bogdan. Geneza języka literackiego. *Teksty Drugie: teoria literatury, krytyka, interpretacja*, nr 3 (27), 1994, s. 35 – 47.
- WALCZAK, Bogdan. Przegląd kryteriów poprawności językowej. In *Poradnik Językowy*, z. 9 – 10, 1995, s. 1 – 16.
- WEINGART, Miloš. Zvuková kultura českého jazyka. In HAVRÁNEK, Bohuslav, WEINGART, Miloš (eds.). *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha: Melantrich, 1932, s. 157 – 244.
- WIATROWSKI, Przemysław. O potrzebie nowego słownika wymowy polskiej. In SOKÓLSKA, Urszula (ed.). *Odkrywanie słowa – historia i współczesność*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2015, s. 491 – 502.
- WIĘCEK-POBORCZYK, Izabela. *Normy wymawianiowe polszczyzny a wariantowość wymowy*. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej, 2014.

- WIERZCHOWSKA, Bożena. *Fonetyka i fonologia języka polskiego*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1980.
- WIERZCHOWSKA, Bożena. *Wymowa polska*. Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, 1965.
- WIERZCHOWSKA, Bożena. *Wymowa polska*. Wyd. 2 zm. i rozszerz. Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, 1971.
- WIERZCHOWSKA, Bożena. Z badań eksperymentalnych polskich głosek nosowych. In *Biuletyn Fonograficzny III*, 1966, s. 67 – 87.
- WILKOŃ, Aleksander. Typologie odmian współczesnej polszczyzny. In BARTMIŃSKI, Jerzy, SZADURA, Joanna (eds.). *Warianty języka*. Lublin: Wydaw. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2003, s. 41 – 52.
- WIŚNIEWSKI, Marek. *Zarys fonetyki i fonologii współczesnego języka polskiego*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2000.
- WIŚNIEWSKI, Marek. *Zarys fonetyki i fonologii współczesnego języka polskiego*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2001.
- WITASZEK-SAMBORSKA, Małgorzata. Regionalizmy fonetyczne w mowie inteligencji poznańskiej. In *Slavia Occidentalis*, t. 42, 1985, s. 91 – 104.
- WOJDAK, Piotr. Kiedy z jedną kropką, kiedy z dwiema? O położeniu języka podczas artykulacji niesamodzielnych wariantów samogłosek. In *Język Polski*, z. 4, 2018, s. 15 – 27.
- ZÁBORSKÝ, Viliam. *Výslovnosť a prednes*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1965.
- ZAGÓRSKA-BROOKS, Maria. *Nasal Vowels in Contemporary Standard Polish*. Mouton, The Hague-Paris, 1964.
- ZAJDA, Andrzej. Problemy wymowy polskiej w ujęciu słownika. In KARAŚ, Mieczysław, MADEJOWA, Maria (ed.). *Słownik wymowy polskiej*. Warszawa, Kraków: PWN, 1977, s. XXVII – XXXIX.
- Zákon č. 184/1999 Z. z. o používaní jazykov národnostných menšín [online]. Dostupné na: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/1999-184> [cit. 15. 2. 2022].
- Zákon Národnej rady Slovenskej republiky č. 270/1995 Z. z. o štátnom jazyku Slovenskej republiky [online]. Dostupné na: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/1995-270> [cit. 12. 8. 2021].

- ZDUNKIEWICZ-JEDYNAK, Dorota, LIBEREK, Jarosław (ed.). *Problemy polskiej normy językowej i kodyfikacji*. Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 2019.
- ZDUNKIEWICZ-JEDYNAK, Dorota. *Wykłady ze stylistyki*. Warszawa: PWN, 2008.
- ZEMAN, Jiří. *Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině 2. Severská osobní jména*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2000.
- ZEMAN, Jiří. *Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině 3. Románská osobní jména*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2002.
- ZEMAN, Jiří. *Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině 4. Francouzská osobní jména*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2003.
- ZEMAN, Jiří. *Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině 5. Italská, holandská a albánská osobní jména*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2005.
- ZEMAN, Jiří. *Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině 6. Polská, maďarská, estonská a latinská osobní jména*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2007.
- ZEMAN, Jiří. *Základy české ortoepie*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2008.
- ŻMIGRODZKI, Piotr (ed.). *Wielki słownik języka polskiego* [online]. Dostupné na: <https://wsjp.pl>.

Ortoepia západoslovanských jazykov (češtiny, slovenčiny a polštiny)

Autori:

Mgr. Pavlína Kuldanová, Ph.D. (Ostravská univerzita)

Mgr. Patrik Petráš, PhD. (Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre)

dr Milena Hebal-Jezierska (Uniwersytet Warszawski)

Vydavateľ:

Ostravská univerzita

Pedagogická fakulta

Obálka a sadzba:

Mgr. Dominika Remiášová

Jazyková korektúra:

PhDr. Marcel Olšiak, PhD.

Preklad českých a poľských kapitol do slovenčiny:

ASAP-translation.com

Počet strán: 237

Rok vydania: 2022

Vydanie: prvé

ISBN 978-80-7599-329-8 (online ; pdf)

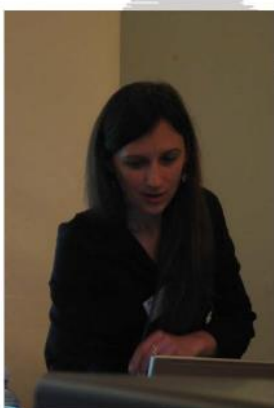
Mgr. Pavlína Kuldanová, Ph.D.

Odborná asistentka na Katedre českého jazyka a literatury s didaktikou Pedagogickej fakulty Ostravskej univerzity. Zameriava sa na výučbu lingvistických disciplín, najmä na zvukovú stránku češtiny, jazykovú kultúru a vývoj jazyka. Okrem akademického prostredia pôsobí pedagogicky na Janáčkovom konzervatóriu v Ostrave, kde vyučuje javiskovú reč, spolupracuje s činohrou Národného divadla moravskosliezského ako jazyková poradkyňa pri príprave premiérových predstavení, realizuje školenia rečových profesionálov (učiteľov, redaktorov, moderátorov, tlačových hovorcov a i.) v oblasti rečovej a hlasovej kultúry.

Mgr. Patrik Petráš, PhD.

Odborný asistent na Filozofickej fakulte Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre v študijnom odbore filológia. V rámci lingvistických disciplín vyučuje predmety zamerané na zvukovú, morfológickú a syntaktickú rovinu slovenského jazyka, v študijnom programe editorstvo a vydavateľská prax pedagogicky zabezpečuje disciplíny z oblasti redakčnej úpravy textu. Svoju výskumnú a publikačnú činnosť orientuje na fonetické a morfológické otázky súčasnej slovenčiny, ako i na jazyk médií.

Dr. Milena Hebal-Jeziarska

Odborná asistentka na Inštitúte západnej a južnej slavistiky na Fakulte polonistiky Varšavskej univerzity. Vyučuje českú a poľskú jazykovedu a počítačovú lingvistiku. Špecializuje sa na korpusovú lingvistiku. V tejto publikácii sa zaoberá zvukovou stránkou poľského jazyka.